

Devrimci Marksizm

Filistin'e yönelik Yahudi göçü, ülkenin yerli nüfusunun haklarını çiğnemeyi ve yok etmeyi açıkça amaçlayan bir göçtür. Bu, emperyalizmin koruması altında ve onu güçlendirmek için gerçekleştirilen bir istiladır. Siyonizm – bu terimle Revizyonistlerden sözde sosyalistlere kadar tüm Siyonist partileri kast ediyoruz - bu göçün amacının Filistin'de çoğunluğu ele geçirmek ve kurulacak bir Yahudi devletinin içinde Arapları azınlığa düşürmek olduğunu açıkça ilan etmiştir. Bu şekilde politik ve ekonomik yenilgiye uğratılmaya çalışılan Araplar, yani Filistin'in yerli halkı, iki buçuk yıldır bu savaşı sürdürüyor. Dün olduğu gibi bugün de göç sorunu mücadelelerinin ana eksenini oluşturuyor. Arapların bu haklı ve kendilerini savunma amaçlı talebini desteklememek, ezilen bir yerli halka karşı Britanya emperyalizminin ve onun aracı olan Siyonizm'in yanında yer almak anlamına gelir.

“Siyonizm ve Arap Mücadelesi,”
Spark (Workers Party of South Africa'nın
-Güney Afrika İşçi Partisi/WPSA- yayın organı),
Kasım 1938.

Fiyatı: 15 TL (KDV dahil)

Devrimci Marksizm

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

30-31 Bahar-Yaz 2017

30-31
Bahar- Yaz
2017

Levent Dölek
Sungur Savran
Kutlu Dane
Kurtar Tanyılmaz
E. Ahmet Tonak
Şiar Rişvanoğlu
Mehmet İnanç Turan
Sungur Savran
M.Kemal Coşkun
Özgür Öztürk

Suriye'de iç savaş
Ortadoğu'da devrimci dalgalar
Siyonist işgal ve Balfour Deklarasyonu
Türkiye egemen sınıfının yapısında dönüşüm
Yüksel Arslan'ın *Kapital*'i
John Berger'in ardından
Ekonomi politik ve Stalin
Trump ve işçi sınıfı
Bilinmeyen yönleriyle Osmanlı
Grossman'ın *Yaşam ve Yazgı*'sı

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 30-31

Bahar-Yaz 2017

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayım)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

27 Nisan 2017'de yitirdiğimiz *Kapital*'in ressamı Yüksel Arslan'ın "*Kapital*"i Güncelleştirme, arture 188" başlıklı çalışması. Arslan'ı bu sayımızda Ahmet Tonak'ın bir yazısıyla anıyoruz.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi
Bahar-Yaz 2017

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
<u>Ortadoğu dosyası</u>		
Levent Dölek	Suriye’de iç savaşın evreleri, dersleri ve geleceği	12
Sungur Savran	Modern Ortadoğu tarihinin sürükleyici gücü olarak devrim	42
Kutlu Dane	Nekbe’nin ve Siyonist işgalin tezkeresi Balfour Deklarasyonu 100 yaşında	61
Kurtar Tanyılmaz	Türkiye egemen sınıfının yapısında dönüşüm	87
<u>Devrimci sanat dosyası</u>		
E. Ahmet Tonak	Yüksel Arslan’ın <i>Kapital</i>’i	114
Şiar Rişvanoğlu	“Her şeyin kıymetini bilen” Marksist şair, enternasyonalist “telkâri” ustası: John Berger	125
<u>Dosya dışı</u>		
Mehmet İnanç Turan	Ekonomi politik ve Stalin	151
Sungur Savran	Trump ve diğerleri: ideolojik kindarlık politikasının sınıfsal temelleri	177
<u>Kitap değerlendirmesi</u>		
Mustafa Kemal Coşkun	Bildiğin Gibi Değil: Osmanlı	193
Özgür Öztürk	Vasili Grossman’ın <i>Yaşam ve Yazgı</i>’sı	197

Bu sayı

Devrimci Marksizm'in bu sayısı dizgiye girerken Donald Trump Suudi Arabistan ve İsrail ziyaretlerini yapıyordu. Böylece “Ortadoğu” olarak anılan bölgede nasıl bir ittifak oluşumunun peşinde olduğunun da bir radyografisini vermiş oluyordu. Bu ittifakın başında ABD'nin yanı sıra Suud ve İsrail yer alacaktır. Ama Suud Trump'ı yalnız karşılamadı. 2015 sonunda oluşturulmuş olan Teröre Karşı İslam İttifakı'nda yanında olan 36 ülkeyi de Trump'a temenna için ülkesinde topladı. Bunların başında Trump'ın bir ay önce Washington'u ziyareti sırasında öve öve göklere çıkardığı Mısır'ın Bonapartist diktatörü el Sisi yer alıyordu. Gezinin en sembolik anında, Trump ile Kral Salman postmodern *kitsch*'in en bayağı mi-zanseniyle ışıklar saçan bir küreye sihirbazlar gibi karşılıklı ellerini koyduklarında, yanlarında el Sisi de vardı!

Eksik olan Tayyip Erdoğan'dı. AKP'nin yeniden başına gelmek ve böylece parti devleti inşasında bir adım daha atmak amacıyla düzenlediği Olağanüstü Kongre'nin tarihi epey önceden belirlendiği için Trump'ın ziyaretiyle çakışmıştı. Ama kim bilir, belki de Erdoğan el Sisi ile aynı küreye el basma ya da daha da kötüsü o, kürenin başındayken kendisi kenarda bekleme gibi bir duruma düşmemek için iki tarihin çakışmasını tercih etmiştir. Her halükârda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Trump'ın Ortadoğu'da kurmaya yöneldiği bu ittifak, “Reis”in uzun vadeli amaçlarına, yani Sünni dünyanın önderi haline gelme hedefine ilk bakışta yakın düşüyor. Ama bu hedefe doğru yürürken Erdoğan, kısa vadede, AKP'lilerin 15 Temmuz ve Rakka operasyonu vesilesiyle hakkında söylemediğini bırakmadığı ABD'nin yönetimi altında yürümektedir. Bu iktidarın gücü ancak bu kadarına yetiyor. ABD'ye meydan okur gibi yaparak halkı yanında tutmanın dışında, ondan bağımsız bir proje şimdilik hayal gibi görünmektedir. Bu iktidar, Türkiye burjuvazisininin NATO'cu Adnan

Menderes'ten bu yana bozmadığı, bu sayının kapağında yer verdiğimiz Yüksel Arslan tablosunda görülen ittifakın sadık izleyicisi olarak yoluna devam ediyor. Yine de Erdoğan ve AKP, Obama dönemine göre çok daha mutludur: Washington'da toplam 23 dakika süren baş başa görüşmeden sonra yaptıkları ortak basın toplantısında Trump'ın yüzünü en çok güldüren cümlelerinden birinde söylediği gibi, Erdoğan Trump'ın seçilmesinin Ortadoğu'da "umut ve beklentilerin yükselmesine" yol açtığı kanısındaydı. Sanırız bu umut ve beklentilerin gerçekleşmesi yönünde ilk adım atılmış olmaktadır.

Bu, bütünüyle gerici bir ittifaktır. Sadece ABD'nin savaş düşkünü başkanını, Ortadoğu'nun kalbine bir kama gibi sokulmuş olan Siyonist devletle birlikte, başta Suud olmak üzere dünyanın en gerici rejimleri olan, Körfez krallıkları, şeyhlikleri, emirlikleri ile bir araya getirerek her tekil soruna en gerici politik yaklaşımın damgasını vuracak olması dolayısıyla değil. Bundan da ötede, Trump'ın İran'la nükleer anlaşmaya da karşı çıkarak onu hedef tahtasına oturtması dolayısıyla, son dönemde iyice kışkırtılmış olan Şii-Sünni savaşına körükle gitmesi ve böylece Ortadoğu'yu bir kan gölüne ve barbarlığa doğru sürüklemesi ihtimali yüzünden de böyledir bu.

İttifakın ciddi zaafı şimdiden ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri 5 Haziran'da Katar ile diplomatik ilişkiyi kestiklerini duyurdular. Yemen'deki ve Libya'daki Suud yanlısı hayalet rejimler de çok geçmeden onları izledi. Suud önderliğindeki bu grup, ani kararına gerekçe olarak Katar'ın İran, İhvan (Müslüman Kardeşler) ve terörist örgütlere verdiği desteği gösterdi. El Kaide'nin anavatanı olan ve Suriye İç Savaşı'nda İslamcı silahlı gruplara büyük destek veren Suudi Arabistan'ın terörizmden şikayet etmesinin komikliğine değinip geçelim.

Katar'ın İhvan ile yakın ilişkilerinin Suudi Arabistan ve Mısır'ı uzun süredir rahatsız ettiği biliniyor. Katar, tıpkı düşman kardeşi Suud gibi Suriye'de Sünni mezhepçi güçleri uzun süre destekledi. Yine de İran düşmanlığının dozunu Suud'dan düşük tutmaya özen gösterdi. Ambargo sırasında İran ile ticaretini sürdürmesi (ABD'de tutuklu bulunan Reza Zarrab'ın aracısı olduğu Türkiye-İran ticaretinin bir bölümünün Katar üzerinden gerçekleştirildiğini hatırlatalım) ve son günlerde Suriye'de İran ve Esad'ı da içerecek bir çözüme yeşil ışık yakması bunu gösteriyor. Katar'ın bu derece ani ve ağır bir baskı altına alınmasının muhtemelen en büyük nedeni bu. İran düşmanlığını alevlendiren Trump'ın Katar'a karşı yaptırımlara desteğini derhal açıklaması da bunu gösteriyor. Ama öte yandan ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli iki üssünden biri, 11 bin Amerikan askerinin ve daha da önemlisi ABD silahlı kuvvetlerinin dünyanın bu bölgesindeki komutanlığı olan CentCom'un merkezi olan El Udeyd Üssü Katar'da! Bu yüzden ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson ile Savunma Bakanı James Mattis, Trump'tan çok farklı, çok daha yatıştırıcı bir dil kullanıyor.

İşin bir de Türkiye bakımından önemli bir uzantısı var: Katar Erdoğan ve AKP'nin en yakın müttefikidir. Mısır'da İhvan'ın el Sisi tarafından iktidardan uzaklaştırılması dolayısıyla AKP'nin el Sisi'nin finansörü Suud ile arasının açılmasına

karşılık, Katar ve Türkiye hâlâ İhvcılıkta buluşmaktadır. AKP, hem ABD'nin elinde rehine konumunda olan Reza Zerrab meselesinden, hem de İhvcılıktan dolayı sıkışmaya devam edecektir.

Kısacası, emperyalizm destekli Sünni mezhepçi koalisyon evvela kendine çeki düzen vermeye çalışıyor. 7 Haziran'da Tahran'da meclis binasına ve Humeyni türbesine yapılan ve İŞİD'in üstlendiği saldırılar ve hemen ardından İranlı yetkililerin saldırılarda Suud parmağı olduğunu ima etmeleri de sürecin çok tehlikeli bir yönde ilerlediğini gösteriyor.

Tam bu dönemde *Devrimci Marksizm* devrimci bilimin ışığını "Ortadoğu" olarak anılması artık yerleşik hale gelmiş olan Güneybatı Asya bölgesine çeviriyor. Bu seçişin ardında, *Devrimci Marksizm*'in Ortadoğu'nun Marksist ve sosyalist aydınlarının daha fazla alışveriş içine girmesi, karşılıklı birbirini beslemesi gerekliliği konusundaki inancının ürünü olan bir etkinlik yer alıyor. *Devrimci Marksizm*, Mart ayında bu amaçla, *Historical Materialism* adını taşıyan Anglo-Sakson Marksist teori dergisi ile BICAR (Beyrut Eleştirel Analiz ve Araştırma Enstitüsü) tarafından birlikte örgütlenen bir sosyal bilim konferansına katıldı. Bu, türünün bir ilkiydi. Bu yüzden de *Devrimci Marksizm* burada kalabalık bir heyetle temsil edilecekti. Ne var ki, Türkiye'nin gericisi OHAL uygulaması çok sayıda arkadaşımızın konferans için Beyrut'a gitmesini olanaksız kıldı. Sonunda dokuz kişiden oluşacak bir konuşmacılar heyeti ile Türkiye hakkında iki ayrı oturum düzenlemeyi planlanmış olan *Devrimci Marksizm* heyetinden sadece üç konuşmacı, bir başka yoldaşımızın da katılımıyla dört kişi olarak Beyrut'ta bulunabildi. Bütün bunlara rağmen Beyrut yararlı ve verimli bir deneyim oldu.

Bu sayının dosya konusu olan "Ortadoğu" işte bu konferansa katılımdan doğdu. Dosyadaki dört yazıdan ikisi (Sungur Savran ile Kurtar Tanyılmaz'ın yazıları) Beyrut konferansında yapılan sunumlardan hareketle geliştirilmiş metinlerden oluşuyor. Diğer ikisi (yani Levent Dölek ile Kutlu Dane'nin yazıları) ise dosya konusu Ortadoğu olarak belirlenmiş olduğu için mutlaka ele alınması gereken konular hakkında yazılmış yazılar.

Dosyanın ilk yazısı son altı yıldır büyük bir şiddetle devam eden ve kapitalizmin insanlığı sürüklediği barbarlığın en canlı örneklerinden birini oluşturan Suriye İç Savaşı'nı ele alıyor. Suriye'deki savaş, Ortadoğu politikasıyla yakından ilgilenen insanların dahi belleğini zorlayacak ölçüde hızlı geliyor. Gelişmeleri doğru kavramak ve uygun politikalar belirlemek için savaşın neden ve nasıl başladığını, hangi aşamalardan geçerek bugüne kadar geldiğini hatırlamak gerekiyor. Levent Dölek'in "Suriye'de iç savaşın evreleri, dersleri ve geleceği" başlıklı yazısı bu ihtiyacı karşılıyor. Yazı, burjuva istibdat rejimine karşı adalet ve özgürlük talepleriyle başlayan halk isyanının sağlam bir proleter omurgaya kavuşmadığı için bir süre sonra çıkmaza girdiğini, emperyalizm ve bölge gericiliğinin manipülasyonlarına açık hale geldiğini saptayarak başlıyor. Emperyalizm, Siyonizm ve (Suudi Arabistan, Katar, Türkiye ve İran gibi) bölgesel güçlerin müdahaleleri neticesinde halk isyanının kısa sürede Sünniler ile diğerleri (Aleviler, Dürziler, Hıristiyanlar, vb.) arasında kanlı bir

din-mezhep savaşına dönüştüğünü ortaya koyuyor. Yazıda ABD, Rusya ve bölge devletlerinden ÖSO ve IŞİD'e uzanan örgütlere değin tüm aktörlerin askeri faaliyetleri dikkatle değerlendiriliyor. Suriye Kürdistanı'ndaki gelişmelere özel bir yer ayrılıyor. Dölek, Rojava'daki hareketin güçlü bir ilerici damara yaslandığını tespit ediyor. Ardından, Türkiye solunun geniş kesimlerinin çekingen ve suskun kaldığı, can alıcı bir alana giriyor ve Kürt hareketinin Suriye'de emperyalizm ile yaptığı askeri işbirliğinin son derece yanlış ve tehlikeli olduğunu açıkça belirtiyor. Dölek'in yazısının Suriye konusunda değerli bir başvuru kaynağı olduğunu düşünüyoruz.

Kutlu Dane'nin "Nekbe'nin ve Siyonist işgalin tezkeresi Balfour Deklarasyonu 100 yaşında" başlıklı yazısı Filistin'in sömürgeleştirilmesinin tarihsel arka planını ayrıntılı olarak inceliyor. İsrail'in kuruluşuna açık çek veren 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu'nun tarihsel bağlamını, ilgili tüm aktörlerin (Britanya ve Fransız emperyalizmleri, Osmanlı devleti, vb.) değişen tutumlarını ortaya koyuyor. İsrail'in 1948'deki kuruluşunun hem ABD emperyalizmi hem de ("tek ülkede sosyalizm" teorisinin kaçınılmaz sonucu olan emperyalizm ile "barış içinde bir arada yaşama" politikasını izleyen) SSCB tarafından desteklendiğini gösteriyor. Gerici bölge devletlerinin, aksi yöndeki söylemlerine karşın pratikte İsrail'e arka çıktığını, AKP iktidarının Filistin davasına samimiyetle sahip çıkmadığını, İsrail ile işbirliğini sürdürdüğünü kanıtlarıyla ortaya koyuyor.

Bu bağlamda, bu sayının arka kapağında yer alan alıntı hakkında da kısaca bilgi vermek yararlı olacak. Balfour Deklarasyonu'nun yayınlanmasının hemen ertesinde Filistin'in bir Britanya mandası haline gelmesini fırsat bilen Siyonistler bu topraklarda hızla yerleşmeye başlayınca ortaya Marksistler açısından iki farklı ulusal topluluğun ihtiyaçlarına nasıl yanıt verileceği sorunu çıktı. Bazı Marksistler (örneğin daha sonra Sovyetler Birliği hakkındaki "devlet kapitalizmi" teziyle ün kazanan Tony Cliff) bu konuda ikircikli davranırken Trotskiy'in önderliğindeki IV. Enternasyonal, Siyonizmin bir yerleşimci sömürgeciliği olduğunu erkenden saptayarak Filistinlilerin 1936-39 devrimi sırasında ayaklanmanın taleplerine destek vermeyi görev bildi. Arka kapağımızda yer verdiğimiz alıntı IV. Enternasyonal'in Güney Afrika seksiyonu olan Workers' Party of South Africa'nın açıklaması aracılığıyla devrimci Marksizmin daha İsrail devleti kurulmadan önce bile Siyonizmin gayri meşru karakterini ve Filistin'i köleleştirme girişimine karşı çıkılması gerektiğini açıkça saptamış olduğunu ortaya koyuyor. SSCB'nin İsrail devletinin kuruluşuna hayırhah yaklaştığı bir dünyada bunun önemi çok büyüktür!

Sungur Savran'ın yazısı ise Ortadoğu'nun bütünü ve 20. yüzyılın başından günümüze uzun bir tarih dilimini kapsayan, bütün bu dönem boyunca bölgenin bir ucundan ötekine yaşanan devrimleri ele alan ve bu çabadan genelleştirilmiş bazı sonuçlar türetmeye yönelen bir metin. Savran Ortadoğu'da 20. yüzyılın devrimlerle örülmüş olduğunu, 21. yüzyıl başında ise uzun zamandır dünya çapında ilk kez zafer kazanan devrimlerin yine Ortadoğu'da (Tunus ve Mısır) yaşandığını vurguluyor. Ortadoğu'nun 20. yüzyıl boyunca dört devrimci dalga yaşadığını, 2011 Arap devriminin ise bir bakıma beşinci dalga olduğunu belirtiyor. Böylesine neredeyse

çeyrek yüzyılda bir devrimci dalgalar yaşayan bir coğrafyanın, her şeyden önce, “Müslüman toplumlarda tevekkül yüzünden halk isyan etmez, devrime girmez” görüşüne uymadığını söylüyor. Ayrıca Marksizmin tarihin devrimci sıçramalarla geliştiği tezinin dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi Ortadoğu’da da doğrulandığını ifade ediyor. Nihayet, Ortadoğu tarihinin kaderinin esas olarak devrimci dönüm noktalarında belirlendiğini göstererek, reformizmin “gerçekçilik” argümanının, yani “devrim nasılsa uzak bir ihtimal, biz küçük ölçekli değişime bakalım” düşüncesinin aslında tersine döndüğünü, devrim olmaksızın ne küçük ne de büyük değişim yaşanmayacağını ortaya çıktığını vurguluyor. Yani tarihin tanıklığı reforma karşı devrimin “gerçekçiliğini” kanıtlıyor.

Kurtar Tanyılmaz’ın “Türkiye’de egemen sınıfın dönüşümü”nü ele aldığı yazısı bir bakıma yazarın dergimizin 12. sayısında kaleme aldığı “Burjuvazinin iç çatışmasının sınıfsal temelleri” yazısının devamı ve güncellenmesi niteliğinde. Tanyılmaz bu yazıda yakın dönemde bu çatışmanın taraflarından birinin, Gülen cemaatine bağlı İslamcı sermaye kanadının saf değiştirmesiyle şiddetlendiğini ve özellikle 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimiyle bir “kanlı iç savaş” a evrildiğini belirtiyor. Yazara göre bu süre zarfında burjuvazinin iki fraksiyonu arasında çatışmaya yol açan ana unsurlardaki - bir yanda ekonomi alanında izlenecek politikalar ve devlet müdahalesinin biçimleri; öte yanda dış politikanın nasıl, hangi ittifaklarla yürütüleceği - çıkar ve öncelik farklılıkları varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Tanyılmaz, Erdoğan/AKP’nin Türkiye burjuvazisinin genel çıkarlarını savunmaya soyunurken, aynı zamanda söz konusu iki çatışma unsurunda aslında İslamcı kanadın çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda hareket ettiğini ortaya koyuyor. Yazara göre bu gelişme eğiliminin önemli bir sonucu İslamcı sermaye kanadının ekonomik gücünün çok üzerinde ele geçirmiş olduğu siyasi güç sayesinde büyümeye devam etmesidir. Diğer bir sonuç ise bir bütün olarak burjuvazinin, özel olarak da Batı laik burjuvazinin herhangi bir kesiminden “demokrasi güçleri”ne destek bekleminin gerçekçi olmadığı, dolayısıyla işçi sınıfının sermayeden ve devletten bağımsız bir mücadele yürütmesi gerektiğidir.

Sayının ikinci dosyası devrimci sanat ile ilgili. Dergimiz 20. sayısında ölümünün 50. yıldönümünde şair Nâzım Hikmet üzerinde odaklanmış, 26. sayısında ise 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında devrimci sanat ve edebiyatın önemli temsilcilerini (Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Ruhi Su, Yılmaz Güney, yine Nâzım Hikmet) anma ve genç kuşaklara tanıtma çabasının yanı sıra Rus devriminin sanata yansımalarını iki örnekle ele almıştı. Bu sayıdaki küçük dosyamız, yakın dönemde yitirdiğimiz biri Türkiyeli, öteki gerçek anlamda dünyalı, iki devrimci sanatçıya borcumuzu ödeyen iki yazıdan oluşuyor.

Yüksel Arslan, sanatçı hayatının çok büyük bölümünü Paris’te yaşamış bir Türkiyeli ressam. Arslan’ın sanatı içinde özel bir yer tutan çalışmaları Karl Marx’ın *Kapital*’ini resimlediği “arture”leri. (Bu kelime Arslan’ın sanat (“art”) ve literatür (“littérature”) kelimelerinin başını ve sonunu birleştirerek kendi çalışmalarına verdiği ad.) Bu çalışmalar, Marx’ın modern çağın sırrını ve diyalektiğini sergileyen

dev yapıtının göz kamaştırıcı freskolarıdır. Arslan, bir Türkiyeli Marksist sanatçı olarak anılmalı ve yapıtı yeni kuşaklara taşınmalıydı. Ahmet Tonak bu Őukran borcunu, Arslan'ın Marksizmle ilişkisinin izini titiz biçimde sürerek ödüyor. Tonak'ın Arslan'ın *Kapital* resimlendirmelerinden seçtiği dikkat çekici bazı tablolara dergimizde ilk kez uyguladığımız ilave kuşe sayfalarımızda yer veriyoruz. Ama Arslan'a Batılıların “homage”, eskilerin ise “tâzim” dediği saygımızı daha da belirgin hale getirmek için, aynı zamanda AKP iktidarının tersine bütün iddiasına rağmen Amerikancılığını da vurgulamak amacıyla, bu sayımızın kapağına da burjuvazinin Türkiyesi'nin ABD'ciliğini vurgulayan bir tablosunu koyduk.

Genç kuşaklardan John Berger'in adını duymayan pek az insan vardır. Şair, romancı, ressam, sinemacı, eleştirmen, felsefeci, yedi parmağında yedi marifet bir aydıncı kısa süre önce yitirdiğimiz Berger. Genç kuşaklar Berger'i tanır da, bütün dünya düzenine meydan okuyan, hep yoksuldan, işçiden, köylüden, ezilen bütün toplumsal gruplardan yana olan devrimci bir sanatçı ve düşünür olduğunu pek hesaba katmazlar. Bu, aslında çağın ruhu ile ilgilidir. Şimdilerde sanatçının taraf tutması, siyasi olması, mücadeleye gönül vermesi ve toplumu da kötülükle, sömürüyle, eşişsizlikle, baskıyla savaşmaya çağırması neredeyse ayıplanır olmuştur. Ama ne tuhaf ki, zamanın yıpranmasına direnenler de hep bu devrimci sanatçı ve düşünürler oluyor. Yakında yitirdiğimiz ya da başka nedenlerle gündeme gelen bazı başka isimleri hatırlayacak olursak, İtalyan tiyatrocusu Dario Fo veya Polonyalı sinemacı Andrzej Wajda veya Kanadalı müzisyen Şair Leonard Cohen veya Nobel edebiyat ödülünü almasıyla gündeme gelen Őarkıcı Bob Dylan—bunlar hep, en azından en önemli yapıtlarında kapitalizme ve emperyalizme meydan okuyan sanatçılarıdır. İşte bunlar arasında en tutarlı ve uzun soluklu çalışmaları yapmış birini, John Berger'i bu sayımızda Şiar Rişvanoğlu hayranlıkla, özlemle ve sevgiyle anıyor. Rişvanoğlu'nun yazısını bir “teori” yazısı olarak değil, kendisi de edebiyat alanına giren bir “borç ödeme” yazısı olarak okumak gerekiyor. Berger'i anarken Nâzım Hikmet'ten Yılmaz Güney'e, Lev Troşkiy'den Che Guevara'ya kadar değindiği çeşitli tarihi Őahsiyetleri de bir edebiyat yapıtında boy gösteren karakterler gibi ele almak. Rişvanoğlu'nun yazısı özgür ve bağımsız ruhlu bir devrimci sanatçıya bir “tâzim” yazısı olarak okunmalı.

Sayının dosya dışı ilk yazısında Mehmet İnanç Turan, “Ekonomi Politik ve Stalin” başlıklı yazısında Stalin'in Marksist iktisat teorisi üzerinde yaptığı tahrifatı inceliyor. Stalin'in “tek ülkede sosyalizm” adlı gerici ve hayali teorisine iktisadi kılıf uydurabilmek için değer yasaının ve meta üretiminin sosyalizmde varlığını sürdüreceğini ileri sürdüğünü, bu görüşün Marx, Engels ve Lenin'in görüşleri ve yaklaşımı ile uyuşmadığını ortaya koyuyor.

Bu sayıda Sungur Savran'ın ikinci bir yazısı daha var. Bu yazı, *Devrimci Marksizm*'in 2016 sonunda yayınlanmış olan İngilizce edisyonu *Revolutionary Marxism 2017* için İngilizce olarak yazılmıştı. Hareket noktası Donald Trump'ın Amerika Birleşik Devletleri başkanlığına seçilmesi olsa da konusu bununla sınırlı değildi. Savran, Trump olgusunu kendi başına değil, kapitalizmin içinden geçtiği-

miz çağının çok belirgin bazı özelliklerine en keskin biçimde ışık tutan bir gelişme olarak inceliyor. Trump'ın yanı sıra bir dizi başka harekete de değinerek günümüzde yükselmekte olan faşizm eğiliminin küreselciliğin yoksullaştırdığı işçi kitlelerini kendi yanına kazanabilmesinin temelinde solun işçi sınıfından kopmuş olmasının yattığını vurguluyor. Başka biçimde söylenirse, Trump, Brexit ve Le Pen olguları aslında solun on yıllardır sürdürdüğü kimlik politikasının iflas ettiğini gösteriyor. Savran'a göre buradan çıkış yolu sosyalizmin yüzünü yeniden sınıf mücadelesine çevirmesidir.

Bu sayının ilk kitap değerlendirmesinde Mustafa Kemal Coşkun, AKP iktidarının ve aslında sağ siyasetlerin pek fazla öykündüğü Osmanlı toplumunu ele alan *Bildiğin Gibi Değil: Osmanlı* başlıklı kitabı tanıtıyor. Kitabın yazarı Mustafa Alp Dağıstanlı. Bu çalışmasında yazar, Osmanlı üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkarak aile hayatı, saray ve çevresi, gündelik hayat, nüfus yapısı gibi çok çeşitli konuları örneklerle açıklamaya çalışıyor. Kitabın en önemli tarafı bugün Osmanlı hakkında bildiğimiz birçok şeyin doğru olmadığını göstermesi. Ne aile hayatı, ne ordu, ne devlet ve birey ilişkisinin bugün Osmanlı toplumuna öykünenlerin sandığı gibi olmadığını göstermesi kitabın en değerli yanını oluşturuyor.

Özgür Öztürk, Vasili Grossman'ın yakın zamanda dilimize çevrilen üç ciltlik ünlü romanı *Yaşam ve Yazgı*'yı kısaca inceliyor. Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı ile kıyaslanan bu görkemli yapıtta, Grossman İkinci Dünya Savaşı sıralarındaki Sovyet toplumunu bir ailenin üyelerinin ve onlarla ilişkili diğer kişilerin başlarından geçen olaylar aracılığıyla anlatıyor. Roman, sert eleştiriler içerdiği için Sovyetler Birliği'nde uzun süre gün yüzü görememiştir. Bununla birlikte, *Yaşam ve Yazgı*, 20. yüzyılın ikinci yarısında Batı ülkelerinde yaygınlaşan anti-komünist edebiyat çizgisine de uzaktır. Bürokratik ve totaliter yapının Sovyet toplumunu nasıl içten içe kemirdiğini son derece canlı örneklerle okuyucuya gösteren bu önemli romanın okunmasında ve tartışılmasında yarar görüyoruz.

Gelecek sayımızın dosya konusu 100. yıldönümünü kutladığımız Ekim Devrimi olacak. Yıllık olarak yayımlamayı planladığımız İngilizce edisyonumuz *Revolutionary Marxism*'in 2017 tarihli birinci sayısı birkaç ay önce yayımlandı. Bir dizi uluslararası toplantıda ve internet üzerinden satılan ilk sayımız hakkında okurlarımızdan olumlu, cesaretlendirici görüşler aldık. 2018 için çıkaracağımız ikinci sayının hazırlıklarına başladık. Dergimiz ile ilgili haberlere ve eski sayılarımıza www.devrimcimarksizm.net adresinden ulaşabilirsiniz. Gelecek sayıda görüşmek dileğiyle...

Suriye’de iç savaşın evreleri, dersleri ve geleceği

Levent Dölek

Dünya bir büyük savaşa doğru sürükleniyor. Bir üçüncü dünya savaşı olasılığı ufukta belirmiş durumda. Ufukta beliren bu büyük savaş olasılığı Pasifik’ten Ortadoğu’ya, Afrika’dan Doğu Avrupa’ya adeta davul zurna çalarak yaklaşmaktadır. Suriye ise büyük savaşın adeta peşrevi görünümündedir. Neredeyse tüm küresel ve bölgesel güçler Suriye meydanında bir şekilde kendini göstermektedir. Bu yazı bu bakımlardan son derece önemli olan Suriye iç savaşını, gelişme evrelerini inceleyip belirli bir sistematik içine yerleştirmeyi hedeflemektedir. Bunu yaparken ister istemez Suriye’deki sürecin kendi iç gelişimine daha fazla ağırlık vermek durumunda kaldık. Suriye’de birbiriyle karşı karşıya gelen ya da ittifak eden güçlerin başka sahalarda nasıl bir ilişki içinde olduklarını, bu alanlardaki gelişmeleri yazının kapsamı dışında bırakmak zorunda kaldık. Buna Suriye ile hemen hemen iç içe olan Irak’ta yaşanan süreç de dahil. İran ve Suudi Arabistan arasında her an mezhep temelli bir Ortadoğu savaşı çıkartma potansiyeli taşıyan çelişkileri de ele alabilmiş değiliz.

Emperyalizmin Suriye’ye müdahalesini büyük ölçüde ABD emperyalizmi açısından değerlendirmiş durumdayız. Bu, Suriye’de en etkili olan ve sürecin gelişiminde de en belirleyici emperyalist güç olma konumunu sürdüren gücün ABD olmasından kaynaklanıyor. Suriye’nin eski sömürgeci gücü Fransa’nın askeri olarak da varlık gösterdiği bölgede izlediği politika önemli. Söz gelimi Fransa’nın Suriye’de

kendine alan açabilmek için başından beri Türkiye’nin tampon bölge önerisini destekleyen tek ülke olması özellikle incelemeye değer bir konu. ABD’nin yanı sıra Britanya’nın bölgedeki emelleri ve müdahaleleri, Almanya’nın Suriye sahasından uzak kalması, buna karşılık Doğu Avrupa’da Rusya’nın çevrelenmesinde başat rolü oynaması, bu politikaların ABD politikası ile uyumlu ve çelişkili olduğu yönlerin analizi şüphesiz tüm tabloyu ortaya çıkartmak açısından gerekli.

ABD ile birlikte Suriye’ye doğrudan müdahil olan bir diğer gerici güç olan İsrail Siyonizmi ve politikaları da mercek altına alınmalı. İran’ın konumu, Suriye’de güttüğü politikaların, İran iç siyasetindeki yansımaları ve tüm bunlara kopmaz şekilde bağlı olan Irak’taki gelişmeler de tamamlanmış bir siyasi analiz açısından mutlak bir önem taşıyor. Bu çok yönlü analizleri her ne kadar bu makale kapsamında bir araya getirmemişsek de parça parça *Gerçek* gazetesinde, *Gerçek*’in internet sitesinde ve Devrimci İşçi Partisi’nin kongre belgeleri ve bildirilerinde gerçekleştirmiş bulunuyoruz. Bu yazıdaki analiz ve fikirlerin tüm arka planı bu analizlere dayanıyor. Dolayısıyla bu temele dayanarak Suriye’nin kendisine daha fazla odaklanan bir analize yönelmiş bulunuyoruz. Bunu yapmaktaki amacımız, başta Türkiye olmak üzere Suriyeleşme tehdidi ve tehlikesi ile karşı karşıya olan toplumlarda verilecek mücadeleler açısından çıkarılacak politik derslere odaklanmaktır. Yaklaşan dünya savaşının sancılarının yoğunlaştığı Suriye’ye odaklanarak genele teşmil edilebilecek bazı teşhislere daha kolay ve kesin şekilde ulaşabilmeyi amaçlıyoruz.

Suriye’de başlamadan biten devrim

Suriye’de bugün olan biteni anlamak ve açıklamak için olayların başlangıcına gitmek gerekiyor. Arap devriminin bir devamı ve parçası olarak başlayan ve Suriye’nin mülksüzlerinin yolsuzluk, eşitsizlik ve baskıyla özdeşleşen Esad diktatörlüğüne karşı isyanı olarak karşımıza çıkan halk hareketini doğru değerlendirmek gerekiyor. Bu hareket hiçbir şekilde mezhepsel bir temelde başlamadı. İsyen eden kitleler açısından mezhep, temel ve belirleyici unsur değildi.

Her şeyden önce Beşar Esad’ın başında olduğu iktidar basitçe Alevi olarak etiketlenebilecek bir yapıda değildi. Esad ailesi Alevi olmakla birlikte iktidar Hafız Esad döneminden beri elde ettikleri ayrıcalıklarla devlete sadakat gösteren Sünni burjuvazinin desteği ile ayakta duruyordu.¹ Şam ve Halep’te ticaret büyük oranda Sünni kesimlerin kontrolü altındaydı. Aleviler Suriye’de tarihsel olarak toprak ve sermayeden yoksun bir kesimi oluşturduğu için memuriyet ve orduda görev almaya daha fazla eğilimli olmuşlardır. Hafız Esad döneminde Aleviler orduda daha fazla yer bulmuş, en azından Aleviler aleyhinde bir ayrımcılık yapılmamıştır. Alevilerin orduya yönelik yoğun teveccühüne karşın Suriye genelinde askerlerin yüzde 75’i Sünni

1 Gerçek gazetesi, “Suriye: Arap Devrimi Kapımızda”, 12.05.2011 <http://gercekgazetesi.net/man-set/suriye-arap-devrimi-kapimizda>,

iken Aleviler azınlıktaydı.² Ayrıca komuta kademesinde de Sünni generaller hakimdi.

Tlass ailesi Sünni burjuvazinin rejimle ilişkisinin adeta bir sembolüdür. Çerkez kökenli ve Sünni olan Baba Mustafa Tlass, Hafız Esad'ın Savunma Bakanlığı'nı yapmıştır. Oğullarından Firas Tlass, Suriye'de şeker kralı olarak bilinir ve şeker sektörünü elinde tutmaktadır. Firas'ın kardeşi Manaf Tlass ise isyandan önce Tuğgeneral rütbesine terfi ettirilmiş ve rejim açısından stratejik önem taşıyan Cumhuriyet Muhafızları içindeki 104. Tugay'ın başına getirilmişti.

Dini açıdan da Alevilik hakim konumda değildir. Türkiye'de diyanet işlerinin yapısına benzer bir yapı Suriye'de de vardır. Din dersleri Sünni itikadına göre verildiği halde Alevi çocukları bu derslere girmekte, Hıristiyanlar ise bu derslerden muaf tutulmaktadır. Sünni bayram ve kutsal geceleri resmi tatil olarak kabul edilirken, bu günlerde kutlamalar için devlet bütçesinden pay aktarılırken, Alevi ve Şii itikadında önemli olan Gadir-i Hum günü bile resmen tanınmamaktadır.³

Suriye'de iktidar Alevi olarak etiketlenemeyeceği gibi ayaklanan kitleler de basitçe Sünniler olarak adlandırılmaz. Her şeyden önce ayaklananlar arasında Aleviler de vardı. Suriye'de isyanın henüz Tunus ve Mısır'dan başlayarak tüm coğrafyaya yayılan Arap devrimiyle ortak özellikler gösterdiği bu erken aşamada, gösteriler herhangi bir parti ya da örgütün önderliğinde olmuyordu. Kendiliğindenlik öne çıkan unsurdur. Kendiliğindenliğin modern ifade biçimlerinden olan sosyal medyanın rolü yine genel kabul gören bir olguydu.

Bu aşamada kitle hareketlerinin içinde hegemonik olmamakla birlikte İslamcılar da hatırı sayılır biçimde yer almaktaydı. Ancak varlıkları ve etkileri henüz Aleviler üzerinde bir nefsi müdafaa ruh hali yaratacak düzeyde değildi. Beşar Esad'ın uyguladığı neo-liberal politikaların kitleler üzerindeki yoksullaştırıcı etkisi ve artan işsizlik emekçi kitleleri harekete geçiren temel unsurdur. Arap devrimi, yoksul kitlelere bir alternatifin mümkün olduğunu gösteriyordu. Suriye halkının geniş kesimleri açısından Beşar Esad, Tunus diktatörü Binali ya da Mısır diktatörü Mübarek'ten daha çekici değildi.

Nitekim isyan bugün Esad'ın kalesi olarak görülen Lazkiye dahil olmak üzere tüm ülke çapında çok yaygın bir varlık gösterdi. İsyanın yoğunlaştığı bölgeler içinde tarım merkezleri olan Dera'a ve İzra ile Suriye'nin sanayi havzaları Duma ve Muazamiye'nin öne çıkması emekçi sınıfların katılımı açısından önemli göstergelerdi. Bu yönüyle Suriye'de isyan Arap devriminin Tunus ve Mısır örneklerinde olduğu gibi emekçi sınıflara yaslanma özelliğini aynen taşımıştır. Ne var ki Suriye'nin Tunus ve Mısır'dan çok önemli bir farkı vardı ve bu fark isyanın gelişimi ve daha sonra tüm ülkenin gerici bir iç savaşa sürüklenmesi açısından son derece etkili oldu.

2 Droz-Vincent, "The Military amidst Uprising and Transitions in the Arab World", The New Middle East, Cambridge University Press, 2014, s.194. Aktaran Fehim Taştekin, Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 51.

3 Ömer Ödemiş, AKP'nin Suriye Yenilgisi ve Esad, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2014, s.32.

Suriye’nin farkı, isyanda emekçi sınıfların kitlenin çoğunluğunu oluşturmakla birlikte Mısır’da ve Tunus’ta olduğu gibi kendi örgütleri ve mücadele yöntemleriyle isyanın omurgasını oluşturamamalarıydı. Suriye’de diktatörlük sendikal hareketi tamamen devletin bir uzantısı haline getirmekte ve alternatif hareketlere nefes alma gelişme olanağı tanımamakta Mısır ve Tunus’taki muadillerine göre çok daha başarılı olmuştu. Mısır’dan ve Tunus’tan farklı olarak Suriye’de ne sendikaların eylemlerine ne de genel grevlere tanıklık edilmedi. Tunus’ta sendikalar konfederasyonu UGTT’nin oynadığı rolü oynayacak bir örgüt Suriye’de yoktu. Mısır’da süreç içinde ortaya çıkan ve derhal kitleselleşen bağımsız sendikalar Suriye’de hiçbir aşamada kendini göstermedi. Nihayet grev başta olmak üzere sınıfa özgü eylem biçimleri hiçbir zaman isyana damgasını vuramadı.

Suriye’de isyanın bir sınıf omurgası kuramamasının bedelleri çok ağır oldu. Tunus’ta ve Mısır’da yetersiz de olsa böyle bir omurganın varlığı proletaryaya tam bir zafer getirememiş olsa da diktatörlüğü yıkacak bir gücün açığa çıkmasını sağlayabilmişti. Tunus ve Mısır’da diktatörlükler yıkıldıktan sonra da devrim bu omurgaya yaslanarak karşı devrime karşı mücadele etti. Mısır’da Mursi’nin, Tunus’ta Ennahda’nın devrimi çalması engellenememiş olsa da bu ülkelerin bir mezhep savaşı içine sürüklenmesini engelleyen en önemli faktörlerden biri işte bu sınıfsal omurgadır. İşçi sınıfının oluşturduğu omurga Mısır ve Tunus’ta ülkenin kaderinin bir bütün olarak emperyalist merkezlerde belirlenmesini de engellemiştir. General Sisi’nin emperyalizmden ve Suudi Arabistan’dan destek alan darbesine ve Tunus’ta AB tarafından tamamen kuşatma altında tutulan iktidara ve aynı kuşatmadan fazlasıyla nasibini almakta olan muhalefete rağmen, bu ülkelerin siyasetinde görelî olarak hâlâ iç dinamikler belirleyiciliğini korumaktadır. Eğer Mısır ve Tunus’un geleceği Cenevre, Brüksel, Astana vb. yabancı şehirlerde yapılan emperyalizmin ya da bölgesel güçlerin himayesindeki konferanslarda tartışılmıyorsa bunu ne Mısır General Sisi’nin Bonapartizmine ne de Tunus Nida Partisi önderliğindeki Ulusal Birlik Hükümeti’ne borçludur. Bu ülkeleri dağılmadan tutan unsur esas olarak işçi sınıfı olmuştur.

Suriye’de işçi sınıfı ne isyanın önderliğini alabilmiş ne de ona sınıfsal bir omurga sunabilmiştir. Ancak yine de isyan giderek sertleşen bir süreç içinde yaygınlaşmıştır. Halk isyanı ile Esad’ın iktidarının genişememe hali her iki cephede de silahların belirleyici olduğu bir sürece doğru sürüklenmeyi beraberinde getirmiştir. Bu sürüklenmede emperyalizmin, Siyonizmin ve bölgesel güçlerin etkisi son derece belirleyicidir. Ancak Suriye’de halk isyanının iç dinamikleri de bu sürüklenmeyi durduracak bir potansiyele sahip olamamıştır.

Suriye’de uzun bir süre silahlı mücadeleye karşı çıkan bir damarın varlığını sürdürmesi, halk isyanının Arap devriminin bir parçası olarak başladığının kanıtıdır. İlk aşamada halkın kendiliğinden hareketinin ortaya çıkardığı Yerel Koordinasyon Komiteleri (YKK) sol ve laik muhalefet unsurlarını da yoğunlukla içinde barındırmakta idi. Bu komiteler uzun bir süre isyanın barışçıl yöntemlerle sürdürülmesine taraftar oldu. Bir dizi gösterinin silahla bastırılması ve ölümlere rağmen bu tutumunda diren-

di. İlk başta bu tutum Arap devriminde öne çıkan mücadele biçiminin Suriye’de de benimsenmesi anlamını taşıyordu. Bir süre sonra YKK’nın silahlanma karşıtı tutumu, silahlı mücadeleye yönelen İslamcı ve mezhepçi yapılardan kendisini ayıran temel bir argümana dönüştü. Ne var ki barışçıl ve kitlesel gösterilerin sonuç alması için iki belirleyici unsurun olması gerekiyordu. Gösterilerin protestoyu aşan ve yaptırım uygulayacak bir güce kavuşabilmesi için sınıfsal bir omurgaya, sınıf örgütlerine ve eylemlerine ihtiyaç vardı. Diğer unsur ise Arap devriminin Suriye dışındaki seyri idi. Sınıfsal bir omurganın olmadığı ve oluşmadığı koşullarda, Arap devriminin gelgitler yaşaması ve ivmesinin aşağı doğru dönmesi silahsız protestoları kitleler için gerçekçi bir alternatif olmaktan çıkardı.

Silahlanmaya karşı çıkmak zaman içinde isyan içinden çıkan bazı sol eğilimli grupların kendilerini Batı’ya demokratik ve laik birer alternatif olarak tanıtmalarının aracına dönüştü. Ne var ki silahsız olmak Batılı emperyalistler için olumlu bir referans olmaktan çoktan çıkmıştı. Silahlı mücadeleye karşı çıkan muhaliflerin önde gelen ismi Parisli doktor Heysem Menna, Batı pasaportlu bir Suriyeli iş adamının kendisine muhalifleri silahlandırma teklifi yaptığını ifşa etmişti. Yine daha sonra ABD elçisi Robert Ford kendisine “arkanda iki tabur asker olsaydı seni desteklerdik” diyecekti.⁴ Silahlı mücadele karşıtı Heysem Menna nihayet Suriye Demokratik Meclisi Eş Başkanı olacak ve PYD’nin özerklik ilanı dolayısıyla istifa edinceye kadar Suriye sathındaki en önemli silahlı güçlerden biri olan PYD ve YPG ile işbirliği içinde çalışacaktı.

Suriye’de sayıları oldukça az olan sosyalist eğilimli gruplar da genellikle silahlanmaya karşı çıkarak Esad ve tekfirci mezhepçi silahlı gruplar arasında bir üçüncü cephe politikası izlediklerini açıkladılar. Ne var ki bizzat bu grupların kendileri de, süreç ilerleyip silahlı çatışmaların, barışçıl kitle mücadelelerinin tümünden yerini almasının ardından pek çok üye ve destekçilerinin ya “bireysel” olarak silahlı mücadeleye katıldığını ya da yurt dışına göç etmek zorunda kaldıklarını belirtiyor.⁵

Bu açıdan bakıldığında silahlı mücadelenin hakim duruma gelmesi ve mezhepsel saflaşmaların giderek belirleyici hale geldiği bir iç savaşın kendisini göstermesiyle, Suriye’de Arap devriminin bir parçası olarak başlayan isyan devrime dönüşmeden yok olup gitmiştir. Yerini kanlı ve gerici bir iç savaşa bırakmıştır.

Suriye’de iç savaşın ilk evresi: ÖSO’nun yükselişi

Suriye’de iç savaşın ilk evresine Özgür Suriye Ordusu’nun (ÖSO) yükselişi damgasını vurmuştur. Kitle gösterilerinin yer yer silahla bastırılması ordunun içindeki gerilimin artmasına ve çatlakların derinleşmesine neden olmuştur.

26 Nisan 2011’de İstanbul’da yapılan ve Suriye için İstanbul Buluşması adı verilen toplantıda ve bir ay sonra 31 Mayıs’ta Antalya’daki konferansta bir araya

4 Fehim Taştekin, Suriye Yıkıl Git Diren Kal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015 s.83

5 Devrimci Sol Akım’ın “Halkın Kurtuluşu Fraksiyonunun” kuruluş açıklaması <https://syriaforever.wordpress.com/2014/03/17/revolutionary-left-current-in-syria-establishment-of-the-peoples-liberation-faction-to-commemorate-the-third-anniversary-of-the-syrian-revolution/>

gelen muhalif gruplar hala rejimin barışçıl yollardan devrilmesinden ya da Suriye halkının demokratik mücadelesinin desteklenmesinden bahsediyorlardı. Toplantıların sonuç bildirgelerinde diplomatik ya da askeri herhangi bir dış müdahale çağrısı da bulunmuyordu.⁶ Ancak takip eden yaz ayları silahlı çatışmaların yoğunlaşmasına sahne oldu. Ordudan kaçan grupların bir araya gelmesi ile eski Suriye ordusu generallerinden Riyad El Esad’ın liderliğinde ÖSO, 29 Temmuz 2011’de kuruldu.

Ancak ÖSO ilk başta bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştı. Bir siyasi programı olmadığı için askeri bir stratejisi de yoktu. Bu siyasi boşluk yine İstanbul’da dolduruldu. 23 Ağustos’ta kurulan Suriye Ulusal Konseyi (bundan sonra SUK), sözümona konseyin üyeleri Suriye’deki kitle hareketlerini de ÖSO’yu oluşturan askeri güçleri de temsil etmekten uzaktı. Başkanı, Fransa’da ikamet eden bir akademisyendi. Yüzü batı emperyalizmine dönük olan konseyin unsurlarını toparlayan, bir araya getiren ve şekillendiren başlıca unsur ise Türkiye ile birlikte Katar ve Suudi Arabistan’dı. Böylece Suriye’deki muhalifler için gerekli olan siyasi omurga, harici olarak oluşturulmuş oldu. SUK’un kuruluşunun ardından 9 Eylül’de, muhaliflerin çağrısını yaptığı Cuma gösterileri “Uluslararası Koruma Cuması” olarak ilan edildi. ÖSO, 27 Eylül’de resmen silahlı mücadeleye başladığını duyurdu. Daha sonra SUK, 2012 yılı başında ÖSO’yu resmen silahlı kanadı olarak tanıdı. Böylece, 15 Mart’ta Arap devriminin parçası olarak başlayan süreç adım adım sönümlenirken Suriye, devrimin başarısızlığının bedelini çok ağır ödeyeceği bir iç savaşa doğru sürüklenmekteydi.

2012 yılı ÖSO’nun yükseliş yılı oldu. ÖSO, Suudi ve Katar parası, Türkiye’nin himayesi ve emperyalizmin desteği ile silahlı mücadeleyi kendi çatısı altında birleştirdi. ÖSO, Esad’ı bir dizi cephede gerilettil. Bazı kurtarılmış bölgeler yarattı. Bu süreçte Esad’ın reform sözleri, diyalog çağruları ve hatta af ilanları duvara çarpıp dönüyordu. Dışarıda aradığı desteği emperyalizmde ve bölgedeki işbirlikçi devletlerde bulan, Suriye içinde de elle tutulur bir askeri güce kavuşan ÖSO, bu çağrılarını birer zayıflık olarak görüp savaşı daha da tırmandırma yolunu seçti. ÖSO’daki kariyerist subaylar ve yabancı ülkelerde ikamet eden ve SUK’ta yer alan çoktan emperyalizme iltihak etmiş mülteci siyasetçiler için Suriye halkının geleceği değil kendilerine halkın kanı pahasına vaad edilen makamlar önemliydi.

2012 yılının Ağustos ayına gelindiğinde artık manzara büyük oranda netleşiyordu. Gelecek ise git gide kararıyordu. Biz Suriye’deki durumu bu aşamada şöyle teşhis ettik:

15 Mart 2011’de Suriye’de Deraa kentinden başlayıp ülkeye yayılan ayaklanma, Arap devrimi dalgasının sahici bir parçası idi, yani bir mülksüzler devrimi idi. Emperyalizm ve gerici bölgesel müttelikleri bu devrimi söndürmenin ilk yöntemi olarak Esad rejimini reforma itmeyi denedi. Ama rejim bu konuda isteksiz veya yeteneksiz olduğunu kanıtlayınca emperyalist ittifak bir burjuva muhalefet inşa etmeye girişti. Türkiye bu “imalat” sürecinde en büyük rolü üstlendi. Suriye Ulusal Konseyi’ni bes-

6 Taştekin, a.g.e, s.84

leme muhalefet olarak kurdurdu. Özgür Suriye Ordusu’nu, Suudi ve Katar parasıyla Hatay’da yoktan yarattı. Uluslararası imalat ürünü bu burjuva muhalefetinin yanı sıra, koalisyonun her bir unsuru kendine yakın güçlere özel destek verdi. Dolayısıyla bu güçler adım adım ülke içinde hâkim kuvvetler haline geldi.

Devrim, rejimle yenileşemiyordu. Ne rejim devrimi durdurabiliyordu, ne devrim rejimi devirebiliyordu. İşte burjuva muhalefeti ve onun çeşitli unsurları bu pat durumunda bir üçüncü yol olarak gerçekçi görüldü. Halkın zaten güvenebileceği bir devrimci önderliği yoktu. Devrim daha ziyade “Yerel Koordinasyon Komiteleri” adı verilen geniş kendiliğinden örgütlenmeler üzerinden ilerliyordu. Binleriyle, on binleriyle öldürülen halk, adım adım “gerçekçi” çözümlere yanaşmaya başladı. Bugün emperyalizmin ve Arap gericiliğinin Tayyip Erdoğan’ın aktif desteğiyle yürüttüğü strateji meyvelerini vermişe benziyor: Suriye devrimi sahneden çekiliyor, yerini burjuva muhalefeti alıyor. Ama belki de savaş ağaları alıyor⁷

İkinci evre: Savaş ağaları dönemi ve selefiliğin, tekfirciliğin, mezhepçiliğin yükselişi

İlk aşamada ABD emperyalizmi Suriye’de “muhalif” olarak adlandırdığı güçlere yaptığı yardımı silah harici insani yardımla sınırlı tutma politikası izledi. Ancak gelinen aşamada artık Suriye’de silahlı bir çözüm olanağı tamamen ortadan kalkmıştı. 30 Haziran 2012’de BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri (ABD), Britanya, Fransa, Rusya ve Çin) ile Irak, Türkiye, Katar dışişleri bakanlarıyla, AB ve BM temsilcilerinin katıldığı ilk Cenevre toplantısı iyi niyet açıklamalarından öte hiçbir somut karar almadan ve sahaya hiçbir ciddi etkisi olmadan dağılmıştı.

Esad’ı devirmek isteyenlerin muhalefeti silahlandırmak dışında Suriye’deki sürece müdahale olanağı yoktu. Ancak bu seçenek ister istemez ABD açısından en başından beri kaçındığı bir tehlikeyi yani silah yardımının sahadaki El Kaide ve türevi radikal unsurların eline geçmesini gündeme getirdi.

Sahaya askeri güçleriyle inmekten ısrarla kaçınan ABD için muhalefeti bölgesel müttefikler eliyle silahlandırmaktan başka bir yol olamazdı. Bu noktada ABD için her ne kadar Katar ve Suudi Arabistan birer müttefik statüsünde olsalar da Türkiye NATO üyesi bir müttefik olarak daha güvenilir ve istikrarlı bir alternatif olarak öne çıktı. Ancak ABD elini kirletmekten kaçındıkça, bölgesel müttefiklerine daha fazla özerk hareket edebilecekleri bir alan sunmak durumunda kaldı. Türkiye ve ABD’nin Suriye’de çıkarları en genel hatlarıyla örtüşüyor gözükse de sürecin başından itibaren her iki ülkenin politik yaklaşımlarında ve benimsedikleri önceliklerde önemli açılımlar mevcuttu. ABD, Suriye için -gerçekçi ya da değil- yüzü Batı’ya dönük daha kapsayıcı bir iktidar alternatifini tercih ederken, Türkiye’de AKP iktidarı tüm yatırımını Müslüman Kardeşler’in (İhvan) güçlenmesi ve Esad sonrası oluşacak yapıda İhvan’ın hakim güç konumunda olmasına yapmıştı.

⁷ Gerçek gazetesi, “Suriye: Rejim Çöküyor Yerine Ne Gelecek?”, 18.08.2012, <https://gercekgazetesi.net/akdeniz-dunya-devriminin-yeni-havzasi/suriye-rejim-cokuyor-yerine-ne-gelecek>

ABD, İhvan’ı ya da daha radikal Sünni İslamcı grupların hâkimiyetindeki bir Suriye’yi hem kendisi hem de İsrail’in çıkarları açısından tehlikeli görüyordu. Bu noktada Türkiye ve ABD arasındaki yöneliş farklılığı önce Dışişleri Bakanı Hillary Clinton’ın SUK’tan desteklerini çektiklerini açıklamasına neden oldu. SUK, giderek daha fazla Türkiye’nin himayesine girmişti ve İhvan’ın aygıtına dönüşmüştü. ABD bundan hoşnut değildi, hatta bunu Clinton’un ağzından lisanı münasiple SUK’un temsil kabiliyetini sorgulayarak dile getiriyordu.⁸ Daha sonra yine ABD’nin inisiyatifiyle Doha’da yeni bir toplantı yapıldı ve Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDGUK) kuruldu.

Güya daha kapsayıcı bir çatı oluşturma iddiasıyla çıkılsa da Doha’nın esas manası ABD’nin tüm yumurtalarını Türkiye sepetine koymaktan kurtulma çabasıdır. SUK’un merkezi Hatay iken SMDGUK’un merkezi Kahire’dedir. Merkezin İhvan’ın Mursi aracılığıyla iktidarda olduğu Mısır’a taşınmış olması ABD’nin İhvan’a yönelik mesafesiyle tutarsızmış gibi görünse de aslında durum tam tersidir. SUK doğrudan bir Türkiye/Erdoğan imalatı iken SMDGUK’un üzerinde “Made in USA” yazmaktadır. SMDGUK aracılığıyla ABD, tehlikeli gördüğü İhvan üzerinde Türkiye aracılığıyla değil doğrudan etki etme olanağına kavuşmuştur. Nitekim ABD bu hamleyi yaparken İsrail de Gazze’ye yönelik kanlı bir saldırının düğmesine basmıştır. Saldırının hedefindeki Hamas, sonuçta İhvan’ın Filistin kolu niteliğindedir. Ancak bu saldırı karşısında Mursi, Hamas’ın yanında yer almak yerine Siyonist saldırı karşısında onun elini bağlayan bir konum almıştır. Mursi ve Erdoğan birlikte Siyonizm lehine arabuluculuğa soyunmuş, Hamas’ın saldırıya cevap vermesini engellemiştir.⁹

ABD diplomatik ve siyasi araçlarla, İsrail ise askeri yöntemlerle İhvan’ı hizaya çekmeye, özellikle Siyonizm karşıtı yönlerini törpülemeye yönelmiştir. Bu açıdan 14 Kasım 2012’de Hamas’ın askeri kanat liderlerinden Ahmet El Caberi’nin bir İsrail roketiyle katledilmesi son derece tipiktir. Zira İhvan hareketi içinde doğrudan İsrail ile savaştığı için Hamas, Hamas içinde de İran’la askeri dayanışma ilişkisi içindeki askeri kanat, Suriye’deki mezhep savaşına en mesafeli duran yapıları oluşturuyordu. Hamas’ın siyasi karargahı Suriye’deydi ve sene başında Esad bu karargahı boşaltmış, Genel Sekreter Halit Meşal başta olmak üzere Hamas liderlerini Suriye’den çıkartmıştı. Hamas’ın, İsrail’e karşı en önemli müttefiklerden biri olan Hizbullah ile arası da açılmaktaydı. Bu gelişmeler elbette ki Gazze’den ya da Batı Şeria’dan bakıldığında Kahire, Hatay ya da Doha’dan görüldüğü gibi görünmüyordu. Bu aşamada ortak düşman Siyonist İsrail’e karşı direnişin yükselmesi Suriye’deki mezhep savaşının karşısında başka bir çekim merkezi yaratabilirdi. El Cebari’nin katledilmesi bu politikaya vurulmuş ağır bir darbe ve açık bir mesajdı. Nitekim takip eden dönem Hamas ve Hizbullah arasındaki direniş bağının giderek zayıfladığı bir süreçte ilerledi. Hamas,

8 Bipartisan Policy Center, US-Turkish Cooperation, Toward a Post Assad Syria, <http://bipartisan-policy.org/wp-content/uploads/sites/default/files/BPC%20US-Turkey-Syria.pdf>

9 Gerçek gazetesi, “Suriye: ABD Erdoğan’a ‘sen yapamadın kenara çekil dedi’ 07.12.2012 <http://gercekgazetesi.net/uluslararası/suriye-abd-erdogana-sen-yapamadın-kenara-çekil-dedi>

Hizbullah'ın Suriye'den çekilmesi gerektiğine dair açıklamalar yayınladı, İhvan'ın dini liderlerinden Yusuf El Karadavi'nin Allah'ın partisi manasına gelen Hizbullah'ı Hizbuşşeytan yani şeytanın partisi olarak adlandırması ise ipleri kopma noktasına getirecekti.¹⁰

ABD, bir yanda SMDGUK hamlesiyle Suriye'deki muhalefeti İslami radikalizmin ve özellikle de İhvan'ın hegemonyasından çıkartmaya çalışırken diğer yandan iç savaşın gelişim sürecinin kendisi ve İsrail aleyhinde sonuçlar doğurmaması için ister istemez mezhep kartını oynamış oluyordu. Suriye'de Batıcı ve laik bir burjuva muhalefetinin giderek hakim konuma gelmesinin sahada karşılığı yoktu. Öte yandan Suriye'de devrimin yenilgisi üzerinden oluşan savaş ağaları düzeni mezhepçilik için büyüüp serpileceği muazzam bir zemin oluşturuyordu.

Nitekim ABD'nin El Kaide bağlantılı El Nusra Cephesi'ni terör örgütleri listesine alması hem İhvan cephesinden hem SUK'tan tepki aldı. SUK Başkanı "demokrat aydın" George Sabra, El Nusra'nın Suriye Devrimi'nin bir parçası olduğunu savundu, Suriye'deki İhvan'ın Türkiye'de ikamet eden lideri Riyad el Şukfa, El Nusra'yı Esad'a karşı savaşan ve halkı koruyan bir grup olarak gördüklerini açıkladı. SMDGUK saflarında da El Nusra'nın terör listesine alınmasına yüksek sesle itirazlar yükseliyordu. Türkiye adına Erdoğan da bu koroya Batı'nın El Kaide'nin Suriye'deki varlığını abarttığını söyleyerek katılıyordu: "El Kaide'nin Suriye'de esamesi okunmaz. Muhalefet orda neticeye varsın orada El Kaide diye bir şey kalmaz."¹¹

Böylece ABD tarafından her ne kadar terör listesine alınmışsa da emperyalizm ve Siyonizm tarafından körüklenen mezhepçiliğin yarattığı ortamı kullanan El Nusra sahadaki gücünü giderek arttırdı. CIA ve MİT, Suriye'de ÖSO'ya bağlı grupların silahlandırılmasını ortak olarak Gaziantep üzerinden yürüttü. Gönderilen silahlarına Nusra ve türevlerine gitmemesi için bir özel mülakat sistemi bile oluşturulmuştu. Ne var ki bu yapının El Nusra terör listesine alınıncaya kadar silahlı gruplar arasında bir ayırım yapmadığı, daha sonrasında da kendini ılımlı muhalif olarak pazarlayan pek çok grubun elde ettikleri silahları derhal Suriye iç savaş pazarında satışa çıkardığı biliniyor. Nitekim ÖSO'nun, doğrudan El Nusra ile ortak operasyonlarda cephane paylaşımı yaptığı gibi Suudi Arabistan'dan gelen tanesi 5 bin dolar değerinde olan uçaksavarları 15 bin dolar veren El Nusra'ya satmakta olduğu da bizzat bir ÖSO yetkilisi tarafından *Daily Star* gazetesine açıklanmıştı.¹²

Bu koşullar altında selefi görüşe sahip, tekfirci ve mezhepçi örgütler hızla öne çıktılar ve "muhalifler" olarak adlandırılan çok renkli yelpazenin hakim rengi haline gelmeye başladılar. Halep, Hama ve Şam'da bir dizi intihar eylemi ile kendini duyuran El Nusra hızlı bir yükselişe geçti. El Kaide'nin Irak kolu olarak güç kazanan Irak İs-

10 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/06/hamas-hezbollah-syria-iran-lebanon-palestinians.html>

11 Taştekin, a.g.e, s.219-220

12 a.g.e., s. 141.

lam Devleti daha sonra adını Irak Şam İslam Devleti (DAİŞ) olarak değiştirerek ve El Nusra dahil tüm sefeli grupları kendine biat etmeye zorlayarak sahneye giderek daha güçlü şekilde çıkacaktı. Bu örgütlerden daha önce Suriye sahnesinde boy gösteren bir başka sefeli ve mezhepçi örgüt Ahrar-üş Şam ise El Nusra ve DAİŞ’in yükselişine paralel olarak Suriye’de “ılımlı muhalet” mertebesine yükseldi. Bir yandan El Nusra’nın en önemli müttefiki konumunda olan Ahrar-üş Şam’ın pek çok kurucu ve yöneticisi de El Kaide kökenliydi. DAİŞ, El Nusra ile bağlarını koparttıktan sonra ciddi ölçüde zayıflayan El Nusra, Ahrar-üş Şam’dan büyük destek gördü.

El Nusra, El Kaide’nin Suriye kolu olarak ABD ile kanlı bıçaklı “küresel cihad”ın bir parçasıydı. DAİŞ ise hâkimiyeti altına aldığı bölgelerde devletleşme yoluna gitmekte ve dahası bu devletleşmeyi Irak ve Suriye’nin petrol bölgelerinde gerçekleştirmekteydi. Bu örgüt zaman içinde Türkiye ve Katar’ın bölgedeki başlıca vekili konumuna yükselmiş ve El Nusra’ya verilen desteğin de aktarma kayışı rolünü üstlenmiştir.¹³

Sonuçta Erdoğan’ın “muhalet başarılı olursa El Kaide’nin esamesi okunmaz” sözünün tersine sefeli, tekfirci ve mezhepçi örgütler adım adım yükselmiş, Türkiye’nin üzerine yatırım yaptığı İhvan başta olmak üzere “ılımlı muhalif” grupların esamesi okunmamaya başlamıştır.

İkinci evreyi sona erdiren iki önemli dönüm noktası: Hizbullah’ın sahneye çıkışı ve Guta katliamı

Suriye iç savaşı giderek mezhepsel bir karaktere büründükçe ve sefeli, tekfirci, mezhepçi örgütlerin ağırlığı arttıkça bu durum karşı tarafta da konsolide edici bir etki yarattı. O ana kadar Suriye’de Esad iktidarına siyasi destek sunan Lübnan Hizbullah’ı 2013 yılının ilk aylarından itibaren adım adım silahlı direnişte yer almaya başladı. Suriye’de halk isyanının başladığı ilk dönemde Hizbullah lideri Hasan Nasrallah muhaletin Filistin politikasının olmamasını eleştiriyor ama açıktan düşmanlık gütmüyordu. Ne var ki zaman içinde yükselen tekfirci ve mezhepçi saldırganlık, Hizbullah’ın Alevi ve Şii Arapların meşru müdafaa zeminine yaslanarak Suriye sahnesinde boy göstermesinin yolunu açtı. Hizbullah iç savaşın ilk evresinde çatışmalara sadece Lübnan sınırında ve daha çok savunma konumunda katılıyordu. Hizbullah ile ÖSO çatısı altında toplanmış sefeli gruplar arasında Suriye sahasındaki ilk çatışmalar 2013 Şubat ayında gerçekleşti. Bir süre boyunca Hizbullah’ın hangi ölçüde Suriye iç savaşına müdahil olduğu tartışılırken 30 Nisan’da Hasan Nasrallah bir konuşma yaptı ve “Suriye’nin ABD, İsrail ve tekfircilerin eline düşmesine izin vermeyeceklerini” açıkladı. 2000’de İsrail’i Lübnan’dan kovan, 2006’da İsrail’i dize getiren, son derece tecrübeli ve iyi silahlanmış bir gerilla gücü olan Hizbullah, Suriye iç savaşında nasıl oyun değiştirici bir güç olduğunu Mayıs ayında Lübnan sınırındaki Kuseyr kasabasını tekfirci mezhepçi güçlerden temizleyerek gösterdi. Hizbullah 15-20 kişilik timlerle tekfircilere önemli darbeler vuruyor, ele geçirdiği bölgeleri daha sonra Suriye ordusuna terk ediyordu.

13 Fehim Taştekim, Karanlık Çöktüğünde, İstanbul: Doğan Kitap, 2016, s.164

Hizbullah, Lübnan sınırını büyük ölçüde kontrol altına alarak hem savaşın Lübnan'a girişini engelledi hem de Suriye'deki mezhepçi örgütlerin önemli bir ikmal kaynağını da kesmiş oldu.

Hizbullah'ın sahneye çıkışının bir dönemeç noktası olmasının başlıca sebebi, ÖSO'nun ilk evrede gösterdiği başarısızlığın açıkça mezhepçi motivasyonlarla hareket eden örgütlerle ikame edilmesi yönündeki politikayı çöktürmesidir. Bu örgütler ilk etapta muhalefetin en diri unsurlarını kendi saflarına çekmiş ve sahada bir ivme kazanmış görünse de karşısındaki cepheyi de derlenip toparlanmaya iterek ve Suriye ordusunun sahip olmadığı pek çok özelliği bünyesinde barındıran Hizbullah gibi bir gücü sahneye çekerek Suriye'de iktidarın hem askeri hem de siyasi olarak güçlü bir dayanak elde etmesini sağlamıştır. Zira Hizbullah sadece gerillalarıyla değil İsrail'i dize getirmesinden kaynaklanan ve Arap dünyasında izleri kolay kolay silinmeyecek prestijiyile sahaya inmiştir.

Sahadaki örgütler Hizbullah karşısında gerilerken, Suriye ordusu da Humus ve Şam'da ilerleme kaydederken, İsrail devreye girdi. İsrail, Suriye'nin sahada kimyasal silahlar kullandığını ve bu silahların Hizbullah'ın eline geçmekte olduğunu iddia etmeye başladı. Bu hamlesiyle İsrail Suriye ve Hizbullah üzerinde baskıyı arttırmayı hedefliyor, en kötü durumda da kendi askeri müdahalesine zemin oluşturmaya çalışıyordu. Nitekim bu gerekçe ile İsrail, Suriye'deki belli hedeflere ara ara düzenlediği hava saldırılarını sıklaştırdı.

Ancak kimyasal saldırı iddiaları bu aşamada, ABD'yi de işin içine katacak bir dış müdahale için gerekli etkiyi uyandırmadı. Ağustos ayında Doğu Guta'da gerçekleşen kimyasal silah saldırısı ve katliam ise tam tersine Suriye'yi bir emperyalist müdahalenin eşiğine getirdi. ABD, bu saldırıyı kırmızı çizgilerin aşılması olarak yorumluyor, Türkiye, Katar, Suudi Arabistan korosu da hep bir ağızdan müdahale için tempo tutuyordu. Guta katliamı ile ilgili bilgiler ilk aşamadan itibaren kesin olmaktan uzaktı. Verilen ölü sayıları gerçekleri yansıtmaktan çok sayıyı verenin dış müdahaleye ne kadar sıcak bakıp bakmadığının ölçüsü gibiydi. Kimyasal katliamda Fransa 281, Britanya 350, Sınır tanımayan doktorlar 355, İnsan Hakları Gözlemevi 502, Devrim Genel Konseyi 635, Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu 1300, ABD 1429, ÖSO ise 1729 kişinin öldüğünü açıkladı.¹⁴

ABD açısından Suriye'ye müdahale seçenekleri masaya kondu. ABD askerinin sahaya inmesi, meşhur ifadeyle "botların yere değmesi" henüz gündemde değildi. Ancak bir cezalandırma hamlesi ile rejimi yıkmayı hedefleyen kapsamlı bir saldırı arasında kalan olasılıklar değerlendiriliyordu. Saldırının dozu düştükçe risk azalmakta ancak Suriye'de Esad lehine değişen dengeleri düzeltme beklentisi de zayıflamaktaydı. Saldırının boyutları arttığında ise savaşın bölgeselleşmesi, Esad'ın, İsrail ve ABD çıkarlarına doğrudan yönelmesi, İran'ın ve bir ölçüde de Rusya'nın öngörülemeyecek tepkileri söz konusuydu. Ancak bu tür tepkileri tetiklemeyecek bir orta yol bulunsa dahi müdahalenin Suriye sahasındaki kazananı her durumda El

¹⁴ Taştekin, Suriye Yıkıl Git, Diren Kal, s. 262

Nusra ve sahneye hızlı bir giriş yapan DAİŞ başta olmak üzere selefi, tekfirci ve mezhepçi gruplar olacaktı. El Kaide ile aynı cephede savaşmak ABD kamuoyuna zor anlatılacak bir şeydi. Bu örgütlerin kontrolsüz bir güç elde etmesinin askeri sonuçları da öngörülemiyordu.

Bu koşullar altında Obama, yapacağı saldırıya iç kamuoyunda siyasi meşruiyet kazandırmak için kongreden karar çıkarma yoluna gitti. Ama ABD kongresini ikna etmekte zorlandı. Britanya başta olmak üzere diğer Batılı emperyalist güçler de olası bir müdahale için isteksizlik göstermeye başladı. Aslında tüm bunların altında ABD emperyalizminin, dünya kamuoyu önünde Esad’ı suçlayan açık söylemlerine rağmen kimyasal saldırının kimin tarafından gerçekleştirildiğine emin olamaması yatıyordu. Nitekim BM denetçilerinin incelemeleri kuşku arttırıcı nitelikte oldu. Suriye’nin ve onu destekleyen güçlerin temel tezi, Suriye ordusunun böyle bir saldırı yapmasının mantıksız olduğu yönündeydi. Bu savunmanın tek başına geçerli olması söz konusu olamazdı elbette. Ancak bu tezler BM denetçilerinin Guta’ya atılan kimyasal füzelerin en fazla 2 kilometre öteden ateşlendiğini ve bu füzelerin Suriye ordusunun hâkimiyet alanından atılmış olmasının imkânsız olduğunu açıklamasıyla bir anda güçlü bir dayanağa kavuştu. Ardından başta El Nusra olmak üzere “muhalif” grupların kimyasal silahlara erişimi olduğu yönündeki bilgiler okları dış müdahaleyi kışkırtmaktan çıkarı olan tekfirci ve mezhepçi grupların üzerine çevirdi.

Ancak ABD bu gruplara yönelik hiçbir zaman tam bir güven içinde olmamıştı. Guta katliamına ABD’nin Suriye iç savaşındaki yakın müttefikleri Türkiye ve Suudi Arabistan’ın da kimyasal saldırıda parmağı olduğu şüphesi, ABD’nin Suriye’de izlediği politikayı ciddi şekilde gözden geçirmesini gerektirecekti. Saldırının olduğu bölgede Suudi Arabistan’ın himayesindeki Liva El İslam adlı selefi tekfirci mezhepçi örgüt hakimdi. Türkiye’de ise daha bir kaç ay önce Mayıs ayında Adana’da bir grup “muhalif” 2 kilogram sarin gazıyla yakalanmıştı.

Katliamdan 8 ay sonra Pulitzer ödüllü gazeteci Seymour Hersh’in yayınladığı bir makale o dönemde Obama yönetiminin önüne gelen çok ciddi iddialar olduğunu gösterdi. Hersh’e göre saldırı sadece El Nusra ve müttefikleri tarafından gerçekleştirilmemişti, aynı zamanda Tayyip Erdoğan’ın bilgisi dahilinde, MİT ve jandarmanın desteğiyle gerçekleşmişti. Hersh, ayrıca Obama ve Erdoğan arasındaki bir görüşmede, ABD’nin kırmızı çizgisinin geçildiğini söyleyen Erdoğan’a Obama’nın görüşmede yer alan MİT müsteşarı Hakan Fidan’ı işaret ederek “biz de sizin Suriye’deki radikallerle neler yaptığımızı biliyoruz” diyerek cevap verdiğini de iddia etti. Aynı makalede ABD istihbaratının Obama yönetimini, Türkiye’nin bir dış müdahaleyi tetiklemek istediği konusunda ve hem Türkiye’de hem Suudi Arabistan’da sarin gazı yapımında kullanılan kimyasallara erişmeye çalışan unsurlar olduğu konusunda uyardığını yazdı.¹⁵

ABD yönetimi Hersh’in iddialarını hiçbir zaman doğrulamadı. Ancak ABD’nin Guta saldırısının ardından gerçekleştirdiği siyasi hamlelere baktığımızda ABD’nin

15 Seymour Hersh, “The Red Line the Rat Line”, <https://www.lrb.co.uk/v36/n08/seymour-m-hersh/the-red-line-and-the-rat-line>

gerek kimyasal krizin yürütülmesindeki tutumu gerek genel Suriye politikasına ilişkin tavrındaki değişiklikler, Hersh'in iddialarıyla tutarlı görünmektedir.

ABD, Esad'ın kimyasal silah kullandığına dair kamuoyu önünde net konuşsa da Kerry'nin Suriye'nin kimyasal silahlarını iki hafta içinde tasfiye etmesini şart koşmasıyla ani bir manevra yapmıştır. Rusya derhal bu manevraya karşılık vermiş ve araya girerek Suriye'nin Birleşmiş Milletler gözetiminde kimyasal silah stokunu tasfiye etmesine yönelik süreci başlatmıştır. Obama hem müttefiklerinin ve onların sahadaki uzantılarının provokasyonu ile sonu belirsiz bir sürece girmekten kaçınmış hem de olası bir saldırı ile elde edilecek siyasi sonucu diplomatik yollarla elde ettiğini söyleyerek ABD'nin kırmızı çizgilerini görünürde korumuştur.

Emperyalizmin bu aşamada benimsediği yeni politikanın ana hatları şöyle özetlenebilir: Sahadaki selefî, tekkirici ve mezhepçi gruplara güvensizlik, Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan gibi bölgesel müttefiklere endeksli bir Suriye politikasından kaçınmak, Esad'ı devirmeye öncelik veren bir çizgiden uzaklaşmak, Esad'lı geçiş sürecini benimsemek ve stratejik çıkarları çatışmakla birlikte daha öngörülebilir diplomatik ilişkiler kurulabilen Rusya ile daha fazla diyalog zemini kurmak... Guta saldırısının ardından ABD'nin Suriye politikasına işte bu yaklaşımlar damgasını vurmaya başlamıştır.

Suriye iç savaşının ikinci evresinin sonunu ilan eden sembolik olay ise İkinci Cenevre Konferansı oldu. İkinci Cenevre Konferansı, Suriye'de çözüm açısından somut hiçbir sonuç getirmedir. İlki gibi akim kaldı. Ancak birinci konferansta Esad rejiminin değişmesini öngören geçiş hükümetinin yerini Cenevre II'de geçiş sürecinde Esad'ın varlığını öngören yeni bir yaklaşım alıyordu. Bunun Esad açısından apaçık bir kazanım olduğu ortadaydı. Nitekim Cenevre II aleyhindeki sesler de esas olarak Esad karşıtı cepheden yükselmekteydi. Cenevre II ayrıca Rusya'yı da siyasi ve diplomatik açıdan çok daha etkin bir biçimde sürece dahil etmişti.

Üçüncü evre: DAİŞ'le savaş, Esad'lı geçiş, bölünmüş Suriye

DAİŞ'in Suriye'de sahneye çıkması ve giderek güçlenmesi iç savaşın gidişatında bir dönüm noktasını oluşturdu. DAİŞ diğer tekkirici ve mezhepçi örgütlerden farklı olarak faaliyet alanını Irak ile (Lübnan'ı da içine alacak şekilde) büyük Suriye olarak belirlemiştir. Örgütün hedefi ise bu topraklarda bir İslam Devleti kurmaktır. DAİŞ'in devletleşme perspektifi ve hilafet iddiası ideolojik bir ambalaj içerisine saklanan bir askeri ve siyasi stratejidir.¹⁶

Bu strateji ile DAİŞ, petrol bölgelerini ele geçirerek, Körfez, Suudi ya da emperyalist yardıma bağımlılığı azaltmıştır, haraç kesmekten vergi toplama seviyesine geçmiş, ayda 8 milyon dolara yakın bir vergi gelirine kavuşmuştur. Dışarıdan gelen silah yardımının ve sahada ganimet olarak elde ettiği silahların yanına işgal ettiği bölgelerin endüstriyel kapasitesini kullanarak kendi ürettiği silahları eklemiştir; en

16 Gerçek gazetesi, "Irak ve Şam İslam Devleti Nedir?", <http://gercekgazetesi.net/uluslararası/irak-ve-sam-islam-devleti-isid-nedir>

önemlisi de devletleşmiş bir yapı ve hilafet iddiası ile hem selefi, tekfirci ve mezhepçi örgütlerden önemli ölçüde militanı kendisine devşirmiş, hâkimiyet altında tuttuğu bölgelerde bu örgütlere karşı savaşımında kendince bir meşruiyet zemini oluşturmuş, hem de uluslararası militan akımını çok daha yoğun bir şekilde kendi bölgesine yöneltme şansına sahip olmuştur. Libya’da, Afganistan’da etkisini arttırmış, Nijerya’nın kuzeyinde geniş bir alanı kontrol eden Boko Haram DAİŞ’e biat etmiştir. Dünya çapında selefi çevrelerde yarattığı etki ile Fransa, İngiltere, Belçika gibi pek çok emperyalist metropolde eylem yapabilecek kapasiteyi elde etmiş, sadece Suriye sahasında değil bu yönüyle de El Kaide’nin önüne geçmiştir. Bu strateji ayrıca benimsediği dini ve siyasi ideoloji ne kadar sert görünürse görünsün DAİŞ’e yerel aşiretlerle ve eski Baas unsurlarıyla alabildiğine pragmatik ittifak ilişkileri geliştirme olanağı vermiştir. Bu selefi pragmatizm belki de DAİŞ’in atılımında ve başta Musul’un ele geçirilmesi olmak üzere Irak’ta elde ettiği mevzilerde belirleyici rol oynamıştır. DAİŞ’in sahada uyguladığı vahşet ve bu vahşetin alabildiğine sofistike ve profesyonel yöntemlerle propagandasını yapması çok vurgulanmaktadır. Bu propaganda savaşının önemi yadsınamaz. Ancak DAİŞ’i diğer örgütler içinde öne çıkaran propaganda değil sözünü ettiğimiz siyasi ve askeri stratejidir.

DAİŞ, hamlesine iç savaşın ikinci evresinde El Nusra ve müttefiki seleflerin eline geçmiş bölgelerde kendi hâkimiyetini tesis ederek başladı. Öncelikle Suriye’nin petrol bölgesi Deyrizzor’da hâkimiyet sağladı, sonra Rakka’ya yürüdü. Bu bölgelerde adım adım rakip örgütleri tamamen yok etti ya da kendine bağladı. Daha sonra yine aynı şekilde Türkiye sınırındaki Cerablus, El Rai ve Tel Abyad’da hâkimiyet sağladı. Deyrizzor’la petrolü kontrolüne alan DAİŞ, Rakka ile kendine siyasi bir merkez, bir başkent buluyor, Türkiye sınırına ulaşarak da buradan dünyaya açılma fırsatına kavuşuyordu. Bu aşamaya kadar DAİŞ, emperyalistlerden ciddi bir karşı çıkış görmedi. Ta ki DAİŞ yeniden Irak’a yönelip Musul’a saldırıncaya kadar. DAİŞ, serüvenine Irak İslam Devleti olarak başlamışsa da 2014 yılına kadar esas mevzilerini Suriye sınırları içinde elde etmişti. 2014 yılının başında hem Irak Sünnilerinin kalesi konumunda olan hem de Bağdat’a giden yolda stratejik öneme haiz olan Felluce DAİŞ’in eline geçti. 10 Haziran’da da Musul’u ele geçirdi. Peşi sıra Beyci ve Tikrit de kolayca DAİŞ kontrolüne geçti.

Böylece emperyalizm açısından ne kadar tehlikeli ve kontrol dışı olsa da “düşmanının düşmanı” konumunda olan DAİŞ bir anda ABD’nin korumaya çalıştığı Irak statükosunu kökünden sarsan bir yapı olarak yükselmiş oldu. Haliyle ABD, DAİŞ’e karşı bir koalisyon kurarak, askeri olarak DAİŞ’le mücadele etmeye bu aşamadan sonra karar verdi. ABD hegemonyasında 40’a yakın üye ile başlayan zaman içinde üye sayısı 60 ülkeye kadar çıkan bir DAİŞ karşıtı koalisyon kuruldu ve 2014 Ağustos ayında DAİŞ’e yönelik hava saldırıları başladı. DAİŞ karşıtı koalisyonda Rusya, İran ve Suriye yer almadı. Buna karşılık koalisyonun Paris’te yapılan ilk toplantısında Fransa Cumhurbaşkanı Hollande, Suriye’deki ılımlı muhaliflere çağrılarda bulunuyor, DAİŞ’e büyüyüp serptiği ortamı sağlayan doğrudan ya da dolaylı siyasi ve mali destek sunan Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye koa-

lasyonun içinde yer alıyordu. Yani aslında ortada gerçek anlamda bir DAİŞ karşıtı koalisyon yoktu. Kurulan yapının başat askeri gücü ABD'ydi. Siyasi amacı ise öncelikle ABD'nin bölgesel müttefiki Sünni eksen ülkelerinin DAİŞ'e verdiği desteği kesmekti. Bununla birlikte artık DAİŞ'e karşı savaş, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar için olmasa da emperyalist güçler açısından Suriye ve Irak politikasının başat gündemlerinden biri haline geliyordu.

ABD öncülüğündeki koalisyonun hava saldırıları istenen etkiyi hiçbir zaman yaratmadı. Ama vekillerle yürütülen savaşın tıkandığı bir aşamada, asilleri sahaya indiren süreci başlatması açısından son derece önemli bir dönüm noktasını oluşturdu. Artık Suriye adım adım ufukta beliren bir dünya savaşı olasılığının ilk provalarının yapıldığı bir sahneye dönüşmekteydi:

Olan oldu, ABD'den sonra hemen hemen aynı anda Fransa ve Rusya da Suriye iç savaşına askeri olarak dâhil oldu. Şimdi, biraz mizahi bir dille söylersek, dünya çapındaki yaklaşık 200 devletin 65'i Suriye'nin 185 bin kilometre karelik toprağında savaşıyor! ABD'nin kurmuş olduğu koalisyonun 62 üyesi (bunun içinde Türkiye de var artık), Suriye'nin kendisi, gizli olarak Suriye'ye destek veren İran, şimdi de fiilen Rusya. Buna bir savaş ağalığını ekleyin: Kendine "Halife" adını veren DAİŞ lideri Ebu Bekir el Bağdadi'nin barbar siyasi birimi. Bir de kendi ordusu olan bir örgütü hesaba katın: Lübnan Hizbullah'ı. Savaştan hemen önce nüfusu 23 milyon olan ülkede neredeyse bütün dünya cirit atıyor!¹⁷

Üçüncü evrenin dönüm noktaları: Kobani savaşı

Sahada savaşın bir kara gücünün stratejik eksikliği ABD'nin Suriye politikasının zayıf halkası olmaya devam ediyordu. ABD, iç savaşın önceki evrelerinde denenilen ve başarılı olmayan eğit-donat projesini yeniden devreye soktu. Obama, kongreden bu proje için 500 milyon dolarlık yüklü bir fon bulmuştu. Ancak bu fonun kimlerin eğitip donatılmasına harcanacağı büyük bir sorun olmaya devam ediyordu. ÖSO çoktan eriyip gitmiş, kalanların en ılımlıları bile eğitip donatılabilecek ama başıboş şekilde Suriye'ye salınamayacak örgütlerden oluşuyordu. Eğitip donatılanlar Suriye'ye girer girmez ya imha ediliyor, ya esir alınıyor ya da doğrudan gidip Nusra'ya katılıyorlardı.

Türkiye, DAİŞ'e karşı mücadelede hiçbir zaman etkin bir rol oynamaya istekli olmadı. DAİŞ'in Musul'u ele geçirmesi ve Türkiye konsolosluğunu basıp içerdekileri rehin alması bile AKP iktidarında DAİŞ'e karşı bir motivasyon yaratmadı. Konsolosluktakiler DAİŞ'in elinde rehin tutulurken Davutoğlu hala çıkıp DAİŞ'i öfkeli gençlerden oluşan "terörize" (terörist değil) bir grup olarak tanımlayabiliyordu. Erdoğan'ın, Kobani için büyük infial uyandıran "düştü düşecek" açıklaması, Türkiye hükümeti için DAİŞ'e karşı savaşın bir öncelik olmak bir yana, Rojava'daki PYD hâkimiyetine karşı bu örgütün taktiksel bir müttefik olarak görüldüğüne

¹⁷ Sungur Savran, "Putin'in Hamlesi Erdoğan'ın önünü kesmek için", <http://gercekgazetesi.net/gundemdekiler/putinin-hamlesi-erdoganin-onunu-kesmek-icin>

işaret etmekteydi. Nitekim Tel Abyad’ın YPG tarafından ele geçirilmesinin ardından, DAİŞ derhal Kobani’ye saldırmış ve bu saldırıda Türkiye sınırının kullanıldığına dair ciddi iddialar gündeme gelmişti.

PYD ve YPG, bölgede bir savunma savaşı yürütüyordu. Rojava halkı, bu savaşımı DAİŞ katliamlarına karşı bir nefsi müdafaa olarak gördü, destekledi, bu savaşa katıldı. Herhangi bir dış motivasyon, para desteği, siyasi beklenti vb. değil işte bu motivasyon etkin ve güçlü bir askeri gücün oluşmasını olanaklı kıldı. YPG’nin en önemli stratejik güçlerinden biri de kadın savaşçılardan oluşan YPJ idi. Tekfirci ve mezhepçi yapıların elinde bir cehenneme dönen Suriye’de, Rojava kadınlar için büyük bir uyanışın merkezi oldu. Bu uyanışta hiç şüphesiz ki Kürt hareketinin yıllara yayılan kadın mücadelesi pratiği belirleyiciydi. Kadınların rolü PYD ve YPG’nin tüm dünyada prestijini arttıran en önemli unsurlardan biriydi. Kadınların seferberliği aynı zamanda askeri açıdan da Suriye sahasında hiçbir güçte olmayan bir avantajdı.

Tüm gelişmeler ABD’yi sahada DAİŞ’e karşı en etkin savaşımı yürüten PYD’nin silahlı kolu YPG ile işbirliği yapmaya yöneltti. Ancak ABD açısından bu yöneliş de epey bir tehlike barındırıyordu. PYD’nin içinden geldiği gelenek uzun yıllardır artık ABD’ye düşmanlık gütmüyor olsa da Barzani gibi ABD muhibi bir oluşum da değildi. Dahası PYD, bölgedeki NATO gücü Türkiye ile savaşan PKK ile sıkı bir ilişki içerisindeydi. PYD, ABD çizgisine çekilse bile Türkiye ile yaşanacak gerilimler her zaman ayağa dolanabilirdi.

ABD’nin PYD ve YPG ile birlikte hareket etmeye yönelmesinde dönüm noktası elbette ki DAİŞ’in Kobani kuşatması oldu. ABD, Kobani’nin düştü düşecek hale gelmesine kadar bekledi. ABD muhibi Barzani peşmergesi de Rojava’daki rakibi PYD’nin zayıflamasını bekledi. Kürt halkı 6-12 Ekim arasında sınırın Türkiye tarafında Kobani’nin düşmesini engellemek için büyük bir isyana girişti. Bu isyan Türkiye’nin politikasını yumuşatmasına neden oldu. ABD de Kürt halkının kurtarıcısı rolüne girmek için durumu fırsat bildi. Kobani kurtuldu. Kürt halkı bir zafer kazandı. Ancak bu zaferin bedeli Kürt halkına ödetilecekti. PYD önderliği ABD’ye karşı temkinli olacak yerde, koalisyonla kurdukları ilişkiyi, stratejik seviyede görmeye başladı hatta bunu bir politik propaganda malzemesi olarak değerlendirdi. ABD’den bağımsızlaşmak yerine giderek onun kolu kanadı altına giren bir çizgi izledi.

ABD, Kobani’nin kurtarılmasının ardından giderek PYD ve YPG ile ilişkilerini geliştirdi. Kürt halkına Kobani’nin diyetini PYD’yi siyasi hâkimiyeti altına alarak ödetti. Rojava’da tüm kazanımlar PYD’nin Esad ve muhalefet karşısında bir üçüncü yol izleme politikasının sonucunda elde edilmişti. PYD, ABD’nin siyasi etkisi altına girdikçe kendisine büyük kazanımlar getiren siyasi manevra alanını da kaybetti.

Bu durumun çarpıcı bir örneğini ABD’nin Tomahawk füzeleriyle Suriye hava sahasını vurmasının ardından gördük. PYD lideri Salih Müslim saldırının ardından *Amerika’nın Sesi*’ne bir açıklama yaparak şunları söyledi:

“Ümit ediyorum ki bu sadece Suriye rejimiyle sınırlı kalmaz ve sivilleri kendisine hedef alıp kimyasal silah kullanan diğer taraflardan da hesap sorulur. İnanıyorum

ki bu saldırı olumlu sonuçlar ortaya çıkaracaktır, çünkü siyasi çözüme inanmayanlar doğru yola geri dönecek ve savaşın devamlılığının sonuç vermeyeceğini anlayacaklar. Amerika doğrudan bu meselenin içinde yer alıyor ve sessiz kalmaz.” Salih Müslim’in ABD’ye verdiği bu açık çekin PYD açısından mantıklı hiçbir açıklaması yoktur. Minbiç ve Afrin’de Rus askerleri ve Suriye ordusu ile yakın bir işbirliği başlamışken, Afrin ve Kobani kantonları fiilen Suriye ordusunun kontrolünü sağladığı bölge üzerinden birleşmişken PYD liderinin ABD’nin Suriye’ye saldırmasını alkışlaması Rusya ve Suriye ile ilişkileri ciddi şekilde sarsmaktan başka sonuç doğurmaz.

Salih Müslim ve PYD ne bunu göremeyecek kadar saftır ne de bu ölçüde ABD hayranıdır. Ancak Rojava’da ABD ile kurulan ittifakın, ABD’nin bölgeye stratejik biçimde yerleşmesiyle sonuçlanması PYD’yi bağımsız siyaset izlemekten alıkoymaktadır. Salih Müslim bu mantıksız açıklamayı bu yüzden yapmak zorunda kalmıştır.

PYD önderliği ve genel olarak Kürt hareketi ABD ile yan yana yürüyerek Rojava’daki kazanımlarını koruyup geliştirdiklerini düşünürken, ABD açısından mesele, Suriye rejimini devirmenin öncelik olmaktan çıktığı üçüncü evrede Rojava’yı kendisi için istikrarlı bir üsse dönüştürmektir.

Üçüncü evrenin dönüm noktaları: Rusya’nın hamlesi ve Halep muharebesi

DAİŞ’e karşı savaşın belirleyici hale geldiği üçüncü evre Rusya’nın Suriye sahasına askeri olarak inmesine uygun koşulları da yarattı. Rusya, Suriye hükümetinin yasal çağrısıyla Suriye’de bulunmanın avantajını sonuna kadar kullandı. Sovyetlerden kalma Tartus üssüne ek yeni üsler açarak askeri gücünü tahkim etti. Tahkimatını belirli bir seviyeye ulaştıran Rusya, 7 Ekim 2015’te Hazar üzerinden 1500 km. mesafedeki 11 hedefe 26 güdümlü füze göndererek adeta bir şovla sahne kendini gösterdi. Ardından Rus hava desteği sayesinde Suriye ordusu ilerleme üstüne ilerleme kaydetmeye devam etti. Rusya’nın hava operasyonlarının büyük çoğunluğu Suriye ordusunun ilerleme kaydettiği bölgelerde yoğunlaşıyordu ve bu bölgelerde esas olarak DAİŞ etkin değildi. Bu durum Rusya’nın ÖSO’yu ve ılımlı muhalefeti vurduğu yönünde ciddi şekilde eleştirilmesine neden oldu. Ancak Rusya’nın bu eleştirileri savuşturması kolay oldu. Rusya, füze şovunu yapmadan önce Lavrov’un ağzından ÖSO’yu terör örgütü olarak görmediğini açıklamıştı. Hatta daha sonra daha da ileri giderek ABD tarafından desteklenen ÖSO güçlerine DAİŞ’e karşı hava desteği verebileceğini bile söyledi.¹⁸

Zaten daha sonra da Rusya hiçbir zaman ÖSO’yu vurduğunu kabul etmedi. Gerçekten de Rusya’nın saldırıları başta El Nusra olmak üzere onunla ittifak halindeki değişik selefti, tekkirici ve mezhepçi grupları hedef alıyordu. Bu gruplar kendilerini

¹⁸ BBC, “Syria War: Russia is ready to assist FSA rebels,” <http://www.bbc.com/news/world-europe-34627441>

ÖSO’cu gibi gösterecekler de Rusya’yı eleştirenler durum ortadayken hiçbir zaman “ÖSO vuruluyor” iddiasına ısrar edip ileri gidemediler. Rusya da sahada olmayan bir örgüte meşruiyet atfederek hem kendisini siyasi çözüm masasının sınırları içinde tutmayı hem de Suriye ordusunun karşısındaki güçlere karşı yoğun ateş gücü kullanmayı başardı.

Rusya’nın bu hamlesine tek ciddi cevap Hatay sınırında Rus SU-24 uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi oldu. Bugünlerde bu olay tamamen Gülen cemaatine mensup subayların üstüne yıkılmış gözükse de olayın yaşandığı dönemde her şey çok berrak şekilde görülebiliyordu:

Türkiye hükümeti uçağın düşürülmesini sınır ihlaline bağlıyor. Ama diplomasi-nin d’sini uygulamayı bilmedikleri için hemen ardından meselenin bu olmadığını itiraf ediyor.

Tayyip Erdoğan şöyle diyor: “...bölge DAES terör örgütünün olduğu bölge değildir. Kimse kimseyi kandırmasın. Orada sadece Bayırbucak Türkmenleri vardır, soydaşlarımız vardır, akrabalarımız vardır ve DAES terör örgütünü vuruyoruz diyerek orada Bayırbucak Türkmenleri vurulmaktadır.” Davutoğlu daha da ileri gidiyor: “Bayırbucak Türkmenlerine, Halep Araplarına ya da Azaz’daki Araplara, Kürtlere, Türkmenlere ateş yağdıran kim olursa olsun, ister Suriye rejimi ister terör örgütleri isterse dışarıdan müdahale eden unsurlar, onlara karşı da mesajımız açıktır.” Niye daha ileri gidiyor? “Tekrar düşürürüz” diyor! **Demek ki mesele sınır ihlali meselesi değil Türkmen’lerin korunmasıdır.** Peki, Suriye ordusu, Rus bombardımanı desteğinde “soydaşlarımızı” durup dururken mi bombalıyor? Mesela Nusaybin’de (Nusebîn) olduğu gibi sobasının külünü dökmek için kapı önüne çıkmış bir anayı mı katletmek için orada? Hayır, Türkiye Türkmenleri silahlandırıp kendine bağlı bir vekâleten savaş gücü kurmuş olduğu için ortada bir askeri hedef vardır. İç savaş devam ediyor. Yaşanan budur. Sen önce elalemin topraklarında silahlı güç oluştur, ona yok Yavuz Sultan Selim Tugayı, yok Sultan Murat Tugayı diye Osmanlı özentisi adlar koy, ondan sonra da bu askeri gücü bombalayamazsınız de!¹⁹

Gerçek gazetesi sitesinde yayınlanan bu satırlar meseleyi gayet açık ortaya koyuyor. Rus uçağının düşürülmesi Türkiye’nin Suriye’ye vekiller aracılığıyla müdahil olmakta olduğu son kapının da kapanması tehlikesine karşı verdiği bir tepkiydi. Ayrıca Rusya’nın giderek artan ağırlığını dengelemek üzere NATO’yu devreye sokmak üzere yapılmış bir girişim de söz konusuydu. AKP’li siyasetçiler ve sözümona güvenlik uzmanları yeni bir kavram icat ederek olayın hızla “Natolaştırılması”nı savunmaya başladılar. Ancak Bayırbucak Türkmenleri kod adıyla bölgede faaliyet yürüten yapıların niteliği tüm dünyanın malumu olduğundan olay Natolaşmadığı gibi Rusya’nın hava savunma füzeleri ve uçakları dolayısıyla Suriye hava sahası Türkiye için fiilen uçuşa yasak bölge haline geldi.

Rus uçağının düşürülmesi, böylece dolaylı biçimde Halep’in düşmesine giden

19 *Gerçek* gazetesi, “Dünya Savaşı mı İstiyorsunuz?”, 25.11.2015, <http://gercekgazetesi.net/gundemdekiler/dunya-savasi-mi-istiyorsunuz>

yolu da açtı. Rusya'nın desteğiyle Halep'i kuşatan Suriye ordusu, kentte büyük bir yıkım ve dünya kamuoyunda katliam tepkilerinin oluşması pahasına şehirde kontrolü ele geçirdi. Halep muharebesinde kaybedenler safında sadece örgütler bulunmuyordu. Bu örgütlerin hamisi konumundaki Sünni eksen Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan da ağır bir hezimet almış oluyordu.

Halep'in düşmesiyle birlikte selefi, tekfirci ve mezhepçi örgütler İdlib'e sıkışmış oldu. Bu bölgede inisiyatif tümenden Rusya ve Suriye ordusunun eline geçmiş durumda. Ancak elbette ki İdlib'in de hızla ve maliyetsizce düşmesi beklenemez. Bu yüzden Rusya ve Suriye ordusu İdlib üzerindeki askeri baskısını arttırarak bölgedeki örgütlerin birbiriyle yaşadığı çelişkileri çatışma boyutuna çıkartmayı hedefliyor.

Sonuçta iç savaşın ikinci evresinin sonunda Hizbullah'ın devreye girmesiyle belirli bir güvenlik ve istikrara kavuşan Esad, Rusya'nın sahaya inmesiyle en azından Suriye'nin batısında ve stratejik merkezlerin önemli bir kısmında yeniden inisiyatif kazanmış bir duruma gelmiş bulunuyor.

Üçüncü evrenin dönüm noktaları: Fırat kalkanı

Türkiye, Rus uçağını düşürdüktan sonra, askeri anlamda Suriye kapılarının tamamen yüzüne kapanması gerçeği ile yüzleşmek zorunda kaldı. Davutoğlu'nun yürüttüğü Suriye politikası tamamen çökmüştü. Erdoğan tarafından Davutoğlu'nun ipi bir dizi başka şeyin yanında bu başarısız dış politika yüzünden de çekildi ve Türkiye Esad'lı geçişe razı gelen, Rusya'yı gözeten yeni bir politik hamleyle çıkmazı aşmaya yöneldi.

15 Temmuz darbe girişimi ve bu girişimin ABD ve NATO tarafından desteklenmediğinin ortaya çıkması yeni bir durum yarattı. Türkiye, Rusya ile ilişkileri normalleştirmeye çalışıyordu. 15 Temmuz başarısız darbe girişimini fırsata çeviren ise Rusya oldu. Rusya her adımda inisiyatifi kendi elinde tutmaya gayret göstererek Türkiye'nin Halep kuşatmasına yönelik tepkisini minimize etmeyi başardı. Düşük perdeden birkaç protesto dışında Türkiye hükümeti Halep'te yaşananlarla ilgili hiçbir somut ve etkili itiraz yükseltmedi.

Türkiye artık üçüncü evrenin gerçekliğine kendini adapte etmek durumundaydı. DAİŞ'e karşı savaşta yer almadan Suriye'de herhangi bir etki sahibi olmak olanaksızdı. Bu koşullarda Fırat Kalkanı operasyonu gündeme geldi. Fırat Kalkanı operasyonunun resmi olarak açıklanan hedefi Cerablus-Azez hattındaki DAİŞ varlığı idi. Operasyona gerekçe olarak da Gaziantep'te bir düğüne yönelik DAİŞ'in gerçekleştirdiği canlı bomba katliamı gösterildi. İç politikada bu operasyonun haklı gösterilmesi ve TSK'nın savaş motivasyonu elde edebilmesi için önce gayri resmi olarak, ardından giderek daha açık biçimde operasyonun bölgedeki PYD varlığına ve Rojava'da PYD tarafından oluşturulmuş kantonların birleşmesine karşı yapıldığı vurgulandı.

Fırat Kalkanı'nın resmi hedefi iç savaşın üçüncü evresiyle uyumluydu. Hedefte DAİŞ vardı. Her ne kadar ÖSO ya da Türkmen gücü kılıfı altında ne kadar selefi, mezhepçi, tekfirci varsa operasyona katılmışsa da, ABD bu güçlere değil onlara re-

fakat eden NATO ordusu TSK’ya güveniyordu. Rusya açısından ise Fırat Kalkanı, Türkiye’yi bir kapanın içerisine çekmek için fırsat olarak değerlendirildi. Rusya, istediği zaman Türkiye uçaklarına Suriye hava sahasını kapatabilecek durumdaydı. SU-24 düşürüldükten sonra Rusya bu şekilde Türk Hava Kuvvetleri’ni Suriye’den uzak tuttu. Türkiye’nin Fırat Kalkanı hareketini Rusya’dan icazet almadan yapma şansı yoktu. Bu icazeti aldıktan sonra da Rusya’nın icazeti hilafına bölgede kalma şansı olmayacaktı. Türkiye’yi Suriye hava sahasına sokmamakla Rusya’nın ödelebileceği bedel sınırlı iken, Türkiye’yi kapana soktuğunda çok daha büyük bedellerle karşı karşıya bırakabilecekti. Nitekim öyle de oldu. Türkiye, Rusya’nın çizdiği sınırların milim dışına çıkmadı. Operasyonun son ayağı El Bab, TSK ve ÖSO bayraklı güçlerin eline geçtiğinde, Rusya resmi ağızlardan “Türkiye ile üzerinde anlaştığımız sınırlara ulaşıldı” dedi. Bizim daha ilk günden Fırat Kalkanı’nın bir ‘Fırat kapanı’ haline dönüşeceği öngörümüz böylece gerçekleşecekti.

TSK ve ÖSO iki noktada Rusya’nın çizdiği sınırları zorlamaya girişti. İlki El Bab kuşatması sırasında oldu. TSK ve ÖSO kuşatmayı biraz genişten almaya yeltenince Rus uçakları TSK’yı “yanlışlıkla” vurarak 3 askerinin ölümüne neden oldu. Rusya’nın yanlışlıkla TSK’yı vurduğu anda CIA başkanının Türkiye’de olması da tesadüf değildi elbette. Rusya, Türkiye’ye verdiği icazetin karşılığında onun NATO’dan çıkmasını beklemiyordu ama tümenden ABD’nin oyununu oynamasına da engel olmak istediği açıktı.

İkinci olay ise TSK ve ÖSO Mınbiç’e yöneldiğinde oldu. El Bab alınırken, Rusya destekli Suriye ordusu, güneyden Fırat nehrine kadar inen tüm yolu kesmek üzere hareket düzenliyordu. Mınbiç, Erdoğan ve AKP’nin Rusya ve Suriye ile karşı karşıya gelmeden Rakka’ya yürüme fantezisinin gerçekleşebileceği tek yoldu. Ne var ki bu fantezi Rusya’nın icazet sınırları içinde değildi. Rusya, PYD ve YPG ile ittifak içerisinde olduğundan değil, Fırat Kapanı’nın herhangi bir yerinden kırılmasına razı gelmediğinden dolayı, Türkiye’yi kendi icazet sınırları içinde tutmak için sürece müdahil oldu. Doğrudan Rus askerlerini kapanın doğu kanadı Mınbiç’e ve batı kanadı Afrin’e gönderdi. Türkiye üzerinde şifahi olarak anlaşmaya varılmış sınırlara uymayınca, Rusya bu sınırları zırhlı araçları ve askerleriyle bizzat çiziyordu. Mınbiç açısından Türkiye’nin elinde ABD’nin verdiği “YPG güçleri Fırat’ın doğusuna çekilecek” sözü vardı. Ancak Rusya’ya diyebileceği hiçbir şey yoktu. Rusya’nın TSK ve ÖSO ile Mınbiç arasında bir tampon bölge oluşturması ABD için de YPG’yi Fırat’ın doğusuna gönderme baskısından kurtulmak anlamına geliyordu ve bu yüzden onlar da Rus varlığına ses çıkarmadılar. Zaten askeri anlamda bunu engelleyebilecek olanakları da yoktu.

Sonuçta kapan kapanmış, üstüne de Ruslar asker ve zırhlılarıyla kilidi vurmuş oldu. Kapanış seremonisi de Rus askerlerinin YPG’lilerle çektiği halayla yapıldı. Bu aşamada MGK’nın Fırat Kalkanı’nın bittiğini açıklamaktan başka çaresi kalmamıştı. Erdoğan ise hareketin yeni aşamaları olacağını duyurdu. Suriye açısından Rojava’nın hedef alınacağını düşündüren bu açıklamaların ete kemiğe bürünmesi

için Suriye’de iç savaşın yeni bir evreye girmesi gerektiği açık.²⁰ Bununla birlikte iç savaşın yeni bir evreye doğru ilerlediğine dair emareler de giderek artıyor.

Üçüncü evrenin karakteristik özellikleri

Suriye iç savaşının üçüncü evresinin en belirleyici unsuru DAİŞ’in sahneye çıkmasıdır. DAİŞ’in giderek güç kazanması ve ABD’nin bölgesel müttefikleri Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan’ın DAİŞ’le savaşmaya istekli olmaması, Esad’ın devrilmesi hedefini öncelikli olmaktan çıkarmıştır. ABD, Esad’ı devirme hedefinin yerine önceliği Suriye’de nüfuz alanları elde etmeye ve İsrail’in güvenliğini sağlamaya vermiştir.

Buna göre ABD, Rusya ile siyaseten “Esad’lı geçiş, Esad’sız çözüm” olarak adlandırabileceğimiz bir siyasi mutabakat sağlamıştır. Askeri alanda ise kendi hedeflediği potansiyel nüfuz alanlarına tecavüz etmediği sürece Rusya’nın ve Suriye ordusunun muhalifleri bombalamasına göz yummuştur. ABD bu dönemde Rojava’yı kendi nüfuz alanı ve askeri üssü haline getirmeye öncelik vermiştir. Yine Esad’a karşı doğrudan askeri hamlelerde bulunmasa da Suriye ordusunun İsrail ve Ürdün sınırı ile Irak sınırında varlık göstermemesini görünmez bir kırmızı çizgi olarak benimsemiştir. Bu çerçevede Suriye ordusu ne zaman Golan tepelerine doğru yaklaşırsa İsrail uçakları ve roketleri tarafından vurulmuştur. Suriye ordusunun Deyrizzor’daki ilerleyişi sırasında da ABD uçakları “yanlışlıkla” Suriye askerlerini vurmuştur.²¹

Her iki cephede de ABD ve İsrail saldırılarının ardından tekfirci mezhepçi grupların ve DAİŞ’in kaybettiği mevzileri yeniden aldığı görülmektedir. Yani ABD’nin DAİŞ’le savaşı bu dönemde merkezi bir rol oynamaktadır. Ancak bu savaşın da siyasi olarak üçüncü evrenin önceliklerine göre tayin edildiğini görmek mümkündür.

Üçüncü evrede ABD’nin Esad’ı devirme önceliğinden vazgeçmesi, Halep’in Suriye ordusunun kontrolüne girmesi ve ardından ilan edilen ateşkes Türkiye, Katar, Suudi Arabistan Sünni Troykasını hayal kırıklığına uğratmıştır. Sünni Troyka, Suriye sahasındaki vekil örgütlerden umudunu kesen ABD’ye gerekirse bizzat devreye girebileceklerini göstermek için Suudi Arabistan’da “Kuzeyin Gökğürütüsü” adında ortak bir tatbikat düzenlemiştir.²² Ancak Sünni Troyka’nın güç gösterisi ABD açısından İran ve Rusya’ya karşı başvurabileceği sadık bir askeri gücün varlığını gösterdiği kadar, istemediği ve hazır olmadığı bir anda onu mezhepçi bir Ortadoğu savaşına çekebilecek bir tehlikeye de işaret etmekteydi. ABD açısından böyle bir riske girmek özellikle Çin’e karşı Pasifik’te, Rusya’ya karşı Doğu

20 Türkiye’nin Suriye ve Irak’ta olası askeri müdahale senaryoları, Gerçek gazetesinin 91. sayısında çıkan “Suriye ve Irak’ta kanlı sürprizlere hayır!” başlıklı yazıda ele alınmıştır. <http://gercekgazetesi.net/uluslararasi/suriye-ve-irakta-kanli-surprizlere-hayir>

21 Gerçek gazetesi, “ABD Suriye’yi Sehven Değil Kasten Vuruyor”, <http://gercekgazetesi.net/karsi-manset/abd-suriyeyi-sehven-degil-kasten-vuruyor>

22 Gerçek gazetesi, “Suriye’de Ateşkes, Suudi Arabistan’da Savaş Provası”, <http://gercekgazetesi.net/uluslararasi/suriyede-ateskes-suudi-arabistanda-savas-provasi>

Avrupa’da stratejik bir mevzilenmeye girdiği aşamada hiç de akılcı olmayacaktı.²³

Suriye iç savaşının üçüncü evresinde Hizbullah ve Rusya’nın devreye girmesiyle Esad çok önemli kazanımlar elde etmişse de genel tabloya bakıldığında mutlak kaybedenin ABD ve Sünni Troyka olduğu da söylenemez. Zira Suriye’de her ne kadar Esad devrilmemiş ayakta kalabilmişse de ABD ve müttefikleri 2011 öncesinde doğrudan etki gösteremediği Suriye’de iç savaş sayesinde nüfuz alanları oluşturabilmiştir. Rojava büyük oranda ABD emperyalizminin nüfuz alanı ve askeri üssü haline gelmiştir. Türkiye, aynı zamanda NATO ordusu sıfatıyla Suriye topraklarındadır. Mezhep savaşının yükselmesi İsrail açısından Hizbullah’ın Hamas ile karşı karşıya gelmesi ve Suriye sahasında yıpranması sonucunu doğurmuştur. Yine Suriye’nin İsrail’e karşı askeri bir hamlede bulunması ya da İsrail’in askeri saldırılarına etkili misillemeler yapması olanağı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. ABD’de Obama yönetimi, bilançoda hâlâ artıda olduğunu görerek Rusya’nın sahaya inmesi ve Esad’ın iktidarını koruması ve güç toplaması pahasına ikinci evrede uyguladığı stratejiyi değiştirmiştir.

Ancak ABD, Sünni Troyka’yı dizginledikçe, politikasının maliyetlerinin arttığını da görmüştür. Türkiye, Rusya ile Astana görüşmelerinde ve Fırat Kalkanı harekatında ifadesini bulan özerk ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.²⁴ Eğer bu ilişkiler NATO üyesi Türkiye’yi sahada daha etkili hale getirirse ABD bu özerk ilişkilerden belirli bir fayda dahi bekleyebilirdi. Ancak Rus elçisi suikastının ardından gidilen Astana sürecinde Türkiye masada Rusya ne istediye kabul etmek durumunda kalmıştır. Dahası Fırat Kalkanı ile Suriye’ye NATO ordusu sokmuş olmaktan memnun olan ABD’nin Fırat Kalkanı’nın kapana dönüşmesi ve bu kapanın Mıncı ve Afrin kanatlarına Rus askerinin konuşlanması ile en azından ağzının tadı kaçmıştır.

Dolayısıyla Suriye iç savaşının üçüncü evresi ABD emperyalizmi açısından alandaki vekil güçlere güvensizlikle tanımlanmaktadır. Fırat Kalkanı ile bu unsurların başına TSK’yı NATO komiseri olarak Suriye alanına sokan ABD, Rojava’da bizzat kendi gözetim ve koordinasyonu altında yeni bir vekil güç inşasına yönelmiştir. Bu politik yöneliş kaçınılmaz sonucu da Esad’ı devirme hedefine öncelik vermekten vazgeçerek Suriye’de nüfuz alanları elde etmeye yönelmek olmuştur.

Dördüncü evrenin habercisi: Trump, İkinci Guta ve Tomahawklar

Halep muharebesinin Esad ve Rusya lehine sonuçlanmasının ardından görece çok erken bir aşamada iç savaşın seyrinin aynı çizgide seyretmeye devam etmeyebileceğini, Trump’ın ABD’de başkanlığı devralmasıyla birlikte önemli değişiklik-

23 Armağan Tulun, “Üçüncü Dünya Savaşı Davul Zurna ile Geliyor”, Gerçek gazetesi, Sayı 88 <http://gercekgazetesi.net/uluslararası/ucuncu-dunya-savasi-davul-zurnayla-geliyor>

24 Gerçek gazetesi, “Fırat Kapanı: Halklarla barışmadan ve emperyalizme vurmadan çıkış zor”, <http://gercekgazetesi.net/gundemdekiler/firat-kapani-halklarla-barismadan-ve-emperyalizme-vurmadan-cikis-zor>

lerin beklenmesi gerektiğini öngörmüştük. Aşağıdaki ifadeler *Gerçek* gazetesinin Halep muharebesi ardından yaptığı değerlendirmeden alınmıştır:

ABD'nin bugünkü politikası çok yakında önemli bir değişikliğe uğrayabilir, hatta çok muhtemeldir ki uğrayacaktır. 20 Ocak günü, yani sadece bir ay sonra, ABD'nin yeni başkanı Donald Trump görevi şimdiki başkan Obama'dan devralacaktır. Trump'ın Ortadoğu ve daha geniş olarak Avrasya politikası Ortadoğu ve Suriye'nin geleceğinde hiç kuşkusuz önemli etkiler yaratacaktır.

Trump'ın uluslararası politikası çelişkili bir karakter taşıyor. Şimdilik anlaşılabilirliği kadarıyla bu politikanın merkezinde Çin'i yalıtık ve hem ekonomik hem politik alanlarda sıkıştırmak yatıyor. Üzerinde çok spekülasyon yapılan Rusya ile yakınlaşma niyeti bu bağlamda anlaşılabilir bir nitelik kazanıyor. Ama çelişki burada başlıyor. Trump İran'a düşman. Şayet şu ya da bu yöntemle İran'ın Batı ile arasını açmayı başarırsa bu, kendi yönetiminin Rusya ile ilişkisini sarsacaktır kaçınılmaz olarak. Türkiye'ye, hatta genel olarak Sünni kampa ilişkin politikası da çelişkili görünüyor. Bir yandan, İran'a karşı doğal müttefikleri bu ülkeler. Ama öte yandan en başta DAİŞ gibi tekfirci örgütler olmak üzere Sünni İslamcı radikal hareketlerle büyük bir mücadele başlatmak istiyor. Hem İran'la, hem de Sünni radikal örgütlerle aynı anda sert tedbirlerle uğraşmak son derecede zor. Şu anda Musul'u geri alma çabasında ABD'nin İran'la ve Şii milislerle işbirliği yapmak zorunda kalması bunun yaşayan kanıtı.

O zaman Suriye'de de dengeler değişecektir. Trump yönetiminde ABD Esad'a karşı Obama yönetiminin yaptığından çok daha aktif bir düşmanlık politikası güdecektir. Bu ise bütün dengeyi değiştirebilir.²⁵

Nitekim Trump, 7 Nisan 2017'de İdlip'te (Han Şeyhun kasabası) Suriye ordusu tarafından yapıldığı iddia edilen bir kimyasal silah saldırısını bahane ederek, bölgeyi bombalayan uçakların kalktığı Şayrat Hava Üssü'nü güdümlü füzelerle vurdu. Guta olayı ile karşılaştırıldığında daha aktif bir düşmanlık politikasıyla karşı karşıya olduğumuz açık.

Trump, başkanlık koltuğuna oturmadan önce Rusya ile oldukça sıcak bir ilişki içindeydi. Hatta Rusya'nın ABD seçimlerine Trump lehine müdahale ettiği bile iddia edildi. Esad ve Suriye'deki rejim için de Trump'ın Obama'dan çok daha yumuşak bir ton tuttuğu biliniyor. Ancak Han Şeyhun katliamının ardından Trump, Suriye'ye ve Esad'a karşı fikrinin değiştiğini, Rusya ile ise şu anda hiç anlaşamadıklarını ve ABD-Rusya ilişkilerinin en düşük seviyeye inmekte olduğunu söyledi. Bu ifadeler ABD'nin iç savaşın üçüncü evresinde hızla kazanımlar elde eden Rusya ve Esad'ı dizginlemeyi hedeflediğinin açık birer ifadesi.

Peki ABD bu dizginlemeyi nasıl yapacak? Konu Suriye olduğunda bugüne kadar askeri gücün şu ya da bu şekilde devrede olmadığı herhangi bir siyasi/diplomatik kazanım elde edebilmiş tek bir güç yok. Dolayısıyla ABD'nin askeri gücünü

²⁵ Gerçek gazetesi, "Halep Muharebesi Zafer mi İnsanlık Dramı mı?"<http://gercekgazetesi.net/uluslararasi/halep-muharebesi-zafer-mi-insanlik-drami-mi>

çok daha yoğun bir şekilde devreye sokacağı bir döneme girmekte olduğumuz açık.

Ancak bu ABD’nin hemen deniz piyadeleri ile Suriye’yi işgal edeceği anlamına gelmiyor. Rusya ile hızlı bir askeri karşı karşıya geliş de olası değil. Tomahawk saldırısının önceden Rusya’ya haber verildiği anlaşılıyor. Bu, Rusya ve ABD’nin sıcak çatışmasını engelledi ama ısıyı da epey arttırdığı bir gerçek. Yeni dönemde ABD özel kuvvetlerinin sahada daha fazla rol almakta olduğunu Rakka kuşatmasının bir parçası olan Tabka’da yapılan hava indirme operasyonunda gördük. ABD, Fırat’ın doğusunu kendi nüfuz alanı olarak görüyor ve şimdilik Rusya da buna itiraz etmiş değil. Ancak ABD Fırat’ın batısına sarktığı gibi (Tabka hareketi), İdlib’i bile tek başına Rusya’ya bırakmaya niyetli değil. İç savaşın üçüncü evresinde Rusya’nın bu bölgedeki tüm askeri operasyonlarını uzaktan seyreden ABD, yeni dönemde bu bölgede de askeri güç gösterisi yapmaya başladı. ABD hava kuvvetleri, Halep bölgesinde El Kaide’yi hedef aldığını söylediği bir hava saldırısı düzenledi. ABD, Halep ve batısında El Kaide ve benzerleriyle savaşı salt Rusya’nın yetki alanına bırakmadığını gösterdi. Ayrıca bundan sonra sahada ABD’nin desteğini isteyen sadece ABD’nin savaştıklarıyla savaşmasının yeterli olmayacağını, her yönüyle ABD’ye kölece diz çökmesi gerektiğini göstermek için de “yanlışlık”la bir camiyi vurmayı ihmal etmedi.

Son olarak Astana’da Rusya ve İran’ın aldığı inisiyatifle çatışmasızlık bölgelelerinin oluşturulması, adındaki “çatışmasızlık” ifadesine rağmen gerilimi arttıran bir faktör oldu. Rusya ve İran, yanlarına Türkiye’yi de alarak DAİŞ haricindeki Esad karşıtı güçlerin hâkimiyetindeki alanlarda “çatışmasızlık bölgeleri” ilan etti. Ancak çatışmasızlık terörist grupları kapsamıyor. Terörist gruplar da Rusya ve İran’ın geniş tanımlamasıyla neredeyse bu bölgelerin tamamında hakim konumda. Dolayısıyla Esad, Rusya ve İran ile birlikte istediği zaman bu grupların varlığını gerekçe göstererek söz konusu bölgelere saldırma inisiyatifini elinde tutuyor. Türkiye’yi de kendi desteklediği grupları, Rusya’nın terörist olarak niteledikleriyle ayırtırmaya hatta savaşmaya yönlendirmesi için zorluyor.

Erdoğan’ın Trump’la görüşmek için ABD’ye gitmeye hazırlandığı dönemde yapılan bu anlaşmada, Türkiye’nin ikna edilmesi zor olmadı. Zira Erdoğan, ABD’ye giderken Suriye’de inisiyatifi kaybediyormuş gibi gözükmemek istemedi. Erdoğan, ABD’ye gittiğinde “alternatifsiz değilim; Rusya ve İran’la da alternatif bir diplomatik süreç yürütüyorum” diyebilmek için anlaşmanın içeriğine değil anlaşmanın yapılmış olmasına odaklandı.²⁶

Astana’ya sadece bir diplomatik temsilci göndererek katılan ABD, sonuçtan rahatsız olduğunu gizlemedi. Ancak ABD’nin esas verdiği cevap diplomatik değil askeri oldu. ABD, Suriye ordusunun kendisinin eğitip beslediği grupların bulunduğu Ürdün-Irak sınırına doğru ilerlemesine hava saldırısıyla karşılık verdi. Bu sefer ortada yanlışlık da yoktu. ABD, Savunma Bakanlığı’ndan bir yetkilinin açıklamasına

²⁶ Astana’da yapılan anlaşma ve Suriye’deki olası yansımalarıyla ilgili bkz. Gerçek gazetesi, “Astana’da ne oldu?”, <http://gercekgazetesi.net/uluslararası/astanada-ne-oldu>

dayanılarak yapılan haberlerde bu saldırının gerekçesi Suriye ordusunun (Hizbullah ve Irak'lı Şii milislerin desteğiyle) çatışmasızlık bölgesini ihlal etmesi olarak belirtiliyordu. Yapılan bu hava saldırısı nispeten düşük çaplı ve taktik düzeyde kalsa da Trump'la birlikte ABD'nin değişmekte olan Suriye politikasına işaret eden önemli bir gelişme olarak yorumlanmalı.

ABD henüz Esad'ı devirmeyi öncelik sırasında en üste çıkarmış değil, ancak Suriye iç savaşının üçüncü evresinde Rusya ile mutabık kaldığı “Esad'lı geçiş, Esad'sız çözüm” formülünün zaman içinde “Esad'lı çözüm”e evrilmesine razı gelmeyeceğini de göstermiş durumda. Bu yöneliş, füze ve savaş uçağı trafiğinin arttığı Suriye semalarında, taraflar ne kadar kaçınmaya çalışsa da Rusya ve ABD arasında olası bir sıcak çatışma riskini şüphesiz ki artırıyor. Rusya ile ABD arasındaki sıcak çatışma olasılığının bir anda nükleer savaşa kadar tırmanabilecek bir süreci tetikleyebileceği en başta bu devletlerin kendileri tarafından biliniyor. Bu yüzden adımlar dikkatli atılıyor. Ama ABD ve Rusya'nın sıcak savaşa girmeden rekabet ettiği senaryolar da giderek daha sert ve yıkıcı olasılıklar halini alıyor. Yani önümüzdeki dönemde ABD ve Rusya'nın sahadaki vekil örgütler aracılığıyla değil doğrudan müttefikleri olan devletler aracılığıyla bir irade savaşına girmesi olasılığı artıyor. Bu da dördüncü evrede Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini, Sünni Troyka ile birlikte pozisyonunu, Rojava'ya karşı konumunu, Suriye politikası ile Rusya ve İran'a karşı konumlanışını derinden etkileyecektir.

Dördüncü evrenin Türkiye ve Rojava'ya etkisi

Suriye'de iç savaşın dördüncü evresine ABD'nin saldırganlığı damga vuracaktır. Bu saldırganlığın sonuçlarının Suriye ile sınırlı kalacağını zannetmek aşırı iyimserlik olur. Trump'ın uygulamaya soktuğu yeni yönelişin küresel ve bölgesel sonuçları olacaktır. Türkiye açısından ilk önemli gelişmenin Rakka harekati ve ABD'nin PYD ile ilişkileri bağlamında gerçekleşeceği görülmektedir. Aslına bakılırsa bu anlamda konunun tarafları daha Trump göreve başlamadan pozisyonlarını almaya başlamıştır. Türkiye'de Erdoğan, AKP iktidarı ve TSK'nın Trump'tan beklenti içinde olduğu bilinmektedir. Bu beklenti ABD'nin Suriye sahasında PYD ve YPG'ye verilen desteğin yerine Türkiye ve onun himayesindeki ÖSO adı takılmış gruplarla hareket etmesi yönündedir.

Trump koltuğa oturduktan sonra Şubat ayında Erdoğan'la yaptığı telefon görüşmesi ABD'nin El Bab ve Rakka'da Türkiye ile birlikte hareket etmeye hazır olduğu şeklinde lanse edildi. Halbuki üzerinde anlaşmaya varılan tek şey CIA Direktörü Mike Pompeo'nun ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesiydi. Mike Pompeo bu ziyareti yaptığında Rusya'nın bu gelişmeyi eli kolu bağlı seyretmeyeceği El Bab'ta “yanlışlıkla” TSK askerlerini vurmasıyla görülecekti.²⁷ Ancak esas önemli ziyareti Amerikalı sağcı senatör John McCain yaptı. McCain, ABD içinde

27 Gerçek gazetesi, “Amerikan Memuru Türkiye'yi Suriye'yle Savaşa mı Sokuyor?”, <http://gercekgazetesi.net/karsi-manset/abdinin-memuru-turkiyeyi-suriyeyle-savasa-mi-sokuyor-0>

Türkiye ile birlikte hareket etmeyi savunanların başında geliyor. McCain’in ziyareti de bu anlamda Erdoğan ve AKP iktidarı saflarında umudu arttırdı. Ancak McCain geldiğinde önce Rojava’ya da gizli bir ziyaret yapmayı ihmal etmedi. Bu ziyarette El Bab’da kullanılan TSK ve ÖSO güçlerinin Rakka’da kullanılabilmesi için PYD ile ortak bir yol bulunup bulunamayacağını müzakere etti. McCain’in planının Tel Abyad’dan Rakka’ya kadar ABD askerlerince bir koridorun açılması ve TSK-ÖSO güçlerinin bu koridordan Rakka’ya yürümesi olduğu anlaşılıyordu. Bu planın gerçekçiliği tartışmalıydı ancak Fırat Kapanı kapandıktan sonra Türkiye’nin Suriye ile sıcak savaşa girmeden Rakka’ya inebileceği tek alternatif de bu yoldu. Elbette ki bu alternatifin son tahlilde Türkiye ve PYD arasında yeniden Eşme ruhunun dirilmesi olmasa da belirli bir normalleşmeyi gerektirdiği açıktı.²⁸

Tüm bu olasılıklar üzerine yapılan tartışmalar Erdoğan’ın ABD ziyareti öncesinde büyük oranda bir nihayete kavuştu. Genelkurmay Başkanı, MİT müsteşarı ve Cumhurbaşkanlığı sözcüsünden oluşan Türk heyeti, Erdoğan’ın ziyaretinden evvel ön temaslarda bulunmak üzere ABD’ye gitmişken, Trump, YPG’ye ağır silahlar verilmesine yönelik kararnameyi imzaladı. Erdoğan, ABD’ye hareket etmeden önce YPG’ye yönelik silah dağıtımına başlanmıştı bile. Elbette ki Türkiye bundan hiç memnun olmadı. Türkiye önce kendi cephesinden karışık sinyaller verdi. Erdoğan hem görüşmemiz “virgül değil nokta mesabesinde” olacaktır diyerek kararlılık ifade ediyor hem de “bir terör örgütüne karşı başka bir terör örgütü kullanmak ideal bir düşünce tarzı değil” gibi son derece düşük profilli cümleler kuruyordu. Başbakan Yıldırım ise “ABD’ye savaş açacak halimiz yok” diyerek Türkiye’nin bir şekilde oldu bittiye razı gelmek zorunda olduğunu itiraf etmekteydi. Erdoğan ABD’den döndüğünde “nokta mesabesindeki” tek şey Rakka operasyonunun YPG ile birlikte gerçekleştirilecek olmasıydı. Üstelik bu konuya da nokta Erdoğan ABD’ye gelmeden önce konmuştu. Türkiye’nin Rakka’ya inmesi artık söz konusu değildi.

Türkiye’nin Karaçok ve Sincar’a yaptığı hava saldırılarının ardından Suriye-Türkiye sınırında ABD bayraklı zırhlı araçların boy göstermesi, YPG’yle çatışmanın ABD ile de karşı karşıya gelmek anlamını taşıyabileceğini göstermişti. Ancak TSK ile ABD askerinin karşı karşıya gelmesi sadece Türkiye’nin değil ABD’nin de kaçınmak isteyeceği bir olasılıktır. Dolayısıyla ABD, YPG’ye anti-tank silahları dahil olmak üzere ağır silahlar vererek, kendisi araya girmeden de Türkiye’yi Rojava’ya girmekten caydıracak bir girişimde bulunmuş, siyaseten de kendi manevra sahasını genişletmiştir. Böylece TSK’nın olası bir tek yanlı müdahalesine karşı, ABD araya girmek ve saldırıyı durdurmak (bu düşük de olsa TSK ile askeri çatışmaya girme riskini barındırmaktadır) seçeneğinin yanında aradan çekilmek ve

28 Açılım dönemi henüz bitmemişken DAİŞ kuşatması altındaki Süleyman Şah türbesinin taşınması operasyonunda resmen kabul edilmese de TSK, PYD ve YPG güçleri ile koordineli şekilde hareket etmişti. Öcalan daha sonra bu olayı açılım sürecinin ilerlemesi için örnek bir olay olarak göstermiş ve Newroz mesajında “Eşme Ruhu” olarak adlandırmıştı. Bu konuda bkz. Gerçek gazetesi, “Süleyman Şah Algı Operasyonu”, <http://gercekgazetesi.net/karsi-manset/suleyman-sah-algi-operasyonu>

dehşetli çatışmaların ardından bu çatışmaları durdurmak (tabii ki sonunda kendi nüfuzunu arttıracak biçimde) üzere sürece müdahil olma alternatifine de kavuşmuştur.

ABD'nin Rojava'da YPG'ye verdiği ağır silahları kalıcı olarak verdiği, ABD'li askeri yetkililer tarafından açıklandı. Diğer taraftan ABD, bu silahların ve genel olarak YPG'nin Türkiye'ye yönelik eylemlerde bulunmayacağını garantisini de veriyor. Bu garantinin ABD'nin PYD üzerindeki siyasi nüfuzuyla değil de sahadaki ABD askeri varlığının artmasıyla gerçekleştirilebileceği açık. Diğer taraftan Türkiye'nin bölgeye müdahalesini önlemek de ABD'nin askeri varlığını arttırmasının bir vesilesi olacak. Her durumda Suriye iç savaşının dördüncü evresi açısından bakıldığında Rojava, ABD askerlerinin “botlarını yere değdireceği” ve yığınak yapacağı bir bölge olarak öne çıkmakta.

Rojava'da ABD'nin siyasi nüfuzunun ve askeri varlığının artması Türkiye-PYD ilişkilerinin “normalleşmesi” eğilimini kuvvetlendirecektir. Türkiye'nin iç siyasi dengeleri süreci uzatabilir ya da söylemde bir süre daha gergin bir ton muhafaza edilebilir ancak eğilim bu yöndedir. Örneğin Trump'la görüşmenin ardından Rakka operasyonunda YPG'nin kullanılması ve Rojava'daki PYD hâkimiyeti “nokta mesabesinde” netleştikten sonra Erdoğan Rakka'da olmayacaklarını (sanki bu aşamadan sonra olması mümkünmüş gibi) belirtmiş ardından Türkiye'nin yeni pozisyonunu, “YPG'den saldırı olursa kimseye sormadan angajman kurallarını uygularız” şeklinde tanımlamıştır. Sert bir tonda ifade edilen bu sözlerin manası ise tam tersi yönde okunabilir. Türkiye'nin PYD ve YPG'yi “terörist” olarak tanımladığı bir ortamda ancak egemen devletlere karşı uygulanan “angajman kurallarından” bahsetmesi bir dil sürçmesinden çok yeni oluşan statükoya adaptasyon olarak yorumlanabilecek niteliktedir.

Ancak bu durum ABD'nin bir bütün olarak Kürt hareketi ile stratejik bir ittifak ilişkisi içine girdiği şekilde de yorumlanamaz. Suriye'de bir süre boyunca PYD, özellikle üçüncü cephe politikasını ısrarla uygulayarak önemli bir siyasi güce kavuşmuş ve ABD'yi sahada kendine mecbur bırakmış gibi görünse de emperyalizmle dans etmenin kaçınılmaz sonucu olarak artık mecbur olanın kendisi olduğu açıktır. Bu o kadar açıktır ki, Trump ABD'deki seçimi kazandıktan sonra Cemil Bayık, Sterk TV'ye yaptığı açıklamada “ABD'nin Ortadoğu politikalarında Kürtleri de göz önünde bulundurmasını umuyoruz” deme zorunluluğu hissetmiştir. ABD'nin Tomahawk füzeleri ile Suriye üssünü vurmasının ardından da PYD lideri Salih Müslim destek açıklaması yapmak durumunda kalmıştır.

ABD'nin herkesle olan ilişkisinde ve her bölgede göz önünde bulundurduğu tek şey kendi emperyalist çıkarlarıdır ve böyle olmaya da devam etmektedir. Bu emperyalist çıkarlar da ABD'nin Türkiye'yi NATO dairesi içinde tutmasını ve NATO ordusu TSK'yı stratejik olarak kendi çizgisinde kullanmasını gerektirir. ABD emperyalizmi açısından YPG'nin etkisi Suriye sahasında bile sınırlıdır. Rakka'nın DAİŞ'ten kurtarılmasından sonra düzenin sağlanmasında bile YPG'nin üstleneceği rol tartışmalıdır. Hal böyle iken ABD'nin tüm stratejisini YPG üzerine kurması hiçbir koşulda rasyonel olmaz. Nitekim ABD Dışişleri Başkan Yardımcısı Jonathan Cohen, YPG ile ilişkilerini açıkça “geçici ve taktiksel” olarak nitelendirmektedir.

Dolayısıyla ABD’nin YPG ile olan ilişkisini taktiksel ve geçici olarak tanımlaması, PKK’yi terör örgütü olarak nitelemesi ve Trump-Erdoğan görüşmelerinin ardından PKK’ye karşı daha yoğun istihbarat desteği sözü vermesi ile birlikte değerlendirildiğinde, ABD’nin Ortadoğu’da Kürtleri göz önünde bulundurduğu ama sonuna kadar Kürtlerin yanında durmayacağı gözüküyor. ABD’nin burada güttüğü strateji Türkiye’nin PKK’ye karşı Türkiye sınırları içindeki operasyonlarını desteklemek, Irak’ta Türkiye’nin Barzani ile birlikte PKK üzerinde baskısını onaylamak ve böylece Kürtlerin sadece ABD çıkarlarına odaklanmasını sağlamaktır. ABD’nin çıkarları Türkiye’de yeni bir açılım sürecinden yanadır. Bu açılım, PKK’nin kuzeyde Türkiye sınırları içindeki askeri etkisinin bastırılmasını, siyasi etkisinin Barzanicilikle ikame edilmesini hedeflemektedir. Demirtaş’ın hapiste olduğu HDP sözcülüğünün Baydemir tarafından üstlenildiği bir ortamın bu anlamda ABD’nin işine geldiği açıktır. Ancak PKK’nin askeri gücü kırılmadan siyasi olarak Barzanicileştirilmesi zordur. Bu anlamda ABD’nin TSK’nın PKK’ye karşı operasyonlarını desteklemeye devam edeceği açıktır. Bu desteğin Sincar üzerinde bir askeri baskı hatta müdahaleye onay verme boyutuna varması ise ciddi şekilde değerlendirilmesi gereken bir olasılıktır. Nitekim, YPG ile ABD’nin ilişkisini “taktiksel ve geçici” olarak tanımlayan Cohen, daha sonra Musul’un DAİŞ’ten alınmasının ardından PKK’nin ister gönüllü ister başka şekillerde Şengal/Sincar’dan çıkartılması için çabaların yoğunlaşacağını söylemiştir.

Bu sebeptendir ki Erdoğan-Trump görüşmesinde Rakka ve YPG başlıklarında istediklerini alamayan Türkiye’nin (Gülen’in iadesi zaten beklenmiyordu ve sadece iç politika açısından kullanılan bir argüman olarak kaldı) ABD ile ilişkilerinde soğuma yerine giderek bir ısınma beklemek daha doğrudur. Erdoğan’ın Trump’ın ABD içinde yaşadığı sıkıntıları gündeme getirmesi, sürekli Obama döneminden şikayet etmesi, Türkiye kamuoyunu bu ısınmaya hazırlama gayreti olarak görülmelidir.

Bu anlamda önümüzdeki dönemde ABD ve Türkiye’nin PYD’ye ve YPG’ye karşı olmasa da PKK’ye yönelik artan bir işbirliği içinde olması Türkiye’yi giderek daha fazla ABD’nin nüfuz alanına sokacaktır. Türkiye’nin NATO üyeliği, İncirlik üssündeki ABD etkinliği zayıflamak bir yana güçlenecektir. Tüm bunların muhtemel bir sonucu olarak Türkiye’nin Rusya ve İran’la Astana benzeri süreçler üzerinden yakınlaşmasının yavaşlayacağı hatta Türkiye’nin pozisyonunun adım adım Rusya ve İran aleyhine döneceği de beklenebilir.

Bir kez daha ne kadar anti-emperyalist, anti-Amerikancı bir retorikle ifade edilirse edilsin Kürt hareketine düşmanlık üzerine inşa edilmiş olan dış politika, genelde emperyalizmin ve özel olarak ABD’nin Türkiye üzerindeki nüfuzunu arttırmasıyla sonuçlanmaktadır. Kürt hareketi açısından ise ABD ile ittifak derinleştikçe özgürlük yerine tasfiye olasılığı güçlenmektedir.

Suriye’de doğru politika ne olmalı?

Suriye’de ve genel olarak Ortadoğu’da barış ve huzura özlem duyan iyi niyet beyanlarının hiçbir hükmünün olmadığı ortada. Suriye’nin ve Ortadoğu’nun halklarına barış ve huzur ancak **doğru** bir savaşla gelebilir. Halkların kardeşliği,

doğru hedefe yneltimi ortak bir dmanlığın üzerinden yükselebilir.

Erdoğan'ın ve AKP'nin "kardeşim Esad" dediği günlerde bu politikanın amacı Suriye'yi İran'dan kopartmak ve ABD'nin ve İsrail'in çıkarlarına uyumlu hale getirmektir. TSK ve YPG'nin Süleyman Ŗah Türbesi'nin taşınmasında zımmen işbirliği yaptığı süreçte dillendirilen "Eme ruhu"nun hedefi ise Kürt hareketi ile Esad'a karşı Sünni İlamlık temelinde ve yine ABD ve İsrail'in çıkarlarına uygun bir işbirliğine gitmektir. Her iki politikanın sonucu da halkların kardeşliği değil katledilmesi oldu.

Tunus ve Mısır'la balayan Arap devriminin bağrında kitlelerin Arap birliğine olan özlemini, anti-emperyalizmi ve anti-Siyonizmi görmek zor değildi. Yıkılan diktatörler Bin Ali ve Mübarek emperyalizme kle, Siyonizme dost olmuş rejimlerin liderleriydi. Onların yıkılıı Arap birliğinin yegane koşulu olan İsrail'in yıkılması ve emperyalizmin kovulması için milyonlara umut verdi. Emperyalizm ve Siyonizm ise kitlelerin öfkelerini mezhepçi kanallara akıtarak boğdular. Bunu yaparken de en büyük desteği mezhepçi işbirlikçi Arap rejimlerinden ve AKP'nin Türkiye'sinden aldılar. Sahada ise kirli oyunlarına aktör bulmakta hiç zorlanmadılar.

Ancak Ortadoğu'da yalnızca yozlamı çeteler, ibirlikiler, katiller yok. Arap dünyasında ve Türkiye'de güçlü bir anti-emperyalist, anti-Siyonist mücadele geleneği var. Kürdistan'da feodal yapı ile cebellemi sosyalizmle kol kola yrms güçlü bir Kürt devrimci geleneği var. İran da 20. yüzyıla devrimle balamı, son çeyreğine devrimle girmiş bir lke. Bu ülkelerde ilerici hareketler kaç kere yenilirse yenilsin sönmeyen ve içten içe yanan bir devrimci kz mevcuttur. Ancak Ŗu da bir gerçek ki bu kzn alevlenmesi, kimlikilikle, pasifizizmle, milliyetçilikle, emperyalist merkezlerde demokrasi ve insan hakları arayışına girmekle mümkün değil.

Ortadoğu'da ve Suriye'de emperyalizme ve Siyonizme karşı mücadeleyi merkeze almadan ilerici dinamikleri ortaya çıkarmak da, halkların kardeliğini inşa etmek de mümkün değil. Soruna bu berraklıkla bakıldığında çözümün yolunu bulmak mümkündür. Esad'ın burjuva diktatörlüğünün savunulacak bir tarafı yok. Mezhepçi tekfirci çetelerin de yle. Ancak gelinen aşamada, Esad'ın burjuva diktatörlüğüne karşı, Arap devriminin bir parçası olarak yükselen halk isyanı sönümlendiği ve yozlatığı, emperyalizm ve Siyonizm açıkça sürece müdahil olduğu andan itibaren Suriye'de emperyalizmin, Siyonizmin ve ibirlikilerinin yenilgisini hedeflemeyen ilerici bir askeri-siyasi tutum söz konusu olamaz.

Türkiye'de, Türkiye'nin NATO'dan çıkmasını, İncirlik'in kapatılmasını savunmadan halkların kardeşliği savunulamaz. Halkların kardeliğini ve Kürtlerin haklarını savunmadan da tutarlı bir anti-emperyalist çizgi izlenemez. Aksi takdirde defalarca gördüğümüz gibi ABD ve AB'den demokrasi dilenmenin sonu emperyalizmin demokrasi sadakasıyla yetinmektir. ABD emperyalizminin, kendisine karşı her türlü hareketi Kürt dmanlığının sularında boğmakta zorlanmadığı da açıktır. Kürtler, kurtuluşun ABD emperyalizminde olmadığını görecek ve bilecek kadar kanlı deneyimler yaamı bir halk. Ama milliyetçi sömürgeci saldırılar onları hep ABD emperyalizmine doğru itiyor. Saflarını ve mevzilerini ABD'ye açan Kürt hareketi ise Arap, Türk ve İranlı

emekçileri zehirleyen milliyetçiliğin etkisini azaltmak bir yana arttırıyor.

Dolayısıyla Suriye’de tek çözüm olan anti-emperyalist birleşik cephe Rojava’da ve Türkiye’de de tek çıkar yol olarak karşımıza çıkıyor. Bu bağlamda ABD askerleri hem İncirlik’ten hem Rojava’dan çıkmalıdır. Türkiye NATO’dan çıkmalı, Kürt hareketi de ABD ile işbirliği siyasetine son vermelidir.

Unutmayalım ki, Türkiye’nin, Irak’ın, Suriye’nin ve İran’ın birbirine ve Kürtlere düşmanlık gütmeye başladığı bir ortamda DAİŞ’in de benzeri tekdüze mezhepçi oluşumların da yaşama şansı yoktur. Kobani’de Türkiye DAİŞ’e karşı Kürt halkının direnişine omuz verseydi hem DAİŞ hezimete uğrar hem de emperyalistler kendilerine alan açamazdı.

Emperyalizmin ve Siyonizmin kovulduğu bir Suriye ve Ortadoğu’da milliyetçilik ve sömürgecilik en temel dayanağından yoksun kalacaktır. Türk, Arap, Kürt ve İran halklarının eşitliğini, kardeşliğini ve özgürlüğünü getirecek ortak kurtuluşu olan Ortadoğu Sosyalist Federasyonu’nun yolu böyle açılacaktır.

Modern Ortadoğu tarihinin sürükleyici gücü olarak devrim

Sungur Savran

Konuşmama Türkiye’de sosyalist akademisyenlere karşı uygulanan baskıyı protesto ederek başlayacağım.¹ Binlerce akademisyen Bakanlar Kurulu tarafından Kanun Hükümünde Kararnamelerle görevlerinden alındı, kamu görevinden men edildi, yurtdışına cıkışları olanaksız hale getirildi. Üstelik bunlar Türkiye’de 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimi vesilesiyle ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamaları crevesinde, bütünüyle yargısız infaz karakteri taşıyan tarzda yapıldı. OHAL güya darbecilere karşı getirilmişti, oysa aynı zamanda sola ve Kürt hareketine karşı da yaygın olarak kullanıldı. Bu nedenle bu konferansa Türkiye’den katılacak birçok isim buraya, Beyrut konferansına gelemeydi. Bizim temsil ettiğimiz *Devrimci Marksizm* dergisi, bu sunuşun dışında Türkiye’nin güncel sorunları üzerine sekiz konuşmacının katılacağı iki panel düzenleyecekti. Bu arkadaşlarımızın beşi son dönemin baskıları yüzünden Beyrut’a gelemeydi!

Ana konuya girmeden önce bir de *Historical Materialism* dergisine ve BICAR’a²

¹ Bu metin 10-12 Mart 2017 tarihleri arasında Beyrut’ta toplanan *Historical Materialism*-BICAR konferansında yaptığımız iki sunuştan birinin, üzerinde calışılmış ve bir lcde genişletilmiş olan metnidir.

² Beirut Institute for Critical Analysis and Research (Beyrut Eleştirel Analiz ve Araştırma Enstitüsü).

bu konferansı düzenledikleri için teşekkür etmeyi borç bilirim. Emperyalizm tarafından “Ortadoğu” olarak adlandırılmış olan bölgemizin ve Kuzey Afrika'nın çeşitli ülkelerinden Marksistleri ve eleştirel düşünürleri ve siyasi insanları bir araya getirerek bölge çapında bir fikir alışverişi ortamı sağlaması bu konferansa özel bir değer kazandırıyor. Bu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın savaş, devrim ve barbarlıkla sarsıldığı bir dönemde fazladan bir önem taşıyor. Hâkim güçler bölge çapında bütünsel politikalar izlerken bizlerin de enternasyonalist bir yaklaşımla bölge çapında düşünmek, ilişkiye geçmek ve örgütlenmek zorunda olduğumuzu vurgulamak gerekir.

Şimdi bu sunuşun konusuna geçebiliriz. Devrimi “modern Ortadoğu tarihinin sürükleyici gücü” olarak ele alan bu sunuşun son derecede somut amaçları var. Ortadoğulular ve Kuzey Afrikalılar olarak bir araya geldiğimiz bu ortam için bu konuyu seçtiysek bunun çok açık seçik birtakım nedenleri var.

Her şeyden önce, Marksizmin tarihin ileriye (ve zaman zaman da geriye) doğru kesintisiz ve barışçıl bir reformlar dizisi temelinde değil, büyük sarsıntı ve sıçramalarla geliştiği önermesinin geçerliliğini, kendi bölgemiz özelinde sınamak istiyoruz. Bu önermenin, yani **devrimlerin tarihin lokomotifini olduğu fikrinin** doğruluğu, Batı dünyası (yani gelişmiş kapitalist ülkeler) için, Latin Amerika için, Rusya ve Çin gibi Asya ülkeleri için çoktan kanıtlanmış bulunuyor. Ama bizim yabancısı olmadığımız dillerde Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi (ODKA) için böyle bir kapsamlı araştırma yapıldığını biz henüz görmedik. Amacımız, bugüne dek pek de adım atılmamış bu alana alçakgönüllü ve zaman sınırı göz önüne alınca kaçınılmaz olarak şematik bir ilk giriş yapmak olacak.

İkincisi, biraz kestirme biçimde ve makyaja başvurmadan söyleyecek olursak, biliyoruz ki solda “devrim” kavramı biraz eski moda görülüyor. Solun çoğunluğu, 20. yüzyılın sosyalist inşa deneyimlerinin yarattığı düş kırıklığı ile Marksizme sırt çevirmiş bulunuyor. Bu gelişme çerçevesinde, devrim de, aynen sınıf mücadelesinin merkeziliği ya da devrimci partinin önemi gibi fikirlere benzer tarzda bir kenara fırlatılmış bulunuyor. Dünyanın geri kalan bölgelerinde olduğu gibi bizim bölgemizde de solun büyük bölümleri açısından gündem demokrasi ve “sivil toplum”un ağır ağır, parça bölük tarzda geliştirilmesinden ibaret. Biz bu reformist yanlısamayı sarsmayı, modern Ortadoğu tarihinde işçi emekçi kitlelerin ve ezilenlerin çıkarları açısından da, emperyalizme karşı mücadeleler açısından da, demokratik hakların geliştirilmesi açısından da her büyük kazanımın, ister zaferle sonuçlansın, ister yenilgiyle, devrimlerin ürünü olduğunu ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Nihayet, Ortadoğu toplumları hakkındaki köklü bir önyargıya meydan okumayı hedefliyoruz. Bu önyargı, devrimin dünyanın başka yerlerinde tarihsel bir rol oynayabileceğini teslim etmekle birlikte **nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan toplumlarda isyan ve devrimin “tevekkül” unsuru dolayısıyla mümkün olmadığı** anlayışıdır. Müslümanların genellikle verilenle yetindiği, “bir lokma bir hırka” felsefesi zemininde var olan koşullara boyun eğdiği düşünülür. Biz bu iddianın **kökten yanlış** olduğuna inanıyoruz. 20.yüzyılda ve günümüzde Ortadoğu ve

Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan devrimlerin, isyanların, kalkışmaların sayısının ve sıklığının dahi (çoğu zaman bölge insanının kendisinin geliştirdiği) bu oryantalist tezi çürüttüğü kanaatindeyiz. Şunu da vurgulayalım: Devrimlerin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yalnızca yüksek sayıda olduğunu değil, aynı zamanda **tarihsel gelişmenin karakterini belirlemek bakımından temel bir rol oynadığını** ortaya koymaya çalışacağız.

Aşağıda 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın başında devrimlerin Ortadoğu-Kuzey Afrika bölgesinde ne kadar büyük önem taşıdığını beş devrim dalgası temelinde ortaya koymaya çalışacağız.

1. Meşrutiyet devrimleri

Modern çağda devrimler Doğu’ya, Asya’ya 20. yüzyılın başında geldi. Geldiğinde de esas olarak mutlakiyetçi devlete karşı, hükümdarın yönetim yetkilerini sınırlandırmaya yönelik bir devrim karakterini taşıdı. 20. yüzyılın neredeyse ilk on yılına sığır biçimde, Asya’da (kimileri yarı-sömürge durumuna düşmüş olsa da) emperyalist taarruza rağmen bağımsız kalabilmiş dört ülkede bu tür devrimler yaşandı: Rusya’nın 1905 devrimi; İran’da 1906 meşrutiyet devrimi; Osmanlı’da 1908 İkinci Meşrutiyet hareketi ya da Hürriyet devrimi; Çin’de 1911 yılında birinci Çin devrimi. Dünyanın Asya’ya çok uzak bir ülkesinde, Meksika’da da 1910 yılında muazzam güçlü bir devrim patlak veriyordu. Benzer koşullar (bütün farklara rağmen) benzer sonuçlar doğurmuştu. Salt Osmanlı ile karşılaştıracak olsak, Osmanlı’da Hürriyet devrimi, Sultan II. Abdülhamid’in 32 yıllık saltanatına karşı patlak vermişti, ondan sadece iki yıl sonra başlayan Meksika devrimi ise Porfirio Diaz’ın 25 yıllık mutlakiyetçi yönetimine.

20. yüzyıl başının bu büyük devrim dalgasının içinde iki tane Ortadoğu ülkesi yer alıyordu, ama Osmanlı’nın Ortadoğu denen bölgenin neredeyse tamamını elinde tuttuğunu bir an bile unutmamak gerekir. İlk bakışta Ortadoğu’da sadece iki ulus, Türkler ve İranlılar mutlakiyetçi devlete karşı klasik burjuva devrimlerinin bir benzerini yaşadığı diye düşünmek kolay düşülecek bir tuzaktır. Oysa Osmanlı’da 1908’de yaşanan Hürriyet devrimi tam anlamıyla **çok uluslu bir karakter** taşıyordu. İmparatorluğun Balkan halklarından (Makedonlar, Arnavutlar, Selanik kenti halkı vb.) ve Anadolu’nun kadim halklarından (Ermeniler, Rumlar) hız aldığı gibi, devletin güney eyaletlerinin nüfusunu oluşturan Arap halklarının vatani olan Biladüşşam (Suriye, Lübnan, Filistin), Mezopotamya (Irak) ve Arap yarımadasının da (bugünkü Körfez ülkeleri ve Yemen) içinde bulunduğu bölgeleri de kapsıyordu. Dolayısıyla, aslında 1906 ve 1908 devrimleriyle **Ortadoğu halklarının tamamı ayağa kalkmıştı**. Bu dönem, İslam âleminin tarihi merkezi olan Ortadoğu topraklarının bir bütün olarak burjuva devrimleri çağına girişi dönemi idi.

Ortadoğu’dan farklı olarak Kuzey Afrika ayrı bir gelişme temposu içine girmişti. Bu iki bölgenin kaderi, yüzlerce yıl boyunca (İran hariç) Osmanlı’nın yönetimi altında birbirine bağlı olarak gelişmişti. Ancak Batı Avrupa’da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte sömürgecilik ilk adımlarını atmaya başladığında, Avrupa’nın he-

men güneyinde, Akdeniz'in ötesinde neredeyse komşusu olan Kuzey Afrika, hızla modern sermayenin hedefi haline geliyordu. Cezayir 1830'da, Tunus ise 1881'de Osmanlı'nın yönetiminden Fransız sömürge yönetimine geçiyordu. 16. yüzyıl başlarından beri Osmanlı'nın en önemli varlıklarından biri olan Mısır 1881'den itibaren pratik olarak bir Britanya sömürgesi haline geldi. Bağımsız Fas ise Almanya ile Fransa arasında rekabet konusu olduktan sonra 1912'de Fransız protektorası haline geliyordu. Libya, Trablusgarp savaşında (1911-1912) Osmanlı toprağı olmaktan çıkarak İtalya'nın hâkimiyetine giriyordu. Bu ülkelerde Ortadoğu'yu sarsan devrimin etkileri daha az hissediliyordu. Bunun istisnası Fas idi. 1908 "Jön Türk" devrimi Fas'ta da bir meşrutî idare kurulması yönünde basınç yaratacağı. Yine de Kuzey Afrika'nın 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortasına kadar gelişmesinin Ortadoğu'dan ayrıştığını teslim etmek gerekir.

Burada gerçek istisna Mısır'dır. Aslında Mısır (bir Kuzey Afrika ülkesi olmakla birlikte önemi dolayısıyla aynı zamanda komşusu olduğu Ortadoğu'nun bir ülkesi olarak da düşünülür) gelişen Batı Avrupa kapitalizminin Osmanlı varlıkları arasında sömürgeci istilaya ilk uğrayan bölgesidir. 1798-1801 arasında Napolyon ordularının işgali altında kısa bir dönem yaşamıştır. Bunu, ülkenin Mehmet Ali Paşa yönetiminde yaptığı büyük bir atılım izler. Mısır Osmanlı'dan neredeyse bağımsız hale gelir, hatta Osmanlı'nın merkezini bile ele geçirmesi tarihin gündemine girer. Mehmed Ali Paşa'nın reformlarının nasıl nitelenmesi gerektiği, önemli bir tarih tartışmasıdır. Biz bu dönemin uzmanı olmadığımızdan dolayı bu konuya girmeyeceğiz. Bizim vurgulayacağımız nokta, Kuzey Afrika'nın diğer bütün bölgeleri gibi, 1881'de Mısır'ın da Avrupa kapitalizminin sömürgeci yönetimine girmiş olduğudur. Bu, bir sonraki devrim dalgasında büyük önem taşıyacaktır.

Ortadoğu devriminin birinci dalgası, kapitalist toplumun biçimlerinin bütün bu bölgenin gündemine girmesine yol açmış, özellikle Osmanlı'da parlamentoya siyasi hayatta merkezi bir rol kazandırmış, daha da önemlisi yerli bir kapitalizmin önünü açmak bakımından önemli bir rol oynamış, en önemlisi 1919-1923 arasındaki burjuva devrimine zemin hazırlamıştır. Her bir bölgede gelişen ulus bilinci ise daha sonraki dönemin sömürgecilik karşıtı isyanının altyapısını oluşturmuştur.

2. Sykes-Picot sömürgeciliğine karşı devrim, isyan, savaş

Birinci Dünya Savaşı'nın Ortadoğu'nun emperyalistlerce paylaşılmasında bir dönüm noktası olduğu bilinir. Savaş öncesinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmalardan sonra savaş içinde imzalanan ve Arap Ortadoğu'sunu İngiltere ile Fransa arasında bölüştüren Sykes-Picot anlaşması (1916) ve Siyonist harekete Filistin'de bir "Yahudi vatani" vaad eden Balfour Deklarasyonu (1917)³ bu paylaşımın ana kilometre taşlarıdır. Savaş içinde Mekke Şerifi Hüseyin ve oğullarının İngiliz emperyalizmiyle işbirliği içinde başlattığı sözde "Arap İsyanı" da,

3 Bu konuda kapsamlı bilgi, Kutlu Dane'nin *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında ye alan yazısında bulunabilir.

inişli çıkışlı gelişmesiyle, sonunda Osmanlı'nın bütün Arap topraklarından sökülüp atılmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş bittiğinde Arap topraklarında Osmanlı'nın bir iddiası kalmamıştı. Bu alanda rekabet bundan böyle İngiltere ile Fransa arasında sürecekti. Hüseyin ve oğulları farklı Arap topraklarında hükümdar olarak başa getirilmişti. Ne var ki, Arap halkları, daha doğrusu Ortadoğu'nun bütün halkları, 1919 yılından başlayarak bu yeni sömürgeci düzene karşı muazzam bir devrimci dalga içinde ayaklanacaktı.

İlk devrim 1919'da Mısır'da başladı. Mısır halkı yaygın biçimde sömürgecilığe karşı ayağa kalkıyordu. Devrimin içinde özellikle İskenderiye'de büyük bir grev dalgası yaşanıyordu. Sömürgeciye karşı halkın şiddet dolu tepkisi, İngiliz ordu ve donanmasının da ağır şiddet uygulamasıyla karşılık buluyordu. Bu, Mısır'ın sömürgecilığe karşı yaşadığı ilk kalkışma değildi. 1882'de Mısır İngiltere'nin tam sömürgeci hâkimiyetine girerken Urabi Paşa'nın önderliğinde halk yine ayağa kalkmıştı. Urabi Paşa kalkışmasının ne ölçüde devrim, ne ölçüde sadece bir isyan olarak görülmesi gerektiği tartışmalıdır. Urabi Paşa kalkışması, ayrıca, Ortadoğu devrimleri ve isyanları arasında bir dalganın parçası olmamak, yalıtılmış kalmak bakımından da özel bir yer tutar. Ama ister devrim diye anılsın, ister isyan, Urabi Paşa kalkışması 1919 devrimine ciddi bir sömürgecilik karşıtı bilinci miras bırakmıştır. 1919'da başlayan bu devrim 1921'de yenilgi ile sonuçlanacak, Mısır İngiltere'nin bir sömürgesi olarak kalacaktır. Ancak birazdan, yenilmesine rağmen devrimin geleceğe bir mücadele mirası bırakmış olduğunu göreceğiz.

1919'da Mısır'da başlayan devrimi, Afganistan ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler izleyecektir. Afganistan'da tahta yeni çıkan Kral Emanullah, Hindistan'daki Müslümanlara destek olmak amacıyla İngiltere'ye karşı askeri bir sefere girecektir. Bu, Afganistan'ın emperyalizme karşı konumlanacağı bir döneme girmesinin ilk adımı olacaktır. Türkiye'de ise Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türk ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Anadolu topraklarının bile çeşitli emperyalist güçler arasında pay edilmesi ve ülkenin başkenti İstanbul'un, başta İngilizler olmak üzere emperyalist ordular tarafından işgal edilmesi Milli Mücadele'nin 1919'dan itibaren yükselişine yol açmış, bu mücadele zamanla padişahlığa karşı bir burjuva devriminin de yatağı haline gelerek 1923'te bir cumhuriyetin kuruluşuna kadar ulaşmıştır.

1920'de devrim başka ülkelere de sıçrayacaktır. Mart ayında Suriye'de Fransız yönetimine karşı devrimci bir hareket başlar. Nisan ayında Filistin'de İngiliz hâkimiyetine ve Siyonist yerleşimci sömürgecilığı planlarına karşı aydınlar hareketi Suriye ile birleşme doğrultusunda bir bildirge ile bu harekete katılır. Ama esas büyük devrimci ayaklanma Irak'tan gelir. İngilizlerin Ortadoğu'daki en önemli hâkimiyet alanı olan bu ülkenin tamamı, Sünni'siyle Şii'siyle, Arabıyla Kürdüyle, kentlisiyle göçebe aşiretiyle İngiliz sömürgecilığıne karşı ayağa kalkmıştır. İngiliz emperyalizmi bu devrimi, Savaş Bakanı Winston Churchill yönetiminde kimyasal silah kullanımı da dâhil olmak üzere her türlü şiddete başvurarak bastırmıştır.

Bu devrimci dalganın yanı sıra Arap yarımadasında da emperyalizmin kuklası konumunda olan Mekke Şerifi Hüseyin'e karşı Vahhabi mezhebinin önderi Suud

bir savaş açmıştır. Suud bu savaşı kazanacak ve bugünkü Suudi Arabistan’ın temellerini atacaktır. Bu savaş elbette en ufak bir anti-emperyalist özellik taşımamaktadır, koyu bir gericilikle malûl bir önderlik altında verilmiştir ve kurulan devlet zamanla emperyalizmin bölgedeki ana dayanaklarından biri haline gelmiştir. Ama İngilizlerin Arap Ortadoğu’sundaki mutemet adamı Hüseyin’e karşı verilmiş olması, sömürgeciliğin bu dönemde bütün Ortadoğu halklarından nasıl bir tepki gördüğünü simgelemek bakımından önemlidir.

1919-20 Ortadoğu devrimci dalgasına Kuzey Afrika’nın ücra bir köşesinde de bir sömürgecilik karşıtı ayaklanma yankı verecektir. Fas’ta Berberi aşiretlerin yaşadığı Rif bölgesine Fransız ve İspanyol sömürgeciliğinin askeri yoldan nüfuzuna karşı Abdülkerim adında bir isyancı önder, gerilla savaşı yöntemleriyle başkaldıracaktır. 1923 ila 1926 yılları arasında sömürgecilere kök söktüren bu hareket kısa ömürlü bir Rif Cumhuriyeti’nin kurulmasına bile yol açacaktır. (Fas’ın bugün bile bir kraliyet olduğu düşünülürse, Abdülkerim isyanının yenilgiyle sonuçlanmasının maliyeti daha iyi anlaşılır.)

1919-20 devrimci dalgasının bağlamı: Ekim devrimi

1919-20 yıllarında Ortadoğu’yu bir orman yangını gibi saran devrimci dalganın kaynaklarından biri, bu yıl 100. yıldönümünü kutlayacağımız Ekim devrimi olmuştur. Ekim devriminin Ortadoğu devrimine etkisi çeşitli kanallardan aktarılmıştır. Bunlar arasında en önemlisi, Bolşevik iktidarının Doğu’nun ve Asya’nın halklarına karşı benimsediği politikadır. Bolşevikler, iktidarı alır almaz Doğu halklarını devrimci dalgaya katabilmek için çok berrak bir politik hat benimsemişlerdir. Bunların başında, Lenin’in (ABD’nin o dönemdeki başkanı Wilson’dan önce ve bütünüyle bağımsız olarak) 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ısrarla Marksist programa işlediği **“ulusların kendi kaderini tayin hakkı”** (kısaca UKKTH) ilkesine uygun bir politika gelir. Bu, elbette, kendilerini sömürgecilik tehdidiyle somut biçimde karşı karşıya bulan Ortadoğu milliyetçilerine son derecede anlamlı bir destek olarak görünmüştür. Bunun yanı sıra, Bolşevik iktidarın ilk işlerinden biri, **“gizli diplomasiye son”** politikasını yeni devletin ilk Dışişleri Komiseri olan Lev Davidoviç Trotskiy’in girişimiyle Çarlık devletinin gizli belgelerini açıklama yoluyla uygulamaya koymak olmuştur. Böylece, Ortadoğu âlemi İstanbul’un Çarlığa verilmesi planından Sykes-Picot’ya kadar birçok anlaşmayı Sovyet devletinin bu işfaatıyla birlikte öğrenmiştir. Bolşeviklerin UKKTH ile beslenen **proletarya enternasyonalizmi** ise, tutarlı olarak izlendiği ölçüde, her yerde sömürgecilik karşıtları için emperyalizme karşı kışkırtıcı bir ilke olmuştur.

Ekim devriminin Ortadoğu devrimine ikinci etki kanalı 1919’da kurulan **Komünist Enternasyonal** olmuştur. Kısa adıyla Komintern, içinde, sömürgeciliği, “ileri” Batı uygarlığını “geri” halklara taşıdığı için savunan güçlü akımların bile bulunduğu İkinci Enternasyonal’e karşıt olarak sömürge ve yarı-sömürge halklara karşı çok güven verici biçimde yaklaşmıştır. Komintern’in bu alandaki en önemli girişimi ise Eylül 1920’de Bakû’de toplanan **Doğu Halkları Kongresi** olmuştur.

Müslüman halkları temsilen binlerce kişinin katıldığı bu toplantı, emperyalizme, özellikle de İngiliz emperyalizmine karşı son derecede kararlı bir isyan çağrısını tüm dünyaya iletmiştir.

Ekim devriminin özgürleştirici etkisi aynı zamanda Ortadoğu ülkelerinde işçi sınıfı örgütlenmesini ve komünist hareketin bir atılım yapmasını teşvik etmesinde görülür. Mısır'da 1919 devriminde, işçi sınıfı, grevleriyle çok önemli bir rol oynamıştır. Britanya'nın Mısır'daki Yüksek Komiseri (yani eyalet valisi) 1919 devriminin "Bolşevik eğilimi" taşıdığını bile ileri sürmüştür.⁴ Anadolu'da ise hem komünistlerin, hem de komünist fikirlerden etkilenen Yeşil Ordu'nun ciddi bir örgütlenme kapasitesine ulaştığı görülmektedir. Bolşevik Rusya'ya sempati duyan akımlar, Ocak 1921'de Türkiye Komünist Fırkası'nı temsilen Bakû'den Anadolu'ya geçmiş olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Karadeniz'de, Trabzon açıklarında boğdurulmasından sonra Milli Mücadele önderliği bu akımları baskıyla susturana kadar, hareketin içinde ciddi bir güç olarak belirmiştir.

İşin bir başka boyutu, genç Sovyet devletinin bazı bölge ülkelerine emperyalizmle mücadelelerinde verdiği destek ve yarattığı olanaklar olmuştur. Kızıl Ordu'nun Beyaz'lara karşı mücadelesi, İran'da Hazer denizinin kıyısında kısa ömürlü bir Gilan Sosyalist Cumhuriyeti'nin bile kurulmasına vesile olmuştur. Ama Sovyet devletinin esas büyük katkısı, emperyalizmle karşı karşıya gelen yönetimleri (Afganistan'da Emanullah, İran'da Şah Pehlevi, Türkiye'de ise Büyük Millet Meclisi hükümeti) İngiliz emperyalizmine karşı desteklemesi olmuştur. Bunun çarpıcı ürünü 1921 yılının ilk üç ayında genç Sovyet devletinin her üç ülke ile de barış ve dostluk antlaşmaları imzalamış olmasıdır.

Kısacası, Sovyet devrimi, genel olarak Batı Avrupa devrimi üzerindeki kışkırtıcı etkisi bakımından ele alınır ama Ortadoğu'da bir devrimci dalganın ortaya çıkması bakımından da önem taşımıştır.

1919-20 devrimci dalgasının mirası

Fransa'nın ve bilhassa İngiltere'nin sömürgeci planlarına karşı patlak veren 1919-20 (Mısır'da 1919-21, Türkiye'de 1919-23) devrimci dalgasının Türkiye dışında her yerde yenildiğini görüyoruz. Ama bu devrimci dalga, yenilgisine rağmen, daha sonraki tarihsel gelişme üzerinde çok önemli bir etki yaratmıştır. Bir kere, Türkiye'de bir burjuva devrimiyle taçlanan Milli Mücadele, Ortadoğu'da ilk kez bir ülkenin kapitalizm-öncesi sosyo-ekonomik ilişkilerin yarattığı engellerden kurtularak hızla kapitalistleşmesinin yolunu döşemiş, Türkiye bu sayede bugün Ortadoğu'nun (bir anomali olarak ele alınması gereken İsrail dışında) en gelişkin kapitalist ülkesi haline gelme olanağını bulmuştur. Bugün bu özellikleriyle en azından Arap ülkelerinin önemli bir bölümü için de örnek rolü görmektedir.

İkincisi, bu dalganın bir parçası olarak, üç ülke, yani Türkiye, İran ve Afganistan,

⁴ David Fromkin, *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York: Henry Holt and Company, 1989, s. 419.

Sovyet devletinin desteğinin de katkısıyla, daha sonraki tarih diliminde görece olarak sağlam bir bağımsızlık temelinde gelişme fırsatını bulacaktır. Afganistan kendine özgü tarihsel koşullarının ve Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetin sayesinde bağımsızlığını hep korumuştur, ama Osmanlı ve İran 20. yüzyıla girerken birer yarı-sömürge statüsüne düşmüşlerdi. 1919-20 devrimci dalgası, bu ülkelerin, biraz da karşılıklı dayanışma temelinde bağımsız ulusal devletler olarak gelişmesini sağlamıştır.

Üçüncüsü, devrimci dalganın yenildiği ülkelerde bile daha sonraya kalan bir miras vardır. Özellikle devrimin büyük bir güçle patlak verdiği Mısır'da 1919 devriminin yenilgisinden sonra da yurtsever güçler, İkinci Dünya Savaşı ertesinde yeni bir devrim patlak verene kadar, İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele etmiştir. Devrimin çok güçlü bir atılım yarattığı Irak, gecikmeli biçimde 1936'da bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Daha genel olarak, 1919-20 devrimci dalgası, emperyalist güçlere Ortadoğu'da sömürgeciliğin uzun vadede ağır sorunlara yol açacağını kabul ettirmiştir. Filistin istisnadır, onu aşağıda iki özel vaka başlığı altında tartışacağız.

3. Arap ulusal devrimi

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönem, daha önce burjuva devrimleri yaşamış olan Türkiye ve İran'da burjuva iktidarlarının emperyalizmle dizginsiz biçimde bütünleşmesini getirirken Arap dünyasında tam tersine, sömürgecilik karşıtı ya da "ulusal" bir devrimin ülkeden ülkeye yayılmasına tanık olacaktır. Arap ulusal devrimi olarak anılabilecek bu kapsamlı devrimin anası, 1952-54 arası yaşanan Mısır devrimidir.

Hatırlanacağı gibi Mısır, sadece kadim tarihte değil, Arapların tarihinde de özel bir rol oynayan bir ülke idi. Arap dünyasında Osmanlı'ya karşı ilk başkaldıran Mısır'daki Mehmet Ali Paşa yönetimi olmuştu. İngiliz sömürgeciliğinin Arap dünyasına nüfuzundan sonra da Mısır iki güçlü devrimci dalga yaşamıştı: 1882'de Urabi Paşa ayaklanması ve 1919'da yaşanan devrim, Mısır halkının sömürgeciliğe razı olmayacağını düşündürüyordu. Urabi Paşa ayaklanması ile 1919 devrimi arasında 37 yıl vardı. 1919 ile 1952 devrimini ise sadece 33 yıl ayırıyordu. 70 yıl içinde Mısır halkı üçüncü defa ayaklanıyordu. "İsyan etmez" denen Müslüman kitleler (Hıristiyan Kopti azınlığı unutmamak koşuluyla) üçüncü kez sokağa çıkıyordu! Üstelik, iki savaş arasında da Mısır'ın politik hayatında esas çelişki İngiliz sömürgeciliği ile iyi ilişkiler sürdüren hâkim sınıflar ve onların sözcüsü kraliyet ile sömürgeciliğe karşı mücadele etmek için tutuşan çeşitli ara sınıflar ve yoksul emekçiler arasında yaşanmıştı.

1952 yılındaki halk ayaklanması Kahire'nin ateşe verilmesiyle sonuçlanacaktı. Bu yüzden bu olaylar tarihe aynı zamanda "Kahire yangını" olarak geçmiştir. Halkın İngilizlere karşı ayaklanması, orduda oluşmuş olan "Hür Subaylar" grubunu harekete geçirecekti. General Necip ile Albay Abdülcemal Nâsır birlikte iktidara el koyacaktı. İki yıl süren bir istikrarsızlık döneminden sonra Hür Subayların radikal

kanadı Cemal Nâsır önderliğinde yönetimi ele geçiriyordu. Kral Faruk devrilmiş, İngiliz sömürgeciliği ülkeden kovulmuştu. Ama Nâsır yönetiminin esas sınavı 1956 Süveyş krizinde yaşanacaktı. Nâsır, yapıldığı 1869'dan beri İngilizlerin elinde olan kanalı millileştirince İngiliz ve Fransız orduları Mısır'ı işgale kalkışacak, ama sadece Sovyetler Birliği'nin değil, savaş sonrası dönemin değişen politik ikliminde farklı bir emperyalist hâkimiyet biçimini geliştirmeye çalışan ABD'nin de İngiliz-Fransız ittifakının karşısında durması sonucunda Nâsır Süveyş krizinden muzaffer çıkacaktı.

Bu aşamadan sonra Mısır, Sovyetler Birliği'nin de desteğiyle yepyeni bir de-neyin alanı olacaktır. Kraliyet rejiminin yıkılıp yerine cumhuriyetin kurulması ve sömürgecilerin kapı dışarı edilmesinin yanı sıra, köklü bir toprak reformu, elde olan sanayinin kamulaştırılması ve sanayi alanında yaygın kamu yatırımları, ulusal mecliste işçi ve köylülere (elbette Nâsırçı çizgiyi izleyecek) milletvekili kotaları ve Arap ülkelerinde mümkün olduğu ölçüde laik bir siyasi rejime, uluslararası politikada anti-emperyalist bir doğrultu, Arap ulusunun birliği yönünde sistemli bir çalışma ve Nâsır'ın "tarafsızlar hareketi"nin (Yugoslav lideri Tito, Hindistan lideri Nehru ve Endonezya lideri Sukarno ile birlikte) önderlerinden biri olarak sivrilmesi eşlik edecektir. Ayrıca Nâsır Mısır Küba devriminden sonra 1960'lı yıllarda devrimci hareketlerle de işbirliği yapacaktır.⁵ Bu yeni yöneliş, Sovyet terminolojisinde teorik açıdan "kapitalist olmayan yoldan kalkınma" olarak adlandırılacak, propaganda amacıyla ise "Arap sosyalizmi" olarak anılacaktır.

Tabii yaşananların, yoksul köylülüğe kısmi kazanımlar getirirse de, işçileri onurlandırsa da sosyalizmle ilişkisi yoktur. Nâsır, Mısır'ı hızla kapitalist bir güç haline getirme yolunda, 19. yüzyılda Japonya ve Almanya'nın, 1930'lu yıllarda Türkiye, Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi geç gelen birçok ülkenin denemiş olduğu, devlet gücünü Engels'in deyişle bir "kolektif kapitalist" olarak epeyce radikal biçimde kullanmakta, bu arada komünistlere de ağır işkence ve hapis cezalarıyla saldırmaktadır. Nitekim, Nâsır'ın ölümünden (1970) sonra Mısır Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde hızla "normal" bir kapitalist toplum haline gelecektir. Ne var ki, "sosyalizm" tartışması bir yana, Mısır devriminin anti-emperyalizminin Ortadoğu'da 20. yüzyılın başından beri süren, Kuzey Afrika'nın bazı ülkelerinde ise çok daha eskiye giden sömürgecilğe karşı Arap ülkelerinde yarattığı heyecan, Mısır'da başlayan Arap ulusal devriminin büyük sıçramalarla Arap dünyasına yayılmasına yol açacaktır.

Ancak, bu yayılmaya geçmeden önce, önemli bir ölçüde Mısır'da yaşananlardan bağımsız bir dinamiğe sahip olan bir başka devrime bakmak gerekir. Cezayir halkının 1954-1962 arası sömürge gücü Fransa'ya karşı verdiği dev mücadele, genellikle Fransa'nın bakış açısından "Cezayir savaşı" olarak nitelenmiştir. Oysa Cezayir açısından bu aynı zamanda bir devrimdir. Cezayir, 1830'dan itibaren Fransız sö-

⁵ Bkz. Roger Faligot, *Tricontinentale. Quand Che Guevarai Ben Barkai Cabral, Castro et Hô Chi Minh préparaient la révolution mondiale (1964-1968)*, Paris: La Découverte, 2013, *passim*.

mürgeciliğinin pençesine düşmüştü. Bu uzun kölelik döneminde Cezayir’de tarımda kapitalizm gelişmiş, “*pied noir*” adı takılan beyaz yerleşimci sömürgeciler (esas olarak Fransız ve İtalyanlar) Cezayir köylüsünün topraklarını ele geçirmişti. Fransız sömürgeciliğine karşı ayaklanma aynı zamanda bu sınıf yapısına karşı bir ayaklanmadır. Böylece Cezayir savaşı, ülke halkının zalim bir politika güden Fransız devletine karşı kahramanca mücadelesi içinde, hem sömürgecilik karşıtı, hem de tarımda üretim ilişkilerini altüst eden bir devrim yaşanması anlamına gelmiştir. Cezayir Mısır’dan ileri gitmiş, tarımda bir kooperatifleştirme hareketi ile özel mülkiyete kısmen son vermiş ve yoksul köylülüğe bir iktidar ufku açmıştır. Lâkin devrimin önderi Ben Bella’nın daha muhafazakâr Bumedyen ekibince devrilmesinden sonra Cezayir de adım adım “normal” bir kapitalizme geri dönmüştür. Ama bir süre boyunca “Arap sosyalizmi” olarak anılan harekette Cezayir de önemli bir örnek olarak öne çıkmıştır.

Cezayir devrimi, Mısır devriminden büyük ölçüde bağımsız olarak doğmuştu. Hareketin 1945’te bir öncülü bile vardı. Fransa 1945 başkaldırısını Sétif bölgesinde binlerce isyancıyı öldürerek bastırmıştı. Buna karşılık, Cezayir’in dışında Arap ulusal devrimine katılan bütün ülkelerde Mısır ve Nâsır tam anlamıyla bir ilham kaynağı olarak rol oynamıştır. Bu, Irak ve Suriye’deki Baas hareketleri için geçerlidir. Her ne kadar Baas Partisi’nin tarihi İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ertesine kadar geri gitse de, Baas’ın ilk büyük politik kazanımı olan 1958 Irak devrimi, Mısır devriminden, “Hür Subaylar” adını ödünç alacak kadar etkilenmiştir. Irak devrimi, aslında 1952 Mısır devriminden farklıdır. Mısır kitle ayaklanması artı askeri darbe iken, Irak sadece kanlı bir darbe olarak yaşanmıştır. Darbe, (Türkiye, İran ve Pakistan’la birlikte) tamamen Amerikan-İngiliz hâkimiyeti altında bir politika güden Haşimi hanedanını, yani Kral Faysal’ı ve onun nefret edilen başbakanı (Adnan Menderes’in sevgili müttefiki!) Nuri el Said’i devirerek bir cumhuriyet kuracaktır. Suriye Baas’ı ise 1963’te önemli bir atılım yaparak zaman içinde iktidarı ele geçirecektir.

Mısır devrimi, başka Arap ülkelerinde de etkide bulunacaktır. Libya’da Albay Muammer Kaddafi 1969’da Kral İdris’i devirip bir “sosyalist halk cemahiriyyesi” kurduğunu ilan edecektir. Yemen ikiye bölünecek, 1970’te (aynen Doğu Avrupa’da SSCB yanlısı rejimler gibi adlandırılan) bir Demokratik Halk Cumhuriyeti kurulacaktır. Umman’da ise 1962’de başlayan Dofar Ayaklanması 1967’den itibaren radikalleşecek, 1976’ya kadar “sosyalizm” yolunda mücadele eden bir gerilla hareketi olarak cisimleşecektir.

Arap ulusal devriminin bağlamı

Elbette, Arap ulusal devrimi de her büyük toplumsal ve siyasi olay gibi, belirli bir somut tarihsel toplu durum (konjonktür) içinde ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı ertesi dönemi, Arap devrimi lehinde biçimlendiren dört farklı faktörden söz etmek mümkündür.

Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği’nin ordusuyla halkıyla Nazizme karşı göster-

diği büyük direniş sonucunda bu zalim askeri aygıtı yenilgiye uğratarak Avrupa'yı Berlin'e kadar özgürleştirmesi sonucunda kazandığı büyük itibardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB, öncesinden farklı olarak artık emperyalist kapitalist sisteme dünya çapında bir seçenek olarak yükselmektedir. Bu durum, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin de emperyalizme karşı mücadelelerinde SSCB'ye yaslanmalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle Nâsır Mısırı'nın (ama aynı zamanda Baas rejimlerinin de) SSCB ile yakın ittifakı tam da bu bağlama yerleşir.

İkinci önemli gelişme, 1945 ve sonrasında SSCB'nin dışında birçok ülkede daha devrimler yaşanması, kapitalizmin ilga edilmesi ve bir sosyalist inşa sürecinin başlamasıdır. Özellikle Yugoslavya (1944), Vietnam (1945) ve Çin (1949) örnekleri, emperyalizme karşı devrimci zaferlerin mümkün olduğunu ortaya koymuş ve böylece bütün sömürge ve yarı-sömürge ülkelere örnek olmuştur.

Üçüncüsü, bu iki faktörün de katkısıyla bu dönem, bütün dünyada “dekolonizasyon” olarak anılan bir süreç içinde sömürge imparatorluklarının dağılması dönemi haline gelmiştir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Belçika, kısmen anlaşmalarla, kısmen isyanlara ve devrimlere teslim olarak sömürgelerine (eski çıkarlarını mümkün olduğunca muhafaza ederek) bağımsızlık tanımaya yönelmiştir (Portekiz ise kendi Afrika sömürgelerinde 1970'li yıllara kadar kalmakta ısrar etmiş, bu inatçılığının bedelini de 1960'lı yıllardan itibaren sömürge savaşlarıyla, 1974'te ise kendi topraklarında radikal bir devrimle boğuşarak ödemek zorunda kalmıştır.) Ama süreç birçok ülkede ve bölgede de büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin Hindistan'ın bağımsızlığı tanınmıştır, ama milyonlarca insanın ölümü pahasına ülkeyi dini temelde ikiye bölerek (Hindistan ve Pakistan). Kıbrıs'ın bağımsızlığı tanınmıştır, ama iki toplumu birbirine düşman hale getirerek ve bu sayede Kıbrıs'taki Britanya üslerini muhafaza ederek. Kongo'nun bağımsızlığı tanınmıştır ama hareketin lideri Lumumba birtakım satılmış önderlere (Mobutu, Kasavutu, Bomboko) öldürtülerek. Bazı sömürgelerin bağımsızlığına ise emperyalizm hiç razı olmamıştır. Cezayir ve Vietnam bunlardan ikisidir: 20. yüzyılın ikinci yarısının en kanlı iki savaşının bu ülkelerde yaşanması tesadüf değildir. Mısır da Süveyş Kanalı'nın önemi dolayısıyla kolay vazgeçilemeyen sömürgeler arasında yer alır.

Dördüncüsü, emperyalizmin hegemonik gücü el değiştirmiş, 19. yüzyıldan başlayarak ikinci savaşa kadar hegemonyayı elinde tutmuş olan İngiltere (Britanya) savaş sonrasında bayrağı ABD'ye teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu ülke, bir dizi tarihi faktör dolayısıyla sömürge imparatorluğu olarak değil, açık pazarlar temelinde gelişmiş olan ve bu yöntemi devam ettirmenin “dekolonizasyon” çağında bir zorunluluk haline geldiğinin bilincinde olan bir emperyalist güçtür. Bu yüzdendir ki, İngiltere ve Fransa'nın Süveyş işgalini desteklememiştir.

Görüldüğü gibi, Arap ulusal devrimi uluslararası alanda kendi lehine birtakım faktörlerden de yararlanmıştı. Ama şayet (her ikisi de kolay vazgeçilmeyen sömürgeler kategorisinde yer alan) Mısır'ın ya da Cezayir'in devrimleri yaşanmasaydı, bugün Arap dünyasının suretinin çok farklı olabileceğini de hesaba katmamız gerekir.

Arap ulusal devriminin mirası

Arap ulusal devrimi zamanla kendi içinden çürüyen bir dizi rejimi yarattığı için bugün geçmişte elde etmiş olduğu tarihi başarılarla gözlerimizi kapatmak kolaydır. Ama her şeyden önce bu devrimin en azından en görkemli örnekleri olan Mısır ve Cezayir’de Arap halkının sömürgecilikten kurtulmasını sağladığı, Mısır, Irak ve Libya’da gerici ve emperyalizm yanlısı kraliyet rejimlerine son verdiği, birçok ülkede toprak reformu yoluyla yoksul köylülere nefes alma olanağı sağladığı, laikliği belirli ciddi sınırlarla malûl olarak da olsa Arap dünyasına tanıttığı, kadınları, örneğin Körfez ülkelerinde görülen kölelikten (Suudi Arabistan örneğini hatırlayın) daha özgür (elbette görelî bir şey söylüyoruz) kıldığı yadsınamaz. Bu devrimden etkilenmeyen ülkeler olan Körfez ülkeleri ile Nâsırcılık ya da Baas etkisine giren ülkelerin karşılaştırılması, Arap ulusal devriminin ne tür kazanımlar getirmiş olduğunu kolayca ortaya koyacaktır.

Bu yazının tezleri açısından ise, Nâsır devriminin bir çeyrek yüzyıl boyunca bütün Arap dünyasının kaderini belirlemiş olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Devrim açıkça **tarihin sürükleyici gücü** rolünü üstlenmiştir.

4. İran devrimi

Devrimler genellikle uluslararası dalgalar halinde gelir. Ortadoğu’da da böyle olmuştur. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz her üç dalganın da, kimi neredeyse eşzamanlı olarak (ilk iki dalga), kimi bir ölçüde zamana yayılarak uluslararası boyutta gerçekleşmiş olduğunu gördük. Ama tarihte “yalnız devrim”ler de vardır. Bunların en ünlüsü Paris Komünü’dür (1871).⁶ İşte 1979’da böyle bir yalnız devrim yaşandı: İran devrimi.

İran devrimine en başından bir “İslam devrimi” olarak bakmak doğru değildir. Bu devrimde işçi sınıfı da sınıf olarak önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca sosyalist solun çeşitli kanatlarının da devrimdeki gücü küçümsenmeyecek boyutlardadır. İran devrimi İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra emperyalizmin Ortadoğu’daki en güçlü ve sadık müttefiki haline gelmiş Şah rejiminin bir yandan İslamcı, bir yandan da sosyalist ve sınıf güçlerince ittifak ve rekabet içinde devrilmesinin öyküsüdür.⁷ Bir kez Şah devrildiğinde ve devrim politik zaferini kazandığında yeni rejimin karakteri mücadele konusu haline gelmiştir. 1979’u izleyen iki yıl, İslamcı cephenin sosyalistlere karşı verdiği savaşla geçmiş, solda başta Stalinist Tudeh partisinin yaptığı devasa hatalar sonucu zafer mutlak bir anlamda Humeyni’nin mollalarının olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti, bu ikinci mücadelenin, bir bakıma devrimin zemininde bir karşı devrimin ürünüdür.

İran devriminin tarihi olarak ilerici sayılması mümkün olmayan bir mollalar

6 1882 Urabi devriminin de Arap dünyasında yalnız devrimlere iyi bir örnek oluşturduğunu yukarıda gördük.

7 İran devrimi konusunda bkz. Araz Bağban, “Bir Şah, Bir Devrim, Bir İmam: 1979 İran Devrimi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 21-22, Kış 2015, s. 58-92.

rejimiyle sonuçlanması, birçokları için bu devrimin gerçekten bir devrim olup olmadığı sorusunun sorulmasına yol açmıştır. Bu soruya cevap verebilmek için Ortadoğu'da neredeyse bütün devrimlerin İslamcı hareketlerle boğuşmak zorunda kaldığını, bunun İran devrimine özgü bir olgu olmadığını anlamamız gerekir. 1952-54 Mısır devriminde özellikle 1953 yılı, Hür Subaylar ile daha o dönemden beri güçlü bir örgüt olan İhvan (Müslüman Kardeşler) arasında bir iktidar mücadelesiyle geçmiştir. Bu mücadeleyi Hür Subaylar kazanmasaydı, İhvan iktidara geçseydi, Mısır devrimi bambaşka bir yola girerdi. Demek ki bir sosyo-politik olayın devrim olup olmadığına **yalnızca sonuçlarına bakarak** karar veremeyiz. Tabii aynı şey 2011'de yaşanan iki Arap devrimi için de geçerlidir. Mısır'da İhvan, Tunus'ta ise onun kardeş örgütü haline gelen Ennahda, bir aşamada devrimden doğan devletin dizginlerini ele almayı bilmiştir. Bu kontrol kalıcı olsaydı bile bu bize Tunus ve Mısır'da yaşananların devrim olmadığını söyleme hakkını vermezdi. Tam tersine bu iki ülke en klasik anlamıyla birer devrim süreci yaşamıştır. Devrimler, çeşitli grupların konumlanışına ve karşılıklı ilişkilerine bağlı olarak bazen hiç beklenmedik tarzda sonuçlanabilir.

İran devriminin etkisi

İran devriminin yarattığı etki, bu yazının ana tezini farklı biçimde doğruluyor. Bu devrim, **sadece Ortadoğu'da değil bütün İslam âleminde İslamcılığa büyük bir ivme kazandırmıştır**. Nasıl Nâsır Mısır, Arap dünyasının başka yörelerinde de anti-emperyalizmin, cumhuriyetçiliğin, laikliğin, toprak reformunun, kadın haklarının bir ölçüde gelişmesini sağlayan devrimleri harekete geçirdiyse, İran devrimi de, Şii bir ülkede yaşanmasına rağmen, Şii ya da Sünni, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan birçok ülkede toplum ve devletin İslami temellerde örgütlenmesini hedefleyen hareketlerin pıtrak gibi çoğalmasıyla sonuçlanmıştır. Yani burada da tarihi gelişmeye damgasını vuran bir devrim olmuştur. İran'da yaşanana ister devrim gözüyle bakın, ister karşı devrim, ister bizim gibi ikisinin karmaşık bir bileşimi, sonuç olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın tarihi onu izleyen 30 yıl boyunca bu dev tarihsel olayın etkisinde gelişmiştir.

Öyleyse bu aşamada durumu şöyle basit bir biçimde ifade edebiliriz. 1920'li yıllardan 1950'li yıllara kadar Ortadoğu'da gidilecek yönü Atatürk Türkiye'si belirlemiştir. 1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar bayrağı Nâsır Mısır devralmıştır. 1980'li yıllardan 2011'e dek ise yükselen eğilimi Humeyni İrani belirlemiştir.

5. Arap devrimi - sıfatsız

2010 sonunda Tunus'ta patlak veren ve 14 Ocak 2011'de Zeynel Abidin bin Ali'nin başkanlıktan devrilmesiyle zafere ulaşan Tunus devrimi ile bu zaferden yalnızca on gün sonra, 25 Ocak'ta başlayan ve 18 gün içinde Hüsnü Mübarek'in devrilmesiyle bir ilk zafere kavuşan Mısır devrimi, sadece Ortadoğu'da değil, bütün dünyada yeni bir dönemin açılışını haber veriyordu. Dünya, 1979'dan, yani İran devrimi ve Orta Amerika'da muzaffer Nikaragua devriminden (ve ona eşlik eden

ama zafere ulaşmadan sona eren komşuları Salvador ve Guatemala’daki devrimci yükselişten) beri ilk kez başarılı devrimler yaşıyordu. Bu devrimler de Ortadoğu’da 20. yüzyılda yaşanmış olan ilk üç devrimci dalga gibi (ama İran devrimine karşı olarak) uluslararası bir karakter taşıyordu. Devrim hızla başka Arap ülkelerine yayılacaktı: yalnızca ilk altı ay içinde Bahreyn, Yemen ve Suriye ardı ardına halk ayaklanmalarıyla sarsılıyordu. Devrimin yarattığı depremin sarsıntıları başka ülkelerde (Ürdün, Fas, hatta Suudi Arabistan’ın doğu eyaletleri) de hissediliyordu. Ama Arap devriminin etkisi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile de sınırlı kalmadı. Avrupa’nın güneyinde (İspanya ve Yunanistan, 2011), İsrail’de (Tel Aviv, 2011 yazı), Amerika’da (Wall Street İşgal hareketi, 2011 sonbahar ve kış ayları), Türkiye (Gezi, 2013 yazı) ve Brezilya (aynı dönem) ve (en önemlisi Bosna-Hersek, 2014) olmak üzere bir dizi Balkan ülkesi, bu büyük dalgadan etkilenerek büyük toplumsal kalkışmalara sahne oldu. Dünya devriminin üçüncü dalgası başlamıştı (İlk dalga Ekim devriminin ardından, ikinci dalga ise İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında yaşanmıştı.)

2011-2013 Arap devrimi *Devrimci Marksizm*’in sayfalarında ayrıntılı biçimde ve derinlemesine incelenmiştir.⁸ Burada hatırlatma bábında birkaç noktaya değinmekle yetineceğiz. Birincisi, Mısır ve Tunus devrimlerinin zaferinden söz ettiğimizde bunların birer **politik devrim** niteliğiyle başarıya kavuştuğunu söylemiş oluyoruz. Her iki devrim de kendilerinden önceki siyasi rejimi devirmişti. Ne var ki, her iki devrimin de bir **sürekli devrim** dinamiğine sahip olduğu açıklıkla görülebilir. Her ikisi de işçi sınıfının içinden ve ekonomik karakterli sorunlar zemininde başlamış, her ikisinde de işçi sınıfına özgü mücadele biçimleri (grevler, sendikaların önceliği, sendikalaşma vb.) devrimlerin en önemli boyutlarından olmuştur. Öyleyse, bu devrimlerin **birer sosyal devrime dönüşmesi, yani sosyalist karakter kazanması mümkündür**, ama işçi sınıfı devrim içinde hegemonya kazanamadı. Bunun nedeni ise son tahlilde devrimi zafere ulaştırabilecek devrimci bir proleter partisinin yokluğu idi. Devrimin pratik başarısının sınırları ve potansiyeli arasındaki bu çelişki nedeniyledir ki, daha önceki dalgalara “meşrutiyet devrimleri”, “sömürgecilğe karşı devrim”, “Arap ulusal devrimi” gibi başlıklar verdiğimiz halde, bu beşinci devrim dalgasını ele aldığımız bu bölüme, ironik bir tınıyla “sıfatsız” başlığını layık gördük.

İkincisi, Mısır devrimi tarihin gördüğü en güçlü devrimci hareketlerden biri idi. İki buçuk yıl sürdü, bütün ülke sathına yayıldı, üç ayrı iktidar yapısına (Mübarek, Yüksek Askeri Şûra, Muhammed Mursi’nin İhvan iktidarı) karşı mücadele etti, her üçünü de devirdi. Ama sonunda gerçek bir proleter partisinin yokluğunda, devrim kampı ile İhvan kampı arasındaki pat durumu, ülkenin yönetiminin bir darbe yoluyla Bonapartist bir konum üstlenen Genelkurmay Başkanı el Sisi’nin eline geçmesine yol açtı. Bugün el Sisi yönetimi kendisini sağlamlaştırdıktan sonra devrimin

8 Sungur Savran, “Arap Devriminin Vaadleri ve Zaafı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 13-14, Yaz 2011, s. 133-185 ve Sungur Savran, “Arap Devriminin Sorunları”, *Devrimci Marksizm*, sayı 17-18, Kış-İlkbahar 2013, s. 105-146.

kazanımlarını ortadan kaldırarak eski rejime bir dönüş yapmıştır. Eski müstebit Hüsnü Mübarek'in geçtiğimiz Mart ayı sonunda hapisten saliverilmesi de devrimin yenildiğinin bir tescili olmuştur. Ancak Mısır devriminin bütün potansiyelinin tükendiği sonucuna ulaşmak için henüz erkendir. Ekonomik kriz derinleştikçe ve el Sisi yönetimi İMFye teslim oldukça Mısır'ın emekçi halkı yeniden kıpırdanmaya başlayacaktır.

Üçüncüsü, Mısır ve Tunus devrimleri bir dengeli sonuca ulaşmamış oldukları için, kendilerinden önceki dalgalardan farklı olarak henüz önümüzdeki dönemin rengi belli olmamıştır. Arap devrimi hem işçi sınıfını, hem İslamcılığı, hem de Nâsırcı anlamda değil gerici bir anlamda askeri yönetimi kıskırtmıştır. Gelecek belirsizdir. Yani 2011 Arap devrimi dalgasının henüz tanımlanmış bir mirası yoktur.

İki özel vaka

Ortadoğu halkları arasında ikisi, 20. yüzyıl başından itibaren çok özel ezilme biçimleriyle karşılaşmış oldukları için onların tarihi bir ölçüde kendine özgü bir seyir izlemiş, gelişme patikası her zaman bölgenin bütününün genel atmosferinden farklı bir mecrada ilerlemiştir. Bu iki halk Filistinliler ve Kürtlerdir. İlki, Filistin halkı, topraklarını 1948 yılında SSCB dâhil dünyanın bütün güçlerinin ittifakı ile kurulan İsrail devletine yitirmiştir. Burada, başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli ülke ve kıtalarına dağılmış olarak yaşayan Yahudilerin “tarihi vatani” olduğu iddia edilen Filistin’e dönerek o topraklarda kendi devletini kurması programını önüne koyan, 19. yüzyıl sonunda doğmuş Siyonist hareketin Britanya emperyalizmi tarafından desteklenmesi büyük rol oynamıştır. İkincisi, yani Kürt halkının yaşadığı topraklar ise, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki bölgesel paylaşımında dört ülke arasında bölünmüştür. Türkiye, İran, Irak ve Suriye’de Kürtler bütün 20.yüzyıl boyunca hep ezilmiş ulus olarak yaşamıştır. Bazılarında (en belirgin olarak Türkiye’de) varlıkları dâhi inkâr edilmiş, bazılarında ise (Suriye) Kürtler, vatandaşlık hakkını tanıyan kimlik kartından bile yoksun kılınmıştır.

Bu özel koşullar, yani bir bakıma yurtlarının kendilerinden bütünüyle kopartılıp alınmış olması, Filistin ve Kürt halklarının bütün 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyıl başında sürekli olarak ulusal hakları için mücadele etmesine, zaman zaman da kitlesel olarak isyan etmesine yol açmıştır. Bir bakıma denebilir ki, **bu iki halk daima isyan halindedir**: Bu isyan hali zaman zaman silahlı mücadele biçimini (gerilla savaşı), zaman zaman da büyük halk ayaklanmaları biçimini almaktadır.

Bu iki halkın isyan takvimi, her zaman diğer ülkelerin devrimci gelişmeleri takvimine uymamıştır. Filistinliler açısından Arap devriminin (özellikle Nâsır'ın önderliğini yaptığı Mısır devriminin) çok uyarıcı bir rolü olmuş olduğunu saptasak da, Filistin halkı kendi devrimci atılımlarını bütün Arap dünyasından bağımsız olarak da yapmıştır (1936-1939) veya Arap devrimi çürürken ciddi devrimci kalkışmalara girişmiştir (Birinci İntifada (1987-93) ve İkinci İntifada (2001-2005)).⁹

⁹ Bkz. Kutlu Dane'nin bu sayıdaki yazısı.

Kürtler açısından ise durum farklıdır. Filistin davası (ne kadar ihanet görmüş olsa da) bütün bir Arap ulusu tarafından en azından görünürde, bazı hükümdar ve yöneticilerin rüşveti kelim türünden tutumlarıyla desteklenmektedir. Kürt halkı ise Ortadoğu'nun üç büyük ulusal grubunun (Türkler, Araplar, Farsiler) adına kurulmuş devletler tarafından ezildikleri için, bu ülkelerin devrimci veya sol hareketi istisnai durumlarda (mesela 1958 devriminden sonra Irak'ta Komünist Partisi veya 1960'lı yıllarda Türkiye'de Türkiye İşçi Partisi) Kürt halkının haklarını savunduğu durumlarda dışında, devrim veya sosyalizm hareketlerinden bile bağımsız davranmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden Kürt halkının isyan, silahlı mücadele veya devrimleri büyük ölçüde Türk, Arap ve Farsi devrim takvimiyle faz farkıyla ilerlemiştir.¹⁰

Ama sonuç olarak her iki halkın mücadelesi de sık sık devrimci biçimler almış, üstelik bu halkların kaderi belirli bir zaman diliminde bu devrimci atılımlar zemininde belirlenmiştir. Yani Filistin ve Kürt vakaları çok özel dinamikleri olduğu için ayrı incelenmelidir, ama bu yazıda savunulan görüşlere aykırı düşmek bir yana bunları fazlasıyla doğrulamaktadır.

Sonuç

Bu konuşmada ortaya konulan tablo, bazı noktaları yadsınamayacak bir berraklıkla ortaya çıkarmış olmalı.

Her şeyden önce, bu konuşmanın amaçlarından ilki açısından şu rahatlıkla söylenebilir: Marksizmin devrimin tarihin sürükleyici gücü olduğuna dair önermesi, başka birtakım coğrafyaların (Batı Avrupa, ABD, Latin Amerika, Rusya, Çin vb.) yanı sıra Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi açısından da doğrulanmış olmaktadır. 20. yüzyılın başından itibaren burjuva devrimleri, sömürgecilik karşıtı devrimler, politik devrimler vb. bölgenin tarihi gelişmesine kesin biçimde damga vurmuştur.

İkincisi, ele alınan bütün devrim dalgaları kendilerinden sonra gelen dönemi bütünüyle belirlemiştir. Bunu, Türkiye'nin yaşadığı 1908 ve 1923 devrimlerinde görüyoruz. Bunu, Arap dünyasının, 1919-20 devrimi yenilgiye uğramasına rağmen onun programının takipçisi olmasında görüyoruz. Bunu, en belirgin biçimde Nâsır'ın önderliğindeki Mısır devriminin bütün bölgeye bir çeyrek yüzyıl boyunca damga vurmasında görüyoruz. Aynı şeyi, karakteri çok daha tartışmalı olan İran devrimi için de söyleyebiliyoruz. Öyleyse, reformistlerin "gerçekçilik" argümanı bütünüyle yanlıştır. Bu argüman, devrimlerin "normal" dönemlerde halk kitlelerinin gözüne olağanüstü zor görünmesinden yararlanarak, gerçekleştirilmesi hayal olan devrimci zaferler yerine parça bölük, küçük küçük, kısmi reformların toplumun gelişmesini isteyenler için çok daha "gerçekçi" olduğunu ileri sürer. Oysa 20.

10 Bkz. Şiar Rişvanoğlu, " 'Çar Hawar': Kürdistan'da İsyân ve Özgürlük Geleneğinin/Politik örgütlenmelerin Kısa Tarihi", *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007, s. 27-71; Şiar Rişvanoğlu, " 'Çar Hawar' (2): İsyân ve İmhanın Tarihi", *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010, s. 138-165; Devrimci Marksizm Yayın Kurulu, Kürt Savaşının 30 yılı", *Devrimci Marksizm*, sayı 21-22, Kış 2015, s. 12-22.

ve 21. yüzyıl Ortadoğu tarihinden gördüğümüz tam tersine, “gerçekçiliğin” devrimci olmayı gerektirdiğini gösteriyor. Toplumların değişmesini isteyen, devrim yoluna başvurmak **zorundadır**. Reformlar ancak bu devrimlerin tanımladığı alana sıkışmış biçimde mümkün olmaktadır.

Üçüncüsü, “Müslüman toplumlar isyan etmez, devrim o toplumlar için geçerli değildir” türü tezlerin baştan aşağı yanlış olduğunu görüyoruz. **Hangi coğrafya modern çağda Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi kadar düzenli ve sık devrimler yaşamıştır?** Ele aldığımız beş dalganın her biri bir sonrakinden ancak çeyrek yüzyılla, bazen çok daha kısa aralıklarla ayrılıyor. 1906-1908 devrimleri (İran ve Osmanlı’da meşrutî devrimler) ile 21. yüzyıl Arap devrimini 100 yıl ayırıyor, bu sürede beş devrimci dalga yer alıyor! Tek tek alındığında birçok ülkede aynen Rusya ya da Çin gibi devrimlere “birinci, ikinci...” diye sayı verilebilir. Mısır en az üç (1919, 1952, 2011), belki de dört (1882) devrim yaşamıştır. Irak, İran ve Türkiye en az iki.

Ortadoğu ülkeleri, dünya çapındaki devrimci dalgaların üçüne de katılmıştır. Ekim sonrası devrimci dalgada Batı-merkezci bakış açısı hep Avrupa ülkeleri üzerinde durur, bir de yadsınamayacak kadar büyük olduğu için Çin tabloya dâhil edilir. Oysa **1919-20 dönemecinde bir devrim dalgası bütün Ortadoğu’yu bir kasırga gibi dolaşmıştır!** Dünya devriminin ikinci dalgası İkinci Dünya Savaşı içinde ve ertesinde yükselmiştir. **Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Mısır’da 1952 ve Cezayir’de 1954 devrimleriyle bu dalgaya bütünüyle ve büyük ölçüde kendi bağımsız dinamiğiyle katılmıştır. Dünya devriminin 2011’de açılan üçüncü dalgasını ise başlatan zaten Arap devrimidir!** Ortadoğu, “devrim benzeri” bir karakter taşıyan 1968 ara dalgasına bile Türkiye’deki büyük toplumsal yükseliş (doruğu 15-16 Haziran 1970 silahsız işçi sınıfı ayaklanması) aracılığıyla kısmi biçimde katılmıştır. Ayrıca, Mısır ve Cezayir devletleri, Küba devriminin önderliğiyle kurulan Tricontinental Hareketi’nde en azından lojistik bakımdan önemli rol oynamıştır.¹¹

Dördüncüsü, devrimlerin genel bir eğilim olarak hep uluslararası karakter taşıması, tek bir ülkenin sınırları içine hapsolmemesi özelliği, İran devrimi istisnası hariç, bu bölgedeki bütün devrimci dalgalarda da görülmektedir.

Nihayet, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki devrimler, başlangıçta dar anlamda burjuva ve sömürgecilik karşıtı devrimler olmakla birlikte, zaman içinde bu tür devrimlerle işçi ve emekçilerin sorunlarından kaynaklanan dinamikleri birleştiren ve sürekli devrim potansiyeli güçlenen bir özelliğe doğru evrilmiştir. İlk iki kuşak devrimin gündeminde daha ziyade istibdada ve sömürgecilığe karşı mücadele öne çıkarken Nâsır ve Cezayir ile birlikte toprak sorunu, özel mülkiyetin sorgulanması, işçi ve köylülerin özel konumu gündeme girmiş, 21. yüzyılın Arap devrimi ise, özellikle Mısır ve Tunus’ta ciddi proleter dinamiklerine yaslandığı için açık bir sürekli devrim potansiyelini sergilemiştir.

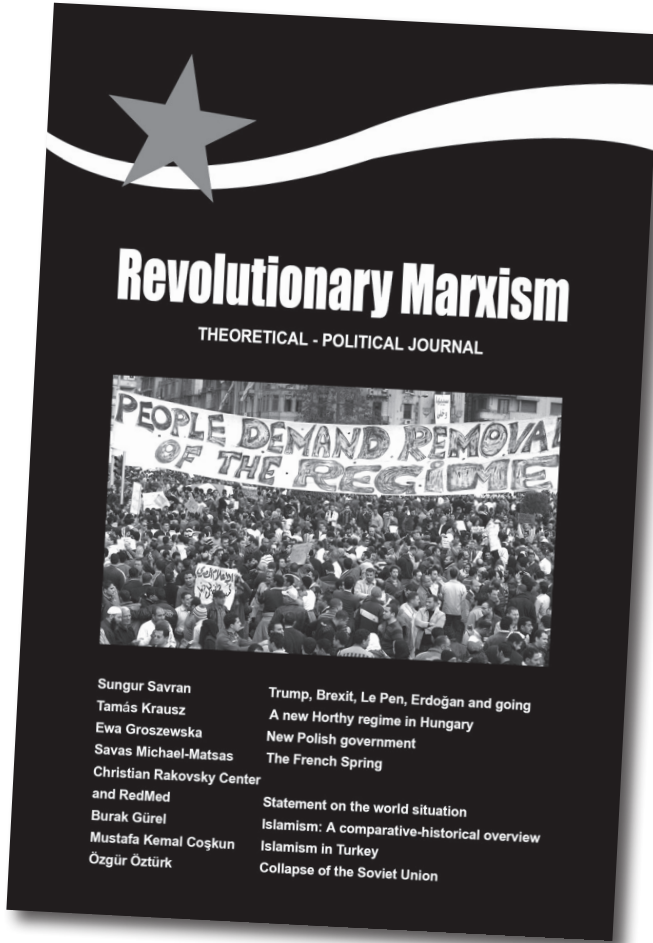
21. yüzyıl bize mutlaka Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın devrimlerle gelişeceğini

¹¹ Bkz. 5 No.lu dipnotu.

gösterecektir. 2011-2013 Arap devrimi, 2013 Gezi sonrası halk isyanı, başlangıç aşamasında Rojava ve 2014'te Kobani dolayısıyla Türkiye Kürtlerinin serhildanı, bunun sadece ilk biçimleridir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika artık 20. yüzyılın büyük bölümünde olduğu gibi sömürge statüsüyle boğuşmuyor. Bu coğrafyanın sorunu artık emperyalizmin hâkimiyeti altında kendi zenginliklerinden yararlanamayan, uluslararası ve yerli sermayenin sömürsü altında inleyen, işsiz kalan, sefalet yaşayan emekçi halk yığınlarıdır. O zaman rahatlıkla şunu söyleyebiliriz: Bugün bu ülkelerde sosyal ve politik bilinç durumu ne olursa olsun, yakın gelecekte, devrimler patlak verdiğinde çatışmanın yüreğinde sınıf sorunu mutlaka olacaktır. Ortadoğu'da devrim ya sosyalist devrim olarak kazanacak ya da yenilgiye uğrayacaktır.

Tanıtım

Revolutionary Marxism web sitesi açıldı!

www.devrimcimarksizm.net/en/revolutionary-marxism

Nekbe'nin ve Siyonist işgalin tezkeresi Balfour Deklarasyonu 100 yaşında!

Kutlu Dane

*Selâmlarım, kucaklarım seni
Ne demeli bilmem,
nerden başlamalı, nasıl bitirmeli,
geçip giderken durmadan günler?
İki şeyim var burda benim, sürgünde:
içine kuru ekmek koduğum bir çanta
ve ara sıra içimi döktüğüm,
kinimi tükürdüğüm bir defter.
Nerden başlamalı
söylenmiş sözlere, söylenecek sözlere?
Çekilenler bir kucaklaşmayla unutulacak mı?
Çekilenler unutulacak mı bir el sıkışmayla?
Sürgün dönecek mi evine?
Göklerden yağmur yağdıracak mı?
Tüyler çıkartacak mı yeniden
kaybolmuş kuşun kanatlarında,
ezilmiş kuşun?
Nerden başlamalı?
Selâmlarım, kucaklarım seni..
Ve...*

Mahmud Derviş¹

20. yüzyıl büyük bir savaş ile açıldı. Kapitalizmin emperyalist çağında, bir avuç tekelin çıkarları doğrultusunda milyonlarca işçi ve emekçi o zamanlar Cihan Harbi olarak adlandırılan bu savaşta kapitalistlerce birbirlerine boğazlatıldı. O zamanlar Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanında bulunan "Ortadoğu" ise, 400 yıl sonra müthiş bir altüst oluş yaşıyordu. Bu altüst oluşun bir yönü, Arapların Osmanlı

¹ **Filistin Şiiri**, (Çev.) A. Kadir, Afşar Timuçin, Süleyman Salom, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul, 2002'den alınmıştır.

Devleti'ne karşı isyanı, diğer yönü ise ileride emperyalizmin bölgedeki karakolu rolünü üstlenecek olan Siyonist İsrail'in temellerinin atılmasıydı. 2 Kasım 1917'de kaleme alınan Balfour Deklarasyonu, ikincinin gerçekleştirilebilmesi için deyim yerindeyse bir tezkere anlamı taşımaktaydı. İçinde bulunduğumuz yılın Kasım ayında bu belgenin yayınlanmasının üzerinden yüz yıl geçmiş olacak.

Bugün Balfour Deklarasyonu'nun sonucunda, biz devrimci Marksistlerin kurmak için mücadele ettiği Sosyalist Ortadoğu Federasyonu'nun kalbinde, emperyalizmin ileri karakolu işlevi gören, işgalci ve yayılmacı bir apartheid "devleti" dikilmekte. Bölgenin tüm gerici güçleri ile işbirliği halindeki bu oluşumun yıkılması, bizler için olmazsa olmaz bir hedeftir. Bundan hiç kuşukumuz yok. "Ortadoğu" coğrafyasında sömürülen, ezilen, yerinden yurdundan edilen, kitlesel kıyımlara uğrayan, tepesine emperyalistlerce bomba yağdırılan kitlelerin, bu belgenin doğurduğu sonuçlara artık değil bir yüzyıl, bir gün bile dayanacak takati kalmamış durumda. İşte bu yüzden, "işlerin nasıl bu hale geldiğini" anlamak ve mücadeleyi sağlam temellere oturtabilmek bakımından bu belgeyi ve ortaya atıldığı koşulları iyi bilmek gerekiyor. Deklarasyonun öncesi, ilanı ve sonrası, bu coğrafyada emperyalizme ve Siyonizme karşı savaşıyan tüm güçler için çok önemli dersler içerir. Aşağıda bu amaçla, önce Siyonist hareketin gelişiminden ve emperyalizmle ilişkilerinden bahsettikten sonra deklarasyonun bağlamı üzerinde duracak, ardından da bugüne uzanan sonuçlarını kısaca değerlendireceğiz.

Siyonist hareketin ortaya çıkışı

Siyonizmin siyasi bir proje olarak ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarına rastlar. Bu dönemde, Avrupa genelinde (sadece Siyonist hareketten ibaret olmayan) Yahudi örgütlenmelerinin sayısı artmaktaydı. Bunun ardındaki etkenlerin başında, Çarlık Rusyası'nda Yahudilere yönelik meydana gelen katliam ve sürgünler gelmekteydi. 1882 yılında Rusya'da kurulan ve Rusya Yahudilerinin Filistin'e yerleşmesi için çalışmalar yapmayı amaçlayan Zion Aşıkları örgütü, Siyonizmin bir ilk nüvesi olarak gösterilir.² Ancak mesele sadece Çarlık Rusyası ile sınırlı değildi. 1870'lerden itibaren tüm Avrupa'da anti-semitizm güçlenmeye başlamıştı.

Bu saikler, zamanla özellikle Avrupa Yahudilerinin bir ulus devlete sahip olması düşüncesini ortaya çıkardı. Bu fikirleri olgunluğa ulaştıran kişi, Avusturyalı bir Yahudi gazeteci olan Theodor Herzl idi. Herzl, *Yahudi Devleti* adlı kitabında, ilk kez, anti-semitizme karşı Yahudilerin kurtuluşunun tek yolunun, bir devlete sahip olmaları olduğunu ifade etmişti. Buna karşılık, Theodor Herzl'in fikirleri aslında Yahudilerin din anlayışları ile önemli çelişkiler de içermekteydi. Yahudilik inancında Hristiyanlığa benzer bir şekilde mesih beklentisi³ önemli bir rol oynar.

² Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991, s. 14.

³ Bu inancın Yahudileri artan anti-semitizme karşı pasifize ettiği o dönemlerde sıklıkla dile getirilmekteydi.

Herzl'in fikirleri, bu anlamda, bir "mesihi" beklemezsizin Yahudilerin harekete geçmesi olarak anlaşıldı ve en azından başlangıçta dini referanslara dayanmaması, bunlarla uyumlu olmaması nedeniyle dindar Yahudiler arasında sınırlı bir kabul gördü. Ayrıca, özellikle Britanya'da Lucien Wolf önderliğinde faaliyet yürüten Yahudilerin Birleşik Komitesi gibi oluşumlar, Siyonistlerin planlarının kendi planları⁴ için tehdit olduğunu görmekte ve karşı çıkmaktaydılar.

Ancak daha sonraları hem Yahudi din adamları, hem de Wolf'un fikirlerini destekleyenlerin arasından pek çok kişi, artan anti-semitizmin de etkisiyle Herzl'in Siyonizmine yöneldiler. Siyonizm, zamanla örgütsel bir forma da kavuştu. 1897 yılında Basel'de toplanan I. (Dünya) Siyonist Kongresi'nde farklı ülkelerden 200 kadar delege yer aldı. Bu kongreden Herzl'in fikirleri paralelinde bir Yahudi devletin kurulması gerektiği kararı çıktı. Kurulacak bu devlet için de yer olarak açıkça Filistin toprakları gösterildi.⁵

Siyonist hareketin bu dönemde kendi içerisinde farklı eğilimleri barındırdığını belirtmek gerekir. Haim Weizmann önderliğindeki bir grup Siyonist, Filistin'de bir devlet kurmayı amaçlamaktayken, Romanyalı Moses Gaster öncülüğündeki diğer bir grup, amaçlarını Filistin'de ve dünyanın kalanında Yahudi kültürünü ve İbraniceyi güçlendirmekle sınırlamaktaydılar. Ancak, kazanan Weizmann'ın kandı oldu. Herzl'in 1904 senesindeki ölümünün ardından Siyonist hareketin başına geçen Weizmann, daha sonra 17 Şubat 1949'da gayrimeşru İsrail Devleti'nin de ilk cumhurbaşkanı olacaktı. Weizmann döneminde Siyonistlere (elbette emperyalistler tarafından) Uganda, Teksas, Kanada ve Arjantin'de bulunan bazı arazilere yerleşmeleri ve buralarda bir devlet kurmaları önerileri, Siyonist Kongre tarafından reddedildi. 20. yüzyılın başından itibaren Siyonist hareketin Yahudi toplumuna bir program olarak, yaşadığı mezalimden kurtulması için başka bir halkın yaşadığı topraklara yerleşmeyi önermesi kabul görmeye başlamıştı. Bunun ne anlama geldiğine ileride döneceğiz.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Filistin

Filistin halkı, 20. yüzyıla uzun süredir (1517 yılından itibaren) devam eden Osmanlı egemenliği altında girdi. Osmanlı, Arz-ı Filistin (Filistin toprağı) olarak adlandırdığı bölgeyi Şam Eyaleti'ne bağlı Kudüs, Gazze, Nablus ve Safed sancaklarına bölerek yönetti. Osmanlı idaresi, yerel emirlerin zaman zaman ayaklanmaları ve 19. yüzyılın ilk yarısında bir dönem bölgenin Mehmet Ali Paşa yönetimine geçmesi dışında Cihan Harbi'ne kadar kesintisiz sürdü. Ancak Osmanlı, 19. yüzyılda giderek bir yarı-sömürge ülke haline gelmişti. Kuzey Afrika'daki topraklarını

4 Siyonizmden farklı olarak bu Yahudi örgütlenmeleri, Yahudilerin buldukları toplumlar içerisinde asimile olmalarını hedeflemekteydi. Wolf ve arkadaşları, Yahudilerin yaşadıkları tüm toplumlardaki haklarının ve statülerinin iyileştirilmesi için çalışmakta, ayrıca İngiltere'nin Osmanlı ile ayrı bir barış anlaşması yapması gerektiğini belirtmekteydiler.

5 William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 269.

büyük ölçüde yitirmiş durumdaydı. Hicaz'da, Mezopotamya'da ve Biladü'ş-Şam olarak anılan Büyük Suriye yöresindeki egemenliği ise artık çok kırılğan bir hal almıştı.

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, az sayıda toprak sahibi aile Filistin'de belirli bir iktisadi gücü elinde toplamaya başlamıştı. Buna, ulemayı ve vergi tahsilatı yapanları da eklemek gerekir. Buna karşılık, Filistin, 19. yüzyılın başlarında tarım, ticaret, el sanatları gibi uğraşların belirli bir gelişmişlik düzeyine eriştiği bir yapıdaydı. Her ne kadar bölgedeki büyük toprak sahiplerinin Osmanlı Devleti ile işbirliği olumsuz bazı sonuçlar doğurmuş olsa da, Filistin toplumu üretken bir toplumdu ve kültürel bakımdan zengindi.⁶ Demografik olarak bakıldığında ise Arapların nüfus içerisindeki oranı, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında %80'in üzerindeydi.⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Arap eyaletlerinde 19. yüzyıl sonlarında milliyetçilik rüzgarının estiği, bunu dengeleyecek bir politika olarak II. Abdülhamid'in ümmetçiliğe yöneldiği bilinir. Hicaz demiryolu projesi başta olmak üzere bölgeye yönelik girişimleri, Arap önderlerinin taltif edilmesi izlemiştir. İttihat ve Terakki'nin 1908 Devrimi ile yönetimi almasının ardından, ümmetçiliğin yerini önce Osmanlılık, ancak özellikle de Balkan Savaşları sonrasında Türkçülük politikaları almıştı. İttihat ve Terakki'nin bu yönelimi, Arap coğrafyasında olumsuz etkiler doğurdu. Özellikle Türkçe'nin resmî dil haline getirilmesi ve daha merkezî bir devlet yapısını hedefleyen yöneliş, Araplar arasında tepkiyle karşılandı. Bu tepkiler, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi ile sonuçlandı ve çok sayıda Arap milliyetçi örgütü kuruldu. Arap milliyetçileri açıkça Arapçanın devletin resmi dili olmasını ve Arap eyaletlerine özerklik verilmesini talep ediyordu.⁸

Filistin'in, özellikle Filistinli aydınların bu harekette özel bir rolünün olduğu söylenebilir. Arap milliyetçileri bu dönemde Filistin adıyla bir yayın dahi çıkardılar. Bunda önemli bir faktör, İttihat ve Terakki'nin en azından iktidarının ilk yılında Filistin'de Yahudilerin açık bir biçimde mülk edinmesine ses çıkarmamış olmasıydı. Artık Siyonistlerin hedeflerinin açıkça bilindiği bir dönemde, Osmanlı'nın Filistin topraklarını koruyamayacağı endişesi Arap milliyetçileri arasında giderek yaygınlaşmaktaydı. İttihat ve Terakki önderliğinin genel olarak bu hareketlere yanıtı oldukça sert oldu. Suriye'de Cemal Paşa öncülüğünde, çok sayıda önde gelen Arap'ın idamını da içeren bir girişim başlatıldı. Bu müthiş baskı, bir süreliğine Suriye'de bu hareketlerin görünürdeki etkisini kırmaya yarasa da, Arap milliyetçiliği Araplar arasında giderek daha fazla yaygınlaştı.⁹ Filistin de elbette bundan nasibini alacaktı. Ancak aşağıda görüleceği üzere, emperyalistlerin Filistin'le ilgili başka planları vardı.

6 Ralph Schoenman, *Siyonizmin Gizli Tarihi*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1992, s. 20.

7 Justin McCarthy, *The Population of Palestine*, New York, 1990, s. 11.

8 Cleveland, s. 159.

9 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Alfa Basım-Yayım, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 110.

Osmanlı ve Siyonist hareket

Şimdilerde televizyonlarda yayınlanan bazı dizilerde II. Abdülhamid'in defettiği bir şeytan gibi gösterilen Siyonist hareketle Osmanlı'nın ilişkisi anlatıldan biraz farklıydı. II. Abdülhamid bir yandan ümmetçi politikalara yönelirken, öte yandan en yakın müttefiki Alman imparatoru II. Wilhelm aracılığıyla Siyonist hareketin tarihi önderi Theodor Herzl ile Filistin'de bir "Yahudi vatani" konusunda müzakerelere girişmekten kaçınmadı. Sonunda olumsuz karar vermesinde Osmanlı'nın dağılıyor olmasının etkisi elbette büyüktür. Ama **görüşmüştü**. Üstelik, Herzl'in **ne isteyeceğini bile bile, birden fazla defa**.

İlk temas, 1896 yılında gerçekleşti. Theodor Herzl, dolaylı yollardan II. Abdülhamid'e 20 milyon sterlin tutarındaki Osmanlı borçlarının ödenmesi karşılığında Filistin topraklarında bir Yahudi "yurdu" kurulması önerisini ilettili. Beş yıl sonra, 17 Mayıs 1901'de ve ardından 4 Temmuz 1902'de ise, Herzl doğrudan doğruya Abdülhamid ile görüştü. Abdülhamid, son görüşmede Herzl'in önerisini doğrudan reddetmedi, ancak bir süre sonra Yahudi Cemaatinin lideri aracılığıyla red kararı verdiğini ilettili.¹⁰ Belli ki II. Abdülhamid bir süre düşünmüş ve muhtemelen astarının yüzünden pahalya geleceğini hesaplayarak bu teklifi reddetmiştir.

Hem II. Abdülhamid, hem İttihat ve Terakki dönemlerinde Siyonist hareket, Filistin'de yükselen Arap milliyetçiliğini kendi amaçları açısından büyük bir tehlike olarak gördü. İki dönemde de Osmanlı'yı bu hareketin "tehlikelerine" karşı uyardı ve kendisini "padişahın buradaki iktidarına karşı yapılacak saldırıları göğüsleyecek örgütlü bir grup" olarak gösterdi. Dahası, Filistin halkı soykırımdan kaçan Ermenilere kucak açarken, Vladimir Jabotinsky başta olmak üzere Siyonistler, Osmanlı'nın Ermeni halkına yönelik soykırımını desteklemekteydiler.¹¹

Diğer yandan, 1882 - 1903 yılları arasında bölgeye Birinci Aliyah adı verilen ilk Yahudi göçlerinin başladığını da belirtmek gerekir. Bu dönemde Filistin'e yerleşen Yahudiler ağırlıklı olarak Doğu Avrupa'dan ve Yemen'den gelenlerdi. Özellikle Çarlık Rusya'sındaki pogromlardan kaçan Yahudiler, Siyonistlerin ilk girişimleri sonucunda Filistin'e yerleştiler. Öte yandan, sayılarının 25.000 dolayında olduğu tahmin edilen bu göç dalgasına katılanların önemli bir kısmı, daha sonraları Filistin'i terk ettiler. Cihan Harbi'nin hemen öncesinde meydana gelen ikinci Yahudi göçünde (İkinci Aliyah) de yine benzer sayıda Yahudi Filistin'e yerleşti ve özellikle kıyı şeridinde ikamet etmeye başladılar.

Siyonist hareketin emperyalistlerle ilişkileri

Avrupa'da Cihan Harbi öncesinde emperyalistler arasındaki gerilim Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Almanya karşısında bir ittifaka yönelmesi ile son şeklini alırken, neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde nüfusun belirli bir bölümünü oluşturan, dahası, yerleştikleri ABD'de de önemli toplumsal ve iktisadi bir güce erişmiş bu-

10 Armaoğlu, s. 21.

11 Schoenman, s. 20.

lunan Yahudiler, emperyalistlerin iç çatışmaları açısından belirli bir önem taşımaya başladılar. Almanya açısından Siyonist hareket, özellikle Çarlık Rusyası'ndan nefret eden, ABD'de yerleşik Doğu Avrupa Yahudileri'nin desteğinin kazanılması anlamında önemliydi. Almanlar, ABD'yi bu şekilde kendi yanlarına çekmeyi veya tarafsızlaştırmayı umuyorlardı. Ayrıca, Rusya Yahudilerini etkileyerek, bunların ayaklanmasını sağlamayı da beklemişlerdi. Tüm bunları planlarken güvendikleri unsur, Siyonist hareketin merkezinin o dönemde Berlin'de bulunmasıydı.

Siyonistler de emperyalist bloklar arasındaki mücadeleden kendi çıkarları doğrultusunda bazı sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktaydılar. Önceleri daha çok Almanya ile ilişki kurdular ve Alman imparatoru II. Wilhelm'i projelerine destek olması konusunda ikna etmeyi başardılar. Ancak Wilhelm, müttefiki Osmanlı'yı bu tür bir politika izlemeye ikna edebilme konusunda başarılı olamadı. Savaşın ortalarında Siyonist hareket asıl yatırımını İngiliz emperyalizmine yapmaya yönelecekti.

Aslında Siyonist hareket, önceleri Almanya ve Osmanlı'ya yanaştığı dönemlerde de Britanya'nın kapısını çalmıştı. Theodor Herzl, o dönem Mısır'da işgalci konumunda bulunan Britanya'dan, Sina yarımadasındaki bazı topraklarda bir Yahudi devletinin kurulması için destek istemiş, ancak karşılık alamamıştı. Benzer şekilde, Dünya Siyonist Örgütü yöneticilerinden Nahum Sokolow, 3 Mart 1914 tarihinde, henüz Siyonist hareket tam anlamıyla dümeni Britanya emperyalizmine kırmamışken, İngiliz dışişleri ile bir toplantı yapmıştı. Ancak, bu girişimler o dönem için Siyonistlerin tam anlamıyla istediklerini almaları sonucunu doğurmamıştı. Cihan Harbi'nin ilk yıllarında, Siyonist hareketin İngiltere'deki üç önemli ismi olan Haim Weizmann, Nahum Sokolow ve Walter Rotschild, bir yandan İngiltere'deki Yahudilerin büyük çoğunluğunun desteğini Siyonist fikirlere yönlendirmeyi, diğer taraftan ise İngiliz hükümetinde görev yapan önemli isimlerin desteğini kazanmaya başladı.

İngiliz emperyalizmi bölgeyi “pazarlıyor”

Britanya açısından Siyonist hareket, en çok yakın zamanda İngiltere, Fransa ve Rusya tarafında savaşa girmiş bulunan ABD'nin daha fazla askeri destek vermesinin sağlanması, ayrıca İngilizlerin, ABD bankalarının finansal gücünden yararlanmasından önemliydi (ABD Başkanı Wilson, Siyonist hareketin destekleyiciydi. Ayrıca pek çok ABD bankasının sahibi konumunda veya karar organlarında Siyonist fikirlere destekleyen veya bunlara yakın Yahudiler yer almaktaydı). Ancak Çarlık Rusyası ile ittifak durumu bu arayışların önünde önemli bir engel haline geldi. ABD'de yaşayan ve pek çoğu Polonya ve Rusya'daki pogromlardan kaçarak buraya yerleşmiş Yahudiler¹² arasında Çarlık Rusyası karşıtı hareket savaşın başından itibaren giderek güçlenmişti ve bu durum İngiltere ve Fransa'nın ABD bankalarından savaş harcamaları için kredi almasını engelleyen bir faktör oldu. İngiliz ve

12 1881'den sonraki on yıl boyunca Çarlık Rusyası'nın baskısı sonucunda 134.000 Yahudi, ABD'ye göç etmişti (Armaoğlu, s. 13). 1892'de bunlara 500.000 Yahudi daha eklendi (Arı, s. 115).

Fransızlar açısından Siyonist hareketin kazanılması amacıyla bir hamle yapılması artık kaçınılmaz hale gelmişti. Balfour Deklarasyonu'na giden süreç de bu ihtiyacın sonucunda olgunlaştı. Balfour Deklarasyonu, az sonra göreceğimiz üzere İngiliz emperyalizminin çıkarları gereği Filistin'de Siyonist bir projenin gerçekleşmesine İngiliz devletinin izin vermesi anlamına gelmekteydi. Ancak buraya geçmeden, İngiliz emperyalizminin Filistin'i nasıl başka güçlerle ayrı ayrı pazarlık konusu yaptığını da vurgulamak gerekir.

Bu pazarlıkların ilki, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmaları karşılığında Arap isyancıları ile yapıldı. İngiliz emperyalizmi ile Araplar arasındaki ilk münasebet, savaşın başlarında gerçekleşti. Henüz savaş başlamadan önce, Arap milliyetçi hareketinin temsilcileri, İttihat ve Terakki'nin merkezileştirici politikalarına karşı en azından federal bir yapıyı tercih ettiklerini açıkça ifade eder hale gelmişlerdi. Mısır'da kurulan Adem-i Merkeziyet Partisi, bunların başında sayılabilir. Başlangıçta bunlara karşı tavrını değiştirmeyen İttihat ve Terakki, Libya'nın kaybedilmesinin ardından bu politikasını yumuşattı. Arap milliyetçilerini yeniden kazanabilmek için Said Halim Paşa'yı sadrazamlığa getirdi, Arap dilinin kullanımı ile ilgili bazı esneklikler tanıdı. Savaşın başlaması ile birlikte bu girişimler akamete uğradı. Yine de Biladü'ş-Şam ve Mezopotamya'daki Arap topluluklarının neredeyse hiçbiri, savaşta Osmanlı'ya karşı bir mücadeleye girişmediler. Buna karşılık İttihat ve Terakki'nin Mekke Emiri olarak tayin ettiği Şerif Hüseyin, savaşın başlaması ile birlikte bağımsız bir Arap Krallığı kurmak için harekete geçti¹³ ve bunun için İngiliz emperyalizminin kapısını çaldı. O dönem İngiliz sömürgesi olan Mısır'da görevli, İngiltere'nin Yüksek Komiseri Henry McMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Şerif, İngilizlerden Mısır dışındaki tüm Arap coğrafyasında (kuzeyde Mersin-Musul hattını sınır alarak) bağımsız bir Arap devleti kurmayı talep etmiş, İngilizler ise, Bağdat, Basra, Suriye ve Mersin-Antakya dışında kalan bölgede bu devletin kurulmasına izin vereceklerini bildirmişlerdi.¹⁴ İngilizler, Suriye kıyıları konusunda Araplara net bir sınır çizmemişlerdi. Bunun en önemli nedeni bu kıyıların bir bölümünü az sonra anlayacağımız üzere Fransızlara önermiş olmaları, Filistin'i ise kendi ellerinde tutmak istemeleriydi. İngilizlerin bu hamlesi, Osmanlı'nın savaşta kullanacağı cihat silahına karşı Arapları kendi saflarına çekme taktiğini uygulamalarına olanak verdi¹⁵ ve Osmanlı'ya yönelik Arap isyanı, 5 Haziran 1916'da Hicaz'da başladı.

İngilizlerin ikinci pazarlığı, Fransa ile yapılan pazarlıktı. Arap isyancıların bilgisinin bütünüyle dışında, 1916 yılının Mayıs ayında Londra'da İngiltere ve Fransa arasında kendilerine vaat edilen toprakların büyük bölümünü paylaştıran Sykes-

13 Şerif Hüseyin'in rakibi denilebilecek konumda bulunan Abdülaziz İbn Suud ise, İngiliz emperyalizminin yönlendirmesi sonucunda tarafsız kaldı. Ancak Şerif Hüseyin savaş sonrasında emperyalizme sırtını dönmeye çalıştığında Suud devreye girecek ve Arap yarımadasının büyük bölümünü kaplayan devletini kuracaktı.

14 Walter Laqueur ve Barry Rubin, *The Israel-Arab Reader*, Penguin, ABD, 2008, s. 12-13.

15 Armaoğlu, s. 30.

Picot Anlaşması imzalandı. Anlaşma Mersin-Sivas-Midyat üçgeni ve Filistin'e kadar olan Biladü's-Şam kıyılarını Fransa'nın, bugünkü Irak'ın güney kesimini (Basra) ise İngilizlerin doğrudan kontrolüne veriyor, geriye kalan ve bugün büyük bölümü Ürdün, Irak ve Suriye toprakları içerisinde bulunan alanda bir Arap Devleti kurulmasını, bu devletin Fransa ve İngiltere nüfuz alanında kalmasını içeriyordu.¹⁶ Her ne kadar Fransa, Filistin'in de Biladü's-Şam'ın bir parçası olarak kendisinde kalması için direttiyse de, kazanan İngiltere oldu ve burada "uluslararası bir yönetim" kurulması öngörüldü. Ayrıca İngilizler, Hayfa ve Akka'yı da, Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak için ellerinde tutacaklardı.

İngiliz emperyalizminin Filistin halkının toprakları üzerinden yürüttüğü üçüncü pazarlık ise, bu toprakları dört yüzyıl boyunca elinde tutmuş Osmanlı Devleti ile oldu. İngiltere, savaştığı Osmanlı Devleti'ni Almanya bloğundan koparabilmek amacıyla savaşın bir aşamasında Enver Paşa'ya, İngiltere ile ayrı bir barış anlaşması yapmaya razı olması durumunda, "Filistin'de Osmanlı bayrağının dalgalanmasına izin vereceklerini" belirtti. Enver Paşa, muhtemelen daha büyük hayallerin peşinden gitmekte olduğundan, bu teklifi geri çevirdi.

Deklarasyon

İşte Balfour Deklarasyonu da dördüncü bir pazarlığın, yukarıda izahına giriştiğimiz şekliyle İngiliz emperyalizmi ile Siyonistler arasındaki yakınlaşmanın bir sonucuydu. Aslında İngiliz emperyalizmi, daha 1917 yılının yaz aylarında bile, bu tür bir girişimde bulunup bulunmama konusunda kararsızdı. Örneğin Siyonistler, 1917 yılının yaz aylarında İngiliz hükümetine Filistin'in Yahudilerin "ulusal yurdu" olduğunu ilan etmesi ve Siyonist hareketi de Yahudilerin temsilcisi olarak görmesi yönünde bir çağrı yaptılar. Ancak İngiliz hükümeti, bu aşamada Siyonist hareketin bu çağrısına olumsuz yanıt verdi.

İngiltere'deki Siyonist hareketin başında bulunan Weizmann, İngiliz hükümetine, Almanların Siyonistlerle Cemal Paşa'nın da katıldığı toplantılar yaptığını ve Filistin'de Siyonistlerin planladığı bir girişime onay vermek üzere olduklarını aktardı. O sırada ABD'deki ziyaretinden dönen, İngiliz hükümetinin dışişleri bakanı Arthur Balfour da, İngiliz Savaş Kabinesi'ndeki diğer bakanlara Siyonist harekete yönelik bir hamle yapmalarının önemli olacağını ifade etmekteydi. Üstelik, Şubat Devrimi'nin ardından ikili iktidar durumunun yaşandığı Rusya'da işler emperyalistlerin istediği ve beklediği gibi gitmiyordu. Balfour'a göre, hem ABD hem Çarlık Rusyası'ndaki Yahudiler Siyonist fikirlerin etkisi altındaydılar ve yapılacak bir olumlu girişim İngiltere'ye pek çok açıdan yarar sağlayacaktı.

Nitekim, 2 Kasım 1917 tarihinde bu meşhur belge, Arthur Balfour'un son şeklini verdiği haliyle İngiltere'de bulunan Siyonist Dernekleri Federasyonu'na verilmek üzere Yahudi banker Lionel Walter Rotschild'a sunuldu. Deklarasyon, bir yandan Siyonistlere istediklerini sunmayı vadeden, diğer yandan Filistin'de mukim

¹⁶ Laqueur ve Rubin, s. 12-13.

Arapların da bundan olumsuz etkilenmeyeceğini belirten, “dengeli” olmaya çalışan bir metindi:

Majestelerinin hükümeti, Filistin’de Yahudi halkı için bir ulusal yurt oluşturulmasını olumlu görür ve bu amacın gerçekleşmesini kolaylaştırmak amacıyla elinden geleni yapacaktır, Filistin’de bulunan Yahudi olmayan toplulukların sivil veya dini haklarına ya da Yahudilerin herhangi bir başka ülkede sahip oldukları siyasi statülerine veya haklarına zarar verecek hiçbir şey yapılmayacaktır.¹⁷

Deklarasyon 9 Kasım 1917 tarihinde basında yer buldu. İngilizler tarafından deklarasyonun içeriğinden bahseden bildiriler hazırlanarak Almanya ve Avusturya cepheleri üzerine atıldı. Alman ve Avusturya ordularındaki Yahudi askerler bu bildirimlerde savaşmayı bırakmaya çağırılıyor, müttefiklerin zaferinin, Yahudilerin Siyon’a dönmeleri anlamına geleceği vurgulanıyordu.¹⁸

Balfour Deklarasyonu’nun imzalanmasının sonrasındaki süreçte Osmanlı Devleti bölgedeki egemenliğini adım adım yitirdi. Osmanlı Ordusu 7 Aralık 1917’de Kudüs’ü İngiliz ve Arap birliklerine bırakarak çekildi. Bir yıldan daha kısa bir süre sonra Nablus Savaşı’nda Britanya ve Araplara yenildi. Ardından 1 Ekim 1918’de Şam ve 27 Ekim 1918’de Halep, Britanya ve Arap birliklerinin eline geçti. Aynı ayın sonunda Osmanlı ve Müttefik devletler arasında ateşkesi sağlayan, Osmanlı Devleti için çok ağır bazı sonuçlar doğuran Mondros Mütarekesi imzalandı. Arap halkının Osmanlı Devleti ile ilişkisi, bu tarihten itibaren (Anadolu’da ikamet etmeyi sürdüren Arap nüfus bir yana bırakılırsa) “komşuluk” ile sınırlı kalacaktı. Cihan Harbi’nin hemen ertesinden başlayarak Araplar, topraklarındaki egemenliklerini İngiliz ve Fransız emperyalizmleri ile görüşmek zorunda kaldılar.

Savaşın ardından

1918 yılında Fransa, ABD ve İtalya, Balfour Deklarasyonu’nu desteklediklerini açıkladılar. Aynı yılın Nisan ayında bir Dünya Siyonist Örgütü’nden bir komite Kudüs’ü ziyaret ederek deklarasyonun belirttiği konuların ne şekilde halledilebileceğini inceledi. Siyonistler, zaman kaybetmeden Filistin toprakları ile ilgili planlarını uygulamaya geçirmek istemekteydiler. Artık önlerine çıkabilecek tek silahlı güç, (savaş sonrasında Hicaz Arap Kralı unvanını almış olan) Şerif Hüseyin’in İngiliz birlikleri ile beraber savaşa katılmış Arap birlikleriydi. Şerif Hüseyin, 23 Kasım 1917 tarihinde Bolşeviklerin *İzvestiya* gazetesinde Çarlık rejiminin taraf olduğu ve aralarında Sykes-Picot’nun da yer aldığı gizli anlaşmaları kamuoyuna teşhir etmeleri ve aynı tarihlerde Balfour Deklarasyonu’nun imzalanmasının ardından İngiliz emperyalizmi ile bazı sıkıntılar yaşamış, ancak emperyalistler tarafından önce teskin edilmiş, ardından da Siyonistlerle işbirliği yapmasının kendi çıkarına da olacağı

¹⁷ Laqueur ve Rubin, s. 16.

¹⁸ Leonard Stein, *The Balfour Declaration*, Valentine Mitchell, Londra, 1961, s. 579-580.

konusunda kendisine telkinlerde bulunulmuştu. Siyonistler de Araplarla aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek için Şerif Hüseyin ile temaslarda bulundular. Bu temaslara sonucunda 3 Ocak 1919 tarihinde Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ile Haim Weizmann arasında Akabe'de bir anlaşma imzalandı. Faysal, Filistin'in yönetimi ile ilgili olarak Balfour Deklarasyonu'na da atıfta bulunan (madde 3) bu anlaşmayla, Filistin'e yönelik Yahudi göçlerini kabul etti (madde 4).¹⁹

Elbette bu anlaşmadan daha önemlisi, 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda savaşın kazanan tarafındaki devletlerin bölge hakkında ne diyecekleriydi. Konferansta genel bir ilke olarak Osmanlı Devleti'nin eskiden elinde bulunduğu Arap eyaletlerinde, Fransa ve İngiltere'nin idare edeceği manda yönetimlerinin kurulması kararlaştırılmıştı. Diğer yandan Sykes-Picot anlaşması Paris'teki görüşmelerde Şerif Hüseyin ve oğullarının beklemediği sonuçlara yol açacaktı. Kendilerine emperyalistler tarafından yapılan vaatler kağıt üzerinde kalmıştı ve kurmayı hedefledikleri geniş Arap Krallığı'nın büyük bir kısmı iki emperyalist güç arasında paylaşılmaktaydı. Şerif Hüseyin, emperyalistlere tepki göstermeyi denedi, ancak toprakları bir süre sonra İngiltere'nin desteklediği İbn Suud'un birlikleri tarafından ele geçirildi ve egemenliğini yitirdi.

Savaş sonrasında özellikle Suriye'de mukim Arap milliyetçileri, karşı karşıya kaldıkları yeni durumu değerlendirmeye koyuldular. Manda yönetimleri ve Filistin'deki Siyonist planlar, bunların ciddi rahatsızlık duymalarına neden olmuştu. Genel olarak bakıldığında Arap milliyetçiliği bu dönemde Fransa ve İngiltere'nin bölgedeki işini zorlaştıracak bir faktör olarak belirdi ve hızla etkili olmaya başladı.²⁰ Arap milliyetçileri öncelikle İngiltere'ye, savaş sonrasında genel bir ilke olarak benimsenen ulusların kendi kaderini tayin hakkının kendilerine, özellikle de Filistin halkına derhal tanınması için baskı yapmaya başladılar. Ardından 1919 yılının Temmuz ayında, Arap milliyetçilerini bir araya getiren Suriye Kongresi toplandı ve Faysal'ın yaptığı anlaşmanın aksine, bu kongrenin sonuç metnine imza atan Arap milliyetçileri, Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletine asla izin vermeyeceklerini deklare ettiler²¹ (madde 7) ve Suriye'nin bölünmesi ve Güney Suriye'de (Filistin kastedilerek) Siyonizmin yerleşmesine kapı aralayacak her türden anlaşmayı pro-

¹⁹ Laqueur ve Rubin, s. 17-18.

²⁰ Ömer Kürkcüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 512, Ankara, 1982, s. 243-244.

²¹ Kongrenin sonuç metni, büyük oranda ABD Başkanı Wilson'a hitap ediyor, kendilerinin Fransa'daki barış görüşmelerine çağrılmalarını talep ediyordu. Kongre, Suriye'nin sınırları olarak kuzeyde Toros Dağları'nı, güneyde bugünkü Ürdün'ün güney ucunu oluşturan Akabe'yi, doğuda Fırat Nehri'ni ve batıda da Akdeniz'i gösteriyor (madde 1), kurulacak devletin kralı olarak Şerif Hüseyin'in oğlu (Weizmann ile anlaşma imzalamış bulunan ve daha sonraları Irak'ın ilk kralı haline gelecek olan) Faysal'ı işaret ediyordu (madde 2). Anlaşmanın 3. maddesi, Arap ulusunun, Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlar gibi "gelişmesinin orta kademelerindeki" diğer uluslardan aşağı bir konumda olmadığını belirterek, kurulacak manda yönetimlerini protesto ediyordu (Laqueur ve Rubin, 2008, 21-23).

testo ederek, bunların tamamının iptal edilmesi çağrısını (madde 10) yaptılar.²²

Ancak emperyalizmin irade beyanı, kısa bir süre sonra Arthur Balfour'un ağzından duyulacaktı. Balfour, 11 Ağustos 1919 tarihinde Britanya hükümetine verdiği bir memorandumda şöyle diyordu:

Dört Büyük Devlet,²³ Siyonizme taahhütte bulundu ve Siyonizm, iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış, kökü asırlarca geriye giden bir geleneği, bugünkü ihtiyaçları, umutları temsil ediyor ve bu antik topraklarda yerleşik bulunan 700 bin Arap'ın arzuları ve önyargılarından daha derin bir önemi ifade ediyor.²⁴

Burada “arzulardan” kastedilenin Filistinli Arapların kendi kaderini tayin hakkı, “önyargılardan” kastedilenin ise Siyonistlerin açıkça ortaya koydukları hedeflerine duyulan tepki olduğunu belirtmeye sanırız gerek yok.

Filistin’de İngiliz mandası ve Siyonistlerin tertiplelediği Yahudi göçleri

Cihan Harbi'nin ardından Osmanlı'nın egemenlik alanından çıkan Arap topraklarında kurulacak manda yönetimleri her ne kadar Paris Barış Konferansı'nın ardından fiilen başlamış olsa da, bu yönetimlerin detaylarına ilişkin ilk kararlar San Remo'da 1920 yılında yapılan konferansta ele alındı. Manda yönetimleri 24 Temmuz 1924'te Milletler Cemiyeti'nde kabul edildikten sonra, 1923 yılının Eylül ayında uygulamaya konuldu.²⁵ Filistin'in kaderi açısından belirleyici olan, Milletler Cemiyeti'nde onaylanan metnin, açık bir biçimde, Filistin'deki manda yönetimini yürütecek olan İngiltere'ye Balfour Deklarasyonu'nu uygulamaya koyması için sorumluluk yüklemesiydi. Bu yolla daha önceleri sadece İngiliz emperyalizmini ve 1918 sonrasında da Fransız, ABD ve İtalyan emperyalizmlerini bağlayan bir belge olan Balfour Deklarasyonu, artık Milletler Cemiyeti tarafından tanınmış bir metin haline geldi.

Filistinliler, bu yönetim altında 1948 yılına kadar yaşadılar. Bu süreçte, Britanya, Filistin topraklarına dünyanın dört bir yanından Yahudilerin yerleştirilmesinde önemli bir rol sahibi oldu. Balfour Deklarasyonu, açıklamamızın giriş paragrafında belirttiğimiz üzere Siyonizmin Filistin'deki planları için bir tezkere idi, yani Siyonist proje için emperyalistlerin verdiği izni gösteren bir kâğıttı. Filistin'de İngiliz manda yönetiminin kurulması ve Balfour Deklarasyonu'ndaki taahhütlerini yerine getirmeye başlaması ise, deklarasyonun bu işlevine ilave olarak tezkere keli-

22 Laqueur ve Rubin, s. 21-23.

23 İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya.

24 Harry N. Howard, *The King Comission: an American Inquiry in the Middle East*, Beyrut, 1963, aktaran: Schoenman, s. 23; Peter Mansfield, *A History of the Middle East*, Penguin, Londra, 2003, s. 164-165.

25 Laqueur ve Rubin, s. 30.

mesinin diğeri bir anlamına (bilet) uygun bir işlevi de üstlenmesi sonucunu doğurdu. Deklarasyon yayınlandığı sırada Filistin’de 670.000 kişilik Arap nüfusuna karşılık 60.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Ancak sonrasında artan Yahudi göçleri, her ne kadar 1930’lara kadar görece düşük bir düzeyde seyretmiş olsa da, bunların sonucunda Yahudi nüfusunda büyük bir artış meydana geldi. Özellikle Almanya’da faşizmin yükselmesi ile beraber, 1930’larda Filistin’e yönelik yıllık Yahudi göçünün miktarı 30.000 kişiye ulaştı. 1936 yılında bu sayı 62.000 kişi olacaktı.

Göçler, zaten sınırlı kaynaklara sahip olan ve savaşın zarar verdiği Filistin coğrafyasındaki dengeleri sarsıcı bir etki doğurdu. Özellikle Filistinliler arasında işsizliğin Yahudi göçlerinden sonra giderek artması, göçlere yönelik tepkileri de ateşleyen önemli bir faktördü. Filistinli yazar ve FHKC militanı Gassan Kanafani, Yahudi grupların elindeki toprakların 1929’da 300.000 dönüm iken, sadece bir yıl sonra bu büyüklüğün 1.250.000 dönüme ulaştığını aktarır. Daha 1931 gibi erken bir tarihte bile 200.000 Filistinli topraklarını kaybetmişti. Kanafani’ye göre tarım alanlarının üçte birine karşılık gelen bu toprakların kaybı, Filistinlileri sefaletin kucağına itmişti. Kanafani ayrıca, toprak kaybının tarıma dayalı Filistin toplumunda sadece iktisadi değil, kültürel ve toplumsal boyutlarda da önemli bir dağılma yarattığını aktarır.²⁶

Toprağın el değiştirmesi başlarda cebri yöntemlerle olmadı. Siyonistler, en azından göçlerin belirli bir aşamasına kadar Filistin’de toprak ilhakına yönel(e)mediler. Göçlerle bölgeye gelen Yahudiler, bir kısım toprakları Filistinlilerden satın aldılar. Bunun yanı sıra, İngiliz manda yönetiminden de toprak edindiler. İngilizler, vergisini ödeyemeyen Filistinli çiftçilerin topraklarına el koyabiliyor, bu toprakları büyük oranda göçlerle ülkeye gelmiş Yahudilere aktarıyorlardı. Özellikle yoksul köylülerin toprak satışlarının ardında, Filistin’deki Osmanlı egemenliğinin son dönemlerinde tohum, tarım aleti, hayvan vb. satın almak ve dahası var olan borçlarını ödeyebilmek amacıyla yüksek faizlerle borçlandırılmaları yatmaktaydı. Dolayısıyla, toprak satışının Filistin halkı açısından zorunluluktan kaynaklanan bir son çare olduğu vurgulanmalıdır. Yani, Türkiye’de yaygın bir yaklaşımla “Filistinlilerin topraklarını Siyonistlere satarak kendi vatanlarına ihanet ettiklerini” savunmak yanlıştır.

Britanya emperyalizmi, yerleşimci Yahudi nüfusa sadece toprak temin etmekle kalmadı. Filistin’de bir Yahudi sermayesinin güçlenmesinde, İngiliz emperyalizminin tanıdığı ayrıcalıkların önemi büyüktü. İngilizler, devlet imtiyazlarının %90’ını Yahudi burjuvazisine verdiler ve böylelikle bu kesimin ülkenin iktisadi altyapısının denetimini ele almasına yardımcı oldular.²⁷ Ayrıca sanayileşmeye yönelik teşviklerden ve benzeri uygulamalardan da daha çok Yahudiler yararlandırıldılar. Bu durum, iki topluluk arasındaki gelişmişlik farklarını artırdı.

1920’li yıllar, Filistin halkı için topraklarına yönelik göç dalgalarının sonuçları ile yüzleşme yılları oldu. Belirttiğimiz dinamikler, Filistinlileri Yahudi göçlerine

26 Ghassan Kanafani, *The 1936-39 Revolt in Palestine*, New York, 1972, s. 20, aktaran: Schoenman, s. 30.

27 Schoenman, s. 30.

ve bunların sonuçlarına karşı giderek daha öfkeli kıldı. 1920'lerin sonlarına kadar görece küçük sayılabilecek bazı isyanlar gerçekleşti. Ancak 1929 yılının Ağustos ayında yüzlerce Arap ve Yahudi'nin öldüğü bir ayaklanma meydana geldi. Göçlerin yarattığı toplumsal dönüşümün, Filistin'deki egemenliği açısından sürdürülebilir olmaktan çıkabileceğini hisseden İngiliz hükümeti, durumu nasıl kontrol altına alabileceğini anlayabilmek için çalışmalara başladı. Sonuçta, 1930 yılında Lord Passfield imzalı bir rapor yayınlandı. Bu raporda, Arapların üçte birinin topraksız olduğu, Britanya'nın göçleri sınırlayamaması nedeniyle sorunların ortaya çıktığı, bu nedenle Yahudilere toprak satışının sınırlandırılmasının gerektiği belirtildi.²⁸ Ancak Siyonistler bu rapora karşı müthiş bir kampanya başlattılar ve İngiltere'yi manda yönetiminin vaatlerini ve dolayısıyla Balfour Deklarasyonu'nun gerekliliklerini yerine getirmemekle suçladılar. Siyonistlerin baskısı İngiliz emperyalizmine geri adım attırdı ve İngiltere bir yıl sonra, Arapların "kara mektup" adını vereceği yeni bir rapor yayınladı. MacDonald Mektubu olarak anılan bu yeni belge, önceki rapora atıf yapmasa da Balfour Deklarasyonu'nda belirtilenlerin yerine getirileceğine dair bir güvence veriyordu.

1930'larda bir yandan Filistin'e yönelik Yahudi göçleri hızlanırken, diğer yandan Siyonist silahlı çeteler Filistin halkına karşı saldırılara başladılar. Bunlardan Haganah adlı örgüt, İngiliz ordusu tarafından desteklenmekte ve eğitilmekteydi.

Siyonist yerleşimcilere yönelik mücadele ve Siyonist terör, tüm Filistin toplumu hızla politikleştirdi. Dönemin Kudüs Müftüsü olan Emin El Hüseyini, bu dönemde ön plana çıkan bir isim oldu ve yeni kurulan Cihad-ı Mukaddes örgütünün başına geçti. Hüseyini'nin örgütünün yanı sıra, Kara El ve Yeşil El adlı örgütler de bu dönemde kuruldu. 1935 yılında Kara El'in lideri İzzeddin El-Kassam, İngiliz manda yönetimi tarafından öldürüldü ve bu cinayet, Filistinlilerin direnişinin daha da yükselmesine vesile oldu.

Ancak Filistin'deki mücadelede önemli bir konuma yükselen El Hüseyini bir süre sonra Nazilerin deyim yerindeyse hizmetine girdi. Daha sonraları Hitler ile görüşecek, Balkanlardaki Müslümanlar arasında fikirlerini yayarak, bu bölgeden SS taburlarına takviye Müslüman birlikleri oluşturulmasını sağlayacaktı. El Hüseyini'nin Nazilere desteği, hiç kuşkusuz savunulabilecek bir durum değildir. Buna karşılık, Siyonist hareketin de Nazilerle işbirliği konusunda Hüseyini'den geri kalır bir yanı yoktu. 1930'larda Siyonist hareketin elindeki Anglo-Filistin Bankası'nın Nazi rejimiyle bir anlaşma yaparak Yahudilerin Nazi rejimine yönelik boykotunu kırmasından, yine aynı dönemde Naziler ile Siyonistlerin karşılıklı ziyaretlerine de yansıyan yakınlaşmalarına²⁹ pek çok gösterge bunu kanıtlar. Genel olarak bakıldığında Siyonist hareket, Avrupa Yahudilerine büyük bir ihanet içerisindeydi. Avrupa Yahudilerinin kurtarılması Filistin'e yönelik göçün ve yerleşimlerin önünü kesebileceğinden, Siyonistlerin çıkarları ile Avrupa Yahudilerinin ekseriyetinin çıkarları

28 Armaoğlu, s. 53.

29 Bkz. Schoenman, s. 51.

örtüşmüyordu. Siyonistler, Filistin'deki Siyonist oluşumu, Avrupa'da mezalime uğramış Yahudiler için bir sığınak olarak göstermeye çalışmaktaydılar.³⁰

Yerleşimcilerin özenle seçilmesi ise Siyonistler açısından önemliydi. Bu yüzden Dünya Siyonist Örgütü 1933-1935 yılları arasında ülkelerindeki Yahudi karıştılgından kaçarak Filistin'de kendilerine vaat edilen "ülkeye" yerleşmek isteyen Yahudilere, yaşlı oldukları, mesleki bilgileri olmadığı ve en önemlisi de Siyonist olmadıkları gibi nedenlerle göç izni vermedi. Buna karşılık ABD ve İngiltere gibi Yahudilerin güven içinde yaşadıkları ülkelerden 6.000 kadar eğitimli ve genç Yahudi'nin göç etmesine izin verildi.³¹

1936 - 1939 Ayaklanması ve sonrası

1936'ya kadar Siyonist çetelerin giderek yoğunluğunu arttıran ve gün geçtikçe daha sistematik bir hal alan yıldırma amaçlı saldırılarına karşılık, gerek Filistinliler gerekse de Arap ülkeleri bütünlüklü bir karşı duruş sergilemeyi başaramamışlardı. Balfour ve Sykes-Picot'dan hiç ders almamışçasına, zaman zaman emperyalist ülkeler nezdinde yapılan girişimlerin sonuçsuz kaldığını söylemeye gerek dahi bulunmamaktadır.

Buna karşılık, Siyonist göçün yarattığı toprak kayıpları ve baskılar sonucunda Filistinliler, tepkilerini giderek daha örgütlü bir şekilde ortaya koymaya başladılar. Bunlardan en önemlisi, 1936'dan 1939'a dek süren büyük ayaklanmadır. 7 Mayıs 1936'da Filistinli delegelerin bir araya geldiği bir konferans düzenlendi ve manda rejimine vergi ödememe kararı alındı. Bunu, tüm Filistin'de bir genel grevin başlatılması izledi.³²

Aynı yılın yaz aylarında İngiliz emperyalizmi karşı taarruza geçti. Filistin'de sıkıyönetim ilan edildi. Emperyalist işgalciler, kitlesel gözaltı ve tutuklamalarla, ev kundaklama gibi uygulamalara başvurarak isyanı bastırmaya çalıştılar. Britanya emperyalizminin Filistinlilere yönelik saldırılarında en büyük yardımcısı, hiç kuşkusuz Siyonistlerdi. Bir kısmı, manda yönetimi tarafından oluşturulmuş olan "polis gücüne" alınan Siyonist yerleşimciler, bunun dışında Haganah ve İrgun gibi çetelerde örgütlendiler. Bunların ilkinde 12.000, ikincisinde ise 3 bin kişilik silahlı güç bulunuyordu. 1938 sonunda sözde polis gücünün sayısı da 15 bine ulaşmıştı. 1938 yılında 5 bin Filistinli tutuklandı, bunlardan 2 bini hapisle cezalandırıldı. 148'i ise idam edildi. Yıkılan evlerin sayısı ise 5 binden fazlaydı.³³ Ayaklanmalar genel olarak bakıldığında başarısızlıkla sonuçlandı.

1939 yılında İngiltere, bölgeyi idare edememeye başladığını görerek Londra'da bir konferans topladı. Önceki girişimleri gibi fiyaskoyla sonuçlanan bu konferansı izleyen günlerde de bir rapor yayınlandı (17 Mayıs 1939 tarihli *white paper*).

30 Schoenman, s. 51-52.

31 Schoenman, s. 52.

32 Schoenman, s. 30.

33 Schoenman, s. 31.

Burada, beş yıl boyunca toplam 75 bin Yahudi'nin bölgeye yerleşimine izin verecekleri, daha sonraki Yahudi göçlerinin ise ancak Araplar onay verirse gerçekleşebileceği belirtiliyordu. Ayrıca, daha önce karar altına alınmış olan "Filistin'de Yahudiler için bir ulusal yurt" ifadesinin kafa karışıklığı yarattığını, Arapların ayaklanmalarına neden olduğunu, İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı amaçlamadığını belirttiler. İngilizlerin yeni formülü, Yahudilerin ve Arapların bir arada yaşayacakları tek bir Filistin devletinin kurulması ve iki tarafın da çıkarlarının karşılıklı olarak gerçekleştirilmesi olarak tarif ediliyordu.

Arapların bir kısmının bu plana hayırhah bakmaları Filistin direniş hareketini böldü. Plana destek veren grupların bazıları silahlarını İngilizlere teslim ettiler. Tam bu sırada İkinci Dünya Savaşı başladı ve emperyalistler açısından Filistin'deki meseleler büyük ölçüde askıya alındı. İçeride ise, Arapların aralarında başgösteren ayrılıklar daha da arttı.

Balfour'un laneti gerçek oluyor

Savaş yıllarında Haganah örgütü bir yandan kendi kontrolünde yasadışı Yahudi göçlerinin sürmesini sağlarken, diğer yandan da İngiliz ordusundan silah temin ederek 2. Dünya Savaşı boyunca güçlendi. Savaşta bazı Yahudiler gönüllü olarak İtalya'daki İngiliz birliklerinde görev yaptılar ve savaş süresince edindikleri askeri tecrübeyi, Filistin'e döndükten sonra Araplara karşı kullanmaya başladılar.³⁴

Savaş sonrasında ABD, Britanya'dan Filistin'e yönelik Yahudi göçüne koyduğu kotaları kaldırmasını istedi. ABD'nin savaş sonrası başkanı Harry Truman, kendi isteğiyle yaptırdığı bir araştırmanın sonuçlarına dayanarak en az 100 bin Yahudi'nin Filistin'e göç etmesinin şart olduğunu iddia etmekteydi. Yine Truman'ın girişimleriyle oluşturulan bir ABD-İngiliz komisyonu da Filistin'de bir süre araştırmalar yaparak, bu yargıyı destekler sonuçlara ulaştığını açıkladı.³⁵

Balfour'un mirasını, savaş sonrasında ABD emperyalizmi devralmıştı. Siyonistler, biraz da buna güvenerek Filistin'deki İngiliz ordusuna yönelik de saldırılara başladılar. Bölgedeki durumu yönetemeyeceğini anlayan İngiltere, 1947'de sorunu Birleşmiş Milletler'in gündemine getirdi ve sorun, Filistin Özel Komitesi'nde ele alındı. Komitenin önerileri; manda yönetiminin sona erdirilmesi, Filistin'e bağımsızlık verilmesi, ya Filistin ve Yahudi devletleri şeklinde iki devlet ya da bu ikisini kapsayan bir federal devlet kurulması, Kudüs'ün ise uluslararası bir toprak haline getirilmesiydi.³⁶ 29 Kasım 1947'de oylama yapıldı ve daha sonraları "taksim planı" olarak anılacak olan 181 sayılı karar tasarısı kabul edildi. Kararın altında Stalinist bürokrasinin emperyalizm ile barış içinde bir arada yaşama politikasının bir sonucu olarak SSCB'nin de imzası olacaktı.

34 Cleveland, s. 290.

35 Arı, s. 218-219.

36 Cleveland, s. 292.

Tasarı gündeme geldiğinde Filistin’de 630.000 Yahudi ve 1.300.000 Filistinli Arap yaşamaktaydı. Buna karşılık tasarı, toprakların (ki bunların dörtte üçü Siyonist örgütler tarafından çoktan işgal edilmişti) %54’ünü Siyonistlere veriyordu.³⁷ Dahası, Siyonistlere verilen arazilerin önemli bir bölümü verimli tarım alanlarından oluşmaktaydı.

Siyonistler BM’nin taksim kararını kabul ettiler. Araplar ise açık bir şekilde karşı durdular. Bunun üzerine Siyonist çeteler saldırıya geçti. Haganah ve benzeri silahlı gruplar, 1948 yılında yüz binlerce Filistinlinin evlerini bırakıp mülteci konumuna gelmesine neden olan saldırıları başlattılar. 1948’in başlarında, Filistinlilere ait 475 köy ve kasaba vardı. Bunların 385’i yıkıldı ve haritalardan silindi. Taksim planının kabul edildiği 29 Kasım 1947’den, 15 Mayıs 1948’de İsrail denilen oluşumun resmen ilan edilmesine kadar geçen sürede 780.000 Filistinli, Siyonistler tarafından yerlerinden kovularak mülteci konumuna düşürüldüler.³⁸ Günümüzde Filistinlilerin Nekbe günü (15 Mayıs) olarak andıkları bu büyük felakete giden yolda Siyonistler büyük katliamlar gerçekleştirdiler. Bu kadar büyük bir nüfusun mülteci haline getirilip yurdundan kovulmasının başka bir yolu da zaten olamazdı. 9 Nisan 1948’de Deir Yasin köyünde aralarında çocukların da olduğu 254 savunmasız insanı öldürdüler. Aynı yıl Dueima’da bunun bir benzeri tekrarlandı. İlerleyen yıllarda, bu tür katliamlar artık Siyonist işgalciler için birer vaka-ı adiyeye (sıradan olay) haline geldi.

Siyonist devletin kuruluşunun ilan edilmesinin ardından, yeni kurulan Arap devletleri bu oluşuma savaş açtılar. Savaşın başlarında Arap orduları Siyonistlere karşı önemli başarılar elde etseler de, emperyalistlerin desteği sonucunda savaş Siyonistler kazandı.

Savaş sırasında Arapların kendi aralarındaki bölünmüşlük de önemli sonuçlar doğurdu. 22 Eylül 1948’de Emin El Hüseyini’nin örgütü, Gazze merkezli olarak Filistin devletinin kurulduğunu ilan etti. Bu devleti Arap devletlerinin çoğu tanıırken, Filistin topraklarını kendi sınırlarına katmayı amaçlayan Ürdün Kralı Abdullah, buna karşı çıktı. Aynı anlaşmazlık, Siyonist oluşumun zaferinin ardından her ülkenin ayrı ayrı bu gayrimeşru devletle barış anlaşması imzalamasında da kendisini gösterdi. Savaş sonrasında İsrail, taksim planında öngörülenden çok daha büyük bir toprak parçasının sahibi oldu.

Siyonistler, 1950 yılında çıkarılan “Ülke dışında yaşayan mal sahiplerinin mülkleriyle ilgili yasa” yoluyla, topraklarından sürdükleri insanların tüm mal ve mülklerine el koydular. 1948-1953 arasında, manda yönetiminin kendilerine sunduklarının 2,5 katı fazla alana sahip oldular. Narenciye bahçeleri, zeytinlikler, dükkanlar ve binalar, ayrıca tüm yer altı zenginlikleri bir anda işgalci oluşumun eline geçti. Dahası, tüm bu zenginlikler, sadece Yahudilere sunuldu ve tüm Filistin ırkçı bir uygulamayla sistematik olarak Yahudileştirildi. Toprakların ve diğer taşınmazların Yahudi olmayanlara kiralanamayacağı veya satılamayacağı kuralı getirildi.

37 Schoenman, s. 33.

38 Schoenman, s. 33 ve 36.

Nekbe'nin ardından Filistin halkının mücadelesi

Siyonist oluşumun kurulmasının ardından, Filistin halkının mücadelesi yeni bir aşamaya evrildi. Artık Filistin halkının önemli bir bölümü mülteci konumuna düşmüş, kalanı ise, kendilerine bırakılan çok sınırlı bir toprak parçasında yaşam savaşı verir hale gelmişti. Bu ortamda 1950'lerde Gazze'de Mısır lideri Cemal Abdülnasır'ın desteklediği Fedayin örgütü kuruldu. Ancak Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından başlayan savaşta Gazze'yi işgal eden Siyonist oluşum, örgüte ağır bir darbe vurdu. Fedayin örgütünü, 1958 yılında Yasir Arafat önderliğinde El-Fetih örgütünün kurulması izledi.

Arap devletleri, ilerleyen dönemde de Filistin meselesinde belirleyici konumlarını sürdürdüler. 1964 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, Ürdün dışındaki Arap ülkelerinin destekleriyle Kudüs'te, daha sonraları Filistinlilerin ilk milli meclisi olarak adlandırılacak olan bir kongre düzenlendi. Bu kongrede Filistin Kurtuluş Örgütü kuruldu. Ancak bu kongrenin asıl önemi, **Balfour Deklarasyonu'nu ve Taksim Planı'nı tanınamaması** ve İngiliz manda yönetiminin zamanında elinde tuttuğu Filistin topraklarının tamamında **tek bir Filistin devletinin kurulmasının** amaçlandığının deklare edilmesiydi.

Bunu, El Fetih'in silahlı direnişi izledi. 1967'de, kendisini hukuken tanınamış durumdaki Arap komşularıyla yaşadığı bazı sorunları bahane eden, bu arada Filistinli gerillaların eylemlerine de karşılık vermek isteyen İsrail, Araplara karşı büyük bir saldırı başlattı ve Arap ordularını mağlup etti. Bu saldırı, Filistinli mültecilerin sayısının daha da yükselmesine yol açarken, savaş sonrasında Birleşmiş Milletler'in aldığı (22 Kasım 1967 tarihli) 242 sayılı karar, işgalci oluşumun bu saldırı sonrasında ele geçirdiği topraklardan çekilmesi gerekliliğine işaret ediyordu (madde 1-(i)).³⁹ Siyonist oluşum, bu kararı (ve daha sonra aleyhinde alınan pek çok kararı da) halen uygulamamış durumdadır.

1967 yılı ayrıca Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin kurulduğu yıl olması anlamında da önemlidir. 1969 yılında FHKC'yi, kendisinden ayrılarak kurulan Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi ve ayrıca İslami Cihat'ın kurulması izledi.

Öte yandan savaşın hemen sonrasında El Fetih önce Batı Şeria'dan, ardından da Ürdün topraklarından Siyonist işgalciye başarılı askeri operasyonlar yapmaya başladı. Ancak Ürdün'de iç savaşın başlaması ile birlikte (1970, Kara Eylül) gerilla savaşı da darbe aldı. Çıkarları Filistinli gerillaların ülkeden çıkarılmasında olan Ürdün ordusu ve kralı, binlerce gerillayı tutukladı, yüzlercesini katletti. Ardından Batı Şeria'yı kendi topraklarına katmak istediğini bildirdi ve diğer Arap ülkelerinin büyük tepkisi ile karşılaştı.

1973 yılında Mısır ve Suriye, İsrail'e savaş açtı. Savaş sonrasında bir yandan özellikle FHKC'nin gerilla mücadelesi hızlandı. Ancak bir yandan da FKÖ'nün diplomatik girişimleri arttı. İsrail bu süreçte FKÖ'yü tanımadığını FKÖ'nün her girişiminde ısrarla belirtti ve Filistin halkının temsilcisi olarak sürekli Ürdün'ü gös-

39 Laqueur ve Rubin, s. 116.

terdi.

1977 yılında Mısır lideri Enver Sedat'ın İsrail parlamentosunda (Knesset) konuşması bir fiyaskoyla sonuçlandı. Sedat, konuşmasında sadece Gazze ve Batı Şeria'da bir Filistin devletinin kurulmasının Mısır-İsrail arasında bir barış için yeterli olacağını söyledi. Bu, Mısır açısından bir geri adım anlamına gelmekteydi. Sedat'ın bu "açılımına" İsrail tarafı olumsuz bir yaklaşım sergiledi. Bu girişim, emperyalistlerin gönlünü hoş tutup, Siyonistlerle barış içerisinde bir çözüme ilerleme fikrine atılmış ilk tokatlardan biriydi. Ancak Enver Sedat, bir yıl sonra ABD emperyalizminin başkan düzeyindeki temsilcisi Jimmy Carter ve İsrail başbakanı Begin ile Camp David'de bir araya geldi ve bir ön-mutabakat imzaladı. Araplar bu anlaşmalara büyük tepki gösterdiler. Sedat'ı ihanetle suçlayarak, Filistin halkının tek temsilcisinin Filistin Kurtuluş Örgütü olduğunu tekrar vurguladılar. Sedat ise, bir süre sonra Filistin'in tamamını (ve daha da ötesini!) işgal etme planlarını itiraf eden Begin tarafından yüzüstü bırakıldı. Buna karşılık, emperyalizmin sadık bir hizmetkarı olduğunu kanıtlamak istercesine, 1979 yılında yine Camp David'de (Sina yarımadasından çekilmesi karşılığında) "İsrail Devleti'ni" tanıdığını açıkladı. Ancak Mısır ile gayrimeşru İsrail arasında Filistin'e dair devam eden müzakereler sonuçsuzlukla noktalandı ve ardından, ABD'de Reagan'ın başa gelmesi ile birlikte emperyalistler İsrail'i her koşulda destekleyen bir politikaya yöneldiler. Carter döneminde 1967 sınırlarına çekilmediği için zaman zaman eleştirilen İsrail, bu yeni dönemde her türlü girişiminde ABD emperyalizminin koşulsuz desteğine yaslanmaya başladı.

Artık Güneybatı Asya'nın bu şımarık çocuğunun önünde, Siyonist yayılcılığını gerçekleştirebilmesi için büyük bir engel kalmamıştı. 1981'de önce Irak'ı bombaladı. Ardından Suriye'ye ait Golan Tepelerini işgal ettiğini açıkladı. en önemlisi de 1982 yılının Nisan ayında Lübnan'ı işgal etmesiydi. İşgal, Beyrut'un kuşatılması ve sivil halkın bombalanması ile başladı, 16-17 Eylül 1982 tarihlerinde Sabra ve Şatilla adlı mülteci kamplarında çok sayıda sivilin İsrail ordusu ve Falanjistler tarafından katledilmesi ile devam etti.

1980'li yıllarda Filistin halkının mücadelesi açısından belki de en önemli an, 1987 yılının Aralık ayında Filistin halkının, ateşli silahlarla değil, taşlarla başladığı İntifada'nın (daha sonraları Birinci İntifada olarak anılacak) başlamasıdır.

Bu sırada, tüm uluslararası girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan Arafat önderliğindeki FKÖ, 1988 yılının Kasım ayında, Cezayir'de bir açıklama yaparak, sürgünde Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Ancak hemen ardından Arafat, 242 sayılı BM kararını kabul ettiğini, dolayısıyla "İsrail Devleti'nin varlığını" tanıdığını belirtti. ABD'nin bu "açılıma" rağmen Filistin'i tanınamamasının ardından FKÖ de Arafat'ı izleyerek Ağustos 1989'da, daha önceki çizgisini değiştirerek İsrail'i ortadan kaldırma hedefinden vazgeçtiğini ilan etti. Ancak bunun somut bir karşılığı olmadı. ABD ve İsrail'e yapılan bu açılım da sonuçsuz kaldı.

30 Ekim 1991'de Madrid'de düzenlenen yeni görüşmelerden de sonuç çıkmadı ve İntifada daha da şiddetlendi. İntifadanın yükselmesinin de etkisiyle İsrail dev-

leti ilk kez geri adım attı ve Gazze ve Batı Şeria'dan çekileceğini açıkladı. Bunu 1993 yılının Eylül ayında FKÖ'nün İsrail'i, İsrail'in de FKÖ'yü tanıdığı karşılıklı açıklamalarla günümüzde **“Oslo Süreci”** adı verilen “barış görüşmeleri” izledi. Karşılıklı “tanıma” hamleleri sonucunda, tarihte ilk kez İsrail devleti, Filistin halkının temsilcileri ile doğrudan masaya oturmayı kabul ediyordu. Birkaç gün sonrasında Washington'da bir barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla, **Filistin Ulusal Yönetimi**'nin kurulması, Gazze ve Batı Şeria'da yönetimi eline alması kararlaştırıldı. 1994 yılının Mayıs ayında imzalanan Kahire ve 1995 yılının Eylül ayında imzalanan Washington anlaşmaları sonucunda, Filistin halkı, Siyonizme tam anlamıyla teslim olmuştu. **Geri dönüş hakkını ortadan kaldıran** bu anlaşmanın sonucunda kurulan “ulusal yönetimin” Siyonizmin pis işlerini yapan ve AB fonlarıyla semiren bir çete haline gelmesi için çok fazla beklemek gerekemeyecekti.

Nitekim, ne Oslo süreci ne de Filistin Yönetimi'nin kurulması, Filistin halkının sorunlarına bir çözüm getirdi. Sonuç, 2000 yılında Filistin'de İkinci İntifada olarak adlandırılan yeni bir yükseliş yaşanması oldu. İlkinden farklı olarak bu intifadada Filistinli direniş örgütleri daha ön plandaydılar ve askeri yöntemler sahnede idi. Öte yandan, İkinci İntifada'nın içerisinde geliştiği dönem, aynı zamanda emperyalizmin **sürekli savaş** döneminin başlamasına da sahne oldu. 11 Eylül saldırısının ardından emperyalizmin bu saldırgan politikaya yönelmesinin bir boyutunu da emperyalist düzene kölece bağlanmayan ülkelerin yanı sıra emperyalizmle çelişki içinde olan birtakım örgütlere yönelik saldırılar oluşturmaktaydı. Bu bağlamda, 2006'da gayrimeşru İsrail, ABD ve AB'nin de desteğiyle Lübnan'a saldırdı. Saldırının hedefinde Hizbullah vardı. Ancak Hizbullah, Siyonist oluşuma tarihinin en ağır yenilgilerinden birini tattırdı.

Hizbullah'ın askeri başarısı, Filistin Yönetimi'nin mücadeleyi yükseltme gibi bir stratejiye yönelmesi ile sonuçlanmadı. Mahmud Abbas yönetimi 2006 sonrasında gayrimeşru İsrail ile “toprak pazarlığına” devam etti. Elbette, sayıları milyonlara ulaşan Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkını hiçe sayarak, askeri güce sahip olmayacak bir Filistin Devleti'nin tartışılmasını kabul ederek ve İsrail'in 1967 sınırlarının dahi ötesindeki toprak gasplarını sineye çekerek!

2007 yılında ise Hamas, Gazze'de yönetimi ele geçirdi ve Gazze'yi Filistin Yönetimi'nin etki alanının dışına çıkardı. İsrail açısından bu durum, Filistin Yönetimi'nin aksine Hamas'ın İsrail'i tanımaması, bu nedenle teslimiyetçi bir barış sürecine yanaşmaması ve Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkını savunmayı sürdürmesinden dolayı, kabul edilebilir değildi. Bu nedenle, 2006'da Hizbullah'tan tattığı büyük yenilgiden sonra, bu kez şansını çok daha zor koşullarda bulunan Hamas üzerinde denemeye karar verdi ve 2008 sonunda Gazze'ye yönelik şiddetli bir saldırı başlattı. Bu saldırı da aynı 2006 saldırısı gibi, emperyalizmin “sürekli savaş”ının da bir parçasıydı. Siyonist oluşumun saldırısının hedefi, aynen Irak'ta ABD'nin yaptığı türden bir **“rejim değişikliğini”** Gazze'de yaratabilmektir. Zaten Siyonist oluşumun başbakan yardımcısı Haim Ramon, operasyonun amacının rejimi devirmek olduğunu açıkça ifade etmişti. Keza, yöntemler de Irak'ta emperyalistle-

rin uyguladıklarının bir benzeri idi. Saldırı öncesinde bölgeye ambargo uygulamak, bunun sonucunda rejim iç dinamiklerle çözülmezse, askeri müdahaleye başvurmak. Saldırı sonucunda çoğu sivil olmak üzere 1500'e yakın Filistinli yaşamını yitirdi.

Herşeye rağmen Filistin Yönetimi; FHKC, Hamas ve İslami Cihad'ın Filistin topraklarındaki mücadele çizgisinin tam zıttını savunmaya ve emperyalizmden arbuluculuk, Siyonizmden ise çözüm beklemeye devam etti. 2011 yılında Birleşmiş Milletler'e yapılan tam üyelik başvurusunu, 2013 ve 2014 yıllarında ABD dışışleri bakanı John Kerry gözetiminde yeni sonuçsuz pazarlıklar izledi. Bu pazarlıkların ardından İsrail, 2014 yılında Gazze'ye yönelik yeni bir saldırı gerçekleştirerek 2 binden fazla sivilin ölümüne neden oldu.

Mücadelenin bugünü

Eylül 2015, pek çok kişi tarafından bir üçüncü intifada veya bıçak intifadası olarak adlandırılan bir girişimin başlamasına sahne oldu. Bu kez, Filistin halkının Siyonist işgalcilere yönelik haklı saldırıları, Filistin Yönetimi'nin marifetiyle İkinci İntifada'dan sonra silahtan arındırılmış bir bölge olan Batı Şeria'da elde ne varsa onunla yapılıyor. Filistinli gençlerin muhtemelen en kolay bulabildikleri ve en rahat taşıyabildikleri alet bıçak olduğundan, işgalciye verilen karşılıkların çoğunda bıçak kullanıldı. Bunun yanında elbette taş ve evde hazırlanmış molotof kokteylleri, Gezi direnişinden ve Kürdistan'daki mücadelelerden aşına olduğumuz havai fişekleri de eklemek gerekli. Ancak, İsrail tarafından Batı Şeria'yı bir açık hava hapishanesine çevirmek üzere inşa edilmiş olan apartheid duvarı ve kontrol noktaları, kitlesel bir kalkışmanın önündeki en önemli engel durumunda. Daha önceki intifadalara kıyasla bir diğer farklılık ise, giderek sayıları artan, silahlı ve örgütlü bir "sivil yerleşimci" kitlesinin de hedef alınması. Ayrıca gençlerin, özellikle de genç kadınların, olanağın bu kadar zor olduğu, Filistin Yönetimi'nin "güvenlik işbirliği" yüzünden İsrail hapisanelerine konulmanın veya öldürülmenin bu kadar yüksek olasılıklı olduğu bir dizi eylemde en önde olmaları.

Öte yandan, Filistin mücadelesinin son dönemine damgasını vuran önemli bir unsur da, uluslararası alanda faaliyet gösteren BDS hareketi (Boycott, divestment, sanctions - Boykot, yatırımların geri çektilmesi ve yaptırımlar) ve Uluslararası Dayanışma Hareketi'dir (ISM - International Solidarity Movement). Bunlardan ilki, İsrail'e yönelik yaptırımlara, diğeri ise Özgürlük Filosu benzeri organizasyonlar ve sistematik çalışmalar yardımıyla Filistin ile dayanışmaya odaklanmıştır. Özellikle Güney Afrika'daki ırkçı apartheid rejimine karşı düzenlenen uygulamalardan ilham alan BDS hareketi, gayrimeşru İsrail tarafından da çok büyük bir tehlike olarak görülmekte ve etkisini günden güne arttırmakta.

Sonuçlar: Balfour Deklarasyonu ile hesaplaşma

2017 yılının Kasım ayında, Balfour Deklarasyonu'nun üzerinden tam yüz yıl geçmiş olacak. Bu kısa metnin doğurduğu sonuçlar, Filistin halkının tam yüz yıldır

katliamlarla, sürgünlerle ve büyük bir ulusal ezilmişlikle karşı karşıya kalmasına yol açtı. Yukarıda çok kısa bir özetini sunduğumuz bu yüz yıllık tarih, tüm Güneybatı Asya'nın işçileri, emekçileri ve ezilenleri açısından büyük dersler içeriyor. Ancak, maddeci bir yaklaşımla ele alınmadığında aynı tarihsel süreci çok yanlış bir şekilde değerlendirmek de olanaklı. Özellikle son dönemde siyasi İslam'ın hem bölgede hem de özel olarak Filistin'de etkisini önemli ölçüde arttırdığı düşünüldüğünde, bu tehlikeye karşı azami dikkat sarf etmek gerekiyor. Çünkü siyasi İslam, tüm bu süreci ve elbette Balfour Deklarasyonu'nu ortaya çıkaran gelişmeyi de, Yahudiler (ve onların Hıristiyan destekçileri) ile Müslümanlar arasında süregiden bir mücadele olarak tanımlamakta, Siyonizme karşı çıkmakla Yahudiliğe karşı çıkmayı birbirine karıştırarak, anti-semitizme kapı aralamakta.

Örneğin, emperyalizmin Balfour Deklarasyonu ve sonrasındaki rolünü, İngiliz emperyalizminin temsilcisi devlet adamlarının dini inançları üzerinden analize tabi tutmak, bu yaklaşımın savunucuları arasında sıklıkla rastlanan bir durum. Buna göre, Arthur Balfour ve Lloyd George gibi İngiliz devlet görevlileri, İngiltere'de ortaya çıkan ve gelişen Hıristiyan Siyonizmi akımının takipçileriydiler. Bu akımın öğretisinin temelinde, İsa Mesih'in dünyaya yeniden gelmesinin ön koşulu olarak Yahudilerin yeniden Filistin'e dönmeleri yer almaktaydı ve bu yüzden Siyonist hareketi destekliyorlardı. Bu yaklaşım, yukarıda açıklandığı şekliyle, İngiliz emperyalizminin Cihan Harbi sırasında Siyonistlerin desteğine duyduğu ihtiyacın maddi temellerini gözlerden saklar. İngiliz devlet adamları, kendi inançlarının değil, emperyalizmin çıkarları doğrultusunda çalışmış, Siyonizm ile ittifaka da en başından itibaren değil, yararlı olacağına inandıkları bir andan itibaren yönelmişlerdi. Filistin topraklarını ısrarla kendi kontrollerinde tutmayı istemelerinin arkasında da, sömürgelerine giden yolun güvenliğini tutma arayışı vardı.

Filistin mücadelesinde İslamcı hareketler görece daha geç ortaya çıktı. Şu anda Filistin'deki en güçlü İslamcı hareket konumunda olan Hamas, 1987 yılında Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünün bir parçası olarak kurulmuştu. Zamanla, seküler burjuva hareketlerin zaafı ve bazı Arap ülkelerinden aldığı dış yardımlar, Hamas'ın hızla güçlenmesine yol açtı. İçeride de politik anlamda El Fetih'ten farklı olarak Siyonist düşmanı tanıma gibi bir yalpalamayı hiç yaşamadı. Balfour Deklarasyonu'nu da sistematik bir biçimde reddetmeyi sürdürdü. Elbette, Hamas'ın ve diğer İslami örgütlerin Filistin halkının kurtuluşu için sundukları program devrimci Marksistler açısından savunulabilir bir program değildir. Ancak, devrimci Marksistler, bunlara siyasi destek vermekten uzak dururken, emperyalizm ve Siyonizme karşı bu tür örgütlerin verdikleri savaşın haklı olduğu gerçeğini de bir an bile gizlemez ve Siyonist işgalciye karşı savaşta bunların kazanması için ellerinden geleni yaparlar.

Siyonistler ise deklarasyonu ve sonrasındaki göçleri, Avrupa'da yaygınlaşmış ve 1930'larla beraber dayanılmaz bir hal almış olan anti-semitizmden bir kurtuluş olarak göstermeye çalışıyorlar. Yukarıda Siyonist hareketin kendi çıkarları doğrultusunda nasıl Nazilerle dahi işbirliği yaptığından kısaca bahsettik. Ancak Siyonist

hareket açısından en önemli mesele, bu hareketin, Avrupa Yahudilerinin 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında maruz kaldıkları baskılardan kaynaklanan mücadele enerjilerini yanlış kanallara yönlendirmiş olmasıdır. Kendisi de bir Yahudi olan devrimci Marksist yazar Schoenman, Herzl ve Weizmann gibi Siyonist önderlerin **barikatların yanlış tarafını seçtiklerini** söylerken bunu kasteder. Siyonist hareket, sınıf egemenliğinin ve sömürünün yanında yer almıştı. Yahudi halkının uzun yıllardır buldukları ülkelerdeki haklarını, buradaki sömürü karşıtı güçlerin yardımıyla savunmak yerine, başka bir halka büyük acılar yaşatacağı açık olan ve mitolojik referanslara dayalı bir “kurtuluş projesi” için önce Osmanlı Devleti’nin ve Alman emperyalizminin, daha sonra da İngiliz ve ABD emperyalizminin kapısını çaldı. Bunları, kendi projelerinin emperyalizmin çıkarları doğrultusunda olduğuna ikna etmeye uğraştı. Gerçekten de projeleri emperyalizmin çıkarıydı. Ancak bu projenin “küçük” bir kusuru, projelerinin Avrupa Yahudilerinin çıkarlarına aykırı olmasıydı. Yahudileri Filistin’deki bir koloniye ikna edebilmek için, bunların katliama maruz kalmaları Siyonistlerin işlerine geldi. Üstelik Avrupa Yahudileri arasında Siyonizm rağbet görmüyordu. Siyonistler, Filistin dışındaki ülkelere yerleşmeyi ya da kendi buldukları yerlerde eşit bir şekilde yaşamayı tercih eden bu insanlar katledilirken de herhangi bir direnişin başını çekmek bir yana, Nazi ekonomisini boykot etmeyi amaçlayan Yahudi girişimlerini engellemeye yöneldiler. Onlar için Yahudilerin Filistin’de yerleşimci olmasının dışındaki girişimlerden, toplu halde ölmeleri daha iyiydi.⁴⁰

Bugün, Balfour’un mirasının kazanan tarafındaymış gibi görünseler de, Yahudilerin tamamı açısından durumun aynı olmadığı görülebilir. Giderek daha da artan bir biçimde ırkçı ve yerleşimci bir yapı haline gelen “İsrail toplumunda” (her ne kadar işçi sınıfının önemli bir kesimi, özellikle de düşük ücretlerle çalışanları Filistinli işçilerden oluşsa da) Yahudi işçi ve emekçilerin kendi devletlerine ve burjuvazilerine karşı mücadeleleri, sürekli olarak şovenist bir hegemonik gücün etkisi altında muğlaklaşıyor ve önemsizleşiyor. Başkasının toprağında işgalci olmanın ve toprakların sahipleri ve onların (en azından bir zamanlar) müttefiki olan devletlerle çevrili olmanın yarattığı toplumsal bunalım, elbette Yahudi burjuvazisinin lehine ve işçi sınıfının aleyhine sonuçlar doğuruyor. Yahudi burjuvazisi, sınıfsal çelişkileri “saldırı altındaki tek bir ulusun ortak çıkarı” yalanının arkasına daha kolay gizleyebiliyor. Bu yanılsama, Arap ve Yahudi işçilerin bir araya gelerek mücadele etmesinin önünde de büyük bir engel doğuruyor. Balfour Deklarasyonu’nun ortaya çıkardığı projenin bir başka lanetini de, dolaylı yollardan da olsa Yahudi işçi sınıfı ödüyor.

Burjuva Arap önderlikleri açısından ise Balfour Deklarasyonu büyük bir ihanet belgesidir. Şerif Hüseyin ve oğulları Faysal ve Abdullah’tan bu yana, çok sayıda Arap önderi bu belge ve mirası ile yüzleşti. Ancak bu burjuva önderlikler, tarihten neredeyse hiç bir ders çıkarmamış görünüyorlar. Eğer öyle olmasa, Şerif Hüseyin’in

40 Schoenman, s. 59-60.

mirası bugün Ebu Mazen’de yaşıyor, Filistin halkının başına çökmüş bu burjuva önderlikler, yüz yıl sonra da çözümünü yine emperyalizm ve Siyonizm ile işbirliğinde, anlaşmada görüyor olmazlardı. Oysa Filistin tarihi, ulusal baskıdan emperyalizmle işbirliği yoluyla kurtulma konusundaki boş hayallerin iflas edişinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Bunun nedeni, emperyalizm ve Siyonizm ile yapılan onca gelişmeye karşın, yüz yıl sonra Filistin’in hâlâ bir sömürge olmasıdır. Emperyalizm, bölgede kendisinin ileri karakolu konumunda, sınırları belirsiz, genişleyebilen bir Siyonist oluşumu, bu toprakların esas sahiplerine tercih etmektedir. Yüz yıl önce, Filistin halkına İngiliz sömürgesi olmayı sunabilen burjuva önderlikler ise, bugün de Filistin halkının bir kısmının geri dönüş hakkını yok saymakta, kalanlara ise apartheid duvarları ile çevrili bir açık hava hapishanesinde, silahsızlandırılmış ve bağımlı bir devletin vatandaşları olmayı sunabilmekteler.

Deklarasyonun asıl kazananları, Cihan Harbi sonrasında tüm Güneybatı Asya’ya egemen olmuş bulunan emperyalistlerdi. Şerif Hüseyin’in mirasının Ebu Mazen’de yaşaması gibi, Arthur Balfour’un mirası da Tony Blair’de, Wilson’ın mirası da Donald Trump’ta yaşıyor kuşkusuz. Balfour ve Sykes-Picot’nun mimarları, halen bölgede çıkarlarının peşinde koşmaya devam ediyorlar. O zaman ABD finans kapitalinin desteğini kazanmak isteyen Britanya emperyalizmi için Arthur Balfour’un bir “mektup” yazması gerekmişti. Bugün başkanlık seçimini kazanmak isteyen Donald Trump için bir konuşma sırasında “seçilmesi durumunda ABD büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıyacağını” söylemesi gerekmekte. Alın size “Trump Deklarasyonu!” Emperyalistler açısından Filistin halkının hakları, kendi çıkarlarının “realize edilmesinde” bir teferruattan ibarettir. Aynen Irak halkı gibi, aynen Afgan halkı gibi.

Osmanlı Devleti Filistin’i 400 yıl elinde tutmuş, vergiler yoluyla deyim yerindeyse sağmıştı. Emperyalistler tarafından Filistin’in ve diğer Arap eyaletlerin işgali, Osmanlı açısından büyük bir yıkım oldu. Balfour Deklarasyonu, bu anlamda Osmanlı’da büyük bir öfke doğurmuştu. Buna karşılık Cemal Paşa örneğinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti Sykes-Picot ve Balfour Deklarasyonu’nu, asıl olarak Arap kuvvetlerini bölme amaçlı psikolojik savaşında kullandı. Bunda çok başarılı olduğu söylenemez. Zaten savaşın bir aşamasından sonra Osmanlı’nın Filistin’i düşünecek bir durumu da kalmamıştı. Ancak, Osmanlı imgesinin günümüzdeki taşıyıcısı konumundaki AKP açısından en azından görünürde, Balfour Deklarasyonu’nun yerden yere vurulacak bir belge olduğu da açıktır. Buna karşın, Filistin halkının mücadelesini önce bir iç politika malzemesi yapmış, ardından da İsrail ile “normalleşme” denilen süreçle bu halkı sırtından bıçaklamış olan AKP’nin bu konudaki samimiyeti, sorgulanmaya gayet açıktır.⁴¹ Balfour Deklarasyonu, bölgenin emperya-

41 Bu konuda *Gerçek* gazetesinde yer alan şu yazılara bakılabilir:

<http://gercekgazetesi.net/dip-bildirisi/devrimci-iscipartisi-bildirisi-hukümet-dedigingevezelik-degil-icraat-yapar-israile> ;

<http://gercekgazetesi.net/uluslararasi/akpnin-yaldizi-kazindi-emperyalizmin-dostu-siyonizmin-koltuk-degnegi>;

<http://gercekgazetesi.net/haberler/israile-anlasip-katilleri-akladilar-mavi-marmara-davasini-dusurduler> ;

lizm tarafından paylaşılması süreci içerisinde okunmalıdır. Siyonistlere Filistin’de sunulan “yurt”, İngiliz emperyalizminin de bir ileri karakolu olmuştur. Günümüzde bu karakol, artık en başta ABD emperyalizmine aittir. O zaman, denilebilir ki, Balfour Deklarasyonu’na karşı çıkmanın yolu, emperyalizme ve onun üslerine karşı çıkmaktır. Buna karşılık, AKP’nin emperyalizm ile belirli çelişkileri bulunmakla birlikte, ne Güneybatı Asya’da halkların tepesine bombaları yağdıran uçakların kalktığı İncirlik Üssü’nü kapatmayı aklından geçirmektedir ne de NATO’dan çıkmayı. Keza, Balfour Deklarasyonu’na karşı çıkmanın yolu, bu deklarasyonun yarattığı ucubeyle, yani gayrimeşru İsrail ile ilişkilerin kesilmesidir. Buna karşılık AKP, 6 yıl süren ve ticari ilişkilerin katlanarak sürdüğü bir “anormal” dönemin ardından Siyonist oluşum ile “normalleşme” adı altında bir yakınlaşma ve stratejik işbirliğine soyunmuştur. Suriye’nin parçalanmasından, mezhep savaşına, çıkarları Siyonistlerle birdir.

Bunların aksine, Filistinli sol örgütler, özellikle de Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gibi örgütler, her ne kadar çeşitli oranlarda Stalinizmin etkisi altında olsalar ve/veya zaman zaman politik bazı yalpalamalar gösterebilirler de, çok uzun yıllar boyunca, üstelik rüzgarın Marksizmden esmediği son dönemde dahi anti-emperyalist ve anti-Siyonist çizgilerinden ödün vermemişler, belirli bir kitle tabanını da korumayı başarmışlardır. Bu anlamda, Balfour Deklarasyonu’yla ve sonuçlarıyla en ikirciksiz bir mücadeleyi bu örgütler yürütmüşlerdir.

Balfour Deklarasyonu’nun 100. yıldönümünde; İsrail devletinin gayrimeşru bir yapı olduğunu kitlelere anlatmak, AKP ile İsrail arasındaki ittifakı teşhir etmek, Türkiye işçi ve emekçilerini emperyalizme olduğu kadar Siyonizme karşı da konumlandırmak, Filistin davasının, Filistin’in yeniden Osmanlı benzeri bir dış merkeze, zenginliğinin sömürülmesi temelinde bağlanmasıyla veya işbirlikçi Filistin Yönetimi’nin kabul ettiği bir “iki devletli çözüm” ile değil, ancak tarihi Filistin toprakları üzerinde laik, demokratik, sosyalist bir Ortadoğu Federasyonu’nun üyesi birleşik bir Filistin zemininde çözülebileceğini ortaya koymak, devrimci Marksistlerin görevidir.

Filistin sorunu, nihayetinde bir ulusal sorundur. Ancak, Filistin halkı sadece Gazze ve Batı Şeria’da yaşayanlardan ibaret olmadığı, bu halkın bir kısmının Balfour Deklarasyonu’nun bir sonucu olarak mülteci konumunda başka ülkelerde ikamet ettiği, dolayısıyla ulusal sorunun çözümünün bir parçasının da bunların topraklarına geri dönme hakkını içerdiği unutulmamalıdır. **Bu hakkın gerçekleşmesi, Balfour Deklarasyonu’nun ortaya çıkardığı gayrimeşru İsrail’in ortadan kaldırılması ile olanaklıdır. Türkiyeli devrimci Marksistlerin görevi, bir yandan kendi topraklarındaki sınıf mücadelesini yükseltmek için çalışırken, diğer yandan da en yakıcı enternasyonalist görevlerini aksatmamak ve Filistinli direniş örgütlerinin mücadelesine destek olmaktır.**

<http://gercekgazetesi.net/karsi-manset/akp-ve-erdogan-israile-dost-elini-uzatiyor-gazze-yi-filistini-satiyor> ;
<http://gercekgazetesi.net/karsi-manset/erdoganin-dogalgaza-ve-siyonizme-ihtiyaci-varmis> ;

Kitap Tanıtımı

Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler

*Demokrasi Teorileri
ve Toplumsal Hareketler*
Mustafa Kemal Coşkun
Dipnot Yayınevi

Bu çalışma, liberal demokrasinin temsil sisteminin ve insanların siyasal katılımdan uzaklaşmalarının yarattığı krizlere birer yanıt olarak geliştirilen demokrasi teorilerinin bir çözümlemesini yapmaya çalışıyor. Bunun yanında, bu demokrasi teorilerinin her birinin kendilerini uygulayabilecekleri birer alan olarak gördükleri yeni toplumsal hareketler için içine giriyor. Zira bu hareketler, eski sınıf hareketlerinden farklı olarak, demokratik bir örgütlenmenin gerçekleşim alanları olarak tasvir ediliyor.

Bu çalışma, gerek demokrasi teorilerine gerekse yeni toplumsal hareketlere günümüzde verilen anlamlara eleştirel bir yaklaşım getirmeye çalışıyor. Bu nedenle de sınıf hareketinin önerninin hâlâ devam ettiğini, ancak böyle bir hareket başarılı olacaksa proleter kamusal alanların yaratılmasının elzem olduğunu ileri sürüyor.

Bu tartışmaların her biri, Türkiye'nin şimdilerde içinde bulunduğu koşullar, gelişen toplumsal hareketler ve bu etlerin demokratik bir anlayışı yaygınlaştırma siyelleri açısından oldukça önemli.

Kitap Tanıtımı

Silahlı Sosyalist Troçki
(1879-1921)

Silahsız Sosyalist Troçki
(1921-1929)

Kovulan Sosyalist Troçki
(1929-1940)

Silahlı Sosyalist Troçki (1879-1921)
Silahsız Sosyalist Troçki (1921-1929)
Kovulan Sosyalist Troçki (1929-1940)

Isaac Deutscher
Çeviren: Rasih Güran
Alfa Yayınları

Türkiye egemen sınıfının yapısında dönüşüm

Kurtar Tanyılmaz

1- Giriş

Türkiye burjuvazisinin güçlerinin bağrındaki yarıлма dur durak bilmiyor. Tayyip Erdoğan, başbakanken Anayasa referandumu öncesi yaptığı bir konuşmada, “burada da (Anayasa değişikliğini kastederek) tavrınızı ortaya koyun, hayırsa ‘hayır’ deyin, evetse ‘evet’ deyin. Çünkü bitaraf olan bertaraf olur” demişti. Aradan geçen yıllar boyunca aşağıda değineceğimiz üzere bu yarıлма azalmak bir yana, kendi içinde bölünmelerle daha da şiddetlendi. Erdoğan Cumhurbaşkanı olduktan sonra TÜSİAD’a yaptığı ziyarette “**zaman yumrukları sıkma değil, tokalaşma zamanı**” dedikten sonra şunları söylemişti:

Bugün sadece İstanbul sermayesinin kazanırken, Anadolu sermayesinin kaybettiği değil herkesin kazandığı bir Türkiye olduğunu” kaydeden Erdoğan şöyle konuştu: “Şimdi hiç kimse kusura bakmasın, samimi konuşacağım. Çünkü benim gizli ajandam yok. Enerjimizi kutuplaşmaya, kamplaşmaya, gerilemeye değil, artık yeni ve büyük Türkiye’ye sarf edelim. Halkın seçtiği ilk cumhurbaşkanı olarak benim birinci görevim budur. Çözüm sürecini daha ileriye taşıyarak, paralel yapıyı tamamen tasfiye ederek, ekonomiyi daha da güçlendirerek inşallah 2023 hedeflerine ulaştıracağız. Eski kırgınlıkları muhafaza etmenin hiç kimse-

ye faydası olmaz. Türkiye’ye güç kaybettiren bütün o yapay gerilimleri geride bırakmak zorundayız. Bizi büyümeden ilerlemeden alıkoyan her ne varsa, bizi yavaşılatan her ne varsa onları hep birlikte söküp atma zamandır. ¹

Oysa yumruklar sıkılmıştı bir kere. 2010 yılından itibaren burjuvazinin iç savaşı, burjuvazinin iç savaşının iç savaşı diye nitelendirilebilecek bir yeni evreye geçti. Bu sefer ittifak eden iki İslamcı sermaye kanadı birbirlerine düşman oldular; taraflardan biri, Gülen cemaati etrafında örgütlü İslamcı sermaye kanadı, saf değiştirdi, Batıcı-laik burjuvazi ile birlikte hareket etmeye yöneldi. 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi Türkiye burjuvazisi arasındaki bu kıyasıya savaşın “yumrukları sıkılmak”tan öteye geçerek, “kanlı bir iç savaş”a dönüşmesiyle sonuçlanmıştı. Elinizdeki yazının yazıldığı sırada – Batıcı-laik burjuvazi ile ittifak halinde olan İslamcı kanattaki cemaat sermayesinin tasfiye edildiği koşullarda – diğer iki burjuva fraksiyon arasında bir ateşkes hâkim. Ancak “buzların erimiş olması”² her iki burjuva kanadında da yumrukların sıkılı olduğunu, arada sırada taraflar arasında “tokalaşma” olsa da savaşın devam ettiğini bize unutturmamalı.

Marx kapitalist toplumun üretim ilişkilerini analiz ederken genel olarak sermaye kavramından hareket eder. Genel olarak sermaye, sermayenin bir bütün olarak ücretli emek ile ilişkisi içinde nasıl üretildiğini ortaya koyarken, çok sayıda sermayenin birbiri üzerinde rekabet yoluyla yaptığı etkileri dikkate almaz; bir bakıma tekil sermayelerin rekabetinden soyutlanmış olarak analiz yapar. Oysa tekil sermayelerin rekabeti dolayısıyla üretim sürecinde yaratılan artık değerın kapitalistler arasındaki bölüşümü hiç de önemsiz değildir. Toplam toplumsal sermaye bilinçli hareket eden bir özne gibi var olmaz. Kapitalistlerin emeğin sömürüsüne dair ortak çıkarları tekil sermayelerin rekabetleri **dolayısıyla** kendisini ortaya koyar. Belli bir ülkedeki kapitalist gelişmenin tarihsel koşullarına ve çelişkilerine bağlı olarak rekabet dinamikleri, tekil sermayeleri farklı stratejilerle ve belli bir sermaye fraksiyonu etrafında öbekleşmeye zorlayabilir. J. Gough’un ifadesiyle “sermaye birikimi çelişkilerle yarılı ise, belirli sermaye sahipleri her biri kendi içinde kendi sorunlarını taşıyan strateji tercihlerine sahip olacak ve politik olarak farklı ve çok anlamlı öleçeksel projelere yol açacaklardır.”³

Bir ülkedeki kapitalist gelişme dinamiklerini incelerken egemen sınıf içi yapıyı ele almak ve sermaye fraksiyonu kavramına başvurmak hem mevcut fraksiyonlar arasındaki çelişkileri ve bunların sermaye birikiminin içindeki konumlarını ortaya koymak hem de sınıf mücadelesinde ittifaklar politikası sorunu bakımından stratejik açıdan kilit önemdedir. Bizim Türkiye kapitalizminin yakın dönem gelişme eğilimlerini incelerken Batıcı-laik ve İslamcı sermaye fraksiyonları arasında bir ay-

1 *Hürriyet*, 21.09.2014.

2 TÜSİAD eski başkanı Başaran-Symes’in dönemin başbakanı Davutoğlu ile yaptıkları görüşme sonrası yaptığı açıklama (*Milliyet*, 17.06.2015).

3 J. Gough, “Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki”, *Praksis*, Sayı: 15, 2006, s. 104.

rım yapma çabamızın önemli bir nedeni budur. Nasıl Prusya'dan günümüze Alman burjuvazisi içinde tarihsel olarak Atlantikçi ve kıta Avrupalı iki fraksiyon arasında sürekli bir gerilim yaşanmışsa,⁴ Türkiye'de de burjuvazinin tarihsel açıdan özgül gelişme dinamiklerinin bir ürünü olarak kendi içinde Batıcı-laik ve İslamcı diye ayrıştırılabileceğini ileri sürdük. İslamcı sermaye kavramını, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi sürecinde egemen konumda olan ve gelecek çıkarlarını, başını ABD ve AB'nin çektiği Batı emperyalizmiyle bütünleşmede gören Batıcı-laik burjuvazi karşısında, İslam dünyasına yönelik bir ekonomik bütünleşme, uluslararası politikada bir İslami ülkeler ittifakı peşinde olan bir sermaye fraksiyonu olarak tanımlıyoruz.⁵

Bu yazımızda yine olası itirazları dikkate alarak vurgulayalım: İlk İslamcı ya da Batıcı-laik nitelermeleri bir kültürel, dini, ideolojik ayrıma işaret etmemektedir. Elbette sermayenin dini yoktur; sermaye birikim uğruna dini ya da ulusal engelleri aşma eğilimindedir. Ancak bu demek değildir ki, bir sınıf fraksiyonu, burjuvazinin bir kesimi, kendi özgül çıkarlarını din kisvesi altında ifade ediyor olmasın veya sermaye birikiminin bir ülke ya da bölgedeki içsel çelişkileri, sermaye sınıfının belli bir kesimini stratejik olarak farklı tercihler izlemek zorunda bırakmasın. Bu bakımdan bu nitelermeye başvurmadaki amaç, yöntemsel açıdan meseleyi sadece ideolojik-kültürel düzeyden hareketle kavramak yerine, sınıf mücadelesi temelinde ve sermaye sınıfının Türkiye kapitalizmine özgü koşullarda hangi maddi temellerde ayrıştığından hareketle kavrama çabasıdır. İkinci olarak Türkiye burjuvazisinin fraksiyonları arasındaki bu çatışmanın uzlaşmaz bir çelişki (antagonizma) olduğunu ileri sürmüyoruz. Bizim açımızdan bu çatışmanın varlığı ve seyri, asıl uzlaşmaz çelişki olan emek-sermaye ilişkisi üzerindeki etkilerini hem iktisadi hem de siyasi sonuçları itibarıyla öngörebildiğimiz ölçüde anlamlı.

Bu yazıda Türkiye kapitalizminde burjuva güçlerin bölünmüşlüğü'nün önemli bir boyutu olarak burjuva fraksiyonları arasındaki çatışmanın maddi temellerini yeniden ele almayı amaçlamıyoruz. Bu yönde bir çabayı daha önce sergiledik.⁶ Bu yazıyla asıl amacımız söz konusu çatışmanın evrimini ortaya koymak, bir anlamda günümüzdeki gelişmeler karşısında ampirik olarak güncellemektir. Egemen sınıf içi yapıdaki değişimlerin ve gelişme eğilimlerinin doğru bir şekilde saptanması, Türkiye'de kapitalist gelişmenin dinamiklerini ortaya koyabilmek, Türkiye burjuvazisinin ayağına dolanan engelleri kavrayabilmek bakımından yeterince önemli

4 David X. Noack, "Kapitalfraktionen in Deutschland – Der Atlantik oder der Kontinent", (<https://theheartlandblog.wordpress.com/2011/08/08/kapitalfraktionen-in-deutschland-i-der-atlantik-oder-der-kontinent/>)

5 Bu konuya dair bizim önceki yazımızın yanı sıra bkz. Savran, "İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı", içinde: *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, N. Balkan/E. Balkan/A. Öncü (der.), İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s. 53-142.

6 *Devrimci Marksizm*'de (sayı 12, Kış 2011, s. 66-96) yer alan bu yazımız daha sonra N. Balkan, E. Balkan ve A. Öncü tarafından derlenen ve Yordam yayınları tarafından basılan *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* kitabında (2014, s. 143-180) yayınlanmıştır. Tanyılmaz, "Türkiye Büyük Burjuvazisinde Derin Çatlak", s. 143-180.

olsa gerek. Ancak bunun da ötesinde, burjuvazinin sadece emekçilere karşı değil, kendi içinde de karşılaştığı rekabet ve çatışma süreçlerine de ışık tutmanın bizim için asıl önemi, Türkiye işçi sınıfının ve ezilenlerinin burjuvaziden bağımsız bir politik cephe inşa etmesine katkıda bulunabilmekte yatıyor.

Bu doğrultuda takip eden bölümde söz konusu çatışmanın günümüze kadarki seyrinin izini sürecek ve mevcut tarihsel gelişmeleri kısaca özetlemeye çalışacağız. Bu bölümde her iki burjuva kanadı arasındaki ayrışmanın ve mücadelenin ne üzerine verildiğine ana hatlarıyla değinmek istiyoruz. İlerleyen bölümde ise Türkiye kapitalizminin gelişme eğilimleri ışığında İslamcı burjuvazinin yükselen bir finans kapital fraksiyonu olarak büyüme dinamiklerine bakacağız. Bu bölümde amacımız aynı zamanda burjuvazinin iç savaşında karşıt kutuplar arasındaki saflaşmaları kavrayarak, Erdoğan/AKP'nin bu saflaşmalarda siyasi gücünü ve devlet aygıtının olanaklarını her iki taraf arasında "Bonapartist" bir uzlaştırıcı rolüne bürünerek, kendi "ideolojik" hegemonyasını kurmak üzere mi yoksa taraflardan biri lehine mi kullandığını ortaya koymak olacak. Nihayet son bölümde Türkiye büyük burjuvazisinin yakın dönemdeki dönüşümüne dair bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağız.

2- Burjuvazinin "kansız iç savaşı"ndan kanlı iç savaşına

Türkiye kapitalizminin yakın dönem seyrine burjuva rejiminin dinamikleri açısından bakacak olursak, son 20 seneye damgasını vuran en temel etkenlerden biri herhalde egemen sınıf içindeki bölünmüşlük olsa gerek. Türkiye'de "yeni" kapitalizmi tarif ederken "son derece kutuplaşmış bir iş dünyası"⁷ izlenimini veren, başında Mustafa Sönmez'in "sermaye içi rövanşizm",⁸ Sedat Ergin'in ise "Erdoğan'ın büyük sermaye ile kapanmayan hesabı"⁹ diye tanımladıkları bu bölünmüşlük kendisini en çok politika alanında yaşanan çatışmalarla dışa vuruyor.¹⁰ Biz bu bölümde önce burjuvazi içindeki gerilimleri kısaca özetlemek ve özellikle hangi noktalarda ve neden çatışma çıktığını ortaya koymak istiyoruz.

Öncelikle şunu belirtelim. Her iki burjuva fraksiyonu arasındaki mücadeleyi hem gün yüzüne çıkartan hem de şiddetlendiren ana dinamik olarak, kanımızca, Türkiye'nin kadim büyük burjuvazisinin 1980 sonrasında dünya kapitalizmiyle girdiği bütünleşmenin doğurduğu bir dizi çelişkiyle baş edememesi ve toplumun geniş kesimleri üzerindeki hegemonyasını yitirmiş olması belirleyici rol oynamaktadır. Türkiye'nin Batıcı-laik burjuvazisi, 1994, 1998 ve 2001 yıllarında üç büyük ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. Büyük kısmını işçi sınıfının ödediği ağır toplumsal maliyetleri olan bu sürecin politik alandaki karşılığı üç büyük partiden oluşan koalisyon hükümetinin 2001 kriziyle birlikte iflasın eşiğine gelmesi oldu. İşte Batıcı-

7 A. Buğra/O. Savaşkan, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*, İletişim yayınları, 2014, s. 21.

8 "28 Şubat ve sermaye içi rövanşizm", www.mustafasonmez.net, 27.02.2010.

9 Sedat Ergin, *Hürriyet*, 03.05.2012.

10 Burjuvazinin iç savaşının değişik aşamalarına ilişkin bir ufuk taraması için bkz. Savran, age., s. 86-116.

laik burjuvazinin geniş halk kesimleri karşısındaki bu alternatifsizliği ve çözümsüzlüğüdür ki önce Refah Partisi'nin belediyeleri ele geçirmesine, daha sonra da 2002 yılında ondan ayrılan ve yavaş yavaş yükselmekte olan yeni tekelci burjuvazi ve onun politik alandaki temsilcisi olan AKP'nin gücü ele geçirmesine yol açtı.¹¹ 2002-2006 yılları arasında Avrupa Birliği'ne üyelik umutlarının da etkisi altında Batıcı-laik burjuvazinin kerhen destek verdiği AKP daha çok TSK ile gerilimler yaşadı. 27 Nisan 2007'deki e-muhtıra, bir bakıma TÜSİAD burjuvazisinin TSK aracılığıyla güçlenen “yeşil sermaye”ye sopa göstermesiydi. Burada en önemli tehdit unsuru İslamcı sermayenin mevcut “kurulu düzen” dışında kurduğu ilişkiler (dini cemaatlara bağlı vakıf ve derneklerin iktisadi faaliyetleri, gerek ülke içinde gerekse uluslararası alanda bir takım kültürel ilişki ağlarıyla İslamcı-alt ekonominin genişlemesi, belediye hizmetlerinde ihaleler yoluyla bazı İslamcı sermaye gruplarının büyümesi vs.) sayesinde giderek güçlenmesiydi.

2009 yılında IMF ile yapılacak anlaşma yine AKP hükümeti ile TÜSİAD arasında bir başka gerilime yol açtı. TÜSİAD'ın bu gerilimin arka planında yatan endişesi imalat sanayisindeki şirketlerin yüksek dış borç seviyesini göz önüne alarak yabancı sermayeyi ürkütmemek ve bu nedenle IMF'nin talepleri doğrultusunda mali disiplinin sürdürülmesiydi. Buna karşılık MÜSİAD açısından mali disiplinden çok büyüme ve iç talebin canlı tutulması daha öncelikliydi. IMF'nin vergi reformu talepleri karşısında üyelerinin vergi yükünün artacak olması, ayrıca kamu harcamalarının ve belediyelere yapılan transfer harcamalarının azaltılması İslamcı sermaye kanadı için daha fazla endişe kaynağıydı.¹²

2010 yılında ise bu sefer gerilim Anayasa değişikliği konusunda yaşandı. Dönemin başbakanı olan Erdoğan TÜSİAD'ın değişikliğe açıkça destek vermekten kaçınma tavrı karşısında “Bakın burada da tavrınızı ortaya koyun, hayırsa ‘hayır’ deyin, evetse ‘evet’ deyin” diye tepki göstermişti. TÜSİAD'ın cevaben “bizden kimse irade beyanı isteyemez” demesi üzerine bu sefer Erdoğan şöyle cevap verdi:

Ama belli bir grup var ki bu grup devamlı olarak **kendisinden olmadığı**, beğenmediği bir iktidara farklı yaklaşım içerisindedir. Şunu söylediler. 22 Temmuz'da da söylediler, “Biz bu iktidar döneminde çok para kazandık ama oyumuz CHP'ye” dediler. Bu irade beyanı değil miydi? Peki 2000-2001'deki irade beyanını nasıl yaptın? Bu ülkeyi biz sermayenin hegemonyasına terk etmeyeceğiz. Bunu bir defa açıkça ortaya koymak gerekiyor. Yani geçmişte siz iktidarlara böyle köşeye sıkıştırıp kedi köpekle oynar gibi oynayabiliydiniz. Ama bu iktidarla oynayamazsınız.¹³

Burjuvazinin kanatları arasında yaşanan bir sonraki çatışma 2010 yılında dış

11 İslamcı hareketin ve sonradan AKP'nin yükselişinin tarihsel nedenleri üzerine bkz. Tanyılmaz, age. s. 154-159 ve Savran, age. 54-107.

12 A. Buğra/O. Savaşkan, age. s. 215-217.

13 *Milliyet*, 18.08.2010 (vurgu bize ait).

politikada İsrail ile iplerin gerilmesine yol açan Mavi Marmara olayı idi. Fethullah Gülen'in Gazze açıklarında Türk yardım gemisine İsrail saldırısına ilişkin yaptığı "İsrail'e danışlıysaydı keşke" açıklaması bu sefer İslamcı burjuvazinin kendi içinde bir çatlağa, burjuvazinin iç savaşının iç savaşına yol açtı. Mavi Marmara olayı, özünde 2002'den itibaren karşımızdaki "koalisyon"un temel motifini oluşturan, kapitalizme ve Batı'ya dost "liberal İslâm" düsturuna ilişkin olarak "ortaklar" arasında **yorum ve konum farkının belirdiğini** işaret etmektedir.¹⁴

Gülen cemaatinin ve arkasındaki TUSKON sermaye grubunun politik yönelişinin başta ABD olmak üzere Batı ile stratejik bakımdan öncelikli olması İslamcı burjuvazinin kendi içinde ayrışmasının temellerini attı.

Gülen İslami Türkiye'nin Osmanlı dönemindeki ihtişamına yeniden kavuşturulması amacıyla öteki İslamcılardan ayrı düşmez. Ama bu amaca Erbakan'dan farklı olarak **Batı dünyası ile çelişki içinde değil, ABD ile ittifak içinde** ulaşılabileceği düşüncesi bakımından hem radikal İslamcı hareketler hem de Milli Görüş ile taban tabana karşıt bir konum benimser.¹⁵

İslamcı burjuvazi içindeki bu yarılma devlet aygıtı içinde epey mevzi kazanmış olan Gülen cemaatinin adım adım AKP ile köprüleri atmasına yol açtı. 7 Şubat 2012 tarihinde, MİT ve PKK arasında yapılan görüşmelerin suç addedilmesiyle Müsteşar Hakan Fidan başta olmak üzere teşkilat görevlilerinin savcılığa çağrılması ile patlak veren MİT krizi, Gülen cemaatinin ilk defa doğrudan AKP'ye karşı devlet bünyesinde bir "iç iktidar" mücadelesine girişmesi anlamına geliyordu. Artık İslamcı burjuvazinin kendi içindeki "ittifak" sona ermişti; ihtilaf ve çatışma karşılıklı kartlar ortaya açılarak, kılıçlar çekilerek sürdürülmekteydi.

2013 yılında Gezi parkı ile başlayan halk isyanı, iktidar bloku içindeki çatlakların daha da derinleşmesine yol açtı. Özellikle Ortadoğu bölgesinde dönemin başbakanı Erdoğan'ın "istikrar" vaadi ve prestiji Batı nezdinde epey sarsılmaya başladı.

Bunun arkasından Gülen cemaatinin AKP'ye yönelik saldırıları 17/25 Aralık 2013 tarihindeki yolsuzluk soruşturmaları ile devam etti. TÜSİAD'ın suskun kalmayı tercih ettiği bu süreçte, AKP kendi politik gücünü pekiştirmek üzere, arkasında yer alan MÜSİAD ile tam bir ittifak yaparken, Gülen cemaati ile Batıcı-laik burjuvazi arasında, bir anlamda TÜSİAD ile TUSKON arasında yeni bir ittifak oluştu.

2014 yılının Ocak ayında dönemin TÜSİAD Başkanı olan Muharrem Yılmaz'ın hükümetin yolsuzluk ve rüşvet operasyonu sonrası tavrını eleştirmesi ve "böyle bir ülkeye yabancı sermayenin gelmesi mümkün değildir" uyarısı yapmasından sonra AKP-TÜSİAD gerilimi yeniden canlandı; Erdoğan bu açıklamayı fırsat bilerek TÜSİAD'ı vatana ihanetle itham etti:

14 T. Atay, "Hısmılıktan hasımlığa", *Cumhuriyet*, 11.08.2016.

15 Savran, age., s. 104-5. (vurgu yazara ait)

Peki ey TÜSİAD, ananas meselesinden niye rahatsız değilsin? Uganda’da sizlere rafineri bağlantısı kuranlardan niye rahatsız değilsin? Yargı içindeki paralel örgütlenmenin iş dünyası üzerindeki ağır baskısından, şantajından rahatsızlıklarınız niye yok? (...) TÜSİAD kusura bakmasın, maalesef bugüne kadar hiçbir zaman milletin yanında durmadılar. TÜSİAD’a rağmen iş dünyasının üzerindeki baskıyı, şantajı, tehditleri kaldırdık. Eğer bugün kendi ifadeleriyle, ‘Bire beş kazandık’ diyenler var bunların içinde. Bizzat bana söylediler, bana. ‘Sizin döneminizde bire beş kazandık’ dediler. Şimdi utanmadan, sıkılmadan, ‘Böyle bir ülkeye küresel sermaye gelmez’ diyorlar. (...) Ve yeri geldi şu ifadeyi de kullandılar, ‘Hükümet başarılı ama bizim oyumuz başka yere’. Bunu da kullandılar. Zaten vermezsen verme, bize milletimiz yeter. Siz yine gidin o yolsuzluklarla iç içe olanlarla oturun belli yerlerde lobi faaliyetlerini yapmaya devam edin. Ana muhalefetin zaten lobisini yaptığı bunlar, bunlarla beraber çalışıyorlar, bunu biz gayet iyi biliyoruz. Bugüne kadar sustuk, artık susmayacağız. (...) TÜSİAD’ın başkanı böyle bir ülkeye küresel sermaye gelmez ifadesini kullanamaz. Eğer kullanıyorsa bu, bu ülkeye karşı ihanettir.¹⁶

Daha sonrasında da gerilim devam etti. TÜSİAD Başkan Yardımcısı Şükrü Ünlütürk’ün İzmir’de düzenlenen bir toplantıda kullandığı “TÜSİAD’ın misyonunda hukuk devletine, evrensel nitelikli demokrasiye, kişisel hak ve özgürlüklere dair bir vurgu var. MÜSİAD’ın böyle bir kaygısı yok” ifadeleri üzerine 23. MÜSİAD genel kurulunda genel başkan Nail Olpak “17 Aralık darbe girişimine, iş aleminde, tek başına MÜSİAD karşı çıkarken, paralel devlet göremeyen TÜSİAD, ne görüyordu da susuyordu, merak ediyorum.” diyerek cevap verdi. Aynı genel kurulda söz alan Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan ise TÜSİAD’la ilgili konuşmak istemediğini belirterek, “Vakit kaybetmeyelim, bu onlara iltifat olur” sözleriyle tepkisini gösterdi. Konuşmasında “Türkiye’nin Yeni Gücü MÜSİAD” sloganını ilk kez kullanan Olpak, konuşmasına şöyle devam etti: “25 yıldır MÜSİAD’ı görmezden gelmeye çalışan birileri, hazımsızlıklarını, dışa vurmaya başladı” dedi. Olpak, “Sakin ama vakur tavrımızı, aleyhimize kullananlar oldu. Akif diyor ki: Yumuşak başlı isem, kim dedi, uysal koyunum? Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boyunum! Kimden mi bahsediyorum? TÜSİAD’dan.”¹⁷

2015 yılında özellikle Türkiye’ye yönelik uluslararası sermaye hareketlerinin azalması karşısında faiz oranı tartışması bir kez daha iki burjuva kanadı arasındaki çatışmayı gün yüzüne çıkardı. Merkez Bankası’nın bağımsızlığı etrafında yürütülen tartışmada Erdoğan Batıcı-laik burjuva kesimi ima ederek “faiz lobisi” suçlamasında bulundu. Akabinde Koç Grubu’na verilen MİLGEM savaş gemisi ihalesi iptal edildi, enerji alanındaki Tüpraş, Opet, Aygaz şirketlerine maliye operasyonu yapıldı ve vergi cezası verildi.

2016 yılında ise, bu sefer farklı ittifaklar üzerinden devam eden iki burjuva ka-

¹⁶ *Milliyet*, 25.01.2014, “TÜSİAD’a ‘vatana ihanet’ suçlaması”.

¹⁷ *Akşam*, 26.04.2015, “MÜSİAD Başkanı’ndan TÜSİAD’a sert sözler”.

nadı arasındaki “kansız iç savaş”, 15 Temmuz darbe girişimi ile burjuvazinin kanlı iç savaşına dönüştü. Bu makalenin yazıldığı dönemde, Başkanlık sistemi için yapılacak referanduma doğru TÜSİAD cephesinin suskunluğu, henüz her iki taraf arasında geçici bir ateşkesin sürdüğüne işaret ediyor.

İslamcı burjuvazinin yükselişi devam ediyor

Şimdi yukarda kısaca özetlemeye çalıştığımız burjuva güçleri arasındaki çatışmanın ne üzerine olduğunu, bu çatışmalarda neden Erdoğan/AKP’nin genellikle belli bir taraftan yana olduğunu ve bu çatışmaların maddi temellerinin nerede yattığını güncel gelişmeler ışığında ortaya koyalım.

Öncelikle hareket noktamızı belirtelim. Bize göre hâkim sınıfın son 20 yıla damgasını vuran bölünmüşlüğüne berisinde yeni bir burjuva fraksiyonun yükselişi ya-tıyor. Bu diyalektik bir şekilde Türkiye’nin TÜSİAD çatısı altında temsil edilen ka-dim burjuvazisinin gerilediğinin, politik gücünü görelî olarak kaybediyor oluşunun da bir ifadesi aslında. Yanlış bir anlamaya yer bırakmamak için şöyle ifade edelim: Biz Batıcı-laik burjuvazi karşısında tekelci holdinglerin serpildiği yeni bir finans kapital fraksiyonunun (bir dönem TUSKON’da, halen başta MÜSİAD olmak üzere, ASKON ve TÜMSİAD’da temsil edilen) ortaya çıktığını ve giderek güçlenmek-te olduğunu ileri sürüyoruz. Bu tespit sermayenin İslamcı burjuvazinin lehine el değıştirdiği, Batıcı-laik burjuvaziyle aynı iktisadi güce ulaştığı anlamına gelmiyor. Tablo-1’de istihdam verilerine bakmak bile, halen TÜSİAD bünyesindeki sermaye gruplarının ağırlığını ortaya koymaya yeter; bizim vurguladığımız geçmiş yıllarla kıyaslandığında başta MÜSİAD olmak üzere İslamcı işveren örgütlerinin üye ve istihdam sayılarındaki artışı azımsamamak gerektiğidir. Aşağıda başka kanıtlar da sunacağız.

Tablo-1: 2017 itibariyle işveren örgütlerinin üye sayıları, şirket sayıları ve yarattıkları istihdam¹⁸

	TÜSİAD	MÜSİAD	TÜMSİAD	ASKON	TUSKON
Üye sayısı	597	11 bin	15 bin	3 bin	55 bin
Şirket sayısı	4 bin	50 bin		15 bin	140 bin
İstihdam	9 milyon	1.6 milyon		350 bin	

Geçerken belirtelim. Gülen Cemaati ile AKP arasındaki kavga ile birlikte her iki burjuva fraksiyonu arasındaki saflar yeniden şekilleniyordu. Yukarıda özetlediğimiz gerilimler sonucunda TUSKON hükümetten tamamen koparken ve TÜSİAD’ın yanında konumlanırken, MÜSİAD, ASKON ve TÜMSİAD AKP’yi destekliyordu.¹⁹ 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Gülen cemaatiyle ilişkili olduğu gerekçesiyle

¹⁸ Veriler çeşitli basın kaynaklarından yazar tarafından derlenmiştir.

¹⁹ *Hürriyet*, “Muhafazakâr cephede saflar yeniden tutuluyor”, 27.01.2014.

le TUSKON kapatıldı ve çoğu üyelerinin şirketlerine kayyum atandı; bu şirketler KHK ile TMSF'ye devredildi.²⁰ TUSKON'un etkisizleşmesinin, İslamcı burjuvazi arasında MÜSİAD'ın güçlenmesine yaradığı açıktır. Bir gazete haberinden aktaralım:

Peki, TUSKON'un etkisizleşmesi, iş dünyasında kimin lehine işledi? Tabii ki Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin. 1990'da TÜSİAD üyesi Özdemir Yazar'ın oğlu Erol Yazar'ın kurduğu ve 2005'e kadar sadece yaklaşık 2 bin üyeye ulaşan ve büyük bir gelişme imkânı bulamayan MÜSİAD üye sayısını hızla artırıyor. MÜSİAD Başkanı Nail Olpak'la 2013'te görüştüğümde 7 bin 500 üyeye ulaştıklarını öğrenmiştim. MÜSİAD'ın bugün üye sayısı ise 11 bine ulaşmış durumda. Bu üyeler 46 bine yakın işletmeyi temsil ediyor ve 1.6 milyon kişiye de istihdam sağlıyor. MÜSİAD'ın dünyadaki hizmet ofisi sayısı da artarak, 65 ülkede 168 noktaya ulaşmış. MÜSİAD'ın iş dünyasının yükselen örgütü olduğu bir gerçeğe daha ortada. Hükümet ve iş dünyasının yurtdışı temaslarını tek elden yürütme görevini üstlenen DEİK'in başkanı da MÜSİAD'dan geldi. DEİK Başkanı Ömer Cihad Vardan MÜSİAD'ın eski başkanı.²¹

İslamcı burjuvazinin iktisadi açıdan güçlenmesine işaret eden bir diğer gelişme, İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından açıklanan "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listesinde Anadolu'nun bazı kentlerinin ağırlığının her yıl artıyor olmasıdır.

20 Bundan dolayı tabloda bu işveren kuruluşuna ait bilgileri içeren sütunu en sona koyduk. Gülen cemaatine üye oldukları gerekçesiyle TMSF'ye devredilen bazı önemli holding ve bağlı şirketlerinin isimleri şöyle: Koza-İpek (Koza Altın, ATP Havacılık vb.), Kaynak (Sürat Kargo, NT mağazaları vb.), Boydak (İstikbal, Bellona, HES Kablo vb.), Naksan (Naksan Plastik, Nakpilsa Dokuma), Akbulut (Ortadoğu Tekstil, BJ Tekstil, Oden Enerji, Erfa Mühendislik vb.), *Habertürk*, 03.09.2016. 21 J. Özgentürk, "TUSKON eksiliyor, MÜSİAD büyüyor", *Hürriyet*, 09.01.2017. MÜSİAD'ın Türkiye kapitalizmine yön veren kurumlarda artan gücünün ve etkisinin Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) başkanlığını elde etmenin yanı sıra İktisadi Kalkınma Vakfı'nın (İKV) başkanlığına da MÜSİAD eski başkanı Ömer Cihad Vardan'ın seçilmiş olduğunu, bu gelişmenin bir anlamda MÜSİAD'ın son 10 yılda İTO ve İSO yönetimlerindeki etkinliğinin artmasının bir sonucu olduğunu da ekleyelim (*Hürriyet*, 27.01.2014, "Muhafazakâr cepheye saflar yeniden tutuluyor").

Tablo-2: İSO 500 Büyük şirketin iller itibariyle dağılımı²²

	1990	2000	2008	2012	2016
İstanbul-Kocaeli	244	243	255	230	
Ankara	23	31	27	29	
İzmir	49	51	36	33	
Bursa	19	27	31	23	28
Adana	18	12	11	12	14
Denizli	4	11	9	10	12
Kayseri	8	15	13	12	15
Gaziantep	4	8	10	23	24
Konya	3	5	7	9	10
Kahramanmaraş	1	3	3	8	9

Son 10 yıllık veriler değerlendirildiğinde firma bazında Anadolu firmalarının sayısı % 33.77 artmıştır. 2006 yılında Anadolu'dan 231 firma listeye ismini yazdırırken, 2015 verilerine göre bu rakam 309'u bulmuştur. Böylece Anadolu kentlerindeki firmaların ağırlığı neredeyse % 34 artmıştır. Özetle listedeki her beş firmadan üçü Anadolu kentlerinden listeye girmiştir.²³ Son olarak bir de en fazla şirket sayısı ile çizelgeye giren holding sıralamasına baktığımızda bunların büyük ölçüde İslamcı sermaye ile bağlantılı olduklarını görüyoruz: Sanko Holding (12 şirket, Gaziantep), Boydak Holding (12 şirket, Kayseri), Kipaş Holding (6 şirket, Kahramanmaraş).²⁴

Çeşitli sol-sosyalist çevrelerde bazen iddia edildiği gibi söz konusu bu tekeli holdinglerin, özellikle MÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş sermaye kesimlerinin büyük çoğunluğunu oluşturduğunu ileri sürmüyoruz. Tam tersine muhtemelen MÜSİAD üyesi olan bu kesimin büyük çoğunluğu Anadolu'daki KOBİ'lerden oluşmaktadır. Bizim altını çizdiğimiz tekeli bir güce ulaşmış İslamcı sermaye kanadının kendi sermaye birikimi ihtiyaçları temelinde diğerlerini örgütleyebilecek bir yönetici güce, bir sermaye birikimi gücüne erişmiş olduğu ve Batıcı-laik sermaye fraksiyonunun tekeli holdingleriyle rekabet edebilecek bir ölçüğe ulaşmış olduklarıdır.

Buğra/Savaşkan'ın MÜSİAD üyelerinin²⁵ gerek bölgesel dağılımı gerekse de İSO 1000 şirketleri içinde yer alan üye firmaların bölgesel dağılımı üzerine yaptık-

22 Buğra, Savaşkan, age., s. 226; *CNBC-e Business*, Ağustos 2009, İSO 500 verilerinden kendi derlememiz.

23 *Dünya*, 08.06.2016.

24 *M. Baş*, *Aydınlık*, 05.10.2016.

25 Eski MÜSİAD başkanı Vardan'ın açıklamasına göre İSO ilk ve ikinci 500 büyük firma arasında 50'şer üyeleri bulunuyor (*Dünya*, 17.04.2012). Bugün bu sayının çok daha artmış olduğu tahmin edilebilir.

ları araştırmadaki şu bulguları bizim önermemizi destekler niteliktedir:

Bu rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla, MÜSİAD sadece KOBİ'leri değil aynı zamanda bazı büyük şirketleri de temsil etmektedir ve bunların çoğu İstanbul merkezlidir.²⁶

İkinci olarak her iki sermaye fraksiyonu arasındaki çatışmanın kökeninin başlıca ideolojik veya kültürel boyutta değil, Türkiye kapitalizminin ve sermaye birikiminin dünya kapitalizmiyle bütünleşmesinin hangi iktisadi ve politik öncelikler temelinde gerçekleşeceği meselesinde yattığını ileri sürüyoruz. Yoksa elbette AKP ve Tayyip Erdoğan Batıcı-laik kampla ne kadar çatışırsa çatışsın, asıl sorunu Türkiye kapitalizminin rekabet gücünü artırmak üzere işçi sınıfına taarruz etmektir. Hiç kuşku yoktur; burjuvazinin her iki kanadı bakımından da Türkiye'de sermaye birikiminin gelişmesi doğrultusunda neoliberal temellerde dünya kapitalizmiyle bütünleşme ve bu doğrultuda önemli bir adım olarak öncelikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde (yaygın İngilizce kısaltmasıyla MENA) bölgesel bir güç olma hedefi ortak paydadır.²⁷ İslamcılığın Türkiye burjuvazisininin 1980 sonrasında sermaye birikiminin ulaştığı yeni aşamada geliştirdiği yayılmacı eğilimler açısından vaatkâr bir nitelik taşıdığı da ortadadır.²⁸ Bu bakımdan AKP/Erdoğan bir burjuva partisi/lideri olarak sermayenin bir bütün olarak çıkarlarını savunmak durumundadır. Nihayetinde dünya pazarında artık-değer pastasından pay almak her iki tarafın da çıkarıdır. Bununla birlikte diyoruz ki, gerek ülke içinde gerekse de uluslararası alanda daha fazla sömürü peşinde koşma, “bölgesel güç olma” ortak hedefine rağmen, bu hedefe **ekonomik** ve **politik** bakımdan hangi stratejiyle ulaşılacağı, dünya kapitalizmiyle bütünleşmenin biçimi konusunda farklı tercihler ve çıkarlar dolayısıyla sürekli gerilim ve çatışmalar kaçınılmaz olacaktır. Bu tespitimiz, elbette, gerek dünyada gerekse de ülke içinde sermaye birikimini yeniden üretmekte yaşanan sıkıntıların artmasıyla birlikte, örneğin ağır bir ekonomik kriz ya da politik kriz koşullarında, her iki sermaye fraksiyonunun işçi sınıfına karşı bir koalisyonda uzlaşabilecekleri olasılığını ve Batıcı-laik burjuvazininin AKP'ye verdiği taktik desteğin uygun bir alternatif politik odak yaratılması durumunda son bulabileceği olasılığını dışlamaz. Gelgelelim bizim bu tespitten hareketle çıkarsamamız AKP'nin “hegemonyasının” her iki tarafın farklılaşan çıkarlarını uzlaştırabilme, bu “koalisyonu” yönetebilme kapasitesinde yatması değildir. AKP'nin arkasındaki esas gücün yükselen İslamcı burjuvazi olduğu ve bu kanadın farklı maddi çıkarlarını ve önceliklerini temsil ettiğini ileri sürüyoruz. Şu tespit görüşlerimizi gayet iyi özetlemektedir:

²⁶ Buğra/Savaşkan, age. s. 182.

²⁷ Türkiye'nin bütün dünyanın dev çokuluslu şirketlerinin birçoğunun Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya, Ortadoğu'dan bazen kara Afrika'ya kadar bölge merkezi haline gelmesi bunun önemli bir göstergesidir.

²⁸ Savran, age., s. 57.

AKP ikili bir projenin temsilcisidir. Bir yandan Türkiye sermayesinin dünya pazarındaki çıkarlarını geliştirmek amacıyla neoliberalizmi sonuna kadar uygulama, işçi sınıfının son yarım yüzyılda elde etmiş olduğu hakları ve mevzileri söküp alma programını benimsemiştir; bir yandan da yeni bir burjuvazinin, İslamcı burjuvazinin çıkarlarını aynı sınıfın geleneksel, Batıcı-laik kanadının yerleşik çıkarları aleyhine geliştirme amacıyla mücadele eden bir partidir. Yani AKP bir yandan bir sınıf mücadelesinin partisidir, bir yandan da hakim sınıflar içi bir mücadelenin; burjuvazinin iç savaşının.²⁹

Nerede ayrılıyorlar?

Türkiye kapitalizminin geçtiğimiz 10-15 yıllık gelişme eğilimlerini değerlendirirken üç ana dinamiğin belirleyici rol oynadığı kanısındayız. Bunlardan birincisi dünya ekonomisinin krizi, diğeri Suriye’de savaş ve Ortadoğu’da emperyalizmin politikaları ve üçüncüsü Erdoğan/AKP hükümetinin harfiyen uyguladığı neoliberal iktisat politikalarıdır. Dünya ekonomisinin Üçüncü Depresyon’un etkisi altında canlılığını iyice yitirmesinin Türkiye gibi “gelişmekte olan ülkeler” açısından en önemli sonucu gelen yabancı sermayenin hem görece azalması hem de ani dalgalanmalar göstermesidir. Bu nedenle Türkiye ekonomisi uzunca bir süredir en “kırılgan” ekonomiler arasında başlarda yer almakta ve sürekli olarak ekonomik krizin eşiğine gelmektedir. Diğer önemli bir sonucu ise başta Avrupa bölgesi olmak üzere ihraç pazarlarının giderek daralıyor olmasıdır. Buna Suriye’deki ve Irak’taki savaş ortamının da bu bölgedeki ihracat imkânlarını olumsuz yönde etkilediğini eklemek gerekir. Nihayet üçüncü ana etken olarak AKP’nin izlediği iktisat politikaları, bir anlamda ekonominin bu yavaşlama yönündeki eğilimi karşısında aldığı bazı tedbirleri içermektedir. Bu tedbirlerin bir boyutu ülke içinde iç talebi canlandırmak iken diğeri uluslararası ilişkiler ve dış politika alanında Ortadoğu, Körfez ülkeleri ve Kuzey Afrika bölgesinde ekonomik ilişkileri canlandırmaya yöneliktir.

Dünya ekonomik krizinin giderek derinleşen koşullarında AKP’nin izlediği neoliberal politikaların hem emeğin sömürsünün artırmaya hem de bir bütün olarak yerli burjuvaziyi bölgede güçlü kılmaya dönük destekleri içerdiğine kuşku yoktur. Gelgelelim yukarda kısa bir kronolojisini verdiğimiz burjuvazi içi çatışma konularının ne üzerine olduğunu hatırlayalım. Ana hatlarıyla çatışmalara konu olan iki sorun öbeği ayırt edilebilmektedir: Ekonomi alanında izlenecek ekonomi politikaları, devlet müdahalesinin biçimleri ve kaynak tahsisi; politika alanında uluslararası ilişkiler ve dış politikanın nasıl, hangi ittifaklarla yürütüleceği. Bu yazı kapsamında bizim öne sürdüğümüz görüş, Erdoğan/AKP’nin gerek iç talebi canlı tutmaya çalışırken gerekse de yurtdışı ekonomik ilişkileri geliştirirken izlediği esas politikanın büyük ölçüde İslamcı burjuvazinin desteklenmesi yönünde olduğudur. Şunu belirtmekte yine de fayda var. İlerde göreceğimiz gibi bu politikalara rağmen Erdoğan verdiği ikbal savaşında gücünü tahkim etmek bakımından Batıcı-laik

29 Savran, “Faşizm mi Rabiizm mi?”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 27, 2016, s. 38.

burjuvazinin çeşitli kesimlerini ya da sermaye gruplarını da bazen “havuç” bazen “sopa” politikalarıyla yanına çekmeyi başaramıştır.

Önce izlenen ekonomi politikalarından başlayalım. Durgun dünya pazarı koşullarında Türk sermayesinin uluslararası rekabet gücünün aşınması karşısında AKP hükümeti, yurtdışından gelen yabancı sermayenin de ivmesiyle iç talebi canlandırarak sermaye birikimini durgunluktan çıkarma çabası içine girmiştir. Bu politikanın bir sonucu IMF ile ve Batıcı-laik sermaye fraksiyonu ile faiz oranının düzeyi konusunda sürekli bir çatışma (“faiz lobisi”) yaşamasıdır. Erdoğan/AKP’nin faiz oranını düşük tutarak iç talebi canlandırma politikasının İslamcı büyük burjuvazi ve kendi bünyesinde yer alan KOBİ’ler açısından öncelikli bir tercih olduğu açıktır. Zira söz konusu burjuva kanadın sermaye grupları açısından “finansman” belirleyici önemdedir. Elbette Batı’dan gelen yabancı sermayeyi AKP hükümeti yıllarca yüksek faizlerle cezbetmeye devam etmiş, bu paranın özellikle büyük çaplı altyapı projelerinde kullanılmasında aracı olmuştur. Ama aynı zamanda Körfez/Arap sermayesini de İslami finans yöntemlerini geliştirerek ülkeye çekme konusunda azami çaba sarf etmiştir. Başka bir ifadeyle AKP iktidarı Batı ittifakını karşısına aldığı anda ve iktidar blokunun bir parçası olan sermaye gruplarına saldırdığında sırtını Körfez “sermayesine” dayamaktadır.³⁰

Öte yandan AKP’nin İslami finansın desteklenmesi yönündeki girişimlerini katılım bankacılığı sektörünün büyüme hızından da Hazine ve Varlık Fonu üzerinden İslami finans ürünlerinin geliştirilmesinden de görmek mümkündür. Türkiye’de katılım bankacılığının 2005-2016 yılları arasında 13 kat büyümesini, katılım bankalarının sistem içerisindeki payının % 2.44’ten %5.6’ya çıkmasını³¹ bu yönde çabaların yoğunlaştığının bir ifadesi olarak görmek gerekir. Ancak belirtmek gerekir ki diğer alanlarla karşılaştırıldığında bankacılık-finans alanında Batıcı-laik burjuvazi kanadının bariz üstünlüğü devam etmektedir.

Devletin malı deniz. Aslan payı kime?

Türkiye’nin iki burjuva fraksiyonu arasındaki çatışma ve gerilimin faiz oranı dışındaki bir diğer kaynağı neoliberal politika uygulamalarında devletin müdahale biçimi konusundadır. AKP hükümetleri geçtiğimiz yıllar boyunca devamlı yasal düzenlemelerde değişiklik yaparak kamu kaynaklarının tahsisine müdahale ettiler.

Kamu İhale Kanunu’nda yapılan değişiklikler de TÜSİAD’ın eleştirdiği önemli bir noktaydı. AKP’nin ikinci döneminde bu kanunda yaptığı değişiklikler hükümet ile yakın kapitalistler ve sermaye çevreleri arasında ‘kayırmacı’ bir ilişki biçiminin giderek ağırlık kazandığı bir yöne evrildi. (...) 2003-2013 yılları arasında AKP hükümetleri ihale yasasını 29 kez değiştirdi, yasanın kapsamında

30 E. Aykut/K. Yıldırım, “Türkiye ve Körfez ‘Sermayesinin’ Sınıfsal ve Siyasal Etkileri”, içinde: *Stratejik Barbarlık- Ortadoğu’da Türkiye, Türkiye’de Ortadoğu*, Notabene yayınları, 2016, s. 158.
31 *Sabah*, 24.02.2017, *Hürriyet*, “Finansta İslami Atak”, 24.03.2017.

ve çeşitli maddelerinde 100'den fazla değişiklik yapıldı, istisnaları belirleyen maddenin içeriği birçok defa revize edildi.³²

2000'li yıllarda dünya ekonomisinin özgül koşullarına bağlı olarak artan yabancı sermaye akışı sayesinde yakalanan yüksek büyüme oranları AKP'nin arkasındaki ve Erdoğan'ın yanındaki sermayedarlara önemli bir iş hacmi yarattı.³³ Bunların hızla büyümelerinde devlete mal ve hizmet satan tedarikçiler olarak, özelleştirme projelerinde, çeşitli kamu varlıklarının satışında, sağlığın ve eğitimin ticarileşmesi sürecinde kamu-özel işbirliklerinde (KÖİ), TOKİ gibi devasa inşaat aygıtının ihalelerinde, İstanbul, Ankara ve Anadolu'daki büyük belediyelerin kentsel yatırımlarında öncelik verilmesi önemli rol oynadı. Bu uygulamaların her birinde İslamcı burjuva kanadın ve Erdoğan/AKP ile işbirliğine hazır tekil sermaye gruplarının kayırıldığına, neoliberal politikaları uygularken AKP'nin açıkça taraflı davrandığına dair güçlü kanıtlar mevcuttur.

Özellikle enerji ve madencilik alanlarında yer alan özelleştirme süreçlerinin etrafındaki tartışmalar, yeni sermaye gruplarının nasıl bir ortamda ortaya çıktıklarını anlamamıza yardımcı olabilir (...) AKP döneminde doğal tekellerin ve müşterek mülkiyet konusu olan varlıkların özelleştirilmesi ve sosyal hizmetlerin ticarileştirilmesi, enerji, madencilik, turizm, inşaat ve sağlık hizmetleri alanlarında özel yatırımcıların sermaye biriktirmesi için çok kârlı alanlar yarattı.³⁴

AKP döneminde birçok sermaye grubu içerisinde özellikle 10 sermayedar aile öne çıkmakta ve giderek güçlenmektedir. Bu sermayedarların hemen hepsi özellikle enerji üretim ve dağıtımını ve inşaat-altyapı projelerine yatırım yaptılar, şirketlerinin büyümesinde özelleştirme, kamu ihaleleri ve kamu-özel ortaklıkları önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinden ve sağlıkla ilgili özel teşebbüs alanının genişlemesinden bu sermayedarların şirketleri yararlanmışır.³⁵

Elbette son 10-15 yıl içinde hızla büyüyen İslamcı burjuva fraksiyona mensup ya da olmasa bile Erdoğan/AKP'ye “yandaş” sermaye grupları bunlarla sınırlı değil. Biz bu dönemde sermaye birikimi açısından Batıcı-laik sermaye fraksiyonuna mensup kesimlerle çoğu sektörde rekabet edecek güce ulaşma fırsatı yakalayan bazı holdingleri ve yatırım alanlarını aşağıdaki tabloda göstermeye çalıştık.

32 Buğra/Savaşkan, age. s. 125-126.

33 M. Sönmez/H. Kozanoğlu, *Neler Oluyor Hayatta? – 10 Başlıkta Dünya ve Türkiye Analizi*, Notabene yayınları, 2012, s. 190.

34 Buğra/Savaşkan, age., s. 130-132.

35 Buğra/Savaşkan, age., s. 144, 149.

Tablo-3: AKP döneminde İslamcı burjuvazi içinde yer alan ve/veya Erdoğan'a yakınlığıyla öne çıkan holdinglerin yatırım alanları

Sermaye Grupları ve Aileler	Medya	Enerji-petrol, elektrik-doğal gaz dağıtımı (termik santral, HES vb.	Madencilik	İnşaat-altyapı, kentsel yenileme projeleri, GYO	Finans-Bankacılık	Turizm, liman yapımı ve işletmeciliği, lojistik	Perakende	Sanayi	Diğer
Çalık H.	x	x	x	x	x			Tekstil, telekomün.	
Albayrak H.	x			x		x		x	Belediye hizmetleri
İhlas H.	x		x	x		x		x	Sağlık hizmetleri
Koza-İpek (kayyum atandı)	x		x	x		x		Matbaa	Eğitim
Fettah Tamince H.	x					x			
İÇ H.		x	x	x					
Cengiz H.		x	x	x					
Ethem Sancak (Hedef H.)	x								Sağlık hizmetleri
Kiler H.		x		x			x		
Kalyon Grubu (Zirve H.)	x			x					
Kuzu Grup		x		x					
Cihan Kamer (Atasay Grubu)		x							Kuyumculuk, yiyecek-ıçecek
Kolin Grubu		x		x					
Yıldız H.									
Torunlar H.		x		x					
Kazancı H.		x							
Eren H.		x					x	Kağıt, ambalaj, çimento	
Ağaoğlu Grubu		x		x		x			
MNG H.	x			x					Kargo
Yıldırım H.		x	x			x			
Limak H.		x		x					
Doğuş H.	x	x		x	x	x		Otomotiv	Yiyecek-ıçecek
Demirören H.	x	x	x	x		x		x	Eğitim
Ciner		x	x	x		x		x	

Bu tablo bize, ister İslamcı burjuvazi mensubu olsun ister Erdoğan/AKP'yle “gönül bağı” olsun, dönemin bu yükselen sermaye gruplarının özellikle medya, enerji (petrol-elektrik- doğal gaz dağıtımı, HES vb.), madencilik ve inşaat-altyapı alanlarında faaliyet gösterdiğini ortaya koyuyor.³⁶

İSO tarafından her yıl yayımlanan Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu araştırması da İslamcı burjuva kanadının büyüme eğilimlerini göstermesi bakımından önemli bulgular içeriyor. Çoğu MÜSİAD'a ve (kapatılmış olan) TUSKON'a üye İslamcı sermaye gruplarının İSO 500 içinde yükseldikleri ve güçlü oldukları sektörler şunlardır:³⁷

Enerji-elektrik dağıtımı: Eren Enerji (Eren Holding), Aksa Enerji (Kazancı Holding), İçdaş Elektrik A.Ş. (IC-İçdaş Grubu), Çalık, Torunlar, Türkerler A.Ş., Kiler Enerji (Kiler Holding), KLC (Kolin-Limak-Cengiz Enerji) gibi şirketler Koç, Sabancı, Enka, Zorlu gibi şirketlerin en büyük rakibi konumundadırlar.

İnşaat: Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ve Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.'nin (EGYO) yapmış olduğu ihalelerin çoğunun MÜSİAD ve TUSKON üyesi şirketlere verildiği belirlenmiştir. Bu sektörde hızla büyüyen sermaye grupları arasında Cengiz Holding (Eti Alüminyum A.Ş., Eti Bakır A.Ş.), Kalyon Grubu, Kolin Grubu, Mapa İnşaat (MNG Holding), Öztürk Holding, YDA Grup, Seha Yapı (İttifak Holding), Özaltın İnşaat, Makyol İnşaat başı çekmektedir. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) arasında Torunlar, Yeni Gimat, Saf, Sinpaş, Özak gibi firmalar öne çıkmaktadır.

Demir çelik sektörü: Nursan Holding (Nursan Çelik Sanayi ve Haddecilik A.Ş., Nursan Metalürji) Holding Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre, ihracatçı ilk bin şirket arasında 98. sırada yer almıştır. Tosyalı Holding (Tos Çelik Profil ve Sac Endüstrisi A.Ş., Tosyalı Demir Çelik A.Ş.).

Eğitim, sağlık ve medya: Çoğu özelleştirmeler ya da belediye hizmetleriyle bağlantılı bu sektörlerde halen Albayraklar (Yeni Şafak), Ethem Sancak (Hedef Alliance), Medikalpark, İçdaş, Türkerler, YDA öne çıkmaktadır. Halen TMSF bünyesinde kayyum atanmış olan İpek-Koza Holding'i (Kanaltürk, Bugün vd.) de unutmamak gerek.

Tekstil: Bu sektörde halen TMSF bünyesinde kayyum atanmış olan Boydak Holding bünyesindeki Boyteks Tekstil, keza kayyum atanmış olan Aydınlı Hazır Giyim, ayrıca LC Waikiki (Tema Holding) önde gelen firmalardır.

Sanayi: Hayat Holding (Hayat Kimya A.Ş., Hayat Temizlik ve Sağlık Ürünleri A.Ş., Limaş Liman İşletmeleri A.Ş., Kastamonu Entegre A.Ş. ve Yongapan Orman

36 Çoğu medya sektöründe yer alan bu grupların diğer sektörlerdeki bağlantıları için bkz. C. Sözeri, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiyede_Medyanin_Ekonomi_Politigi_Sektor_Analizi.pdf.

37 Ö. Çağlar, “İslami Sermaye, AKP ve TÜSİAD”, [toplumsal.org](http://www.toplumsal.org/islami-sermaye-akp-ve-tusiad-ozcan-caglar/), 20.03.2012, (<http://www.toplumsal.org/islami-sermaye-akp-ve-tusiad-ozcan-caglar/>)

Ürünleri A.Ş.), Yıldızlar Yatırım Holding (Yıldız Entegre), Gübretaş, Sarkuysan.

Perakende ve Gıda: Ülker Grubu, Altınmarka Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş., Kiler, BİM, Adese (İttifak Holding), Elvan Gıda, A.B. Gıda.

Medya: Esmedy (Ethem Sancak, Güneş, Akşam, Star), Turkuvaz (Çalık Holding, A Haber), Zirve/Kalyon (Sabah, Takvim, Yeni Asır, ATV), İhlas (Türkiye), Albayrak (Yeni Şafak).

Her iki burjuva fraksiyon arasındaki güç dengeleri bakımından önemli bir gösterge de *Ekonomist* ve *Forbes* dergilerinin her yıl yayınladıkları “En Zengin 100” sıralamasıdır. Bu araştırmanın sonuçları bize, Türkiye kapitalizminin Batıcı büyük burjuvazi kanadının varlığını güçlenerek sürdürdüğünü kanıtlamaktadır. Öte yandan, İslamcı burjuva fraksiyonu içinde yer almak ve/veya Erdoğan/AKP ile “yandaş” olmak kriteri açısından bakıldığında, son 10 senede yaklaşık 25-30 kişi/ailenin servetleri bakımından listede yer aldığı görülmektedir.³⁸ Yakın dönemde söz konusu listeye giren “yükselen” sermaye gruplarının hem Erdoğan/AKP’ye yakın oldukları hem de özellikle gayrimenkul, enerji, turizm, finans, perakende ve inşaat sektörlerinde yatırım yaptıkları dikkat çekmektedir.³⁹ Elbette bu tespitlerimiz listede çoğunluğu oluşturan Batıcı-laik burjuva fraksiyona mensup ya da yakın kişilerin/ailelerin başta gayrimenkul/inşaat ve enerji-elektrik üretim ve dağıtım olmak üzere benzer alanlara yatırım yaptıklarını gerçeğini dışlamıyor. Sadece son yıllarda listeye yeni girenlerin Erdoğan/AKP ve İslamcı burjuvaziyle yakın ilişkilerinin bu sektörlerde yatırım yapabilme ve sermaye birikimlerini hızla artırabilme fırsatı bulabildiklerini göstermesi bakımından önemli bir bulguya işaret ediyor.

Bölgesel güç, ama kimlerle birlikte?

İslamcı ve Batıcı-laik burjuva fraksiyonları arasında ikinci önemli bir çelişki ve gerilim unsuru olarak dış politikayı ele alalım. Dış politikada ittifaklar meselesi, “eksen kayması” tartışmaları, Mavi Marmara olayında İsrail’le yaşanan gerilimde açığa çıktığı gibi yıllarca birlikte hareket etmiş iki İslamcı sermaye fraksiyonunu çatlatacak kadar önemlidir.

Her iki burjuva kanadında “bölgesel güç” olma yolunda izlenecek stratejilerin farklılığına değinmeden önce geçtiğimiz 15 yılda dış ekonomik ilişkilerin seyrine ve gelişme eğilimlerine bakalım. Öncelikle bu süre zarfında dış ekonomik ilişkilerin bölgesel dağılımında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 2002 ile 2016

38 *Ekonomist* ve *Forbes* dergilerinin 2015 ve 2016 yıllarındaki ilgili sayıları, ayrıca <http://haber.sol.org.tr/emek-sermaye/ilk-100-aciklandi-hepsi-de-patron-partisi-akpye-minnet-borclu-175955>, (16.11.2016).

39 Bu tespitlerimiz *Ekonomist* dergisinin “En Zengin 100” ve *Forbes* dergisinin “En Zengin 100 Türk” araştırmasının son yıllardaki verilerine dayanmaktadır. Listeye bu yıl ilk kez girenler arasında Öztürk Holding, YDA Grup, Kolin Grubu gibi hemen hepsi inşaat faaliyetleriyle büyümüş ve “havuz sermayesi” içinde yer alan sermaye grupları da bulunuyor.

yılları arasında OECD ülkelerinin Türkiye'nin ihracatındaki payı düşme eğilimi gösterirken, İslam İşbirliği Teşkilatı, Türki Cumhuriyetler, Yakın ve Ortadoğu gibi ülke gruplarının paylarının oldukça arttığı görülmektedir. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerdeki bu yeni yönelimi, Körfez, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde karşılıklı iktisadi ilişkileri geliştirmeye öncelik veren bir dış politikanın son yıllarda iyice belirginleştiğine işaret etmektedir.

Tablo-4: İhracatın bölgelere göre dağılımı (TÜİK verilerinden derlenmiştir)

	2002	2016
Avrupa Birliği (AB 28)	56.7	47.9
Türkiye Serbest Bölgeleri	3.9	1.2
Diğer ülkeler	39.2	50.7
Diğer Avrupa (AB hariç)	7.1	6.8
Kuzey Afrika	3.5	5.4
Diğer Afrika	1.2	2.5
Kuzey Amerika	9.9	5.2
Orta Amerika ve Karayipler	0.05	0.06
Güney Amerika	0.03	0.07
Yakın ve Orta Doğu	9.5	21.9
Diğer Asya	4.9	6.7
Avustralya ve Yeni Zelanda	0.03	0.05
Diğer Ülke ve Bölgeler	1.7	10.01

Tablo-5: İhracatın seçilmiş ülke gruplarına göre dağılımı (TÜİK)

	2002	2016
OECD ülkeleri	67.7	54.0
EFTA ülkeleri	1.1	2.2
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	9.9	9.1
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	2.8	6.7
Bağımsız Devletler Topluluğu	6.0	5.4
Türk Cumhuriyetleri	1.7	2.8
İslam İşbirliği Teşkilatı	13.1	28.9
D-8 Gelişen Sekiz Ülke	-	6.4

Öte yandan Türkiye'den çıkan dış yatırımlara bakıldığında Türk şirketlerinin doğrudan dış yatırım stokunun 2000 yılında 3.6 milyar dolardan dokuz kat artarak 2013 yılında 32 milyar dolara çıktığı görülmektedir. 2002 yılında yaklaşık 246 mil-

yon dolar olan dış yatırım akım tutarı 22 kat artarak 2014 yılında 5 milyar doların üzerine çıkmıştır.⁴⁰

Tablo-6: Dış yatırımların coğrafi bölgelere göre dağılımı⁴¹

	2002	2014
Avrupa Birliği	73.58	37
Diğer Avrupa	7.32	4.0
BDT	-	41.0
Batı Asya (Ortadoğu)	0.4	6.0
Güney Asya	1.22	0.1
Kuzey Afrika	-	1.0
Amerika	17.48	9.0

Doğrudan yatırım akımlarının coğrafi bölgelere göre dağılımına baktığımızda AB'nin payının azalırken özellikle BDT ülkelerinin ve Ortadoğu ve Körfez ülkelerini içeren Batı Asya bölgesinin payının arttığı görülmektedir.

2000'li yılların ortasında Türkiye ve Körfez ülkeleri arasındaki siyasal temaslar artmış ve 2010'lu yıllara gelindiğinde zirve noktasına ulaşmıştır. (...) Körfez ülkelerinin Türkiye'nin ticaret hacmi içindeki payı 2003 yılında %1.7 iken 2014 yılında %3.9 olmuştur. 2013 yılında Körfez Arap ülkelerinden gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı 880 milyon doları (toplam doğrudan yabancı yatırımların %9'u) bulmuştur.⁴²

40 C. Bakır, *Dünya İle İş Yapanlar-Küreselleşme Sürecinde Türk Çokulusluları*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 44.

41 Bakır, age., s. 44-5.

42 E. Aykut/K. Yıldırım, age. s. 149.

Tablo-7: Yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışındaki doğrudan yatırımları (coğrafi dağılımı) (milyon ABD doları)

	2001	2015
Avrupa	3.131	21.011
Diğer Avrupa ülkeleri	251	2.269
Afrika	22	294
Kuzey Afrika	11	152
Diğer Afrika ülkeleri	11	142
Amerika	267	1763
Kuzey Amerika	140	1280
Orta Amerika	112	450
Güney Amerika	109	218
Asya	1.161	7.317
Yakın ve Ortadoğu	649	5.929
Körfez ülkeleri	19	1.400
Diğer Yakın ve Ortadoğu ülkeleri	621	3.999
Diğer Asya ülkeleri	512	1.388
Okyanusya ve Kutup bölgesi	0	263

Benzer şekilde Türk şirketlerinin doğrudan yatırım yapmak üzere Afrika'ya olan ilgisi de giderek artmaktadır.⁴³ Türk şirketlerinin 2003-2015 yılları arasındaki son 12 yıl içinde Afrika kıtasında gerçekleştirdiği toplam yatırım tutarı 6.2 milyar dolara ulaşmış durumdadır. Mozambik'ten Cezayir'e kadar geniş bir coğrafyada en çok gıda, enerji ve çimentoya dönük yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Aslında TUSKON bünyesinde örgütlü İslamcı burjuvazi, Gülen cemaatinin de stratejik yönelişinin bir uzantısı olarak bu bölgede daha güçlü ticari bağlara sahip(ti). Bununla birlikte cemaatle ilişkili İslamcı burjuvazinin bu kanadının büyük ölçüde tasfiye olmuş olması, bu sefer MÜSİAD'ın etkisinin güçlü olduğu DEİK aracılığıyla özellikle İslamcı burjuvazinin bu bölgeye yatırımlarını teşvik edebilir. Hali hazırda Afrika'da büyük çaplı yatırımlar yapmış sermaye gruplarına bakıldığında İslamcı sermaye kanadının ve onlarla yakın işbirliği içinde olanların ağırlığı dikkat çekicidir.⁴⁴

Türkiye'de sermayenin uluslararasılaşması bakımından önemli olduğunu düşündüğümüz bu eğilimler dünya ekonomik krizi karşısında asıl ticaret bölgesi olan

43 *Ekonomist*, "Afrika'ya yatırım atağı", 17.04.2016.

44 Afrika'daki yatırımları ile dikkat çeken bu tür sermaye gruplarına örnek olarak Kazancı Holding (Aksa Enerji), Sanko Holding, Yıldırım Holding, Yıldız Holding, Tosyalı Holding, Hayat Holding, BİM, MNG Holding, Limak Holding, Karadeniz Holding, Eroğlu Holding, Yıldızlar Holding, Elvan Gıda verilebilir.

Avrupa pazarlarının daralmasıyla ilgili olduğu kadar Ortadoğu'daki savaş ortamının da etkisi altında şekillenmektedir hiç kuşkusuz. Bununla birlikte bu eğilimlerin öne çıkmasında dış politik yönelişin ve tercihlerin de önemli rol oynadığı kanısındayız.

Batıcı-laik burjuvazi açısından, hiç kuşkusuz Türkiye kapitalizminin öncelikle Batı ile bütünleşmesi, ABD, AB ve NATO ekseninde gelişmesi bir stratejik tercihtir. "TÜSİAD gibi TÜRKONFED de açıkça AB yanlısı bir dış ilişkiler stratejisini savunmakta ve gerek bölgesel gerek sektörel seviyelerdeki faaliyetlerle AB'ye üyelik sürecini desteklemeye çalışmaktadır."⁴⁵ Buna karşılık İslamcı burjuvazi açısından Sünni İslam ülkeleri ile işbirliği ve bütünleşme öncelikli stratejidir. "Esasen OECD dışı ülkelere yönelmeyi hedefleyen bir dış ekonomik ilişkiler stratejisi, ASKON ve TUSKON tarafından da destekleniyor, özellikle TUSKON sistemli bir şekilde bu stratejiyi izliyordu".⁴⁶ Görülebileceği gibi dış politikada bölgesel güç olmaya soyunan Türk burjuvazisinin her iki fraksiyonu arasında farklı, birbiriyle çelişen "vizyon"lar mevcuttur. Erdoğan/AKP'nin izlediği dış politikanın stratejik yönelişi ve tercihleri özellikle Batıcı-laik burjuvazi kanadı açısından önemli bir tehdit ve endişe kaynağı olmuştur:

Son dönemde Batı ittifakı ile artan gerilimlerin doğrudan yabancı yatırımlara yansması, borsada işlem gören uluslararası finans-kapitalin **kapkaççı** hareketlerinin hızlanması, TÜSİAD ile somutlaşan fraksiyonel çıkarları tehdit etmektedir. Batı ittifakının çıkarlarını tehdit eden ve TÜSİAD'ın kaygı eşiğini yükselten gelişmelerin arkasında dış politikadaki yönelişin ciddi bir etkisi bulunmaktadır.⁴⁷

Keza TÜSİAD gerçekleştirdiği Yüksek İstişare Kurulu (YİK) toplantısında AKP hükümetinin dış politika yönelişinden duyduğu rahatsızlığı ve stratejik açıdan farklılığını şöyle ifade etmiştir:

Türkiye siyasi enerjisini çok büyük ölçüde Ortadoğu'ya ayırdı. Ortadoğu'da istikrarsızlık bitmeyecek; dış politikada bir revizyona ihtiyaç var. (...) Bölgede güçlü lider olma yolunda ilerliyorduk. Geldiğimiz nokta: Siyaset, ekonomi ve dış politika alanlarında anlatacak yeni bir hikâyemiz kalmadı. Çözümün tarafı olmaya soyunmuşken, sorunların bir parçası haline geldik. (...) Yüzümüzü tekrar AB'ye dönelim. Üyelik için en uygun tarih, Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması'nın yürürlüğe gireceği 5 yıl sonrasıdır. Bu anlaşmanın dışında kalırsak, çok zarar görürüz.⁴⁸

45 Buğra/Savaşkan, age. s. 218.

46 Buğra/Savaşkan, age. s. 218.

47 K. Yıldırım, "Devlet, Körfez Kapitalizmi ve Türk Dış Politikasının Ekonomi-Politiği", içinde: *Monthly Review* Türkiye, sayı: 1, 2017, s. 171.

48 Aktaran Meral Tamer, "TÜSİAD'dan Erdoğan'a diplomasi dersi", *Milliyet*, 22.09.2013. Aynı haberde TÜSİAD heyetinin ABD ziyaretinde gündemindeki en önemli konunun ABD ve AB arasında müzakereleri devam eden Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTYO) ve Türkiye'nin buna paralel olarak ABD ile imzalayabileceği serbest ticaret anlaşması olacağı aktarılıyor. TÜSİ-

Sermaye güçlerinin Erdoğan/AKP karşısında tutumları

Türkiye büyük burjuvazisinin esas olarak iki ana burjuva fraksiyonu etrafında bölünmüş olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bununla birlikte gerek ekonomi gerek politika alanındaki ayrışmalar ve gerilimler bize bu bölünmenin yekpare olmadığını, çeşitli ittifaklar ve tekil, fırsatçı tutumlarla birarada gerçekleştiğini gösteriyor. Bunun temel nedeni kanımızca Erdoğan/AKP'nin temsil ettiği burjuva kanadın sermaye birikimi anlamında sahip olduğu ekonomik gücün çok ötesinde bir politik güce erişmiş olmasıdır. Yukarıda da değindiğimiz üzere Erdoğan/AKP “organik” ilişki içinde olduğu MÜSİAD (bir zamanlar TUSKON) gibi sermaye örgütlenmelerine ikinci halka olarak, İslamcı sermaye ve cemaat ilişkileri ağının bir mensubu olmasa da dönemin nimetlerinden yararlanmak için kendisine yanaşan sermaye gruplarını da eklemeye çalışıyor. Elindeki belediye ihalelerinden TOKİ inşaatlarına, enerji lisanslarına, özelleştirme projelerinden muhtelif teşvik araçlarına kadar kullanabileceği araçları yerine göre sopa, yerine göre havuç olarak kullanarak kurmaya çalıştığı tarihsel bloğun içine bu “fırsatçı” sermayedarları da katmaya çalışıyor. TUSİAD çatısı altında olup bir yandan AKP'yi eleştiriyormuş gibi davranan ama alttan alta AKP ile dayanışan, kontrolündeki medyayı AKP için de kullandıran birçok ikili oynayan sermayedarın varlığı sır değil.⁴⁹ Bu tespitler ışığında günümüzde sermaye güçlerinin Erdoğan/AKP karşısında aldıkları tutuma göre kabaca şöyle bir tasnif yapmak mümkündür:

“Organik” bağı ve “gönül bağı” olanlar:

MÜSİAD + TÜMSİAD + ASKON + “havuz sermayesi” (Cengiz, Kolin, Çalık, Torunlar, Sancak).

Tamamen o kampta yer almamakla birlikte fırsatçı davrananlar:

Limak Holding, Doğuş Holding, Demirören Holding, Ciner Holding gibi çoğu inşaat ve altyapı sektörlerinde faaliyet gösteren sermaye grupları.

Daha mesafeli durmakla birlikte AKP/ Erdoğan ile ilişkilerini bozmamaya gayret gösterenler:

Koç Holding, Sabancı Holding, Doğan Holding gibi çoğu enerji-elektrik dağıtım-petrol dağıtım gibi büyük çaplı projelerde faaliyet gösteren Batıcı-laik burjuvaziye mensup sermaye grupları.

Bir bütün olarak mesafeli duranlar:

TÜSİAD, TOBB, TÜRKONFED gibi sermaye örgütleri

AD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz temalarının ardından yaptığı basın toplantısında “TÜSİAD, Türkiye'nin devam etmekte olan TTYO görüşmelerinin dışında kalmasına tahammül edemiyor. Türkiye'nin bu **ekonomik NATO diyebileceğimiz**, Batı dünyasının yeni bir yapılanma çalışması olan TTYO çalışmalarının dışında kalmasını gerçekten kabul edilemez buluyoruz” dedi. (...) TTYO'nun “yeni Batı” olarak tanımlanabileceğini ifade eden Yılmaz bu yapılanmanın yalnızca ekonomik değil, jeo-stratejik bir derinliği de olduğunu söyledi (*Milliyet*, “Ekonomik NATO kuruluyor, Türkiye dışında kalmamalı”, Pınar Ersoy, 13.10.2013).

49 M. Sönmez, “Türkiye’de Kutuplaşma, Sermaye Sınıfı ve TÜSİAD”, bianet.org, 12.06.2008.

Tasfiye olanlar:

TUSKON bünyesinde örgütlü İslamcı sermaye grupları. Darbe girişiminin ardından Gülen cemaatine mensup oldukları gerekçesiyle yönetimi TMSF'ye devredilen şirket sayısı 800'ü buluyordu. Bu şirketlerin toplam değeri 60 milyar lirayı, çalışan sayısı ise 40 bini geçmekteydi. Başbakan Yardımcısı Nurettin Canikli “el konulan şirketlerin hepsinin kârının çok yüksek olduğunu ve sahiplerinden daha iyi yönetildiklerini” ileri sürüyordu.⁵⁰ Özellikle belirtmekte fayda var. Canikli, söz konusu şirketlere el koyma sürecinin erken bir aşamasında TMSF'ye devredilen 527 şirketin 271 tanesinin 9 büyük sermaye grubuna, hepsinin ise toplam 30 sermaye grubuna ait olduğunu söylemişti.⁵¹ Bu sermaye gruplarının önde gelenleri Koza-İpek Holding, Boydak Holding, Naksan Holding, Kaynak Holding, Fi-Yapı ve Dumankaya gibi holdingler. Bu bilgilerin ister TUSKON ister MÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş olsunlar, İslamcı burjuvazinin çıkarlarını ifade eden bu gibi kurumlarda **-üyelerinin çoğunluğunu KOBİ'lerin oluşturmasına rağmen** – aslında sermayenin yoğunlaşma düzeyinin yüksekliği ve tekelci nitelikleri hakkında fikir vermek bakımından önemli ipuçları barındırdığını söyleyebiliriz.

3- Sonuçlar

Bu çalışmada, yakın dönemde Türkiye burjuvazisinin politik düzeyde bölünmüşlüğü'nün arkasında yatan maddi nedenleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan egemen sınıf içindeki dönüşümleri ve gelişme eğilimlerini ortaya koymaya çalıştık. Önce mevcut verilerden hareketle son 10 yılda İslamcı burjuva kanadın tekelci bir sermaye gücü olarak hem ekonomik hem de politik alanda güçlenmeye devam ettiği sonucuna vardık. İslamcı sermaye grupları bu dönemde daha da büyüdüler, birçok sektörde “büyük oyuncu” olarak tekelci kârlardan daha fazla pay almaya başladılar. Bu tespitten hareketle elbette başta Koç ve Sabancı olmak üzere “Batıcı-laik burjuva fraksiyonun önde gelen sermaye grupları büyümüyorlar” demiyoruz; dediğimiz, Türkiye’de sermaye birikimi sürecinde her iki kanat arasındaki rekabetin şiddetlendiği ve paylaşım savaşının sürdüğüdür. Söz konusu paylaşım savaşında elbette Batıcı-laik burjuvazi üretim ölçeği, uluslararasılaşma düzeyi ve finansal güç bakımından hâlâ üstünlüğünü sürdürmektedir. Bizim özellikle vurguladığımız İslamcı burjuvazinin kendi iktisadi gücüyle orantısız bir siyasal gücü elde etmiş olması nedeniyle bu mücadelede epey mevzi kazanmış olduğudur.

Bir diğer tespitimiz her iki fraksiyon arasındaki mücadelenin ekonomik alanda sermaye birikiminde kimin aslan payını alacağı; politik alanda ise sermaye birikiminin istikametine ve uluslararası ilişkilere kimin, hangi stratejik öncelikler temelinde yön vereceği üzerine yapıldığıydı. Bu konuda şimdiye kadar kalıcı bir uzlaşmaya varılamamış olması, hatta bu konulardaki ayrışmanın kanlı bir çatışmaya dönüşmüş ve aynı burjuva fraksiyon içinde ittifak yapmış sermaye gruplarından birinin tasfiyesi ile sonuçlanmış olması, bize Türkiye burjuvazisinin kendi içinde yaşadığı

⁵⁰ *Hürriyet*, 03.03.2017, *Evensel*, “OHAL ekonomiyi devletleştirdi”, 16.12.2016.

⁵¹ *Hürriyet*, 08.11.2016.

bu gerilimde uzlaşılardan ve ateşkeslerin geçici, çatışmanın belirleyici dinamik olduğunu göstermektedir. Bu çatışmanın nihai çözümünü belirleyecek olan taraflardan birinin diğerini yok edeceği bir politik güç elde etmesi olabilir. Çatışmanın sınırını belirleyen ana etkenler ise içerde işçi hareketinin - örneğin ağır bir ekonomi krize tepki olarak - canlanması karşısında burjuvazinin bir bütün olarak proletaryaya karşı düzeni korumak üzere ittifak yapması, dışarda ise emperyalist devletlerin Ortadoğu'da izleyecekleri dış politikanın Türkiye burjuvazisinin uzun vadeli çıkarları bakımından bir tehdit oluşturmasıdır.

Bulgular ışığında vardığımız bir diğer sonuç Erdoğan/AKP'nin her iki burjuva kanadı da bir "uzlaşma" etrafında birleştirebilme çabası içinde olmadığı; bir yandan derinleşen ekonomik kriz ve işçi sınıfının buna olası tepkisi karşısında her iki kanadın da ortak çıkarlarını savunan politikalar izlerken, öte yandan **esas olarak** İslamcı burjuvazinin "hegemonya projesi"ne destek verdiğidir. Bu tespit her iki sermaye kanadını da tatmin edebilecek taahhütleri ve aynı zamanda izlediği "havuç-sopa" politikaları sayesinde, İslami sermayenin yanı sıra Batıcı-laik sermaye çevrelerine mensup bazı sermaye kesimlerini de kendi yanına çekebilmiş olduğu gerçeğine gözlerimizi yummamızı gerektirmez. Kaldı ki dar çıkarlarının peşinden koşmak, daha fazla sömürü uğruna "omurgasız" davranmak, kendi iç çelişkilerinin ürünü olan kriz dönemlerinde aciz ve çözümsüz kalmış olarak "otoriter" devlet biçimlerine destek vermenin, bunların temsilcisi liderlerle işbirliği yapmanın sadece Türk burjuvazisine has bir özellik olmadığını da unutmamak gerekir. Bilakis bu olgunun bizim açımızdan politik sonucu, bir bütün olarak burjuvaziden, ama aynı zamanda Batıcı-laik burjuvazinin herhangi bir kesiminden de "demokrasi güçleri"ne destek gelebileceğini beklemenin boşuna olduğudur.

Her iki burjuva kamp arasındaki çatışmayı "otoriter" bir rejimle "demokrasi" isteyen muhalefet güçleri arasındaki bir mücadele olarak kavramakla **sınıfsal** temelde her iki burjuva kamp arasındaki bir mevzi savaşı olarak kavramanın farklı politik sonuçları olacaktır. İkinci kavrayışın politik çıkarsaması, bu iki kamptan birini desteklemeye dönük politikalara öncelik vermek yerine işçi sınıfının bu mücadeleye damgasını vuracağı, her iki taraftan da bağımsız bir üçüncü cephe inşa etmeye dönük somut adımlar atmak olsa gerek. Yakın dönemde Sol'da geniş kesimlerin politik yönelişi ise yaklaşan seçimlere hangi kampla ittifak içinde girilmesinin "demokrasi"yi ilerleteceği doğrultusunda oldu.

Türkiye'de egemen sınıf içi yapının son yıllardaki dönüşümüne dair yaptığımız araştırmadan hareketle ortaya koyduğumuz tespitler ve vardığımız sonuçlar bize şunu göstermektedir: Türkiye işçi sınıfının son 20-30 senedir sınıf mücadelesine damgasını vuramadığı bir konjonktürde burjuvazi içi sınıfsal çelişkiler öne çıkmış, politik gündemde belirleyici bir rol oynamıştır. Ama aynı zamanda tam da bu burjuvazi içi gerilimler ve mücadeleler işçi sınıfının sermayeden ve devletten bağımsız bir mücadele yürütebilmesinin koşullarını olgunlaştırmaktadır. Yeter ki bu mücadelede sermayenin o ya da bu kesiminin (İslamcı-laik, ümmetçi-ulusalcı, otoriter-demokrat vb.) arkasına yedeklenmeden bağımsız bir politika izlenebilsin.

Kitap Tanıtımı

Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP

***AKP iktidarının sınıfsal temeline ışık tutan kitabımız
İngilizce ve Türkçe'nin ardından yakında Farsça baskısı
ile okurlarıyla buluşacak.***

*Neoliberalizm,
İslamcı Sermayenin Yükselişi
ve AKP*

Hazırlayanlar:
Neşecan Balkan,
Erol Balkan,
Ahmet Öncü

Yordam Kitap

Kitap Tanıtımı

Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri

*Marksizm ve Sınıflar,
Dünyada ve Türkiye’de sınıflar
ve mücadeleleri*

Hazırlayanlar:

Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz,
E. Ahmet Tonak,
Yordam Kitap

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Marx ile Engels’in kaleme aldığı Komünist Manifesto’nun bu ünlü cümlesindeki “bugüne kadarki” ibaresi, bazılarınca “postmodern çağ” olarak niteledikleri döneme kadarki anlamına yorumlanmış olacak ki, özellikle 1990’lı yıllardan, yani Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa’da kapitalizmin restorasyonunun hızlandığı aşamadan sonra sınıf politikasının yerini “kimlik politikası”nın aldığı solda yaygın bir görüş haline geldi.

Ama öte yandan, tam da aynı dönemde, burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına karşı kapitalizmin tarihinde görülün belki de en uzun taarruzu yapıyordu. Durumun tuhafılığı dikkat çekiciydi: Burjuvazi işçi sınıfına saldırıyordu, yani sınıf mücadelesi veriyordu. Aydınlar (sol aydınlar!) ise işçi sınıfına dönmüş, sınıf mücadelesinin önemsiz ya da demode olduğunu telkin ediyorlardı.

Bu kitapta yazıları yayınlanmakta olan yazarlar, kendilerini solda yaygın olan bu modadan uzun zamandır ayırmış insanlar. Uzun yıllardır çalışmalarında sınıf kategorisine merkezi bir yer vermiş, gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de toplumun gelişmesini sınıf mücadeleleri temelinde kavramayı kendilerine pusula edinmiş araştırmacılar. Burada, bu konulardaki yazılarını bir araya getiriyorlar.

Yazıların konuları geniş bir yelpazeye yayılıyor. Marksizmde sınıfların teorik statüsü, günümüzde sınıfların ortadan kalkıp kalkmadığı, sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol taşıyan sendikalar, Türkiye’de sınıfların yapısı, köylülükten Gezi’ye sınıf mücadeleleri bunların bazıları.

Bütün bu yazıları birbirine bağlayan çizgi ise sınıflı toplumlarda yaşanan adaletsizlik ve yabancılaşma konusunda ortak bir anlayışı paylaşmaları, Türkiye’de ve dünyada sınıf tahakkümüne son vererek sınıfsız bir toplum yaratmanın yüce bir hedef olduğuna inanmaları. (Kapak yazısından)

Kitap Tanıtımı

Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi Ulusal Hesapların Ekonomi Politigi

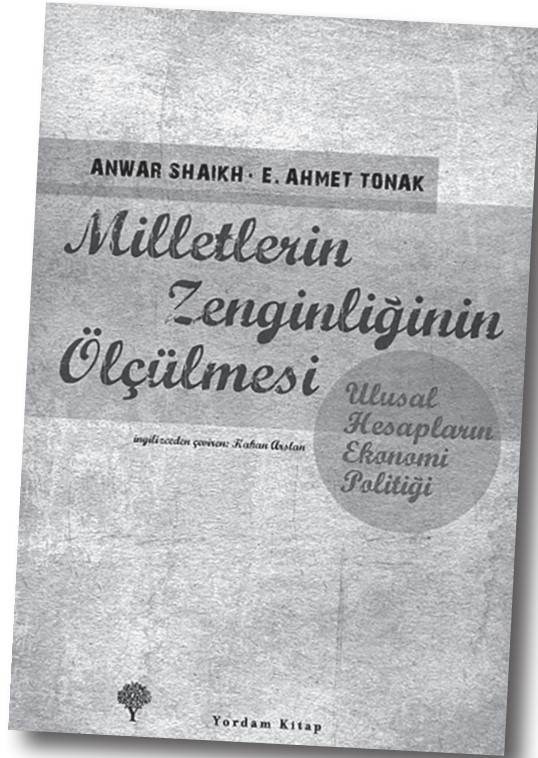
*Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi
Ulusal Hesapların Ekonomi Politigi*

Anwar Shaikh /

E. Ahmet Tonak

Çeviri: Hakan Arslan

Yordam Kitap

“Bu kitap, ulusal muhasebenin konvansiyonel yolla hesaplanmasıyla Marksist kategorilerle ölçülmesi arasındaki fark üzerine klasik bir çalışma olacak. Kitapta tartışılan artık değer oranı ile üretken olmayan emekçilerin sömürü oranı arasındaki farklılık yeni ve aydınlatıcıdır.”

Ernest Mandel

Yüksel Arslan'ın *Kapital*'i

E. Ahmet Tonak¹

O kitap da sahafa düşmüş; Hollanda'da birisi “270 dolara satarım diyor”! Şarap misali, durdukça mübadele değeri artan bir meta *Le Capital!* Hatta, bir ara internet ortamında müzayedeye bile çıkmış Arslan'ın kitabı.² Tanıtımı da harika: “*Aşık olunacak ve aşık kalınacak kitap.*” Aşağı yukarı kırk yıl önce *Le Capital* ile başlayan ‘kitabi’ tanışıklığım Arslan'ın 20 Nisan'da ölümü ile maalesef gerçek bir tanışmaya dönüşemedi.

1978 ya da 1979 yazı olmalı, mutad ABD – Türkiye seferlerimden birinde dönüşü Paris üzerinden yapmıştım. Hızlı örgütçülük dönemi; niyetim, ABD'deki (ve Kanada'daki) Türkiyeli öğrenci derneklerini federatif bir çatı altında toplama maceramızı Fransa'daki arkadaşlarla paylaşmak, Avrupa'daki durumu anlamak. Oturduk, konuştuk, stratejik ve taktik meselelere girdik, çıktık. Dönüşümden bir gün önce arkadaşlardan biri beni Fête de *l'Humanité*'ye (yani, o zamanlar Fransız Komünist Partisi'nin günlük gazetesi olan *l'Humanité*'nin festivaline) davet etti. Arslan'ın *Kapital*'ini orada gördüm ve hemen aldım. En sevdiğim, her yere taşıdığım, evin en güzide köşesini işgal eden kitabım oldu; aşık olmuştum *Le Capital*'e.

1 Yazıda kullandığım kaynaklara yurtdışında erişimimi sağlayan Emek Karakılıç'a ve Behçet Akalın'a müteşekkirim.

2 Yüksel Arslan. 1975. *Le Capital*. Paris: Libraire de la Nouvella Faculté.

Arslan'a *Kapital*'i resimlemek, daha doğrusu *Kapital*'den esinlenerek *arture*'ler (**art** + **literature**) yapma fikri nasıl geldi? O sıralar Arslan Marksist miydi, Marx'a yakınlığı nasıl gelişmişti? Kendisini tanımadan, sadece hakkında yazılanlara dayanarak bu sorulara cevap vermek zor. Yine de deneyelim ve Arslan'ın olgun döneminin bu önemli safhasının fikri geri planını kavramaya çalışalım.

Yukarıdaki sorulara bakalım Arslan ne demiş:

“K. Marx ve F. Engels üzerine çalışma fikri bende, Fransa’da Sınıf Savaşları (1848-1850) ve Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i’ni 1965 yılında hem hızlı hem de pek iyi anlamadan okuduktan sonra, 1966 yılında I. Pavlov’un Seçilmiş Eserleri’ni okurken uyandı.

Ne var ki Komünist Parti Manifestosu ellerimi yakıyordu.

Hâlâ hazır değildim!”³

Demek ki 1965 yılı itibariyle Arslan'ın Marx'la, Engels'le tanışıklığı başlamış. Ama Arslan'ın daha derinlemesine Marksist klasiklere kendini vermesi için Türkiye'ye dönmesi gerekecektir. Avrupa'da geçirdiği altı yılın sonunda, 1967'de memlekete “dönüşün şoku, bazı kişisel nedenler ve sınıfsal kökeninin etkisiyle kendini entelektüel açıdan sıkışmış..” hisseden Arslan eşik atlamaya, yeni bir evreye hazırdır. Türkiye, Arslan'ın altı yıl önce bıraktığı Türkiye değildir: “Kitabevlerinin vitrinleri, kaldırımlar, klasik ve modern Marksist yazınla dolup taşmaktadır.” Kendini, adeta “sosyalist bir ülkede hisseden” Arslan, ekonomi-politiğin “ABC’sini bile bilmediğinin” farkına vararak **Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kâr** gibi *Kapital* öncesi kitapları, kendi ifadesi ile “devirmeye” başlar. Yeni bir dönem başlamıştır. Arslan, bu dönemi, yani 1968-69 arasını, *geçiş dönemi*⁴ olarak niteler. Genç Marx'ın keşfi de denilebilecek bu dönemin olmazsa olmazı tabii ki **1844 Elyazmaları**'dir. Özellikle bu son kitabın etkisi altında “Yabancılaşmalar” adlı, 14 *arture*'den oluşan bir “küçük tablolar dizisi” ortaya çıkar.

Ve ardından, nihayet sıra *Kapital*'i *arture* leştirmeye gelir. Arslan'ın o karar gününü hatırlamasına şaşırılmamak elde değil: “*Kapital* üzerine bir dizi tablo yapma fikri, 4 Temmuz 1969'da, *Kutsal Aile*'yi okurken oluştu.”

Arslan'ın *Kapital* dizisine karar verdiği günü son derece net bir biçimde deklare edişi, sanırım bazı yorumcuların Arslan'ın artık Marx'a “vardığı”⁵ ya da “Marksist

3 Yazıdaki alıntılarının tamamı *A Retrospective of Yüksel Arslan Retrospektifi*'ndendir (2010. L. Yılmaz (der.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

4 Arslan: “Geçiş dönemi: Kendi üzerine düşünme. Küçük bir dizi üzerine çalışırken geçmişe doğru bakış..” (259).

5 Levent Yılmaz: “Arslan 1969'da... Marx'a varır” (27).

olduğu”⁶ tarihi 1969 olarak belirlemesine yol açmıştır. Arslan’ın yakın arkadaşlarından Orhan Duru’nun bu konudaki (benim de katıldığım) gözlemi ise şöyle: “1968 yılında Türkiye’den ayrılırken Marksizme yaklaştığını görüyoruz Arslan’ın. Bu yeni dönemine ‘Toplumcu Dönem’ adını verebiliriz.⁷ Marksist söylemi güncelleştirmeye ve görüntülere dökmeye uğraştığı bir dönem bu. **Das Kapital**’in yayımlanışının 100. yılı için hazırlanan kitabın kapağında Yüksel Arslan’ın yaptığı Karl Marx portresi yer alıyor.”⁸ Nitekim, Arslan da otobiyografik notlarında Türkiye’de geçirdiği sekiz ayın sonunda “Nisan 1968’de küçük bir Marksist olarak Paris’e dön[düğünü]” söylüyor.

1968’de 14 *arture*’lük “Yabancılaşmalar” dizisine girişir ve 1969’da diziyi tamamlar. ‘**Küçük Marksist**’ artık “harikulâde deneyim”ine hazırdır: “büyük eser” **Kapital**’in okunmasına geçilir; Arslan artık “altı yıl boyunca gece gündüz çalışmak üzere ‘küçük sanat dünyasından’ çekil[ir].” Bazılarının⁹ üretimi altı ayı aşan 30 *arture*’lük **Le Capital** dizisi işte bu dönemin (1969-75) ürünüdür.

Arslan’ın, **Le Capital** dizisi için **Kapital** ciltleri dışında **Grundrisse** ve **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** dahil olmak üzere Marx’ın ekonomi politik üzerine yazdığı bütün metinleri okuduğu kesin. Hem otobiyografisindeki referanslardan hem de *arture*’lerin yanına yaptığı alıntılardan çıkan, **Le Capital** dizisinin çok kapsamlı ve ciddi bir okuma sürecine dayandığı.

Kapital dizisini görme imkânı bulanları şaşırtan şeylerden biri, genellikle, işçilerin kafalarının yerine Arslan’ın el figürü kullanması oluyor. İnsan, “Ne demek istiyor Arslan?” diye sormadan edemiyor. İlginç olan Arslan’ın el figürüne varış süreci: “Emek gücünü satan -İngiliz fabrikatörlerinin kibar deyimiyle ‘hand’ yani ‘el’ diye adlandırılan- bir işçi ile bir kapitalisti -yani ‘kişileşmiş sermayenin ta kendisini’- karşılıklı alım ve satım ilişkileri içinde nasıl yüz yüze getirmeli? Bu sorunu aşmak amacıyla, işçinin kafasını emek gücünü simgeleyen eliyle, kapitalistin kafasını da parayla, ‘şeylerin siniriyle’ değiştirdim; yahn bir çözüm!”

6 Esra Yıldız: “[Arslan].. 1969’da Marksist olur.” (586).

7 Otobiyografisinde yaptığı alıntılardan Arslan’ın, Ferit Edgü’nün (ve Orhan Duru’nun) gerek ‘Toplumcu Dönem’ nitelenmesini gerekse diğer dönemlerini adlandırmalarını benimsediği anlaşılıyor: “1/ Arayış Dönemi..(1955) 2/ Erotik Dönem.. (1955-61) 3/ Düşünsel Dönem .. (1961-67) 4/ Toplumcu Dönem .. (1967-80) 5/ Bileşimci Dönem.. (1984’dan günümüze). (263).

8 Orhan Duru (32). Duru, **Das Kapital**’in yayımlanışının 100. yılı için hazırlanan kitaptan söz ettiğine göre yıl 1967’dir. Demek ki, Arslan 1967’de hatta öncesinde Marx’ın portresini yapacak kadar Marksizme yakındır. İnsan ister istemez, **Das Kapital**’in yayımlanışının 150. yılı için hazırlanan kitabın kapağında da Arslan’ın bir *arture*’ü olsa diye düşünüyor.

9 Arslan, *Kriz, Sermaye Dolaşımı, Artı-Değer, Sermaye Birikimi arture*’lerinin gerçekleştirilmesinin yedi-sekiz ayı bulduğunu söylüyor.

Kapital dizisi bittiğinde, Marksistlerin yakasını kurtaramadığı, o malum “Ne Yapmalı?” sorusu Arslan'ın karşısına da dikilir. Elindeki olanakları, konuları gözden geçirir ve ağır basan üçüne yoğunlaşmaya karar verir:

“1. **Kapital**'i Güncelleştirmek: **‘Tekelci Devlet Kapitalizmi’nden yola çıkarak, yeni bir diziyle, dünyanın en zengin ülkesinde olan biteni (ekonomik ve siyasal açıdan) göstermek, resme dökmek.**

2. **Az gelişmiş ülkeler (gelişmekte olan ülkeler): Türkiye kökenli birisi olarak, Türkiye üzerine bir dizi yapmak! Ama orada olmak, Türkiye'nin havasını solumak ve elinin altında binlerce belgeyi bulundurmamak gerek!**

3. **Sosyalist ülkeler.**”¹⁰

Son derece planlı çalıştığı aşikâr olan Arslan “**Kapital**'i Güncelleştirme ” adını verdiği bu dizinin de beş yılını alacağını bilmekle kalmaz, dizinin *arture*'lerinin 1981'de sergileneceğini de öngörür. Manidar olan, bu dizinin *arture*'lerinden birine Arslan'ın “Marksist değilim!” adını vermesi!

Ressamların, tablolarının kaderini belirlediğine pek rastlanmaz. Yüksel Arslan'ın olağanüstü retrospektifi 2009'da Bilgi Üniversitesi'nin Santral kampüsünde açıldı. İhsan Bilgin'e katılmamak elde değil, gerçekten “...artık dersane olan .. ÇSM (Çağdaş Sanatlar Merkezi)'nin rakipsiz en cazip sergisiydi.”¹¹ Arslan'ı tanıyan tanımayan altı ay boyunca bu sergiyi adeta tavaf etti. Sergi vesilesi ile tabloların altına konulan kimlik bilgisi kimin hangi tabloya sahip olduğunu da öğrenilmesine imkân tanyordu. “**Kapital**'i Güncelleştirme ” dizisindeki *arture*'lerden biri Amerikan emperyalizminin T.C. devleti ile sıkı fıkılığı üzerinedir.¹² Sergiyi gezenler o *arture*'ün üniversitenin “müze koleksiyonu”nda, yani Bilgi mütevellilerinin mülkiyetinde olduğunu görüyordu.

Ne olduysa oldu, bir süre sonra Bilgi Üniversitesi'nin mülkiyeti, zaten üniversiteye önceden ortak olan Laureate International adlı Amerikan şirketine geçiverdi. Dolayısıyla, “müze koleksiyonu”, yani Arslan'ın emperyalizm *arture*'ü de. Yine, ne olduysa oldu, bir süre sonra Amerikalı şirket müzeyi tamamen dershaneye çevirmekle yetinmedi, Arslan'ın bahsettiğimiz *arture*'ü de dahil olmak üzere onlarca *arture*'ünü Maçka Mezat şirketi aracılığı ile satışa çıkarttı.¹³ Ve de sanat dünyası

10 Alıntıda vurguları özellikle Arslan'ın terminolojik, siyasi ve çalışma tercihlerine dikkat çekmek için yaptım (EAT).

11 <http://serbestiyet.com/yazarlar/ihsan-bilgin/kavramlar-resimsiz-kalacak-782317>

12 İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan *A Retrospective of Yüksel Arslan Retrospektifi*'nin kapağında da bu *arture* kullanılmıştır!

13 https://issuu.com/mackamodern/docs/macka_mezat

karıştı: müzede sergilenecek beklentisi ile sanatçıların ucuza sattıklarını iddia ettikleri sanat ürünleri nasıl olur da pahalıya satılırdı, vs. vs.¹⁴

Nereden nereye gelmiştik? “*Kapital*’i Güncelleştirme” dizisinin 1978’de yapılan ABD emperyalizmi *arture*’ü 35 yıl sonra Türkiye’deki bir Amerikalı şirket tarafından fon sağlama amacı ile satışa çıkarılıyordu!

Andre Breton demişti: “*Tahayyül, gerçekleşme eğilimi olandır.*”

Arslan’ın, Marx’ın metinlerinden (teorisinden) yola çıkarak ürettikleri (tahayyülleri) hayatta yaşadıklarımıza mı (gerçeklere mi) dönüşmüştü?

14 <http://www.radikal.com.tr/hayat/bir-muze-koleksiyonu-parcalaniyor-1119625/>

Yüksel Arslan*

1933 Eyüp, Bahariye mahallesinde doğar. Babası ve annesi fabrika işçisidir. Önceki yıllarda babası 10 yıl askerlik (Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşları), annesi hizmetçilik yapmıştır.

1938 Tuğla fabrikalarında şeker ve karamela satar.

1940-45 İlkokulda elyazısının ve desenlerinin güzelliği dikkati çeker.

1945-48 Eyüp ortaokulu. Tatillerde gazete satıcılığı. Gogol'un *Müfettiş*'i ile klasikleri okumaya başlar. Hayatı boyunca okur.

1949-52 İstanbul Erkek Lisesi'ne girer. Tatillerde meyve-sebze satar. Şile'de bir mağarada kitap dolu bir sandıkta Nazım Hikmet'in ilk baskılarını bulur. Hepsini alır ve okur. Liseden bir arkadaşı resim defterleri ve yağlı boya yapmak için gerekli malzemeleri hediye eder. İlk çalışmaları lisenin koridorunda sergilenir. Arkadaşları Arslan'ı kutlar; o da ressam olmaya karar verir.

1953-54 İlk çalışmalarını imha eder. Tüp boya ları “doğa karşıtı” bulur. Sanat Tarihi bölümüne kaydolur. Kendi boya larını doğal malzemeleri kullanarak yapmaya başlar.

1955 İstanbul, Galeri Maya'da ilk sergi: “İlişki, Davranış, Sıkıntılara Övgü”. Resimlerin hepsi satılır. Sabahattin Eyüboğlu: “Büyük bir temizlikle, tabula rasa yaparak başlıyor. Çırlıçılak, iki boyutlu ve insansız bir dünya.” Kenar mahalleri terk, “bohem hayata” katılış.

1956-57 Resme dair bir faaliyet yok. Yaşın verdiği sıkıntılar, bunalımlar ve bunaltı! Eleşkirt'te askerlik, büyük bir masa ve bol zaman. İstanbul'a “dağ gibi resimle” dönüş.

1958-61 Alman Kültür Merkezi'nde ikinci sergi: Fallizm. Erotik ve otobiyografik eserler sanat ortamını karıştırır. Bir eleştirmen, Arslan'ın “Avrupa” ve “dünya” çapında bir ressam olduğunu yazar! Kültürel aidiyet polemikleri tetiklenir: Batı mı, Doğu mu, ezeli ve ebedi sorun! Andre Breton, Paris'te açacağı erotizm temalı Uluslararası Gerçeküstücülük Sergisi'ne (EROS) Arslan'ı davet eder. Yurtdışına çıkış zorlukları yüzünden Arslan

* Aşağıdaki biyografik bilgiler ağırlıklı olarak Y. Arslan'ın *A Retrospective of Yüksel Arslan Retrospektifi*'ndeki otobiyografik notlarından derlenmiştir. (2010. L. Yılmaz (der.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

bir yolunu bulup sergiye eserlerini yollayamaz. Nietzsche okumaları, derin etkilenme 1967 sonuna kadar. Artaud'yu okuma, ardından her türlü cinsel faaliyeti sonlandırma! Ferit Edgü Paris'e çağırır, on beş kadar eser, kara bir gömlek, ayrılmadığı birkaç kitabıyla Marsilya vapuruna biniş. Götürdükleri ile kapalı bir sergi. Sartre, Breton, Dubuffet ziyaretçiler arasında. Paris'te yaptıklarının sergilenmesi, Venedik'te sergi.

1963-65 Yaz sefaleti. Yan iş kabul etmeden, izmarit toplayarak, açlık çekilen bir hayat. Ortak sergi. Nisan'da daha sonra evleneceği Lidy ile tanışıyor. Avrupa turu. Kopenhag'ta sergi. Berlin'e yerleşme on aylığına. Lidy çocuk bekliyor. Paris'e dönüş.

1966-69 Pavlov'un *Seçme Eserleri*'ni okuyuş, Marx ve Engels okuma isteği. Altı yıl sonra Türkiye. İstanbul'da Alman Kültür Merkezi'nde, Ankara'da Fransız Enstitüsü'nde iki sergi. Savcılık on *arture*'ü "pornografik" bularak toplatıyor. Dört celse sonra Arslan *arture*'lerine kavuşuyor. **1844 Elyazmaları**'nın etkisi ile "Yabancılaşmalar" dizisi.

1969-75 4 Temmuz 1969'da *Kutsal Aile*'yi okurken *Kapital*'i resme dökme kararı. Eski *arture*'lerle Washington ve Paris sergileri. 30 *arture*'lük *Kapital* dizisi için kitabevleri kuyruğa giriyor. 14 Mart 1971, Arslan'ın kızı Selin doğuyor.

1975-80 *Kapital* dizisini güncelleştirme kararı. Mehmet Ulusoy'la *Egoist Hesabın Buzlu Sularında* adlı gösteride ressam ve sahneye koyucu olarak dört ay çalışma. 1979, Paris'te "*Kapital*"sergisi.

1980-86 "Etkiler" dizisi, tarih öncesinden günümüze, insanlığa ve bütün uygarlıklara evrensel bir saygı... İnsanın emeğiyle, aletleriyle yarattığı her şeye.. Otobiyografik bir başka dizi: "İkincil Etkiler", müzikçileri ve diğer sanatçı + sinemacı + bilim adamlarını da unutmamalı ... Paris'te "Siyasal Eserler" sergisi. 1986'da, 2000'e kadar çalışacağı "İnsan" dizisine başlar.

2000 "Etkiler" dizisinin devamı niteliğinde "Yeni Etkiler" dizisine başlar.

2009 İstanbul Bilgi Üniversitesi – Santral kampüsündeki Çağdaş Sanat Müzesi'nde retrospektifi açılır.

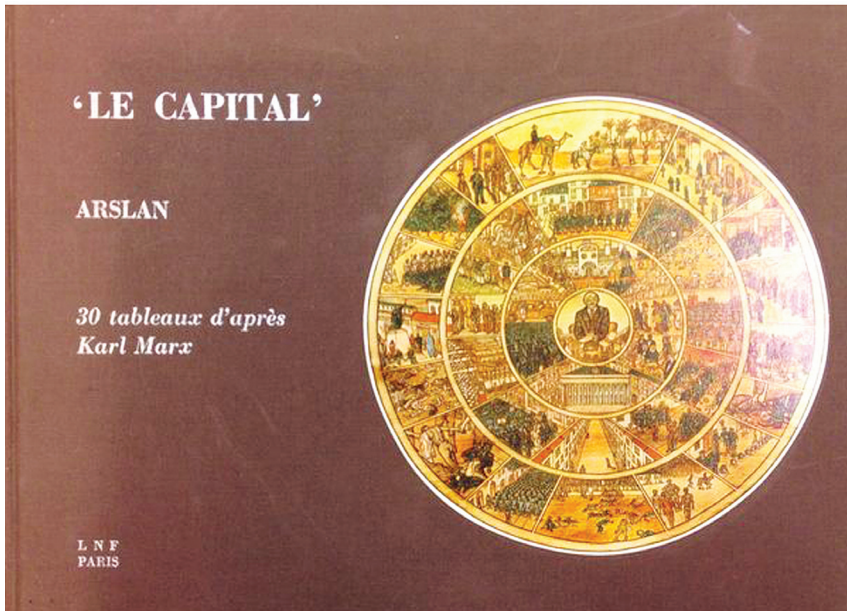
2013 Venedik Bienali'nde sergi.

2014 İstanbul Dirimart'ta sergi.

2017 20 Nisan'da Pariste öldü.

Yüksel Arslan atölyesinde

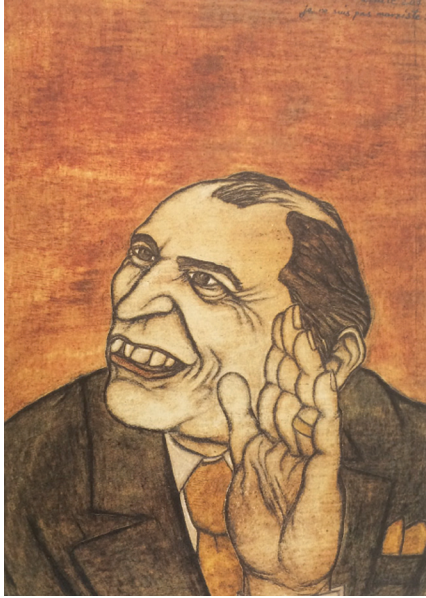
Yüksel Arslan'ın 1975'te yayımlanan kitabı, *Le Capital*

Kapital' i Güncelleştirme, arture 180

Arture153, Kapital II A, El

Kapital'i Güncelleştirme, *arture* 201, Marksist değilim !

Arture 128, *Kapital* XXV, Sermaye birikimi

Arture 156, *Kapital* VI, Sınıflar

Arture 159, *Kapital* IX, Kolonyalizm

“Her şeyin kıymetini bilen” Marksist şair, enternasyonalist “telkâri” ustası: John Berger

Şiar Rişvanoğlu

(...)

Hepsi, her şey, yaşa göre, amaca göre ve güzellik ölçüsünce
Aranır, bulunur, seçilir, bilen gözlerle
Ve ekmeği yapan, ağı ören, çorbayı pişiren
Ve gerçekliği iyi bilen
Ellerle.¹

Bertolt Brecht

İşçi sınıfı, emekçiler, yoksul köylüler, göçmenler, kadınlar ve tüm ezilenler, kendisinin çok sevdiği Frantz Fanon’un deyişiyle “Yeryüzünün lanetlileri,” yine çok sevdiği Nâzım’ın ifadesi ile “Büyük insanlık,” 20. yüzyılın en derin, en çok boyutlu, en romantik yazar, sanat eleştirmeni, ressam ve düşünürlerinden birini kaybetti. Ama hepsiyle birlikte, hepsinden önce, hepsinden üstün olmak üzere; gerçek an-

¹ “Weigel’in Aksesuarları”. Şiirin tamamı için: Bertolt Brecht, *Bütün Şiirleri 2*, İstanbul: TEM Yayınları, 2002, s. 252.

Kapital'e Güncelleşim adlı devrimci, enternasyonalist ve Marksist bir şairi, aynı zamanda. Şairdi o, ama sadece şiir yazar anlamında değil. **Yazdığı (öykü, roman, eleştiri, deneme, senaryo...her ne ise) ve çizdiği (resim, eskiz, karalama...) her şeyi adeta** (Sungur Savran'ın yoldaşımız Nail Satlığan için yazdığı harika yazısının² başlığında kullanmış olduğu anlama benzer bir şekilde) **bir "kuyumcu," Marksist bir sanat/kültür kuyumcusu, telkâri ustası edasıyla;** şiir gibi işlemiş olması anlamında. Bir de, Nâzım Hikmet'in "Postacı" şiirinde söz ettiği anlamda:

İnsanın, dünyanın, yurdun haberini,
ağacın, kuşun, kurdun haberini,
seher vakitlerinde
yahut
gecenin ortasında
taşıdım insanlara yüreğimin çantasında,
şairlik ettim
bir çeşit postacılık yani (...)³

Her anlamda şairdir Berger, dünyanın her yerine, dünyanın her yerinden haber taşır, bilgi aktarır, yorum götürür, çizim ulaştırır, senaryo paylaşır, politik eylem ve tavır gönderir. **Ama hepsinde son derece tatlı bir lirizm, yaratıcı ve canlı bir devrimci romantizm, sonsuz ve sınırsız bir umut ve yine Nâzım'ın çok sevdiği kavramla "nikbinlik," velhâsılı rengârenk bir şiirsellik vardır.** Hepsinde! En "ciddi", "teorik" anlatımlarının ya da çizimlerinin arasına birden bir iki dize, ya da bütün bir şiir yerleştirir, kendisinden veya çok ünlü ya da gizli kalmış, tanınmamış, isimsiz bir şairden. Nikaragua'dan, Hindistan'dan, Filistin'den, Angola'dan. Berger en temel mottosu haline getirmiş olduğu "nikbinliği"ni şu sözlerle açıklar: "Umut ilkesi ve kötülük hakkında konuşmadan estetik üzerine bir şey söylemek olanaksızdır."⁴ Tam da Trotskiy'in, devrimin yeni sanat anlayışını tanımlarken tarif etmiş olduğu gibi: "Bu yeni sanatın kötümserlikle, kuşkuculukla ve bütün diğer ruhsal çöküş biçimleriyle bağdaşması mümkün değildir."⁵

Berger'in şiirle ilişkisini belki en iyi kendisinin şu sözleri anlatır:

Olayları sözcüklerle anlatmak o sözcüklerin duyulacağı ve anlattıkları olayların yargılanacağı umudunu da birlikte getirir. Tanrı tarafından ya da tarih tarafından yargılanacağı umudunu. Her iki durumda da yargı uzak gibi görünür. Oysa hemen yanı başımızda olan ve bazen yanlışlıkla yalnızca **bir araç sanılan dil, ken-**

2 Sungur Savran, "Marksizmin Kuyumcusu", *Devrimci Marksizm*, Sayı 19, Sonbahar 2013-Kış 2014, s. 47.

3 Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Ne Yazık ki!-Ş.R.-), 2016, s. 1534.

4 John Berger, *Şiirin Saati*, İstanbul: Adam Yayınları, 1998, s. 68.

5 Leon Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1989, s. 12.

disine şiirin seslenmesiyle, inatçı ve gizemli bir biçimde, yargısını verir. Bu yargı herhangi bir ahlak yasasından açıkça farklıdır, ama duydukları karşısında iyilik ve kötülük arasında önemli bir gösterge olur. Öyle ki şiir yoluyla dilin yalnızca bu ayrımı yapmak ve korumak için yaratıldığını görürüz. İşte bu yüzden, günümüzde **zenginlerin haksız yere elde ettiklerini korumak için yaptıkları korkunç canavarlıklara karşı dünyada en kesin biçimde karşı duran güç şiirdir. İşte bu yüzden, fırınların saati aynı zamanda şiirin de saatidir.**⁶

Trotsky, Sergey Yessenin anısına yazmış olduğu muhteşem yazıda: “Devrim, her insan için yalnız **ekmek hakkı değil şiir hakkı da** elde edecektir” der.⁷ İşte Berger'in şiire vermiş olduğu değer böyle bir şeydir. **Tam da bu yüzden “şiirin saati” için yakıştırdığı şey “fırınların saati”dir. Yani ekmeğin saati!** Daha veciz ifade edilebilir mi?

Berger, şiiri “**her şey arasında yakınlık kurarak dilin yaşantıya ilgi duymasını sağlayan şey**” olarak tanımlar. Bu yakınlığın şiirin çabasının bir sonucu, şiirin yöneldiği her eylem, ad, olay ve bakış açısını bunlar arasında kurduğu yakınlıkla bir araya getirmesinin bir sonucu olduğunu söyler. Ona göre; çoğu zaman dünyanın acımasızlığına ve umursamazlığına karşı çıkarılabilecek şiirin yaşantıya duyduğu bu ilgiden daha dayanıklı bir şey yoktur.

Ben de 26 yıllık dostumu, yoldaşımı kaybettim. Ne yazık, onun bu ilişkiden hiçbir zaman haberi olmadı. Kürdistan'dan (Türkiye, Irak, İran ve Suriye Kürdistanları) Kanada'ya, Güney Afrika'dan Küba'ya kadar nice insanın bu yoldaşlık ilişkisini (benim aktarmam ile) bildiği halde kendisinin bilmemiş olması belki ancak onun öykülerinden birine konu olabilir. Zira iki kez onun yaşadığı köyün çok yakınlarına kadar gittim, en büyük hayallerimden biri olan onunla tanışmak, sohbet etmek hayalimi gerçekleştirilmeme neredeyse ramak kalmıştı, lâkin ikisinde de olmadı, olmadı. Her ne hâl ise; bu yazı esas olarak onun sanatçı kişiliğinin, eserlerinin bir değerlendirmesi olmayacak. Zira bu çerçevede, bu satırların yazarının sınırlarını aşar. Okuyucunun bundan sonraki satırları daha çok bir dostun, yoldaşın arkasından dökmüş (elbette ana damar olarak ideolojisine ve politik duruşuna ve kısmen eserlerine de referans yapılacak olan) **politik bir uğurlama (asla veda değil!) ağıtı** ya da **şarkısı, aslında tam onun sevdiği deyimle baladı olarak okuması tercih edilir.**

Ne ilginçtir ki, bu yazıyı yazmaya karar verdiğim ve kafamda yazmaya başladığım yer Cizîre (Cizre)'dir. Bağlantı ise çok farklı, okuyucuya dolaylı gelebilir, ama değil! Anlatayım. Geçtiğimiz ay (Şubat 2017), tam bir yıl önce Şubat 2016'da (ne yazık ki tam tarihi hâlâ bilemiyoruz) bodrumlarda katledilmiş olan dostum Mehmet Tunç ve kardeşi Orhan Tunç ve diğer katliam kurbanları için yapılan küçük bir anma toplantısına katılmıştım. Mehmet Tunç ile ilgili bir anımı anlatmam istendiğinde ise şu sahneyi anlatmıştım. Henüz daha Cizîre kuşatması ilk günlerindeyken,

6 John Berger, a.g.e., s. 68. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

7 Troçki, a.g.e., s. 217.

2015'in Eylül ayında bir grup insanla ziyarette bulunmuştuk. Kuşatma, Rojava, '93 Konsepti, ölümler, kayıplar, eski günler, direnişin zorlukları, fedakârlıklar, hastalar, göçler, gıda ve ilaç ambargosu derken sohbet giderek koyulaştı. Mehmet bir ara ani bir hareketle ayağa kalktı ve arka odalardan birine gitti, elinde bir kitap ile geri geldi. Che Guevara'nın *Sosyalizm ve İnsan* kitabı. "Hatırladın mı?" diyerek koca elle-riyle kitabı salladı ve açıp o görkemli ve makamlı, nağmeli (Mehmet aynı zamanda bir dengbejdi zira) sesiyle bir klam ya da stran okur gibi iki pasaj okumaya başladı. (Hatırlamıştım. Yıllar önce Adana'da zorunlu (!) ziyaretlerinden birinde kendisine vermiş olduğum kitaptı.) Pasajlar şunlar: (ilkindeki vurguladığım bölümü okuyucu hemen hatırlayacaktır):

Eğer yeryüzünde ödedikleri kan borçlarıyla ve müthiş trajedileriyle, her günkü yiğitlikleri ile, dünya halklarının artan nefretinin saldırısı karşısında emperyalizmin güçlerini paramparça edebilmek için indirdikleri bitmez tükenmez darbelerle **iki, üç, daha fazla Vietnam yaratılabilseydi**, gelecek bize nasıl da aydınlık ve yakın görülecekti! Ve biz hepimiz, darbelerimizin **daha güçlü, daha güvenli ve mücadele eden halklar için her çeşit yardımın daha etkili olması için birleşmeyi başarabilseydik**, gelecek o zaman nasıl da yakın olurdu!

(...)

İnsanlığın kaderi tehlikedeyse, bir insanın ya da **bir halkın maruz kaldığı tehlikeler ya da fedakarlıklar ne ifade eder ki.**⁸

Mecliste bulunan herkes -ben de dahil- garip bir şaşkınlık ve heyecan içinde, neredeyse donmuştuk. Devam etti Mehmet bizi uyandırmak istercesine: "Bizim kılavuzumuz bunlardır heval!" Ben bu söz üzerine ne kadar umutlandığımı hatırladım ve o sürecin devamında hep son ana kadar o bodrumlardan sağ çıkmalarını bekledim Mehmet'in, Orhan'ın ve diğerlerinin. Ama çıkamadılar.⁹ Ne yazık ki Mehmet ölümünden sadece birkaç gün önce aşağıdaki sözleri söyledi ve aynen o sözlerde haykırdığı şekilde "yakılarak" gitti!

60 gündür bağırıyoruz, çağırıyoruz, **avazımız çıktığı kadar bütün halka seslendik**. Cizre halkı var gücüyle bedenini siper etti tanka, topa, lav silahına, roket atarlara bedenini siper etti. Hiç kimsenin şüphesi olmasın, mücadeleye devam eden arkadaşlara selamlarımı iletiyorum. Cizre halkı 60 gündür soğuğa rağmen, açlığa rağmen, susuzluğa rağmen diz çökmedi. **Onun için kalan insanların bizimle gurur duyması lazım**. Biliyorum belki yaklaşıyorlar. Yavaş yavaş infaz etme riski de var. Çünkü adamlar dün de geldi ve "Teslim olun yoksa hepinizi yakacağız. Hepinizi içerde boğduracağız" tehditleri yaptı. (...) Cizre halkı ola-

⁸ Che Guevara, *Sosyalizm ve İnsan*, İstanbul: Yar Yayınları, 2005, s. 178, 179.

⁹ Mehmet'in ve Cizrelilerin trajik sonu için bir çok kaynağın yanında bkz.: <http://t24.com.tr/haber/cizrede-hayatini-kaybeden-mehmet-tuncun-annesi-bana-bir-avuc-kul-verip-al-bu-senin-oglundediler,331312>, (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

rak diz çökmeyeceğiz. Doğrudur açız, susuzuz, ilaçsızız, kefilerle bazı yaraları sarmışız. Ama bu o anlama gelmiyor ki bu bir yalvarıştır, teslim oluşturun, teslim olmayacağız. İlk günkü gibi omuz omuzayız, direnişimiz devam ediyor. **Ama şu yaralıların, kan kaybedenlerin kurtarılabilmesi için, kan kaybetmemesi için herkesin Cizre'ye yönelmesi lazım.** Tabi kalkmıyorlarsa, insanlığın öldüğünü düşünüyorsa da artık kendi bilecekleri iştir.¹⁰

Şu ifadelerdeki çağrının, öznelere olan sömürge coğrafyalarının özgüllüklerinin ve dönemlerin farklılığına rağmen, benzerliğine bakar mısınız! Biri 1964 yılında Vietnam için, biri 2015 yılında Cizre için söylenmiş! Bir farkla, biri dünyanın öteki ucundan Che tarafından Vietnam halkı için, diğeri tam da trajedinin yaşandığı (ve yaşanacağı) noktadan Mehmet Tunç tarafından kendi halkı; Kürt halkı için.

Gelelim Cizre'de bana John Berger'i hatırlatan bağlantının ilk halkasına. Buyrun: bakar mısınız John Berger'in Che Guevara'nın ölümünden hemen günler sonra yazdığı şu satırlara: "Açıķça söyleyelim: katlanılmaz olan Vietnam'daki savaş değildir; Vietnam dünyanın bugünkü katlanılmaz olan durumunu doğrulamaktadır. Durum o boyutlardadır ki **Vietnam halkının verdiği örnek bir umut ışığı olmuştur.** Guevara bunu anlamış ve buna göre davranmıştır."¹¹

İkinci halka ise Berger okumalarımın birinde beni en çok etkileyen bölümlerden biridir. 6 Ocak 2002 tarihinde yapılan bir söyleşide (*The Chronicle* için yapılmış olan) kendisine, bir ziyaretinde İstanbul'da bir gecekonduda, bir göçmen evinde raflarda kendisinin göçmen işçileri Jean Mohr'un fotoğrafları ile mükemmel tasvirlerle anlatmış olduğu orijinali 1975, Türkçe ilk basımı 1987 tarihli, *Yedinci Adam* kitabını gördüğünde söylemiş olduğu "Bundan sevinç duydum" ifadesi hatırlatılıyor. Bunun üzerine sorulan bir soruya şöyle yanıt veriyor:

Yedinci Adam'ı o kitap rafında görmek köşe yazarlarının, edebiyat eleştirmenlerinin övgülerinden çok daha değerliydi benim için. *Yedinci Adam* sadece benim kitabım değil, aynı zamanda Jean Mohr'un kitabı. Ve aynı zamanda, defalarca konuştuğum, dertlerini dinlediğim ve yaşadıklarımı anlattığım **göçmen işçilerin kitabı.** Duygulandırıcı olan şey, o kitabın, anlattığı insanlar tarafından bilinmesi, kabul görmesiydi. Çıktığı eve geri dönen bir kitaptı. Bunu nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum (uzun bir suskunluk) (...) *Yedinci Adam'ı* o evde bulmak, **uzattığım elin başka bir el tarafından, o kitabı yanı başında bulunduran bir adamın eli tarafından tutulduğunu hissetmekti.**¹²

Berger'e denk gelen rastlantının ilginçliğinden öte **yorumu gerçek kişiliğini**

10 <http://barisicinaktivite.com/mehmet-tuncun-yasami/> ve https://www.wikisosyalizm.org/Cizre_Direni%C5%9Fi (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

11 John Berger, *O Ana Adanmış*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 137. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

12 John Berger, Yücel Göktürk, *İstanbul'dan Gelen Telefon*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 15-16. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

ortaya koyuyor Berger'in. İşçi sınıfına inanmışlığı, tevazuu ve içtenliği.

(Bu arada haksız mıyım hatırlamakta Berger'i, Cizîre'de! Bir küçük eklemeyle: o sahnede benim yerimde Che Guevara olacaktı! Kim bilir ne kadar mutlu olurdu direniş ve dayanışma üzerine yazmış olduğu o satırları bir serhıldan kahramanının elinde gördüğüne? Hadi soyutlamayı biraz daha geliştirelim; yine benim yerimde bu kez John Berger olsa idi Cizîre'de eminim o da! Che'nin değil de, kendi kitabını görmüşçesine!)

Berger'i son nefesine kadar işçi sınıfına, yoksul köylülüğe, genel olarak tüm yoksullara, ezilenlere bağlayan o kopmaz zincirin en önemli halkalarından biridir *Yedinci Adam* kitabı. **Göçmen işçiler üzerine bir tartışma başlatmak ve bu arada işçi sınıfının uluslararası dayanışmasını desteklemektir amacı.**¹³ Fotoğraflar ve anlatım Avrupalı (Türkiyeli, Portekizli, İspanyol, Yunanlı, Yugoslav) göçmenlerle ilgili olmakla birlikte **tema dünya işçi sınıfıdır.** Hatta kendisi, temayı tam olarak "özgürlüğün yok oluşu" olarak tanımlar ve devam eder: Bu yok oluşun tam olarak anlaşılması için nesnel ekonomik bir sistemle sistemin kapanına kısıtlanmış insanların öznel yaşantıları arasında bir bağ kurmak gerekir. Nitekim Berger; bu bağı son derece yerinde ve bilimsel tespitlerle kurmuş ve o öznel hayatların toplamından, sömürünün özel bir biçimi olan **göçmen işçi emeğinin sömürsünden tek tek o ülke kapitalizminin ve bir bütün olarak emperyalizmin nasıl faydalandığını, ne tür çelişkileri daha da keskinleştirdiğini son derece şiirsel ama bir o kadar da keskin politik bir dille anlatıyor.** Daha sonra hemen her eserinde doğrudan ya da dolaylı ifadelerle ifade ettiği Marksist ve anti-Stalinist (Kendisi bu ifadeyi kullanmıyor olsa da, her tespitinde ya da referansında ve hemen her seferinde kendisini Stalinist çizgiden ayırmaya özen gösterdiği için bu sıfatı kullanmak gerek) söylemi burada da çok açık kullanır:

Yirminci yüzyılda, dünya tarihini emperyalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme diye tanımlayabileceğimiz evrensel yasayı en geniş uygulama alanına soktuğunu görürsek, anlayabiliriz.¹⁴

Berger'in işçi sınıfı ile ilk ilişkisi esasen annesinden gelmektedir. Zira annesi işçi sınıfından bir ailenin kızıdır. (Babası Stanley Berger ise, I. Dünya Savaşı sırasında askeri birlikte görevli bir subaydır). Berger'in işçi sınıfı ile teması 1944 ve 1946 yılları arasında İngiliz ordusunda görev yaptığı sıralarda, siyasi tercihi nedeniyle subay olmayı reddettiği ve üstlerine karşı geldiği gerekçesiyle Büyük Britanya'nın (Birleşik Krallık) sömürgesi olan Kuzey İrlanda'ya sürülmesi ile kurulur. Burada kaldığı bir yıl için, "Askere alınmış eğitimsiz ve genç insanların arasındaydım. Bu, işçi sınıfından çağdaşarımla ilk kez gerçekten tanışmamdı. Onlar için ailelerine ve sevgililerine mektuplar yazardım. Bu ilk kez toplum için yazmaya başladığım

¹³ John Berger, Jean Mohr , *Yedinci Adam*, İstanbul: Agora Yayınları, 2011, s. vi.

¹⁴ John Berger, Jean Mohr, a.g.e., s. 27.

dönem olarak görülebilir. Gerçi çok kötü bir yıldır ama şimdi geriye baktığımda beni şekillendiren çok önemli bir deneyim olduğunu görüyorum” diyecektir.

Berger, bugün bütün Avrupa'nın başının belası olan ırkçılığın, göçmen düşmanlığından beslenmekte olan bu boyutuna daha o tarihlerden dikkat çekmiştir. Yine benzer şekilde; işçilerin yaşadığı mekânların korkunçluğunu, çalışma şartları ve işyerlerinin insanlık dışılığını, maruz kaldıkları dışlanmışlık, yalıtılmışlık uygulamalarını, yaşanan kültürel erozyonu, yozlaşmayı, sosyal alandaki kısırlaşmayı, göçmenlerin çoğunun köylü olması nedeniyle öngörülebilecek olan ama kapitalistlerin kâr hırsı yüzünden engellenmeyen iş cinayetlerini, hatta sendikal bürokrasinin ikiyüzlülüğünü ayrıntılı olarak ele almıştır. Öyle ki kitabın bazı bölümleri teorik açıdan da dikkate alınmayı hak edecek düzeyde derinliktir.¹⁵

Köylülerin “kurtarıcısı” Berger!

(...)

Bir ülkenin geleceği
Küçük topraklarının ipoteği altındadır.
Ve birer kaya parçası gibi dururlar su geçirmeden
Zamanın derin ırmakları önünde...
Köylüleri, söyleyin nasıl
Nasıl kurtaralım?¹⁶

Şükrü Erbaş

Bu kitaba değinmişken, John Berger'in Marksizm yorumunu “özgün” kılan bir yönüne değinmek gerek. Berger, köylülüğe başından beri ortodoks Marksizmin¹⁷ yaklaştığından farklı bir bakış sergilemiştir. Ona göre Marx ve ardılları, hatta Trotskiy dahi köylülüğün karakterini ve modern dünyadaki yerini doğru okuyamamıştır. Hatta bir yazısında Marks'ın kırsal hayatın budalalığı konusunda (Komünist Manifesto'da geçen bölüm) abartılı bir dil kullandığını dahi söylemiştir. Köylü deneyiminin özünde evrensel olduğunu ve dünyanın en eski deneyimi olduğunu, onların yaşamından çıkarılacak çok önemli derslerin olduğunu söyler.¹⁸ Berger'in köylülükle ve kırsal yaşamla kurduğu bu yarı duygusal, yarı kültürel (entellektüel ama daha da çok pratik) bağ bir aşamadan sonra 1962 yılında, Yukarı Savoie'da, Fransız Alpleri'nde, İsviçre sınırına ve Cenevre'ye çok yakın bir köy olan Annemasse'ın Quincy köyünde yaşamaya başlaması ile daha da derinleşecektir. O kadar ki, entellektüel faaliyetleri ve seyahatleri dışında kalan zaman diliminde, “pratik olarak bir

15 John Berger, Jean Mohr, a.g.e., s. 96.

16 Bu mükemmel şiirin tamamı için: Şükrü Erbaş, *Seçilmiş Şiirler*, İstanbul: Piya Kitaplığı, 2003, s. 48.

17 Burada “ortodoks” kavramı elbette olumlu anlamda kullanılmaktadır.

18 John Berger, *O Ana Adanmış*, s. 141.

köylü gibi yaşadığını” ifade eder. Bu tercih başka bir açıdan ise; üst-orta sınıf bir İngiliz, (eski) bir asker ve bir Londralı olarak, **Marksizmi ve devrimciliği tercih ettiği andan itibaren burjuvaziye ve onun yaşam biçiminin en “modern” ve “güncel” biçimi olan metropol yaşamına vermiş olduğu radikal bir yanıtıdır.** Berger’in, *Onların Emeklerine* üst başlığı ile yayımlanmış olduğu *Domuz Toprak* (1979), *Leylak ve Bayrak* (1990) ve *Bir Zamanlar Avrupa’da* (1990) üçlemesi yok olmakta olan bu yaşam biçimini anlamlandırma ve “komşu”larına bir nevi borcunu ödeme çabasıdır. Bu üçlemede köylülük, göç, entegrasyon ekseninde köylülüğün yaşamış olduğu gerek ekonomik, gerek sosyal olgu ve sorunları, gerekse özellikle Batı Avrupa’nın kalbinde göçe ve devamında “işçileşmeye” zorlanmış olan bireyin yaşadığı “yabancılaşmayı”, çok farklı boyutlarıyla ve derinlikli olarak son derece etkileyici bir biçimde ele alır.

Sonuç olarak **katı ve kesinleşmiş bir yargıya varmamakla birlikte; özellikle modern dünyada köylülerin ortaya koydukları soruyla siyasal gerçeklik arasındaki ilişkinin iyice irdelenmesi gerektiğini söyler.** Şöyle der bir söyleşisinde:

Bilgilerinin yanı sıra bazen ne kadar kurnaz, esrarengiz olduklarını da söylemekte yarar var. Sadece köylüleri değil, hiçbir insan grubunu idealize etmemek lazım. Troçki gibi Marks da eleştirel bakar köylülere. Patates çuvalına benzetir. Kentle köyler arasındaki sevgisizlik, saygısızlık yüzyıllar öncesine uzanıyor. KİLİSEYE bakın: Yoksulların peygamberi İsa’yla Vatikan’ın İsa imgesi de birbirinden farklıdır. Tıpkı Türkiye’de Yunus Emre’nin Kuran’a bakışının, sultanların bakışından farklı olması gibi. Harika bir ozan Yunus. Köyde yaşamaya başlarken hafızanız çeşitli fikirlerle dolu olabilir. Öncelikle öğrenmeye hazır hale geliyorsunuz. Bu açık olmak, dinlemek demek. Bazen hızlı yargılar vermeniz gerekir. Sanki, yaşlandıkça anlık yargılarınız karmaşıklaşıyor. Kendilerini çözmek zor bu yargıların, değil ki teorik çıkarsamalar yapmak...¹⁹

Burada Marksizmin yaklaşımına kendi bakışı ile eleştirel bir yaklaşım vardır, ancak yine de ideolojik olarak karşı ya da farklı bir uca savrulmaz ve sonucu şöyle bağlar:

Şu ya da bu biçimde her zaman sermayenin çıkarıyla ilgili olan bu siyasal konjonktür (“köylülüğün” konumu, “mülkiyet” ilişkileri..vs., -Ş.R.-) Marksist çözümlenmeye açıktır.

Bunların yanında; Berger, “sosyalist deneyimler”den (bürokratik işçi devletleri) yola çıkarak köylülere yönelik olumsuz uygulamalarından bahsederken her seferinde Stalinizme referans yapar. Yukarıdaki söyleşiden alınan pasajın hemen devamında şöyle der örneğin:

Bu nedenle Stalin döneminde köylülüğün şiddet kullanılarak dönüştürülmesi,

19 Bkz.: <http://kulturservisi.com/p/john-berger-turkiyenin-farki-tukenmeyen-trajedi>.

kolhozlara zorlanması gibi büyük insanlık suçları işlendi. Tüm bunlar gerçeği gören bazı bolşeviklerin uyarılarına karşın yapıldı.²⁰

Burada kastettiği “bazı Bolşevikler” Trotskiy ve onun izinden giden yoldaşlarından başkası değildir elbette. Yine “Köylü Deneyimi ve Modern Dünya” başlıklı bir denemesinde de şunu yazar:

Rusya’da özellikle Stalin döneminde, milyonlarca köylü acımasızca yok edildi. (...) Kurban vermeye dayanan Stalinci bir fırsatçılık hüküm sürmeye başladı; geçmiş de yeniden yazıldı.²¹

Hatta aynı denemede Lenin’e atıf yaparak: “Geçmişin bir kalıntısı olduklarından köylülerin **ortadan kalkmaları gerektiği** sonucuna - tıpkı Ortak Pazar konusunda Mansolt’un, Sovyetler Birliği bağlamında da Lenin’in yaptığı gibi- varmak gerekmez mi?” diye sormayı ihmal etmez.²²

Bir ara başlık: Alplerin Yaşar Kemal’i!

Tam bu bağlamda, geçerken özellikle yukarıda anılan bu üçlemede, ama hemen her eserinde yer alan yine şiir kıvamındaki doğa ve hayvan tasvirlerinin hakkını teslim etmek gerekir. Berger, **o eşsiz gözlem gücüyle, yıllarını verdiği eleştirinin ve yorumun (fotoğraf sanatı) öznesi olan fotoğraf makinesi kadar dakik olan keskin gözleri ve algısı ile mükemmel betimlemeler yazar:**

Dağlarda yetişen çiçeklerin düzlüklerde yetişen aynı çiçeklerden daha parlak ve yoğun renkleri olur; benzer bir ilke gökgürültüsü için de geçerliydi. Dağlarda şimşek de sadece çatallanarak çakmaz, daireler çizerek, dans eder, gök yalnızca gümbürdemez, yankı yapar. Ve bazen bir sonraki gökgürültüsü geldiğinde, öncekinin yankısı hâlâ yankılanıyordu, öyle ki körüklenme süreklidir.²³

Ya da:

Gelincik çiçek açmazdan önce, yeşil çiçek zarfı bir bademin dış kabuğu kadar serttir. Sonra günün birinde bu kabuk çatlayıp açılır. Üç yeşil kabuk parçası toprağa düşer. Zarfı açan bir balta değildir, sadece, zar kadar ince, bez gibi katlanmış, top olmuş taç yapraklarıdır zarfı zorlayan. Bu taç yaprakları açılırken renkleri neonumsu pembeden, çayırlarda görülebilecek en cart kırmızıya dönüşür. Sanki çiçek zarfını çatlatan güç, bu kızılın kendini gösterme ve görülme isteğidir.²⁴

20 Bkz.: aynı söyleşi: <http://kulturservisi.com/p/john-berger-turkiyenin-farki-tukenmeyen-trajedi>.

21 John Berger, *O Ana Adanmış*, s. 144.

22 A.g.e., s. 141. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

23 John Berger, *Bir Zamanlar Avrupa’da*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 62.

24 John Berger, a.g.e., s. 113.

Bu ve benzeri tasvirler, anlatımlar sayısızdır. **Bu yönüyle Berger için Alplerin Yaşar Kemal’i benzetmesi çok da abartılı olmayacaktır.** Berger, her şeyine işlemiş bu doğa aşkının kökenini ve biçimini, sanatçı Ian Breakwell ile birlikte yaptığı bir filmde şöyle anlatır:

Küçük bir çocukken, dört altı yaş arası, doğaya dair güçlü bir algım vardı. Çoğu çocukta ya da tüm çocuklarda olduğunu sanmıyorum. Sonra mantık, rekabet ve diğer öncelikler tarafından sökülüp atıldı. Doğa seni, tanıdığın herkesi ve başına gelen her şeyi çevreleyen bir yumurta şekline sahipti... Doğanın yumurtası yoğun ve var olan her şeyi içine alıyordu. Onu bir yumurta olarak düşündüm çünkü köşeleri olmayan bir kaptı. Dışında hiçbir şey yoktu. Hiçbir şey.

Tam da burada, geçerken Berger’in Türkiye ve bu coğrafya ile de özel bir bağı olduğunu hatırlatmak gerek okuyucuya. Bir dizi eserinde Türkiye’ye, Türkiyeli işçilere, göçmenlere gönderme vardır. Sadece bir örnek olarak; *Leylak ve Bayrak* romanının kahramanlarından Murat, *Hedef* isimli devrimci bir gazetenin dağıtıcılarından Türkiyeli sosyalist ve göçmen bir işçidir. Berger, “Sanat ve Devrim” kitabını 1974’te yayımlayan Yankı Yayınları sahibi Kemal Demirel ve Türkiye’deki çevirmenlerinden biri Cevat Çapan’ın daveti üzerine Türkiye’ye yapmış olduğu ilk ziyaretinde; 1979 yılında, Sungur Savran’ın deyişi ile “Türkiye’nin (Anadolu ve Kürdistan-Ş.R.) ovasını, dağını, kurdunu, kuşunu, köylüsünü, kentlisini en iyi anlatan insan”²⁵ Yaşar Kemal ile Kumkapı’da Kör Agop’un meyhanesinde türküler üzerine sohbet etmiştir. Aynı gezide şair Can Yücel ve yönetmen/oyuncu Mehmet Ulusoy ile aynı sofrada bulunmuş, meclisteki herkes ile Cevat Çapan’ın deyişi ile “kırk yıllık dost” gibi sohbet etmiştir. Yine Cevat Çapan’ın bir arkadaşının evinde, Ruhi Su’yu dinlemiş, bir başka arkadaşlarının evinde Beklan Algan’ın sahneye koyduğu *Cesaret Ana ve Çocukları* oyununu televizyondan izlemiş, Sait Faik’in amcaoğluyla tanışmış, onun verdiği Sait Faik’in Fransızcaya çevrilen öykü kitabını kendi ifadesi ile “sabaha kadar okumuştur”.²⁶

İstikrarlı bir anti-Stalinist

Yukarıda yapmış olduğumuz alıntılarının yanında Berger’in “iflah olmaz” anti-Stalinizmine ilişkin, bütün kitaplarına adeta serpiştirilmiş yine çok sayıda pasajı vardır. Bu tespitleri kâh Picasso’nun yozlaşma sürecini anlatırken, kâh romanlarındaki karakterleri konuştururken, kâh fotoğraf ya da resim eleştirilerinde sakınmadan ortaya koyar. Bunun kökenleri sanat dünyasına girişinin ilk yıllarına kadar gider. Berger’in ilk boy gösterdiği yıllar olan 1950’lerde, Britanya’da aynı zamanda tiyatrodan

25 Sungur Savran, “Yaşar Kemal’in Ardından; Dört Yürekli Dev”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 23, İlkbahar 2015, s. 151.

26 Aktaran Cevat Çapan, John Berger, *Gökyüzü Mavi Siyah*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 17.

John Osborne, John Arden, Arnold Wesker; romanda Kingsley Amis, John Wain, John Braine; sinemada Lindsay Anderson, Karel Reisz ve “Özgür Sinema” akımının öbür yönetmenleri “Öfkeli Gençler” diye anılan yaratıcı bir kuşak olarak ortaya çıkmış ve İngiltere’de sanat ve kültür hayatına yeni bir canlılık getirmişti; ancak ilk yıllarında işçi sınıfı ideolojisine yakın görünen ve sosyalizan hareketin özelliklerini taşıyan bu yazar ve sanatçıların bazıları 1960’a gelindiğinde düpedüz kurulu düzenin sözcüleri haline gelince Berger, bu çevreden ve Stalinist ekolün hâkim olduğu sanat alanından (aslında kendileri alternatif olduğunu iddia etse de, bir tür “piyasa”dan) kendini çekmiştir. Gerek 1958’de yayımlanan *A Painter of Our Time (Zamanımızın Bir Ressamı)* romanı, gerekse 1960’da yayımlanan sanat denemelerini içeren *Permanent Red (Sürekli Kızt)* kitabıyla (bu haliyle “Devrimci”) Marksist bir yazar olmayı sürdürmüştür. Bu kitapları, 1962’de *Foot of Clive (Clive’in Ayağı)*, 1964’te *Corker’s Freedom (Mantarcının Özgürlüğü)* romanları izlemiştir. Bu eserlerinde modern İngiliz şehir hayatındaki en derin ve çarpıcı “yabancılaşma” ve “melankoli” sahnelerini işlemiştir.²⁷

Berger’in anti-Stalinizminin doruğu 1969 yılında yazmış olduğu *Sanat ve Devrim* adlı eseridir. Burada Berger, Ernst Neizvestny isimli Sovyet (Rus) heykeltıraşın yaşamı ve eserleri üzerinden, Sovyet Devrimi’nin ilk yıllarından başlayarak Lenin ve Trotskiy’in sanat anlayışını ve adım adım Stalin ve bürokrasinin hem sanata, hem de sanata yönelik saldırılarını, müdahalelerini anlatır. Elbette bu anlatımlarda Yessenin ve Mayakovski’nin intiharlarına (aslında cinayet(!)) ve dönemin toplumsal gelişmelerine de sık sık referans yapar. **Stalinist sanat anlayışının eleştirisi giderek, zorunlu olarak toplumsal ve politik eleştiriye dönüşür.** Şöyle der Berger:

Bu sanatın ruhu (“Stalinist sanat”, -Ş.R.-) kötü örgütlenme, kişisel çekişmeler ve kopmalar yüzünden eski coşkusunu yitirmişti; fakat daha derinden, onu Sovyetler Birliği’ndeki başka gelişmeler yıkmıştı, egalitarianizmin yadsınması, ayrıcalığın gittikçe çoğalması ve resmen onaylanması, çiftliklerin kamulaştırılmasında kullanılan gereksiz şiddet, hızlı sanayileşme programının doğurduğu bazı geçiş ama korkunç sonuçlar yıkmıştı. Artık, bir avuç sanatçının kurtulmuş yığınların temsilciliği yaptıklarına inanmaları olanaksızdı.²⁸

Berger, kitabın sonunda, heykeltıraşın özel yaşamından da yola çıkarak (zira Neizvestny 2. Dünya Savaşı’nda Nazilerle çarpışmış ve ölümden son anda dönmüş kahraman bir askerdir aynı zamanda) muazzam bir anti-emperyalizm bildirgesi çıkarır. Aynı zamanda enternasyonalist kimliğini de açığa çıkarır: “Tek ülkede sosyalizm siyaseti, 1920’lerin ortasında, Stalin tarafından bir dogma olarak kabul

27 Bkz. Andrew Marr : “John Berger neden yeryüzündeki en teorik olmayan Marksist?” <https://dunyadan-ceviri.wordpress.com/2017/01/08/john-berger-neden-yeryuzundeki-en-teorik-olmayan-marksist-andrew-marr/>

28 John Berger, *Sanat ve Devrim*, Ankara: V Yayınları, 1987, s. 27-28.

edildiği zaman, Sovyetler Birliği'nin dünya devrimciliğindeki önderliğinden ödün verilmiş oldu.”²⁹

Berger, Stalin sonrası dönemde de, üstelik Stalin eleştirisi altında aynı bürokratik anlayışın hakimiyetinin sürmüş olduğunu, kitabın öznesi Neizvestny'nin bizzat Hruşçof'la yaşadığı gerçek bir diyalogla aktarır: “Stalin'in kullandığı yöntemler yanlış, sanatın kendisi değil” diyen Hruşçof'a yanıt verir Neizvestny: “Bir Marksist olarak nasıl böyle düşünebiliriz, anlamıyorum. Stalin'in kullandığı yöntemler kişiyi putlaştırmaktan başka bir şeye yaramamış bu da izin verdiği sanatın özü durumuna gelmişti. Dolayısıyla, sanatın kendisi de kokuşmuştu.”

Berger, *G.* romanının bazı bölümlerinde, Stalinizmin nasıl korkunç bir politika ile adım adım revizyonizme kaydığını, “sosyal demokrat” partilere dönüştüğünü, devrimden, işçi sınıfından uzaklaşarak parlamenter burjuva topluluklara evrildiğini anlatır.³⁰

Hoşbeş kitabında ise belli parçalarda, Stalinizmin Gulag politikalarından ve yine köylülüğe uygulanan şiddetten söz eder.³¹

Buluştuğumuz Yer Burası'nda ise yine bazı pasajlarda, Stalinist parti yapısının işçi hareketini ve bütün bir toplumu nasıl tarumar ettiğinden, işçi demokrasisini ayaklar altına aldığından dem vurur.³²

Bento'nun Eskiz Defteri'nde Rus (Sovyet) yazar (aynı zamanda demiryolu işçisi, gazete muhabiri) Andrey Platonov ve onun karakterleri üzerinden Stalinizmin yanlış politikalarını, birçoğu gerçek komünist olan insanlara çektirdiği acıları, ölümleri, işkenceleri, sürgünleri aktarır.³³

Bir Fotoğrafi Anlamak kitabının belli sayfalarında ise Stalinizmin Hitler ve faşizmin yükselişindeki rolünü teşhir eder. Daha 1969 yılında yazmış olduğu makalede, Alman Komünist Partisi'nin Stalinizmin yönlendirmesiyle nasıl büyük bir hata yaparak, Komintern'in “sosyal faşist” ilan ettiği SPD'nin 9 milyon seçmenini etkileme şansını kaybettiğini, aslında Hitler'in yükselişinin önlenmesinin pekâla mümkün olduğunu anlatır. Devamında ise aynı Stalinist kafadaki Fransız Komünist Partisi'nin ikiyüzlülüğünü ortaya serer.³⁴

Okuyucuyu alıntıya boğmadan Stalinizm bahsini Berger'den Trotskiy'e selâm niteliğindeki bir alıntıyla kapayalım. Berger, 2002'de kaleme aldığı, “Terörizme Karşı Savaş mı, Terörist Bir Savaş mı?” başlıklı makalesinde ABD'nin Afganistan işgalini “demokrasi” adına destekleyen sözde aydınları ti'ye alarak politik aptallıklarından bahsediyor, bu desteği bir bildiri ile gözlerden uzak bir otelde açıklamalarına ithafen **“Yalıtılmış Süper Lüks Turist Ahlâkı”** diye tanımlıyor.³⁵

29 A.g.e., s. 113.

30 John Berger, *G.*, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 94.

31 John Berger, *Hoşbeş*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 83.

32 John Berger, *Buluştuğumuz Yer Burası*, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 219.

33 John Berger, *Bento'nun Eskiz Defteri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 161-166.

34 John Berger, *Bir Fotoğrafi Anlamak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, s. 44-45.

35 John Berger, *Kıymetini Bil Herşeyin*, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 53.

Hatırlanacak olursa; Trotskiy de meşhur *İhanete Uğrayan Devrim*'inin "Giriş" bölümünde "Sovyetler Birliği'nin Dostları" diye tanımladığı ve üç gruba ayırdığı Stalinizme boyun eğmiş Batılı aydınların oluşturduğu ekolün yazdıklarını şöyle tanımlar: "**Kültürlü Burjuvazi İçin Bolşevizm**" ya da "**Radikal Turistler İçin Sosyalizm**"!³⁶

Güzel selâm değil mi? Son olarak Berger, benzer bir selâmı *Leylak ve Bayrak* romanındaki baş karakterlerinden Zsuzsa'nın annesinin evine verdiği ad ile göndermiştir Trotskiy'e: "Mavi Ev"³⁷

Berger'in dinmeyen sınıf kini ve son nefesine kadar hiç vazgeçmediği Marksizm

Berger, 1983 yılında yazdığı "Doğum Tarihi 5.11.1926" (Berger'in kendi doğum tarihidir) başlıklı şiirinde şöyle yazıyor:

(...)
Söyle bana kanayan ne
Sen, gözleri karanlıkta da gören.

Kâr uğruna
Kolu bacağı kesilen dünya
Kaniyor
Kan deryası sokaklarda.³⁸

Tüm bir şiir evreninde sınıf kininin sembolü olarak en estetize edilmiş dizele-rindendir bunlar. Yeri gelmişken Berger ile beni dost, yoldaş yapan pasajları da tam burada aktarmam gerek. 1991 yılının Ekim ayında okudum ilk olarak, aşağıda aktaracağım satırları. O zaman ben de tarihsel olarak deyim yerindeyse "son demlerini" yaşamakta olan Stalinist bir örgütte idim. Yeni yeni okumaya başladığım alternatif yapıtlar, çeviri metinler, yazılarla birlikte Kürt sorunu (ulusal sorun) ve kadın sorununun zihnimde yarattığı fırtınalardan dolayı entelektüel olarak çoktan kopmuşum o gruptan, ama hâlâ duygusal bağım sürmekteydi. SSCB'nin yıkılmasının üzerinden sadece aylar geçmişti. Birçokları gibi büyük travma yaşıyordum. Nasıl olur da o "kale" böyle kolay yıkılıp gider, bizi kimsesiz, öksüz çocuklar gibi(!) bırakırdı? (O günlerde Trotskiy ile tanışmamıştım zira.) Şimdi biz ne yapacaktık? Kapitalizm

36 Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, İstanbul: Alef Yayınları, 2006, s. 3.

37 İspanyolcası ile "Casa Azul". Trotskiy'in Meksika'daki sürgün yıllarında, Diego Rivera'nın daveti üzerine iki yıl boyunca kalmış olduğu Frida Kahlo ve Diego Rivera'ya ait olan ve Frida Kahlo'nun doğduğu ve çocukluğunun geçtiği, Frida'nın ölümünden sonra müzeye dönüştürülmüş olan ev.

38 John Berger, *Gökyüzü Mavi Siyah*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 80-81.

her şeyi teslim mi alacaktı? Yoksa bizi de mi?³⁹ Burjuvazinin egemenliği alt edilmez, kaçınılmaz mıydı? İşte tam böyle bir ruh halinde iken, Berger’in de çok sevdiği şehirlerden biri olan İstanbul’da bir vapur yolculuğunda şimşek gibi çarpmıştı yüzüme şu satırlar:

Yeni gelen göçmenlerin yaşantısı uzun süre önce gelmiş, yerleşik proleter ya da alt-proleterinkinden değişiktir. **Bir göçmenin yaşadığı yerinden oluşluk, evsizlik ve terk edilmişlik, yaygın ve genel bir yaşantının en aşırı ucudur. “Yabancılaşma” terimi her şeyi açıklar.** (...) Kendi anayurdunda, kendi evinde, üç arabası, birkaç televizyonu, tenis kortu ve şarap mahzeniyle bir burjuvanın evsizliğinden bahsetmek mümkündür, **ama bu sınıfla ilgili hiçbir şey ilgilen-dirmiyor artık beni, çünkü bu konuda keşfedilecek yeni bir şey de kalmadı.**⁴⁰

1984’te yazmış olduğu, Türkçeye 1987’de çevrilmiş olan, hayatımı değiştiren o küçük kitapta nasıl da umut dolu, alternatif bir evrene götürmüştü beni Berger! Üstelik aşktan dostluğa, doğadan yolculuğa, cinselliğe kadar değinmediği konu yoktu topu topu 101 sayfayı bulan bu metinde. Marx’tan da çok çarpıcı alıntılar vardı. Ama onlar bile değil (!), Berger devam ediyordu beni “çarpmaya”:

Şehir o zamanlar savaştan yeni çıkmıştı ve **yoksulluk içindeydi ve maldan mülkten yoksun insanların soylu içtenliğini** ilk kez orada öğrenmeye başlamıştım. Bu dünyada **güçlü olanlarla mümkün olduğu kadar az bir ilişkim olmasımı** istediğimi de ilk orda keşfetmiştim. Bu sonraları **bütün bir hayat boyunca süren bir tiksintiye dönüştü.**⁴¹

“İşte bu” dedim kendi kendime Boğaz’ın masmavi sularına, Ekim’in nemsiz, parlak gökyüzüne, martıların bembeyaz kanatlarına bakarak. “İşte bu damar benim izlemem gereken”. Daha sonra Trotskizm ile tanışmama ve buluşmama da ilham kaynağı olacaktı bu damar.

Daha 60’larda; “Hiçbir zaman burjuva kültürüne ve toplumuna muhalefetimden taviz vermeyeceğim” diyen Berger, yıllara, moda akımlara inat dediğini yapmıştır ve daha sonra son nefesine kadar da yapacaktır. Yıllar sonra Marx’ın en büyük ilham kaynaklarından biri, en sevdiği filozof olan (17. yüzyılda yaşamış) aynı zamanda mercek yontucu, teknik ressam Baruch Spinoza’nın düşüncelerini, bir dizi yarı-otobiyografik eskizle birleştirerek dünyayı, toplumu ve insanları elbette Marksizm ışığında yorumlamaya, çözümlemeye giriştiği muhteşem, benzersiz eseri *Bento’nun Eskiz Defteri*’nde de aynı izden gidiyordu. O kitapta ilk yayımcısı

39 Nitekim bu buhranlı günlerden sonra nice “komünist” arkadaşımız, yoldaşımız gerçekten de kapitalizme ve onun kültürüne teslim olacak, hatta o saflarda yerini alacaktı!

40 John Berger, *Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü*, İstanbul: Adam Yayınları, 1987, s. 65.

41 A.g.e., s. 79. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

Erhard Frommhold'la "kardeşlik" olarak tanımladığı ilişkisini anlatırken, aralarındaki güvenin "**son tahlilde tarihi Marksist açıdan okumaktan doğan varoluşsal bir güven**" olduğunda söz ediyor. Düzeltiyor; okumak değil bakış açısı; önemli olan **uzun erimli (yüzyılları kapsayan) ve acil (yarın öğleden sonra saat iki buçuk) olanı kapsayabilen farklı bir zaman algılayışı!**⁴²

Aynı kitapta her ciddi siyasi protestonun mevcut olmayan adalete yapılan bir çağrı ve bu adaletin gelecekte bir biçimde gerçekleşeceğine dair umut olduğunu anlatır. Ve devam eder;

Ancak protestoların birincil nedeni bu umut değildir. Karşı çıkmamak son derece onur kırıcı, küçültücü, ölümden de beter olacağı için protesto eder insan. **Bari-kat kurarak, silahlanarak, açlık grevi başlatarak, omuz omuza haykırarak ya da yazarak karşı çıkar; çünkü gelecekte ne olacak olursa olsun, içinde bulunduğu ânı kurtarmaktır derdi.**⁴³

Ahh Mehmet Tunç, Taybet Ana duyuyor musunuz? Ya sen Ali İsmail, Ethem, Abdocan? Seni mi, sizi mi, sizleri mi anlatmış daha 2012'de! Hiç tanımadan! "Evet hâlâ Marksistim" der gururla haykırarak Berger.⁴⁴ Ve açıklar:

Evet, başka şeylerin yanı sıra, **hâlâ Marksistim**. Kapitalizmin, özellikle günümüzün finansal kapitalizminin felaket üreten süreçleri ortadayken Marx'ı kim görmezden gelebilir. Marx, kapitalizmin özünü oluşturan süreçlerin analizini yaptı, kapitalizmin kaçınılmaz krizlerini, döngüsel krizlerini öngördü. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden ve güya komünizmin tarihe karışmasından sonra, Marx'ın miyadını doldurduğu söylenir olmuştur. Ama şimdi hiç de öyle olmadığı görülmeye başlandı. Özellikle genç kuşakların Marx'a ilgi duyduklarını gözlemliyorum. Dolayısıyla Marx'a dönmüş olduğu söylenebilir. (...) **Marx, kapitalizmin tarihsel sürecinin analizini yaptı, o analizler hâlâ bugünün kapitalizmine, dünyada olup bitenlere ışık tutuyor.** O analizle kapitalizme nasıl karşı konacağına dair de yol gösteriyor. (...) **Fırlatıldığımız bu dünyaya, bu dünyanın politik, ekonomik ve sosyal doğasıyla başa çıkabilmek için Marx çok, çok önemli bir kılavuz.** O nedenle bana "hâlâ Marksist misin?" diye soranlara, "evet, Marksistim" diyorum. Çünkü dünyaya bakışımı büyük ölçüde Marx'a borçluyum. Marx'ın yazdıklarını anladığımı sanıyorum.⁴⁵

Aslında, bütün o diğer söyledikleri ve yazdıkları ile doğru çevirisi şudur: "**Evet, John Berger hâlâ devrimci ve hâlâ Marksist !**"

42 John Berger, *Bento'nun Eskiz Defteri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s. 50.

43 Age., s. 87.

44 John Berger, *Kıymetini Bil Herşeyin*, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 16.

45 John Berger, Yücel Göktürk, *İstanbul'dan Gelen Telefon*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 42-44. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

Katıksız bir anti-emperyalist, anti-Siyonist, her daim enternasyonalist

(...) Dostlar ki bir kerre bile selâmlaşmadık
aynı ekmek, aynı hürriyet, aynı hasret için ölebiliriz.
Ve düşmanlar ki kanıma susamışlar
kanlarına susamışım. (...) ⁴⁶

Nâzım Hikmet

Berger, Batı aydın dünyasında nadir görülecek ölçüde bir anti-emperyalisttir. Batı dünyasına ve Avrupa'ya her fırsatta en sert eleştirileri yöneltir. Ortadoğu, Asya ve Latin Amerika ülkelerine emperyalist ülkeler (gerek ABD, gerek vatandaşı olduğu Birleşik Krallık/Büyük Britanya, gerekse bir bütün olarak Avrupa Birliği) tarafından yapılan baskıları kınar. Kaç Batılı “aydın” şu satırları kaleme alabilir?

Kapital kendi içinde acımasızlığın önceki tüm biçimlerini taşıyor, o eski biçimleri geçersiz kılıyor. Bu geçersiz kılma durumu Batı'ya, dünya çapında yürüttüğü ikiye bölme için bir dayanak oluşturuyor; bu ikiye bölme için en sonuncusu da ‘insan hakları’ konusu.⁴⁷

Berger, Che Guevara'nın katledilmesinden hemen sonra yazdığı yazının başlığını şöyle koyacaktır: “*Emperyalizmin Sureti*”. Filistinli tutsakların mektuplarından yola çıkarak neredeyse anti-Siyonist bir manifestoya dönüştürdüğü *A'dan X'e* kitabında “Demokrasi”, “Özgürlük”, “İlerleme” kavramlarının karşısına açıkça “Emperyalizm”, “Kapitalizm” ve “Kölelik” kavramlarını koyar ve “Küreselleşme”yi, “Serbest Piyasa”yı ve “Doğal Düzen”i teşhir eder.⁴⁸

Berger, Cezayir işgalinde Fransa'nın kendi ifadesi ile “alçakça savaşı”nı, Afrika sömürgelerinin ABD işbirlikçileri tarafından diktatörlüklerle yönetilmesini açıkça eleştirir.

“Sanat ve Devrim” in belli bölümlerinde de, aynı zamanda emperyalist ülkelerin katliamcı, soykırımcı, toplu kırımcı yüzünü ortaya serer, emperyalizmin daha yoğunlaştığından ve gürültücü olduğundan bahseder. İnsan Hakları Bildirisi'nin bir ikiye bölme belgesi olduğunu son derece berrak ve keskin bir dille deklare eder.⁴⁹

Berger'in anti-Siyonizmi ender bulunan ölçüde şiddetli, sistematik ve agresiftir. 2006 yılında Filistin liderliğindeki *Devrimci Marksizm* okurlarının iyi tanıdığı, yine bu derginin yazarlarının da içinde bulunduğu Boykot, Yatırımların Geri

46 “Fevkâlade Memnunum Dünyaya Geldiğime”, Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Yayınevi anlamında ne yazık ki! -Ş.R.-), 2016, s. 645.

47 John Berger, *O Ana Adanmış*, s. 179.

48 John Berger, *A'dan X'e*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 59.

49 John Berger, *Sanat ve Devrim*, s. 111.

Çekilmesi ve Yaptırımlar (BDS) hareketine katılan ilk kültür insanlarından, aydınlardan biridir Berger. İsrail'e kültürel boykotu *The Guardian*'a yazdığı bir mektubuyla desteklemiş ve kültür emekçilerini İsrail'i ziyaret etmemeye, eserlerini orada sergilememeye veya icra etmemeye çağırmıştır. Berger bu çağırısını her zamanki gibi tevazuyla şöyle tanımlamıştır: "Oldukça kişisel bir çağrı.(...) hükümetlerine karşı çıkan cesur İsraillilere cesaret vermenin ve Filistinlileri ise bir şekilde hayatta kalmaya devam etmeleri konusunda yüreklendirmenin bir yolu."⁵⁰ Filistin halkının peşinde olduğu "adalet"e destek veren Berger, kararlılığını eyleme geçirmiş ve her daim yerleşimci işgalci Siyonist sömürgeciliğe ve Apartheid'a karşı duran ve mağdur edilen Filistinlilerin safında yer almıştır. Berger'in 2006 tarihli mektubu buna uygun olarak şöyle der: "Şimdi başkalarının kampanyaya katılma zamanı; Primo Levi'nin sorduğu gibi: Şimdi değilse, ne zaman?"⁵¹ Bu tavrın bir parçası olarak; 2009'da Filistinli şair Mahmut Derviş'in epik şiiri "*Mural*"ı, Rema Hammani'yle birlikte çevirdi ve resimledi.

John Berger, kuşkusuz ki Marksizm ile ilk tanıştığı anlardan başlayarak aynı zamanda tutarlı bir enternasyonalisttir. Yukarıda aktardığımız anti-empyralist tavrın ardında, doğal olarak son derece net ve bariz bir enternasyonalizm mevcuttur. Berger, henüz 1972'de *G.* romanıyla "Booker" ödülünü almış, ödül törenindeki konuşmasında, Batı Hint Adaları'ndaki ticari faaliyetleri nedeniyle Booker McConnell'ı kınamış, ödül olarak verilen 5 bin sterlinin yarısını Karayipler kökenli Siyah Kurtuluş Mücadelesi yürüten devrimci hareket "Kara Panterler" örgütünün Britanya seksiyonuna bağışlamıştır. (Hatırlanacak olursa Karayiplerin ciddi bir bölümü İngiliz sömürgesidir.) Bunu olağanüstü tevazusuyla şöyle ifade eder: "Bu küçük jest siyah Afrikalıların verdiği uzun, uzun, uzun mücadeledeki milyonlarca katkının küçücük bir parçasıydı." Diğer yarısını da yukarıda aktardığımız *Yedinci Adam* kitabına ve belgeseline harcamıştır. **Bu iki aktarmanın kendisi dahi, başlı başına bir enternasyonalist eylemdir.** Berger, bunun yanı sıra dünyanın her yerindeki özgürlük ve eşitlik arayışında olan insanlarla, gruplarla gücünün ve enerjisinin yettiği, uzandığı her yerde ve her an dayanışma içerisinde olmuştur. Daha ilk günlerinden itibaren Meksika'da yerli halkın kurtuluş mücadelesini veren Zapatistalar ve onların sözcüsü Subcomandante Marcos ile ilişki kurmuş, ileri yaşına rağmen Chiapas'ta, Lacandon ormanlarında kalmıştır.⁵² Picasso'nun 1937'de Franko yanlısı Alman uçakları tarafından bombalanan İspanya şehri Guernica'yı resmettiği ünlü tablosundan yola çıkan Berger 2006'da bugünün Beyrut'unu "Guernica'dan Sonra"yı resmetmiştir. Berger, Güney Afrika'daki Apartheid rejimine karşı da her türlü girişimde, etkinlikte yer almış, Avrupa'daki Türkiyeli ve Kürdistanlı siyasi göçmenler ve devrimciler ile daima dayanışma içinde bulunmuştur.

50 <https://www.theguardian.com/uk/2006/dec/15/israel.booksnews>)

51 <https://electronicintifada.net/content/john-berger-and-93-other-authors-film-makers-musicians-and-performers-call-cultural-boycott>.

52 John Berger, *Fotokopiler*, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s. 113.

Berger, Türkiye'ye ikinci gelişinde 1997 TÜYAP Kitap Fuarı'nda, daha henüz Kürt hevallere deyişi ile 93 Konsepti'nin bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde, fuarın o yılki konusu olan "İfade ve Yayınlama Özgürlüğü" kapsamında bir konuşma yapmadan önce, gerçek bir aydın tavrıyla Sartre'vari bir hareketle, herkesi cezaevindeki siyasi tutsaklar için bir dakikalık saygı duruşuna davet etmiştir.

Elitizm karşıtı ve devrimci, militan bir sanatçı duruşu

(...)

Felsefeye önem veren düşünür artıkları
Sanat dünyasının doygun yaratıkları
Düşünce toptancıları duygu işportacıları
Ben gidince geriye kalacaksınız benden

Her zaman böyle olur
Rüzgâr toz bulutları bırakır giderken⁵³

Afşar Timuçin

Hemen hemen bütün eleştirmenlerin kabul ettiği üzere, Berger, Rönesans'tan bu yana tüm Batı sanat geleneğinin eleştirisi üzerine ciddi bir Marksist argüman geliştirmiştir.

Çok çok farklı akımların da ortak olduğu yaygın bir yoruma göre **sanat tarihi ve sanat eleştirisi Berger'den sonra bambaşka bir evreye girmiştir.**

İlk olarak bir televizyon programı olarak ortaya çıkardığı *Görme Biçimleri*, içerik ve biçim olarak BBC'nin o güne kadar ve o günden sonra yayınladığı "kültür" programlarından bütünüyle farklı, bu programların ve diğer Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindeki benzerlerinin hemen hemen taban tabana zıt kutbunda olacaktı. Berger, bu serinin daha ilk bölümünde yaptığı hareketle izleyiciyi ve bütün sanat dünyasını şok edecek, ilk "militan" eylemini de yapmış olacaktı. Yaptığı şey: o dönemin modası tarzda bir gömlek ve yine dönemin popüler "disko" tarzı saçlarıyla, İtalyan Rönesans ressamı Sandro Botticelli'nin bir eseri önünde durup, bir bıçakla resimdeki Venüs'ün kafasını kesip çıkarmaktı. Berger'in "şiddet"le darımağın ettiği resim, elbette aslı değildi. Ancak kopya olması gerçeği izleyicinin şaşkınlığını ve yaşadığı şoku azaltmamıştı. Berger, bu eylemin ana fikrini; siyasi ve entelektüel olarak da çok yakın olduğu Alman Marksist filozof Walter Benjamin'in 1935'te yazdığı "Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri" adlı makalesinden uyarlamıştı. Tıpkı *Görme Biçimleri*'ndeki denemelerin birçoğunda kendi deyişiyle "fikirleri Benjamin'den almış olduğu" gibi. Bu "militan" eylem ile, o güne dek sadece elit sanat tarihçisi ya da eleştirmenlerinin "kutsal bir emanet" muamelesi ya-

53 "Geçen Zamanın Türküsü". Şiirin tamamı için bkz.: Afşar Timuçin, *Savaşçı Türküleri*, İstanbul: Gölge Yayınları, s. 44.

pıp kitlelere yaklaştırmadığı bir şey, işte milyonların gözü önünde paramparça oluyordu! **Kitaplarda, dergilerde, filmlerde ve reklamlarda görmeye alıştığımız imgeleri kontrol edenlerin bu eserlerin anlamını kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için nasıl çarpıttığını ve bu kontrolün aslında nasıl da kolayca ortadan kaldırılabileceğini anlatmaktı amacı.** Onu izleyen kitap da aynı şeyi yapacak; sanatın “geleneksel”, “normal” anlaşılma ve sunuş biçimine karşı bir meydan okumayı temsil edecekti. Berger, yağlıboya tablonun tarihinden başlayarak nesne ve insanları, eşsiz bir şekilde özel mülkiyet olarak sahip olunabilecek şeyler olarak tasvir etmeye adapte edilmiş olması anlamında **kapitalist toplumsal ilişkilerin bir ifadesi olarak değerlendirecek, sömürgeciliğin ve kapitalizmin korkunç, aşağılık, kendi deyimiyle “tikindirici” yüzünü teşhir edecekti.**⁵⁴

Kitap elbette burjuva sanat dünyasından çok sert eleştiriler alacaktı. Bunlara şöyle cevap verir Berger bütün bir burjuva dünyasını ve kültürünü cepheden karşısına alarak:

Bizi sürekli mülkten söz etmekle suçluyorlar. Bunun tam tersidir doğru olan. İncelediğimiz toplumun, kültürün ta kendisidir mülkten başka bir şey düşünmeyen. Ne var ki bir şeye saplanıp kalan kişiye saplantısı, nesnelere doğasında varmış gibi gelir. Bu yüzden de o şey, olduğu gibi algılanamaz hiçbir zaman. Mülkle Avrupa kültüründe ortaya çıkan sanat arasındaki ilişkiler bu kültüre doğal gelmektedir.⁵⁵

Aklı başında bütün sanat eleştirmenleri tarafından “**yağlıboya resimden reklamlara, görselliği ve imgeleri anlamanın, eleştirel bir görme biçiminin manifestosu**” olarak tanımlanan bu kitap dünyanın bütün iletişim fakültelerinde ders kitabı olarak kabul görmekte, okutulmaktadır.

Berger'in, son derece çarpıcı ve aslında modern sanatçının (diğerlerinden çok farklı, hatta alternatif olduğunu iddia etmiş olsa da “komünist”leri de dahil) karşı karşıya kaldığı tehlikeler açısından hâlâ güncel olan bir diğer kitabı da, henüz 1965 yılında yazmış olduğu *Picasso'nun Başarısı ve Başarısızlığı*'dır. Berger, bu yapıtında Picasso'nun sanatının devasallığını tartışmasız bir biçimde ve bütün sanat içi ve toplumsal dinamikleriyle açıklıyor, fakat devamında da uçsuz bucaksız servetinin, sanat çevreleri tarafından sınırsız ve ölçsüz bir biçimde şımartılmasının, pohpohlanmasının onu nasıl yalnızlaştırdığını, yozlaştırdığını, nihayetinde ise diyalektik bir biçimde zaman içinde sanatının da bu yozlaşmadan payını nasıl almış olduğunu teşhis ediyordu. Bu kitabın bir diğer etkisi, o dönem “komünist”, daha doğrusu Trotskiy'in ifadesi ile “**Kültürlü Burjuvazi İçin Bolşevizm**” ekolünün hâkim olduğu sanat dünyasında eleştirel bakışı nedeniyle bir Stalinist yalıtıma ve dışlanmaya tabi tutulması olacaktı. Meşhur “Guernica”nın, “Barış Güvercini”nin ressamı resmi

54 John Berger, *Görme Biçimleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s. 31.

55 A.g.e., s. 109.

komünizmin (bilhassa İspanya İç Savaşı'nı boğan İspanyol Komünist Partisi'nin) Hruşçof döneminden sonra pek popüler sanat ikonu haline gelmiş olan Picasso ile ilgili nasıl böyle şeyler yazılabilir, böylesi keskin yorumlar yapılabilirdi?⁵⁶ Ama yapmıştı Berger, her türlü saldırıyı göze alarak. Nitekim bu yapının değeri ve o eleştirilerin ne kadar sağlıklı ve doğru olduğu ancak yıllar içinde anlaşılacaktı.

Berger ilk çalışmalarından başlayarak bütün çalışmalarında sanat eserinin/ eserlerinin “sıradan insanlar” tarafından anlaşılması için çabalar. Sanat ve sanat eserinde **her türlü piyasa ilişkisinden ve sanatın üst sınıflarca yüceltilmesine, yoksulların ve alt sınıfların “kapısından dahi geçemediği” galeriler tarafından kontrol edilmesine dayanan sanat anlayışından ve buna bağlı elitizmin her biçiminden nefret eder.**

Jean Paul Sartre, *Aydınların Savunması* adlı eserinde “Aydının Rolü” başlıklı bölümde aydının çalışmasını tarif ederken bazı esaslı noktalar belirlemiştir. Bunlardan Berger'in bütün yaşamı, eserleri ve duruşuna neredeyse tıpatıp uyan ikisini aktarmak isterim okuyucuya:

Yürütülen savaşında *herkes için* gerçek bir erek görerek, yani insanın geleceğini görerek, kendi ereğini geri çekmek (**bilginin evrenselliği, düşünce özgürlüğü, doğruluk**).

Dolaysız amaçların ötesindeki uzak amaçları, **yani işçi sınıflarının tarihsel ereği olarak evrenselleşmeyi göstererek, akış halindeki eylemi köktenciléstirmek...**⁵⁷

Berger'in herhangi bir alanda otorite olma gibi bir iddiası olmadığı gibi, tam aksine bu “uzmanlaşma”, “otoriteleşme” anlayışı ile açık ve tartışmasız bir hesaplaşma içerisindedir. Resimden fotoğrafa, heykelden edebiyata dek ilgilendiği bütün alanlara bir denemeci, bir “tecrübe eden insan” olarak yaklaşmasının nedeni bu kaygıdır. **Berger, resimle başladığı sanat yaşamında çok renkli bir yelpazede, ama hep gerçek bir emekçi gibi, Marksist estetik anlayışını ilmek ilmek işleyerek ürünler vermiştir.** Bir dönem fotoğrafçılığa da ilgi duymuş, ancak birçok kitabında partneri olan büyük fotoğraf sanatçısı Jean Mohr'un kendisine armağan ettiği makineyi: “Anın fotoğrafını çekmektense, ona (iyice) bakmayı tercih ettiğini” söyleyerek iade etmiştir. Berger, kendisini esas olarak hikaye anlatıcısı olarak tanımlamıştır: temas ettiklerini, duyduklarını, gözlemlediklerini, hatta kokladıklarını, tattıklarını, daha öncesinden defalarca tecrübe ettiği araçlarla anlatan bir hikaye anlatıcısı:

Seneler boyunca beni yazmaya iten şey, yazılması gereken bir şeyler olduğunu ve ben anlatmaya çalışmazsam hiç anlatılmadan kalacağımı hissetmemdi. Ken-

⁵⁶ Picasso Stalin döneminde SSCB'de yasaklı sanatçılardan. Ancak bu yasaklılık Hruşçov döneminde kalkacaktı.

⁵⁷ Jean Paul Sartre, *Aydınların Savunması*, İstanbul: Alan Yayınları, 1985, s. 70. (Koyulaştırılmış vurgular bana ait.-Ş.R.-)

dimi ağırlığı olan, profesyonel bir yazardan ziyade, boşlukları kapayan biri gibi görüyorum.⁵⁸

Eserlerinde, söyleşilerinde birçok kez yazdığı, söylediği gibi, bu boşluklar yaşamın sistem tarafından bilinçli olarak kitlelerden uzaklaştırılmış, özellikle “boş” bırakılmış, anlamlandırılmamış alanları, bölümleriydi Berger için. Yazmaya başladıktan sonra, ne üzerine yazarsa yazsın; **yazdığı her kelime, kurduğu her cümle, çizdiği her eskiz, karalama, boyadığı her resim, velhasıl yaptığı her şey, yaşama, yaşanan ana, o anın görüntüsünün, biçiminin yanında arkasındaki, ancak bir devrimcinin, bir Marksistin görebileceği ve gösterebileceği tarihsel manzaralara, bambaşka, iç içe geçmiş muazzam hikayelere anlam verme mücadelesine dönüşüyordu** Berger için.

Berger'in doğayla, toplumla, toplumsal bir unsur olarak bireyin tüm hallerine (sınıfsal, ulusal, cinsel kimlik), emek sürecinin her aşamasına, detayına, kültüre, toplumun ve bireyin bir belirleyeni olarak nesnelere (odadaki sobadan masadaki vazoya, kapının kilidinden müzisyenin enstrümanına, atların eyerinden süt sağan köylünün bakracına kadar) bakışı bütün eserlerine, söyleşilerine, hatta duruşuna, bakışına oya gibi işlenmiştir.

Geçerken onun kadına, kadın kimliğine bakışına ilişkin de bir hatırlatma yapmak boynumuzun borcudur. Zira Berger, **kadın sorununun özgüllüğünü, kapitalist toplumun eril karakterini erken bir zamanda keşfetmiş** ve bütün eserlerinde bir biçimde bu soruna ilişkin bakışını bir yere yerleştirmiş, **kadının burjuvazinin ilk yükseliş yıllarından başlayarak kapitalist toplumun egemen mülkiyet kültürü ve algısının “özel” bir parçası olduğu temasını son derece rafine** bir şekilde işlemiştir. Bu bakış açısına bir dizi yapıtımdan, çok sayıda örnek verilebilir. Sadece son derece sembolik bir alıntı ile yetineceğiz. Şöyle yazıyor Berger: “(...) Gerçekten de kadın kendi varlığına katkıda bulunmayan hiçbir şey yapmaz. Varlığı, kadının kişiliğiyle öylesine iç içedir ki erkekler bunu bedenden çıkan bir koku, bir sıcaklık olarak algırlar. Kadın olarak doğmak, erkeklerin mülkiyetinde olan özeli çevrelenmiş bir yerde doğmak demektir. Kadınların toplumsal kişilikleri, böylesine sınırlı, böylesine koşullandırılmış bir yerde yaşayabilme ustalıklarından dolayı gelişmiştir.”⁵⁹

Marx, özel mülkiyetin lağvedilmesinin insanda ve toplumda yaratacağı sonuçları ve böylesi mülkiyetsiz bir toplumun insanın ruhuna ve dünyasına yapacağı olağanüstü olumlulukları etkileri anlattığı bir bölümde şu satırları adeta onun için yazmış gibidir:

İnsan kendi evrensel varlığını, evrensel bir biçimde, demek ki bütünsel insan olarak sahiplenir. Dünya ile *insanal* ilişkilerinin her bir, görme, işitme, koklama, tat alma, dokunma, düşünme, seyir, duygu, istenç, etkinlik, sevgi, uzun sözün

58 John Berger, *Hoşbeş*, s. 62.

59 John Berger, *Görme Biçimleri*, s. 46.

kıyası bireyselliğinin tüm organları, kendi biçimleri içinde, dolaylısal toplum-sal organlar olan organlar gibi, nesnel davranışları ya da *nesne ile ilişkilerinde* nesnenin sahiplenilmesi, insanal gerçekliğin sahiplenilmesidirler; nesne ile ilişkileri, *insanal gerçekliğin belirtisidir*; insanal *etkinlik* ve insanal *acıdır* bu; çünkü insanal anlamda kavrandığında acı, insanın kendinden duyduğu zevktir. (İtalikle yazılı vurgular Marx'a ait.-Ş.R.-)⁶⁰

Kuşkusuz burada bir girdi yaparak Marx'ın bahsettiği “acı”dan söz etmek gerekir. Berger'in yukarıda Marx'ı tarif ettiği “bireyselliğinin tüm organları”ni kullanarak ve “insanal gerçekliğin” her yönünü sahiplenerek, bütünsel, tarihsel ve diyalektik bir kavrayışla ortaya koyduğu bütün yapıtlarında bir alt motif olarak “acı” da vardır elbette. Sömürülen işçinin, yerinden yurdundan edilen göçmenin, farklı biçimlerde horlanan, aşağılanan ezilenin, istismara tabi tutulan kadının, yağmalanan doğanın, hiç yerine koyulan hayvanın “acı”sı. Yani hiç de bireysel olmayan, “insanal gerçekliğin” belirtisi olan “acı”! Başka bir ifade ile Aragon'un dediği türden: “**La souffrance enfante le songe**”: “İstirap rüyanın anasıdır.” sözündeki “acı”.⁶¹

Kendini aydın/sanatçı olarak şöyle tanımlar Berger:

Sanırım ben, birçok aydınla karşılaştıracak olursak, hem fiziksel olarak ve hem de hayal dünyamda yaşıyorum, pek fazla kavramlarla ve düşüncelerle değil. Çok basit yaşıyorum, insanlarla yaşıyorum. **Ben her zaman insanların olduğu bir alanda bir hikâye anlatıcısı olduğum duygusu içinde oldum.** En ağır, en trajik durumlarda bile insanların dirimselliği bende hayran olunacak bir duygu yaratıyor.

Berger'in sanat anlayışını birebir yansıtan “ilginç” bir özelliği de; yıllarca birçok yayınevinden, (özellikle küçük ve devrimci olanları) telif ücreti almamış, hatta talep dahi etmemiş olmasıdır. Israrlı tekliflere rağmen ve bir süre sonunda yayıncısı (en çok eserini basan Metis Yayınevi yöneticileri) tarafından: “Biz para kazanıyoruz, sizin hakkınızı ödemek istiyoruz” denmesine rağmen John Berger; “O zaman seçin bir dernek ya da bir şey ona verin” demiştir. Meselâ, *Düğüne* adlı romanının telifi AIDS Vakfı'na gitmiştir. *Görme Biçimleri* için de yayıncısının teklifine rağmen telif kabul etmemiştir. Aynı şekilde Kürtçe baskısını yapmış olan Navin Yayınları'ndan da telif almamıştır.⁶²

Spinoza bir mektubunda “En mükemmel felsefeyi keşfettiğimi zannetmiyorum” der. “Ama halis olanını anlayabildiğimi biliyorum.”

60 Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, İstanbul: Sol Yayınları, 2011, s. 175. Buradaki çevirinin (Kenan Somer'e saygısızlık olmasın ama!) çok yerinde olmadığını düşünüyorum. “İnsanal” yerine, örneğin “insani” kavramı daha yerinde olurdu zannımca.

61 Aktaran Sungur Savran, a.g.m., s. 152.

62 Aktaran Müge Gürsoy Sökmen. <http://medyascope.tv/2017/01/04/john-berger-anisina-muge-gursoy-sokmen-ile-soylesi/>

Berger'in bir devrimci olarak, bir Marksist olarak "en mükemmel eleştiriyi keşfettiğinden" dahi söz edilebilir belki. Ama o yaşasaydı muhtemelen Spinoza'ya benzer bir şekilde şöyle derdi: "En mükemmel eleştiriyi keşfettiğimi zannetmiyorum Ama halis olanımı anlayabildiğimi biliyorum."

Ve şiir, yine şiir, hep şiir ve Nâzım

Yazının başlangıcında da aktarmaya çalıştığımız gibi; Berger için şiirin çok özel, bambaşka bir yeri vardır. Şiire verdiği değeri, şiirin işlevini şöyle anlatır: "Kelimelerin siyasiler, editörler, sözde entelektüeller ve medya tarafından bu denli taciz edildiği şu dönemde, şiir bize en derin hakikati anlatabilir."

Arkadaşı Gareth Evans, Berger için yazdığı "Kıymetini Bil Her Şeyin" adlı şiirde şöyle der:

(...)
sözlerin
ekmeğın
kapının ardındaki doğrulara uzanan çocuğun
dünya meclisinde coşkulu hayvanların
yeniden birlikte başlama özleminin
insanların, odadaki insanların, sokaktaki insanların
kıymetini bil her şeyin.⁶³

Berger **her şeyin kıymetini lâıyıkıyla ve hakkıyla bildiği gibi**; çevresindekilerle, okuyucusuna, dinleyicisine ve bir biçimde temas ettiği, ulaştığı herkese de **bu kıymeti bildirmeye** çalışmıştır. "Şiirini" herkese okumuş, okutmuştur. En önemlisi ve "kıymetlisi" de bu okumayı, "büyük anlatıların bittiği"ni iddia eden postmodern safsataları yırtıp atarcasına bütünsel ve evrensel bir kavrayışla; bir devrimci tavrıyla, bir enternasyonalist bakışıyla, bir Marksist edasıyla yapmıştır.

Berger de tıpkı Nâzım gibi şiirin gücünden, insanların ve toplumların yaşantısındaki dönüştürücü, değiştirici etkisinden, kudretinden söz eder hemen hemen bütün eserlerinde. Dünyanın her yanından, hemen her coğrafyanın şairlerinden alıntı yapar. Her şairle ayrı bir yakınlığı, farklı bir bağı ve hukuku vardır. **Ancak Nâzım'ın "kıymeti" çok çok başka ve nadidedir Berger'in gözünde. Deyim yerindeyse Nâzım onun "kıymetlisi"dir!** O kadar ki; *Kıymetini Bil Her Şeyin* kitabında ona Nâzım'a yakışan duygusallıkta, romantizmde ve coşku ile kaleme alınmış özel bir bölüm/makale ayırır. O muazzam, Nâzım'a lâıyık duygusallıkta ve coşku'daki yazıda kullandığı şu ifadeler (hepsi birbirinden güzeldir, değerlidir, diğerlerine haksızlık olmasın ama!) en çarpıcı olanlarıdır kanımca:

Nâzım'ın şiirlerini ilk keşfettiğimde beni en çok çarpan şiirlerinin yarattığı **en-**

63 John Berger, *Kıymetini Bil Herşeyin*, s. 11-12.

ginlik duygusuydu; o zamana kadar okumuş olduklarımın **hepsinden daha geniş bir alanı kapsıyorlardı.** Bu alanı tasvir etmiyor, onu kat ediyor, dağları aşırıyordu şiirler. Aynı zamanda eyleme dairdiler. Kaygıları, yalnızlığı, mahrumiyeti, kederi dile getiriyor ama bu duyguları zoraki bir eylemlilik değil, **gerçek bir eylemlilik izliyordu.** (...) İşte o zaman Nâzım'ın şiirinin benzersiz ve zorunlu stratejisine ilişkin her şeyi kavradım: **Sürekli olarak kendi tutsaklığını aşmak zorundaydı.**⁶⁴

Onun şiirlerine cevaplar, yorumlar yazar, bir dostunun acısını, yasını onunla paylaşır, şiirleri üzerinden Nâzım'ı hayâl eder, onunla yolculuk eder, sohbet eder, ona kahve yapar, selâm gönderir. Hatta (bir tür “akıl oyunu” oynayarak) Nâzım'ı görmüş olabileceğinden dahi söz eder.⁶⁵ **Nâzım'dan o kadar çok etkilenmişliği, Nâzım'la o kadar çok benzer yönü vardır ki Berger'in.** Sadece sembolik bir örnek vermekle yetineceğim. İkisinin de hayatında müziğin, şarkıların olağanüstü, neredeyse sınırsız bir yeri vardır. Şöyle yazar Berger “Şarkıya Dair Notlar” başlıklı denemesinde:

Şarkılar nehirler gibidir. Her biri kendi yatağından akar-yine de hepsi her şeyin çıktığı yer olan denize ulaşmak için akar. Bir nehrin ağzından dökülen sular uçsuz bucaksız bir başka yere doğru yola çıkar. Bir şarkının ağzından çıkanlar için de benzer bir şey geçerlidir. (İlginç bir dolaylı selâm da buradan: Trotskiy, edebiyat ve devrim ilişkisini anlatırken, devrim için yaptığı tariflerden birinde şöyle yazmıştır: “Bilmez misiniz ki devrim de genel olarak hayat gibi, **tıpkı bir ırmağın akışı,** bir kuşun ötüşü gibi yapılıır.”)⁶⁶

Nâzım da şöyle yazmıştır “Şarkılarımız” şiirinde:

(...)
Şarkılarımız
varoşlarda sokaklara çıkmalıdır!
Şarkılarımız
bir tek yüreğin
perdeleri inik
kapısı kilitli evinde oturamaz!
Şarkılarımız
rüzgara çıkmalıdır...⁶⁷

Kuşkusuz bu “**şarkı**”; Trotskiy'in, Sergey Yessenin anısına yazmış olduğu

64 A.g.e., s. 35-38. (Vurgular bana ait.-Ş.R.-)

65 A.g.e., s. 31-42.

66 Troçki, *Edebiyat ve Devrim*, s. 88.

67 Nâzım Hikmet “Şarkılarımız”, age, s. 348.

muhteşem veda yazısındaki: “Kadın, erkek, herkes için **türkü** söyleme hakkını kazanalım” sözündeki “türkü”dür.⁶⁸ Yani aslında doğru çeviri ile “şarkı”.

Hiç şüphe yok ki; Nâzım da tanışmış olsa Berger ile yakın dost, ahbab, hatta yoldaş olurdu. Bu kez ve muhtemel ki; Berger de onun “kıymetlisi” olurdu. Onunla satranç oynar, hapisanede ona da bir şeyler dokur, ya da ahşaptan bir şeyler oyar, hediye ederdi. Hatta onun için şiir yazardı büyük ihtimâl. Kim bilir, belki de var olan şiirlerinden birini seçerdi. Ben en çok şu şiiri yakıştırdım Berger’e, Nâzım’ın gözüyle:⁶⁹ Zira Berger’in her satırı, farklı biçimlerde de olsa, şiirde Nâzım’ın anlattığı, “şiirlerimiz”e yaptırdığı her şeyi yapmıştır.

ASYA-AFRİKA YAZARLARINA

Kardeşlerim

bakmayın sarı saçlı olduğuma

ben Asyalıyım

bakmayın mavi gözlü olduğuma

ben Afrikalıyım

ağaçlar kendi dibine gölge vermez benim orda

sizin ordakiler gibi tıpkı

benim orda arslanın ağzındadır ekmek

ejderler yatar başında çeşmelerin

ve ölünür benim orda ellisine basılmadan

sizin ordaki gibi tıpkı

bakmayın sarı saçlı olduğuma

ben Asyalıyım

bakmayın mavi gözlü olduğuma

ben Afrikalıyım

okuyup yazma bilmez yüzde sekseni benimkilerin

şiirler gezer ağızdan ağıza türküleşerek

şiirler bayraklaşabilir benim orda

sizin ordaki gibi

kardeşlerim

sıksa öküzün yanına koşulup şiirlerimiz

toprağı sürebilmeli

pirinç tarlalarında bataklığa girebilmeli

dizlerine kadar

bütün soruları sorabilmeli

bütün ışıkları derebilmeli

yol başlarında durabilmeli

kilometre taşları gibi şiirlerimiz

68 Troçki, a.g.e., s. 219.

69 Bu arada Berger de tıpkı Nâzım gibi “sarı saçlı”, “mavi gözlü”dür.

yaklaşan düşmanı herkesten önce görebilmeli
cengelde tamamlara vurabilmeli
ve yeryüzünde tek esir yurt tek esir insan
gökyüzünde atomlu tek bulut kalmayınca kadar
malı mülkü akli fikri canı neyi varsa verebilmeli
büyük hürriyete şiiirlerimiz.⁷⁰

Oğlu Yves ölümünü şöyle yazmıştır Berger'in: "Gözlerini son defa doğru kelimeyi bulmak istermiş gibi kapadı ve huzur içinde öldü". O kelime, bana göre yazacağı son şiirin bir dizesi için aradığı bir kelimeydi muhtemelen. O vakit, biz de onu yaşamı devrimin şiiri, kendisi de devrimci Marksist teorinin, devrimin bir tür şairi olan Trotskiy'in (Berger'in de Mayakovski ile birlikte en çok sevdiği şairlerden) Yessenin'i uğurladığı sözleriyle uğurlayalım:

"Şair öldü, yaşasın şiir!"⁷¹

Şubat-Mayıs 2017-Cizîre/Adana

70 Nâzım Hikmet, a.g.e., s. 1795.

71 Troçki, s. 219.

Ekonomi politik ve Stalin

Mehmet İnanç Turan

Önce, Marksizmin ekonomi politiğe bakışını ele alacağız. Sonra, Stalin'in **sosyalizmin ekonomi politiğini** nasıl yarattığını göreceğiz.

Ekonomi politik (siyasal iktisat = politik iktisat) sanayi burjuvazisinin yükseliş çağında ortaya çıkmış bir burjuva bilimidir. 18. yüzyılın başlarında olgun hale gelmiştir. Marx, klasik ekonomi politikle, bayağı (vülger) ekonomi politiği birbirinden ayırır.

Klasik ekonomi politik Adam Smith'in ve özellikle David Ricardo'nun ellerinde gelişmiştir. Marx modern ekonomi politiğin tarihine Jean Charles Sismondi'yi de ekler. "Modern ekonomi politiğin tarihi, iki karşıt kutup olan biri İngilizce, öteki Fransızca konuşan Ricardo ve Sismondi ile başlar – tıpkı 17. yüzyılın sonunda Petty ve Boisguillebert ile başlamış olması gibi."¹

Bayağı - vülger ekonomi politik, klasik ekonomi politiğin tarihsel devamıdır. Jean-Baptiste Say, Thomas Malthus bayağı ekonomi politiğin temsilcileri olarak ortaya çıkarlar. Marx klasik ekonomi politiği, vülger-bayağı ekonomi politikten daha ileri görür. Klasik ekonomi politik, kapitalist üretim ilişkilerini bilimsel olarak inceler, kapitalist üretim tarzının derinliklerine iner. Vülger iktisat ise kapitalizmin yüzeyinde kalır; klasik ekonomi politiğin gerisine düşer, burjuvaziye haklı çıkarmak için onun sınıf çıkarına uygun açıklamalar yapar. Klasik ekonomi politik de sonul

¹ Karl Marx, *Grundrisse II*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 2003, s. 340.

amaç olarak burjuva ideolojisini savunur; ama açıklamalarında bilimsel kalmaya çalışır. Kısacası, klasik ekonomi politikçiler burjuvazinin bilimsel temsilcileridir. Vülger ekonomi politikçiler ise bilimsel olmayan, burjuvazinin görüşlerini akla uyduran ideologlarıdır. Marx'ın sözleriyle şöyle:

Ben klasik ekonomi politik deyince, yalnızca görünüşleri ele alan, bilimsel ekonominin uzun süre önce sağladığı malzemeyi durup dinlenmeden ağızda geveleyip duran ve burjuvazinin günlük kullanımı için en münasebetsiz olayların en akla uygun açıklamalarını arayan, bunun dışında da tuzu kuru burjuvazinin onlar için dünyaların en iyisi olan kendi dünyaları ile ilgili bayağı düşüncelerini bilgiççe sistemleştirmeye ve bunları ebedî gerçeklermiş gibi ilan etmeye kalkışan vülger ekonomiye karşılık, W.Petty'den beri, burjuva toplumundaki gerçek üretim ilişkilerini araştıran bir ekonomi bilimini anlıyorum.”²

Bayağı ekonomi politiğin gelişmiş biçimi olan neo-klasik iktisat dahil, ekonomi politiğin bütün kolları burjuva ideolojisini savunmakta birleşirler. Ayrıca ekonomi politikçiler, kapitalist üretim ilişkilerinin sonsuz olduğu, varlığını her zaman sürdüreceği noktasında ortak fikre sahiptirler. Marx bütün ekonomi politikçileri **kapitalistlerin ideolojik temsilcileri** olarak gördüğünü *Kapital*'in birinci cildinde belirtir.³

Marx, klasik ekonomi politiği diğerleri arasında en üstün olarak görür; ancak onların bile kapitalizmin gerçek ilişkilerini açıklarken, üretim ilişkilerinin sonuçlarını formüleştirmekten kaçındıklarını özellikle vurgular; bunun nedenini, onların burjuva ideolojisine bağlı olmalarına dayandırır. “Klasik ekonomi politik, şeyler arasındaki gerçek ilişkiye neredeyse değinir gibidir, ama bunu bilinçli olarak formüleştirmez. Sırtındaki burjuva postuna sarıldıkça da bu işi zaten beceremez.”⁴

Ekonomi politik, kapitalizmi, insanlık tarihinin evriminde son toplum biçimi (üretim tarzı) olarak kabul eder. Ama sınıf savaşımı ekonomi politiğin bu görüşüne darbe vurur. Sınıf savaşımı tarih sahnesini kapsadıkça ekonomi politiğin bilimselliği tehlikeye girer. Burjuvazinin ideolojik saflarında açıkça yer almak zorunluluğu onu bilimsellikten uzaklaştırır.

İşte, Marx'ın görevi de burada başlar. Marx klasik ekonomi politiğin gelebileceği en üst sınırı aşar; ekonomi politiğin teorik çerçevesini parçalar. Ekonomi politiğin orasını burasını düzelterek alıp kullanmaz. Marx'ın yaptığı, diyalektik tarihsel maddeci yönteme dayanarak inkârın inkârını gerçekleştirmektir; yani ekonomi politiği eleştiri temelinde yadsıyarak aşmaktır.

2 Karl Marx, *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s. 96.

3 a.g.e., s. 588.

4 a.g.e., s. 555.

Kapitalizmin geçici bir üretim tarzı olduğunu, artı-değerin sonsuza kadar varlığını sürdürmeyeceğini, ekonomi politiğin **kâr** dediği şeyin aslında artı-değerin elbiseli hali olduğunu göstermek, Marx'ın ekonomi politik aleyhine başarısıdır. Marx, ekonomi politiğe yaptığı eleştirinin kökenine onun içerdiği bütünsel kapsamı koymuştur. Ekonomi politiğin şu ya da bu yanını değil, bütünü eleştiri masasına yatırmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin kendisini nasıl yeniden yeniden üretildiğini göstererek onu aşmıştır. “*İktisatçılar üretimin yukarda sözü edilen ilişkiler içinde nasıl yapıldığını açıklarlar, ama bizzat bu ilişkilerin nasıl üretildiklerini, yani onları doğuran tarihsel hareketi açıklamazlar.*”⁵

Özcesi, Marx'ın, ekonomi politiğe yönelttiği temel eleştiri, kapitalist üretim tarzının ve onun ideolojisinin eleştirisidir. Bu nedenle Marksizmin, ekonomi politiğin sürdürücüsü olduğu söylenemez. Tam tersi söylenmelidir: Marksizmin ekonomik görüşleri, klasik ekonomi politiğin eleştirisi üzerine oturmuştur. Nasıl ki, Marksizmin felsefi görüşleri klasik Alman felsefesinin eleştirisi üzerine oturmuşsa! Nasıl ki, sosyalizm görüşü, ütöpik sosyalizmin eleştirisi üzerine oturmuşsa!

Marx'ın ekonomi politiğin teorik kapsamına yaptığı eleştiri, klasik ekonomi politiğin (Adam Smith'in, David Ricardo'nun) yanlış görüşlerine yaptığı eleştiriden daha önemlidir. Çünkü Marx, burjuva bilimi olarak ekonomi politiği karşısına alır, onun ideolojik-sınıfsal yanını eleştirir. Marksizm ekonomi politiğin teorik çerçevesini hedef tahtasına yerleştirirken onun modern burjuva toplumunun bilimsel bir açıklamasını verdiğini unutmadan bunu yapar. Geçekten de ekonomi politik, kapitalizmin teorik-bilimsel incelenmesine dayanır.

Marksizmin kendisi ekonomi politik değildir; ama ekonomi politiğin zayıflığını, eksikliğini, darlığını ortaya koyarak bu bilimin üzerine basar, onu eleştiri kaynaklarından biri haline getirir. Tıpkı Alman felsefesini ve Fransız sosyalizmini eleştiri kaynağı haline getirdiği gibi.

Marx klasik ekonomi politiğin en büyük temsilcisi Ricardo'yu, Alman felsefesinin idealist babası Hegel'i, ya da Fransız sosyalizminin ütopyacıları olan Saint-Simon, Fourier'i eleştirirken onların bilime katkılarını görmemezlikten gelmez. Aksine Hegel'in öğrencisi olduğunu Kapital'de övünerek yazar. Ricardo'nun değer teorisinin bilimsel yanına önem verir. “Ricardo'nun değer teorisi, gerçek ekonomik yaşamın bilimsel yorumudur.”⁶

Marx yukarıdaki satırları, Ricardo ile Proudhon'u karşılaştırırken yazar. Daha henüz ekonomi politiği derinlemesine incelememiştir; ancak Ricardo'nun, Proudhon'dan farklı olarak kapitalizmin bilimsel incelemesine dayandığını Marx erken bir tarihte görmüştür. İleri bir tarihte Ricardo'nun ekonomi politik yorumlarını da sorgulayacaktır.

5 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1979, s. 113.

6 a.g.e., s. 53.

Marksizmin kapitalizmi anlamak için bir kaynak olarak kullandığı ekonomi politikten temel ayrılığı sınıfsaldır. Ekonomi politikçiler, burjuva sınıfının bilimsel teorisyenleridir; Marx, Engels ise proleter sınıfın teorisyenleridir.

Klasik ekonomi politiğin temsilcileri olan Adam Smith ve Ricardo, burjuvazinin ideolojisinden kopmadan kapitalizm içinde zenginliğin nasıl yaratıldığını, kapitalizmin feodalizm karşısında niçin üstün olduğunu bilimsel olarak göstermişlerdir. Ama burjuvazinin çıkarını savunarak bunu yapmışlardır. Burjuva düzenin ölümsüz olduğunu söyleyerek sınıfsal tutum almışlardır. “Adam Smith ve Ricardo gibi klasikler, feodal toplumun kalıntılarına karşı hâlâ savaşım vermekle birlikte, yalnızca feodal izler taşıyan üretim ilişkilerini temizlemeye, üretici güçleri artırmaya ve sanayiye ve ticarete yeni bir hız vermeye çalışan bir burjuvaziyi temsil ederler.”⁷

İşte, Marx’ın ekonomi politikçilere karşı çıktığı yer burasıdır. Nasıl ki, burjuvazi ile proletarya arasında sınıf savaşımı varsa, bu iki sınıfın teorisyenleri arasında da savaşım vardır. Sınıf mücadelesi teorik alanda da sürer. Marksizmin, ekonomi politiğe açtığı savaş aynı zamanda sınıf mücadelesinin teorik yansımasıdır. İki uzlaşmaz sınıfın teorisyenlerinin ekonomi politik alanında uzlaşamayacakları açıktır. Bundan dolayı da **Marksist ekonomi politik** olamaz; ancak ekonomi politiğin eleştirisi olur.

Marx’ın büyük eserlerinden biri olan *Grundrisse*’ye altbaşlık olarak “*Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Ön Çalışma*” ismini koyması, yine *Kapital*’in altbaşlığı olarak “*Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*” diye yazması bilinçlidir. Yine Engels’in daha henüz Marx’la ortaklaşmadan önce yazdığı ekonomi politik değerlendirmesine, *Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi* ismini vermesi anlamlıdır.

Bu yaklaşım biçimi, Marksizmin, **ekonomi politiği** devrimcileştirmek (sosyalistleştirmek) amacı gütmediğini gösterir.

Şimdi Marksizmin ekonomi politiğe bakışını özetlemek için Marx ve Engels’ten birkaç örnek verebiliriz.

Engels 1844’te, ekonomi politiğin, bilimsel olmayan bezirgânlığın yerine geçen bilimsel zenginleşme (dolandırıcılık) sistemi olduğunu söyler. “Ekonomi politik, ticaretin genişlemesinin doğal bir sonucu olarak var oldu ve ortaya çıkmasıyla birlikte, ilkel, bilimsel olmayan bezirgânlığın yerini, gelişkin bir ruhsatlı dolandırıcılık sistemi, tüm bir zenginleşme bilimi aldı.”⁸

Yine Marx 1844’te, ekonomi politiğin özel mülkiyete dayandığını, genel soyut formüller biçiminde özel mülkiyetin yasalarını formüle ettiğini, ama bu yasaların özel mülkiyetten nasıl çıktığını açıklamadığını belirtir. “Ekonomi politik, özel mül-

7 a.g.e., s. 132.

8 Friedrich Engels, Karl Marx’ın *1844 Elyazmaları* içinde, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1993, s. 352.

kiyet olgusundan yola çıkar. Onu bize açıklamaz.”⁹

Gerçekten de ekonomi politikçiler bütün açıklamalarını meta (mal) ve meta üretimi üzerine kurarlar. Ama hiçbir şekilde bu metaların niçin ortaya çıktığını, niçin ürünlerin metalara dönüştüklerini ve bu biçimde üretim yapıldığını açıklamazlar. Metaların varlığını ölümsüz bir Tanrı vergisi gibi kabul ederler. Özel mülkiyet düzenini, bir sınıfın mutluluğuna karşı, toplumun mutsuzluğunu burjuvaziyi savunarak onaylarlar: “Toplumun mutsuzluğu demek ki ekonomi politiğin ereğidir.”¹⁰

Ekonomi politik, işçiyi insan gözüyle görmez; onu çalışan bir hayvan olarak ekonomi biliminin içine alır: “Ekonomi politik işçiyi ancak iş hayvanı olarak, en zorunlu dirimsel gereksinmelere indirgenmiş bir hayvan olarak görür.”¹¹

Ekonomi politik kapitalizmi açıklamak için emekten yola çıkar, ama özel mülkiyetin yanında sınıfsal yerini alır: “Ekonomi politik gerçek üretimin ruhu olarak emekten yola çıkar, ama gene de emeğe hiçbir şey vermez, her şeyi özel mülkiyete verir.”¹²

Burjuva toplumu yabancılaşmış bir toplumdur. İşçinin kendi emeğine, emek ürününe, toplumdaki diğer insanlara, kendi insanlığına, doğaya yabancılaştığı bir toplumdur. İnsanlararası ilişkilerin yerine mallar arasındaki ilişkiyi koyarak meta fetişizmi yaratan bir toplumdur. Ekonomi politik bu yabancılaşmayı gizler. “Ekonomi politik, işçi (emek) ile üretim arasındaki dolaysız ilişkiyi göz önünde tutmaması sonucu, emeğin özündeki yabancılaşmayı gizler.”¹³

Ekonomi politik bilimsel zenginleşme bilimidir; ama bu zenginleşme burjuvazi içindir. Zenginliğin içinde yoksulluk gizlidir. İşçiye önerdiği şey, kendinden, yaşamdan, insanal gereksinmelerinden vazgeçmesidir. “Ekonomi politik, bu zenginlik bilimi, öyleyse aynı zamanda vazgeçme, yoksunluklar, esirgeme bilimidir de.”¹⁴

Ekonomi politiği acımasızca eleştiren Marx özellikle klasik ekonomi politiği niçin **bilimsel** görür? Niçin, Adam Smith’in, Ricardo’nun birçok görüşünü eleştirmesine rağmen onlardan saygıyla söz eder? Niçin klasik ekonomi politiği, diğer ekonomi politikçilere karşı savunur? Niçin Malthus’u **azami alçak** olarak isimlendirirken, J. B. Say’ı **sahtekâr** olarak anarken, Adam Smith’i, Ricardo’yu **namuslu** insanlar olarak ele alır?

Klasik ekonomi politik, sanayi burjuvazisinin çıkarınadır; ama sanayi burjuvazisinin çıkarı, insan emeğinin üretken gelişmesiyle üst üste düşer. Sözgelimi Ricardo bu çakışma nedeniyle sanayi burjuvazisinin sözcüsü olur. Çakışmanın kalktığı yer-

9 a.g.e., s. 139.

10 a.g.e., s. 93.

11 a.g.e., s. 97.

12 a.g.e., s. 151.

13 a.g.e., s. 142.

14 a.g.e., s. 188.

de ise burjuvaziyi eleştirir. Ricardo'yu bilimsel yapan tutum da budur. Ricardo, burjuvazinin çıkarına diye maddi ortamı yansıtmayan teori yazmaz; ekonomide ne görüyorsa onu analiz etmeye çalışır. Malthus ise tersini yapar; üretim istemlerini egemen sınıfın çıkarlarına kurban eder. Ricardo, varolan nesnel ortamdan yola çıkarak burjuvazinin çıkarına varır. Malthus gibi ekonomi politikçiler, egemen sınıfın çıkarından başlayarak ona uygun teori inşa eder.

Örneğin Adam Smith toprak sahiplerinin çıkarınının, toplumun çıkarıyla uyumlu olduğunu düşünürken; kapitalistlerin çıkarınının kamunun çıkarına ters olduğunu düşünür ve bunu ifade eder. Onun “bilimsel dürüstlüğü” de budur. Marx bunu över. Ama Adam Smith'in toprak sahibinin çıkarını, toplum çıkarı ile özdeşleştirmesini 1844 *Elyazmaları*'nda eleştirir; aksine, arada ters bir orantı olduğunu söyler. Marx'ın kendisi düşman sınıfın teorisyenlerine “bilimsel çerçevede” kaldıkları sürece değer verir. Marx'ın Ricardo değerlendirmesi onun ekonomi politikği bilimsel olarak ele alış yöntemini ve eleştirisini yansıtır:

Ricardo, proletaryayı makinelerle ya da yük hayvanlarıyla ya da metalarla aynı kefeye koyduğu zaman, bu alçakça bir hareket değildir; çünkü (onun görüşünce) onların makine ya da yük hayvanı olmaları, sırf ‘üretim’ neden oluşlarıyla ilgilidir, ya da burjuva üretimde yalnızca meta oldukları içindir. Bu yansızdır, nesnelidir, bilimseldir.¹⁵

Sosyalizmin ekonomi politikği

Marksizmin ekonomi politikğe bakışını bilen bir okuyucu için yukarıdaki isimlendirmenin doğru olmadığı açıktır. Bundan önceki bölümde Marksizmin ekonomi politikği eleştiren görüşlerini aktarmıştık.

Hatırlayalım: Ekonomi politik öz anlamıyla, kapitalizm sınırları içinde kalan, kapitalizmin terimlerini kullanan, kapitalizmi ideolojik-sınıfsal düzeyde onaylayan bir burjuva bilimidir. Olgunlaşmış klasik ekonomi = kapitalizm demektir. Kapitalizmin sınırları içinde kalarak onu inceleyen bilim, ekonomi politiktir. “Ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumun teorik tahlilidir.”¹⁶

Sosyalizm (komünizm) ise kapitalizmin karşıtı bir üretim tarzıdır, yani anti-kapitalizmdir. Sosyalizmin ekonomik işleyişi kapitalizm gibi olamaz. Kapitalizm sömürüdür; sosyalizm sömürünün yokluğudur. Kapitalizmin en önemli ekonomik terimlerinden (kategorilerinden) birisi artı-değerdir. Sosyalizmde ise artı-değer olmaz. **Sosyalizmin Ekonomi Politikği** demek, kapitalizmi ve anti-kapitalizmi birleştirmek anlamına gelir. Farklı, üstelik birbirine zıt olan iki üretim tarzını aynı bilim altında toplamak demektir bu! Felsefenin diliyle söylersek iki farklı niteliği aynı

15 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1999, s. 108.

16 Friedrich Engels, Karl Marx'ın *Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı*'nın içinde, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s. 29.

düzlemde toplamak demektir bu!

Sovyetler Birliği'nin varlığını sürdürdüğü dönemde yayınlanmış ekonomi politik kitaplarında, **sosyalizmin ekonomi politiği, Marksist ekonomi politik** deyimleriyle sık karşılaşırız. Birkaç örnek verelim:

“Marksist-Leninist ekonomi politik, tek bir bilimin, Marksizm-Leninizmin bir bölümüdür.”¹⁷

“Marksist ekonomi politik, tüm karmaşıklıkları içinde, iktisadî yaşamın bütün yönlerinin, işçi sınıfı açısından, bilimsel bir açıklamasını verir.”¹⁸

“Marksist politik ekonomi, Marksist-Leninist teorinin önemli bir bileşenidir.”¹⁹

Bu görüşleri yanlış yapan temel nokta, basit bir isimlendirme sorunu değildir. Böyle düşünen okuyucunun biraz sabırlı olması gerekiyor. Yanlışın kökeni çok derinlerdedir, tarihin içinde gizlidir. Sorunun sadece bir isimlendirme sorunu olmadığını anlamak için bu kitaplarda yazılan **ekonomi politiğin tanımına** bakmak gerekir.

Fransa'da Marksist İncelemeler ve Araştırmalar Merkezi'nin 1975 yılında yayımlanmış *Marksist Ekonomi Sözlüğü*'nde ekonomi politik şöyle tanımlanır:

Ekonomi politik, insan faaliyetinin temel problemlerini ele aldığı, üretim tarzlarının gerçek mahiyetini ortaya koyduğu, nesnel olarak devrimci bir karaktere büründüğü, yani sömürülen kitlelere niçin sömürüldüklerini açıkladığı ve böylece, bu sömürüye son vermenin, ancak, kendi birleşmeleri ve örgütlenmeleriyle mümkün olduğunun teorik yollarını (ekonomi politikten politikaya geçiş) onlara gösterdiği için, egemen kapitalist sınıf tarafından tarafsızlıkla karşılanamaz; ekonomi politik, sınıfların, toplumun dışında düşünülemez.²⁰

Burada tek doğru saptama, ekonomi politiğin sınıflar dışında düşünülemeyeceğidir. Bir burjuva toplum bilimi olan ekonomi politik kitlelere sömürüldüklerini göstermez; onlardan sömürüye son vermelerini istemez. Ne Adam Smith'in ne de Ricardo'nun böyle bir görüşü olmuştur. Onlar sadece nesnel durumu olduğu gibi göstermeye çalışırlar. Bu nedenle Marx, ekonomi politiği bilimsel görür. Ama sadece o kadar! Ekonomi politiğin, burjuva toplumu inkâr etmek veya yıkmak gibi

17 P.Nikitin, *Ekonomi Politik*, çev. Hamdi Konur, Sol Yayınları, 1979, s. 13.

18 Lev Leontiev, *Marksist Ekonomi Poliğiğin İlkeleri*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1979, s. 32.

19 SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, *Politik Ekonomi Ders Kitabı Cilt I*, Almanca Baskı, 1955, çev. İsmail Yarkin, İnter Yayınları, 1996, s. 6.

20 Maurice Bouvier-Ajam, Jesus İbarrola, Nicolas Pasquarelli, *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B.Aren, İ.Yasar, Sosyal Yayınlar, 1977, s. 113.

bir niyeti yoktur.

Sosyalizmin ekonomi politiğinin savunucularından biri olan Lev Leontiev, *Marksist Ekonomi Politiğın İlkeleri*'nde şöyle yazar:

Ekonomi politik, kapitalist toplumun bağındaki sınıflar savaşımının en ateşli sorunlarına değinir, çünkü bu toplumu birleştiren çeşitli sınıfların maddî durumunu ve dirimsel çıkarlarını ele alır.

Ekonomi politik, kapitalizmin iktisadî yasalarını ortaya koyarak, yalnızca bu toplumun yaşam koşullarını değil, ama gelişmesinin yönelimini de irdeler. Böylece de, burjuva toplumdaki sınıflar savaşımının gerçek temeli üzerindeki örtüyü kaldırır ve işçi sınıfına sosyalizmin yolunu gösterir.²¹

A.Paskov da *Sovyetler Birliğı'nde Sosyalizmin Ekonomi Politiğın Gelişimi* isimli makalesinde **sosyalizmin ekonomi politiğini** şöyle tanımlıyor:

Sosyalizmin ekonomi politiğı, Marksçı-Leninci ekonomi politiğın ayrılmaz, bütünlüycü bir parçasıdır. Sosyalizmin ekonomi politiğı, sosyalist üretim ilişkilerini ortaya koymakta, bu ilişkilerin doğuşunu, gelişmesini ve aşama aşama komünist üretim ilişkilerine dönüşümünü incelemektedir.

(...)

Sosyalizmin ekonomi politiğı, sosyalist toplumun ekonomisini yaratan, onun işleyişini ve komünist toplum ekonomisine dönüşümünü düzenleyen bilim olarak da tanımlanabilir.²²

Marx ekonomi politiğı böyle mi tanımlar? Marx'ın ekonomi politik eleştirisi, burjuva toplumdaki (modern toplumdaki) üretim ilişkilerinin gerçek niteliğini açıklamayan ekonomi politikçilere yönelik değil midir? Ekonomi politikçilerin burjuva toplumdaki yabancılaşmayı gizlediklerini, özel mülkiyeti onayladıklarını söylemez mi Marx? Koskoca *Kapital*, kapitalist üretiminin eleştirel tahlili değil midir? Lenin'in sözleriyle söylersek:

Marx, *Kapital*'e yazdığı ön sözde şöyle der: 'Bu yapıtın nihai gayesi modern toplumun hareketinin ekonomik yasasını keşfetmektir' (yani kapitalist toplumun, burjuva toplumunun). Belirli bir toplumun üretim ilişkilerini, tarihin belirli bir döneminde, doğuşları, gelişmeleri ve çöküşleri içinde incelemek: işte Marx'ın ekonomik doktrininin içeriğı.

Marx kendisinden önceki tüm klasik ekonomi politiğın yanılığını (Adam Smith'ten itibaren) ortaya koymuştur.²³

21 Leontiev, s. 31, 32.

22 A.Paşkov, *SBKP Deneyimi ve Devrimci Teori* içinde, çev. Ahmet Şahin, Konuk Yayınları, 1978, s. 95.

23 Vladimir İlyiç Lenin, *Karl Marx ve Doktrini*, çev. Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1995, s. 23-24, 28.

Marksizmin kendine zemin yaptığı üç kaynak vardır: Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politikliği ve Fransız sosyalizmi. Marksizmle azıcık tanışık olan herkes bilir ki; Hegel'in idealist felsefesini, Ricardo'nun burjuva ekonomi bilimini, ütopyik sosyalistlerin hayalciliğini eleştirerek Marx ve Engels üst bir tepe yarattılar; onları alıp aynı torbaya doldurarak değil!

Marksizm gökten inmedi. Hegel'in diyalektiğini aştı, onu maddecilikle birleştirdi. Hegel'in idealist diyalektiğinin zıt ucunda duran diyalektik ve tarihsel materyalizmi oluşturdu. Ekonomi politikliği eleştirerek onun yetersizliğini gösterdi, komünizmin maddi ipuçlarını buradan yola çıkarak ortaya koydu. Ütopik sosyalistlerin öznesiz, fantezi dünyalarından gerçek dünyaya çıktı, sosyalizmi proletaryanın sınıf savaşı düzeyinde başka bir nitelikte kurdu.

Marksizm ne Alman felsefesini, ne Fransız sosyalizmini, ne de İngiliz ekonomi politikliğini olduğu gibi alıp kullanmadı. Eğer böyle olsaydı Marksizm bir çorbadan başka bir şey olmazdı. Şüphesiz ki Marksizm, eleştiri kaynağı olarak kullandığı felsefenin, ekonomi politikğin, ütopyik sosyalizmin eleştirel mirasçısıdır. Her bilim diğer bilimlerden miras alır. Ama görmek gerekir ki, Marksizmin yaptığı şey farklı nitelikleri alıp birleştirmek değildir; bu nitelikleri ortadan "kaldırarak" yeni bir niteliğe teorik düzlemde geçiştir. Nicelikten niteliğe sıçrayış, aynı zamanda inkârın inkârı sürecidir. Olumlu-maddi unsuru koruyarak, yadsımanın yadsınmasını gerçekleştirmiştir Marksizm.

Marx ekonomi politikğin eleştirisini sonuna kadar götürdü; ama komünizmin (sosyalizmin) ekonomi politikğini yarattığını söylemedi. Bu aslında tarihsel materyalizmin inkârı olurdu; çünkü ekonomi politik, kapitalizmi açıklayan, kapitalizm ve kategorileri sürdüğü sürece varlığını koruyacak bir bilimdi. Onu sosyalizme taşımak, onun kategorilerini sosyalizm için kullanmak bilim dışı olurdu. Çünkü bir üretim tarzı değiştiğinde onun kategorileri de yok olur.

Marx komünist üretim tarzı üzerine spekülasyonlara da girişmedi. Ekonomi politikğin eleştirisi üzerinde yükselerek, burjuva toplumunun anti-tezlerine dayanarak, komünist üretim tarzının genel yönlerini ortaya koydu, gerisini ilerideki bilimden bekledi.

Geniş anlamıyla ekonomi politik

Buraya kadar ekonomi politikliği burjuva toplumunun bilimi olarak ele aldık. Aslında ekonomi politik, toplumların tarihinde çok önce doğmuş olmasına karşın bilimsel haline 18. yüzyılda kavuşmuştur. "Ekonomi politik, dâhi kafalarda 17. yüzyıl sonuna doğru doğmuş olmasına karşın, gene de, dar anlamda, fizyokratlar ve Adam Smith'in vermiş buldukları olumlu formüller içinde, *özel* olarak 18. yüzyılın çocuğudur."²⁴

24 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1977, s. 255.

Kapitalizmin ilk sanayi girişim dönemi manifaktürle başlar. Zanaatkârları belli bir yerde toplayan ve ileride büyük sanayi fabrikalarının tohumu olacak bu yapılar kapitalizmin bebeklik halini simgeler. İşte, ekonomi politik ilk kez gelişen bir bilim olarak kendini manifaktür döneminde gösterir. Marx *Kapital*'in birinci cildinde bu noktanın altını çizer.²⁵

Demek ki klasik ekonomi politik, kapitalizme özgü bir bilimdir; onun yasalarını araştırır; bu sistemin kategorilerini kullanır.

Ekonomi politiğin kapitalizmle sınırlı özel (olgun) tanımını Marksizm genişletir; onu aynı zamanda değişimin (mübadelenin) olduğu bütün toplum biçimlerine yayar. Şüphesiz ki bu ekonomi politik, gelişmemiş bir ekonomi politiktir.

Diyebiliriz ki geniş anlamıyla ekonomi politik, toplumların üretim ve değişim yasalarının bilimidir. Engels'in sözleriyle söylessek: "Ekonomi politik, en geniş anlamda, insan toplumunda maddesel yaşama araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimidir."²⁶

Burada anahtar iki kategori, üretim ve değişimdir (**mübadeledir**).

Üretim, toplumsal insanın yaşayabilmesi için zorunlu olarak doğayı değiştirmesi ve doğayı değiştirirken de kendini-toplumu değiştirmesi sürecidir. Üretim, insanın var olmasını sağlayan varlık koşuldur. Üretim yapmadan hiçbir toplum yaşayamaz.

Toplum tarihi incelendiğinde üretim yapma zorunluluğunda olan toplumların farklı üretim biçimlerine sahip olduklarını görürüz. (Antik üretim tarzı, köleci mülkiyete dayanan üretim tarzı, feodal üretim tarzı, vb.)

Bir toplum üretim yapmaksızın yaşamını sürdürmeyeceği için, hangi üretim biçimiyle üretim yaparsa yapsın, toplumları birleştiren ortak zemin üretimdir. Komünist üretim tarzı da bu ortak zemine dahildir.

Tıpkı vahşi insanın, gereksinmelerini karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden-üretmek için doğayla boğuşmak zorunda olması gibi, uygar insan da aynı zorunluluk içersindedir ve bunu da bütün toplumsal biçimlenişler içersinde, akla gelen her türden üretim tarzları altında yapmak durumundadır.²⁷

Toplumlarda üretim zorunluluğu açısından ortak bir özellik bulmak mümkünken, değişim açısından böyle bir ortaklık bulamayız. "*Üretim ile değişim iki farklı işlevdirler. Üretim, değişimsiz olabilir; ama değişim, –tanım gereği ürünlerin de*

25 Marx, *Kapital I*, s. 379.

26 Engels, *Anti-Dühring*, s. 249.

27 Karl Marx, *Kapital, Cilt 3*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 720.

şiminden başka bir şey olmamasından ötürü–, üretimsiz olamaz.”²⁸

Toplumların tarihinde bir farklılık olarak ortaya çıkan değişimi (mübadeleyi) kısaca incelememiz gerekiyor. Sosyalizm açısından bunun ne kadar önemli olduğunu ilerde göreceğiz.

Değişim (mübadele) nedir? “Ürünün meta şeklini aldığı üretim biçimi, ya da doğrudan değişim için üretilmesi, burjuva üretim biçiminin en genel ve en ilkel biçimdir.”²⁹

Metaların birbiriyle ilişkisi bir **değişim** sürecidir; bireylerin karşılıklı varlığı bu değişim süreciyle metaların varlığına bağlanır. Değişim süreci de gelişerek metaların dolaşımını hızlandırır. Değişim süreci aslında dolaşımın bütünlüğüdür. Metaların pazarda dolaşımı, büyümüş değişimin diğer adıdır. “Dolaşım, gerçek anlamıyla değişimin belirli bir uğrağından ya da bütünlüğü içinde ele alınan değişimden başka bir şey değildir.”³⁰

Gördük ki, bütün toplum biçimlerinde (üretim tarzlarında) üretim zorunlu öge iken, değişim yani mübadele zorunlu değildir. Gelişmiş bir değişim, işbölümüyle, sınıflarla, meta üretimiyle, bağlantılıdır.

İlkel komünal toplum, sınıfların ve değişimin olmadığı bir toplumdur. İşbölümü ve değişim, bunun sonucunda ortaya çıkan meta üretimi, sınıflı toplumu ortaya çıkarır.

Toplumun geçmiş bütün aşamalarında, üretim, her şeyden önce, ortaklaşa bir üretimdi; tıpkı tüketimin de, azçok geniş komünist topluluklar içinde, ürünlerin doğrudan doğruya *üleşimiyle* yapılmış olduğu gibi.

(...)

Ama, işbölümü, yavaş yavaş, bu üretim süreci içine sızar. Üretim ve sahipolma, ortaklığın kuyusunu kazar, bireysel sahipolmayı egemen kural durumuna yükseltir ve böylece, bireyler arasındaki değişimin doğmasını sağlar. (...) Yavaş yavaş, meta üretimi, egemen biçim durumuna gelir.

Meta üretimiyle, üretim, artık kişisel tüketim için değil, değişim için yapılır, ürünler, zorunlu olarak, el değiştirirler.³¹

Engels’in ekonomi politiğı geniş anlamıyla yorumlarken **değişim (mübadele)** üzerine vurgu yapması bunun için çok önemlidir. Değişimin olmadığı bir toplumda

28 Engels, *Anti-Dühring*, s. 249.

29 Marx, *Kapital I*, s. 97.

30 Karl Marx, *Grundrisse I*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s. 35-36.

31 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar 3*, çev. Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğan, Vahap Erdoğan, Arif Gelen, M.Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer, Öner Ünal, Sol Yayınları, 1979, s. 403.

ekonomi politik bilimi iş görmez. Komünist üretim tarzında değişim olamaz. Marx bu temel görüşün altını çizer: “*Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan komünal bir sosyal düzen içinde, üreticiler ürünlerini değışmezler.*”³²

Bu demektir ki, değışimin olmadığı bir toplumda, değışimin bilimi olan ekonomi politik anlamsız hale gelir. Ekonomi politik bilimi geniş anlamıyla, değışimin varlığını koruduğu, sınıfların, meta üretiminin varlığını sürdürdüğü toplumlar için geçerli olabilir.

SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi’nin 1954 yılında yayımladığı *Politik Ekonomi Ders Kitabı*’nda, ekonomi politik şöyle tanımlanıyor: “Politik ekonomi, toplumsal üretim ilişkilerinin, yani insanların ekonomik ilişkilerinin gelişmesi bilimidir.”³³

Şimdi Sovyetler Birliği kökenli diğer ekonomi politik kitaplarında ekonomi politiğın nasıl tanımlandığına bakalım. “Ekonomi politik, üretimin toplumsal yapısını irdeler. Şimdi, ekonomi politiğın konusunu daha somut bir biçimde tanımlayabiliriz. Üretimin toplumsal yapısı, toplumun gelişmesinin her evresinde insanlar arasında kurulan üretim ilişkileri bütünüdür.”³⁴

Üretim hiçbir toplumun kaçınamayacağı bir eylem olduğuna göre, demek ki bu kitabın yazarına göre ekonomi politik bütün toplumlar için geçerlidir. Yani tek bir ekonomi politik vardır; bu bilim bütün toplumlar için geçerlidir. Dikkat edilirse, burada “değişim” kategorisinin sözü edilmez. Çünkü her toplumda geçerli olan tek bir ekonomi politik yaratabilmek için (dolayısıyla **Sosyalizmin Ekonomi Politliğini** ortaya çıkarmak için) **değişimi** içermeyen bir ekonomi politik tanımı gereklidir.

Diğer yazarlara geçelim. G. K. Shakhnazarov ve A.D Boborykin şöyle tanımlıyorlar ekonomi politiği: “*Üretim ilişkilerinin gelişimi ile ilgili bir bilim dalı olan ekonomi politik, Marksizmin vazgeçilmez unsurlarından bir diğeridir.*”³⁵

O halde yazarlara göre bütün toplum biçimlerinin üretim ilişkilerini (insanların üretim sürecinde kurdukları ilişkileri) inceleyen bir tek bilim var; o da Marksizmin bir kolu olan ekonomi politik. Yani sosyalist (Marksist) ekonomi politik (!) Nereden gelmiş bu ekonomi politik? Onlara göre, Marx, kapitalizmin ekonomi politiğini aldı, düzeltti ve onu her toplumu açıklayan, her toplumda geçerli olan **Marksist Ekonomi Politik** durumuna getirdi. Yine dikkat edelim, buradaki tanım da **değişim** kategorisinin sözü edilmiyor.

Ekonomi politiğın **Sovyetçi** tanımına son bir örnek daha verelim: “Sosyal üre-

32 Karl Marx, Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M.Kabagil, Sol Yayınları, 1969, s. 30.

33 SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, s. 6.

34 Leontiev, s. 30-31.

35 G.K.Shakhnazarov, A.D.Boborykin, *Marksizm-Leninizmin Temelleri*, çev. N.Okman, Bilim Yayınları, 1979, s. 11.

timde insanların kendi aralarında kurdukları ilişkilerin, yani sosyal üretim ilişkilerinin gelişme yasalarının bilimi.”³⁶

Yine işaret edelim; bu tanımda da **değişim** ilişkisinden bahsedilmiyor. Üretimin olduğu her yerde üretim ilişkisi vardır; insanlar üretim ilişkisi kurmadan toplumsal üretim yapamazlar. Ama üretim ilişkileri (insanlar arası toplumsal ilişkiler) değişimi içerebilir; ya da içermez. Üretim ilişkileri iradeden bağımsız, kaotik olabilir; ya da planlı, bilinçli olabilir.

Üretim ilişkileri aynı zamanda mülkiyet ve bölüşüm ilişkileridir. Mülkiyet özel de olabilir, ortak da! Bölüşüm, kapitalist biçime uygun da olabilir, komünist biçime de! Oysa ekonomi politik gelişmiş anlamıyla kapitalist topluma, geniş anlamıyla değişimin olduğu toplumlara aittir. Ekonomi politığın altında yatan taban, işbölümü, değişim, meta üretimi ve zorunlu olarak üretim araçlarındaki özel mülkiyettir.

Sovyetçi ekonomi politik tanımları sonuçta bütün toplum biçimlerini kapsıyor; **tek bir ekonomi politığın** varlığını gizlice kanıtlıyor. Buradan da **Marksist ekonomi politığe** geçiş yapıyor.

Peki, bu yanlış ekonomi politik tanımları nereden geliyor? Marksizme ters bu görüşlerin kökeni nerededir? Marksizm için ekonomi politığı bu türlü tanımlamanın sonuçları nedir?

Sosyalist ekonomi politığın kökeni

1952 yılında ekonomi politika üzerine bir tartışma var Sovyetler Birliği’nde. Tartışmacılardan biri L. D. Yaroşenko, diğeri de Stalin. Ekonomi politığın tanımında anlaşamıyorlar. Bizi şimdilik ilgilendiren Stalin’in görüşleri; çünkü tartışmayı yöneten, ağırlığını koyan, Sovyetler Birliği’nin en yetkili kişisi o!

Stalin önce Engels’in geniş anlamıyla ekonomi politik tanımını aktarıyor. Daha önce biz de aktarmıştık. Bir de Stalin’den aktaralım: “Engels, ekonomi politığın, ‘değişik insan toplumlarının içinde, üretimde ve değişimde buldukları ve bu koşullar bilimi’ olduğunu söyler.”³⁷

Stalin bu tanımın **geniş anlamıyla** böyle olduğunu belirtmiyor. Bu çok önemli sayılmaz; çünkü kapitalizm de bir **değişim** (mübadele) toplumdur. Burada Stalin’in anahtar kategori olan **değişim** terimini aktarması yeterlidir.

Ekonomi politığın kapsadığı alanları üç temelde topluyor Stalin:

- a) Üretim araçları sahipliğinin biçimleri.
- b) Değişik toplumsal grupların üretimdeki statüleri ve karşılıklı ilişkileri.
- c) Ürünlerin bölüşüm biçimleri.

Bu üç temelden bir ekonomi politik tanımı çıkaracaktır Stalin.

Stalin biliyor ki, ekonomi politik geniş anlamıyla **değişim** (mübadele) içeren toplumlar için geçerli. Kendisi de Engels’ten bunu aktarmıştı. Engels ekonomi po-

36 Bouvier-Ajam, İbarrola, Pasquarelli, *Marksist Ekonomi Sözlüğü*, s. 112.

37 J.V.Stalin, *S.S.C.B.’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, çev. Kemal Savaş, Günce Yayınları, 1979, s. 64.

litiğin anlamını, değişimin, meta ilişkilerinin (ilkel veya gelişkin biçimlerinin) varlığıyla sınırlıyor. Stalin ise **değişim** kategorisini ekonomi politiğin tanımı içinden çıkartarak sosyalizme yaymak istiyor.

Peki, o zaman ne yapmak lazım? Anahtar kategori olan **değişim** (mübadele) kategorisini ortadan kaldırmak gerek. Stalin de Marksizme sığmayan bir bahaneyle bunu yapıyor ve ekonomi politiği şöyle tanımlıyor: “Ekonomi politiğin konusu insanlar arasındaki üretim ilişkileri, ekonomik ilişkilerdir.”³⁸

Dikkat edilirse Stalin’in tanımı mübadele (değişim) yapan toplumlarla sınırlı değil. Kendisi de bunu açıkça belirtiyor:

Bu tanım, Engels’in tanımında yer alan ‘değişim’ kelimesini kapsamıyor. Bu kelime atılmıştır, çünkü ‘değişim’ kelimesi çoğunlukla, birçok kişi tarafından, tüm toplumsal biçimlerin değil, sadece bazı toplumsal biçimlerin karakteristiği olan meta değişimi olarak anlaşılmakta ve Engels ‘değişim’ kelimesi ile yalnızca meta değişimini kastetmemiş olsa da, yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır.³⁹

Böylece ne oluyor? Ekonomi politik artık üretim ve değişim yapan toplumları değil, üretim yapan bütün toplumları kapsıyor. **Değişim** yapan ve yapmayan bütün toplum biçimleri ekonomi politiğin çatısı altında toplanmış oluyor. Bu şekilde ekonomi politik sosyalizme taşınmış oluyor. Oysa Engels’in ekonomi politik tanımı, değişimin (mübadelenin) olmadığı sosyalizmi kapsamıyor.

Evet, **değişim** sadece bir kategoridir; bir kategori atılınca dünya yıkılmaz diye düşünebilir insan; ama bu düşünce biçimi doğru olmaz. Kapitalizmin tanımından artı-değeri atarsak kapitalizm ortada kalabilir mi? **Değişim** kategorisi de sınıflı toplumların (sosyalizme kadar olan toplumların) kategorisidir, atılamaz.

Marksist açıdan bu kategorinin atılması, Marksizm için büyük revizyondur; onun temel anlayışına ölümcül bir darbe vurur.

Stalin’in **değişim kategorisini** ekonomi politiğin içinden atması (aslında bunun gerçek anlamı **değişimi** sosyalist topluma taşınması) ekonomi politiği tüm toplumlar için geçerli tek bilim yapar.

Marksizmin **değişim** kategorisini nasıl anladığını daha önce ifade etmiştik. Engels’in **yanlış anlaşılması** diye bir durum yoktur. Çünkü değişim, her zaman özünde iki malın karşılıklı değiştirilmesidir. “Bizzat değişimde (değişimi yapanların amacına bakmaksızın) yalnızca metalar karşı karşıya gelir.”⁴⁰

Marksizm gelişkin bir değişim sürecini, meta üretiminden ve dolaşımından ayırılmaz. Bu nedenle Marx, *Grundrisse*’de **değişimi** anlattığı bölümde parantez içinde **dolaşım** diye yazar. Değişim alanı olan pazarda, metaların değişimi ve dolaşımı aynı anlama gelir. Hangi halde alınırsa alınsın söz konusu metalardır; hem değişim

38 J.V.Stalin, *Son Yazılar 1950-1953*, çev. M.Gaziturhan, Sol Yayınları, 1977, s. 131.

39 J.V.Stalin, *S.S.C.B. ’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, çev. Kemal Savaş, Günce Yayınları, 1979, s. 66.

40 Marx, *Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap*, s. 224.

değeri, hem de kullanım değeri olan metalar! Değişim, bir madde olan metanın dolaşımıdır aynı zamanda. “Değişim, metaların kullanım-değerleri olmadıkları ellere aktarılmasını sağlayan bir süreç olduğu kadar, maddenin toplumsal bir dolaşımıdır da.”⁴¹

Marx’ın, ekonomi politik bilimiyle, en gelişkin değişim-mübadele-meta üretimi toplumu olan kapitalizmin incelenmesini kastettiğini göstermiştik. Stalin’in, Marx’ın bakış açısını bilmediği düşünülemez. Klasik ekonomi politikten - olgunlaşmış ekonomi politikten – niçin bahsetmez Stalin? Sosyalizmde de geçerli olacak bir ekonomi politik yaratabilmek için!

Stalin’in bu yaratımının nasıl olduğunu görmeden önce, Engels’in tanımındaki **değişim** kategorisini atan Stalin’in vardığı ekonomi politik tanımına yeniden bakalım. Stalin der ki: “Ekonomi politik, insanların üretim ilişkilerinin gelişme yasalarını araştırır.”⁴²

Bu tanım okuyucuya yabancı gelmemeli. Daha önce **Sovyetçi** ekonomi politik kitaplarından aktardığımız tanımlarla bu tanımın aynı olduğuna dikkat edelim. Demek ki, bu tanımların kökeni Stalin’e dayanıyor. Şimdilik bu önemli noktanın altını çizip bırakalım.

Tekrar Stalin-Yaroşenko tartışmasına dönelim. Yaroşenko tüm toplumsal biçimler için geçerli tek bir ekonomi politığın olamayacağı görüşündedir. (Yaroşenko’nun diğer konulardaki görüşleri konumuz dışındadır.) Stalin ise tüm toplumlara uygulatabilen **yalnızca bir ekonomi politik biliminin** olabileceğinde diretir. Stalin’den bu tartışmanın özetini aktaralım. “Yaroşenko yoldaş, her toplumsal biçimin kendi özgül ekonomik yasaları olması gerekçesiyle, tüm toplumsal biçimleri için geçerli tek bir ekonomi politığın zorunluluğunu reddetmektedir.”⁴³

Stalin, niçin **tek bir ekonomi politığın** olduğunu ispat etmek ister? Eğer tek bir ekonomi politik olursa, onu sosyalizme de uygulayabilecektir; **sosyalizmin ekonomi politığını** yaratabilecektir.

Stalin **tek bir ekonomi politığın** varlığını Engels’e dayanarak açıklar: Engels’in daha önce aktardığımız ekonomi politik tanımını aktarır, arkasına kendi yorumunu ekler: “Bu nedenle, ekonomi politik, herhangi bir toplumsal biçimin değil, değişik toplumsal biçimlerin ekonomik gelişim yasalarını araştırır.”⁴⁴

41 Marx, *Kapital I*, s. 119.

42 Stalin, *S.S.C.B. 'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, s. 66.

43 a.g.e., s. 63-64.

44 a.g.e., s. 64.

Dikkatlice okuyalım. Engels'in değişik insan toplumlarından bahsettiği doğrudur. Ama bu değişik toplum biçimlerini, **değişim yapan toplumlarla** sınırlar Engels. Stalin kendi yorumunda bu temelin üzerinden atlar, **farklı toplumlarda** takılıp kalır. Kendi yorumunda yine **değişim** kategorisi bilinçli olarak atılmıştır.

Engels, değişim yapan farklı toplumlardan ve onların ekonomi politiğinden bahsederken, bu toplumlar için bile **tek bir ekonomi politikten** söz eder mi? Tabii ki, etmez; ama Stalin bu yanlış sonucu çıkarır.

Engels aynı yerde farklı değişim biçimine sahip olan toplumların aynı ekonomi politiğe sahip olamayacaklarını açıkça söyler; zaten başka türlü düşünmek Marksizmin özüne ters düşer. Sözelimi feodal toplumun ekonomi politiğiyle, kapitalist toplumun ekonomi politiği aynı olabilir mi? Engels haklı olarak der ki:

İnsanların üretim ve değişim koşulları ülkeden ülkeye, ve her ülkede de kuşaktan kuşağa değişir. Öyleyse ekonomi politik de bütün ülkeler ve bütün tarihsel dönemler için aynı olamaz.

(...)

Ateş Toprağının ekonomi politiği ile bugünkü İngiltere'nin ekonomi politiğini aynı yasalara indirgemek isteyen biri, ortaya en bayağı beylik düşüncelerden başka bir şey koyamaz. Öyleyse ekonomi politik, *özel* olarak tarihsel bir bilimdir.⁴⁵

Demek ki, geniş anlamıyla ekonomi politik bilimi, farklı, ama **değişim** (mübadele) yapan toplumlar için geçerlidir. Değişim toplumlarında bile **tek bir ekonomi politikten** söz edilemez. Onları değişim temelinde birleştiren genel ekonomi politik bilimi ancak bu değişim temeline dair genel yasalar formüle edilebilir. Ayrıca değişim biçimine bağlı olarak özel yasalar saptayabilir. Sözelimi sömürü ilişkisi değişim yapan bütün toplumlar için geçerlidir; ama biçimleri değişiktir. Feodal Bey'in köylüyü sömürme biçimi ile, kapitalistin işçiyi sömürme biçimi aynı değildir.

Engels'in yukarıda aktardığımız sözlerinde en önemli yeri, **ekonomi politiğin** tarihsel bir bilim olduğunu **belirtmesi** doldurur. Tarihsellik ne anlama gelir? Geçicilik, değişme anlamına gelir. Toplumlar sürekli gelişir, değişir. Marx'ın ekonomi politiğe yönelttiği en önemli eleştirilerden biri, kapitalizmi ölümsüz, kalıcı saymasıdır. Oysa kapitalizm ve onun yasaları da, bu yasaları formüle eden bilim de günü gelince tarihe gömülür. Kapitalist ilişkiler ve onun öz bilimi olan ekonomi politik tarihi bir içeriğe sahiptir; yani kalıcı değildir.

Bu nedenle Marx-Engels ekonomi politiğin alanını, mübadele yapan toplumların tarihiyle sınırlar; tarih-sonrasının toplumu olan sosyalizme, ekonomi politiği (kapitalizmi) yapıştırmazlar. Marksizm, ekonomi politiği değişimin (mübadelenin) başladığı andan itibaren başlatır: "Burjuvazinin sosyal bilimi, klasik ekonomi politik, daha çok yalnız üretime ve değişime yönelmiş insan eylemlerinin doğrudan

⁴⁵ Engels, *Anti-Dühring*, s. 250.

doğruya tasarlanmış toplumsal etkilerini ele alır.”⁴⁶

Değişim (mücadele) olmasaydı ekonomi politik diye bir bilim olmazdı. Engels ekonomi politiğin temel kategorisinin değişim (mücadele) olduğunu çok açık biçimde yazar: “Ekonomi politik, meta ile, (yani) ürünlerin ya bireyler tarafından ya da ilkel topluluklar tarafından birbiriyle değişildikleri anda başlar. Değişime giren ürün, meta olur.”⁴⁷

İşte, Stalin’in değişim kategorisini ekonomi politiğin içinden atması, ekonomi politiğin özünün yok edilmesi anlamına gelir.

Stalin’in ekonomi politiğin tanımını değiştirmesi, değişim toplumlarının (en çok da kapitalizmin) bilimi olan ekonomi politikten her toplumun bilimi (tek bir ekonomi politik) diye söz etmesi bilinçli bir hedefe yöneliktir: Ekonomi politiği ve kategorilerini sosyalist topluma taşımak için! **Sosyalizmin ekonomi politiğini** yaratmak için! Ekonomi politiğin değişim yasalarının sosyalizmde de geçerli olabileceğini göstermek için!

Ekonomi politiğin son sınırı kapitalist üretim tarzıdır. Kapitalizm öncesi **değişim toplumlarında** ekonomi politiği ilkel biçimlerde gözlemleyebiliriz. Engels’in dediği gibi:

Ekonomi politik, tarihte ortaya çıktığı biçimiyle, gerçekte kapitalist üretim dönemi iktisadının bilimsel bilgisinden başka bir şey olmadığı için, bu dönemle ilgili tezler ve teoremler, örneğin eski Yunan toplumu yazarlarında, kendilerini ancak meta üretimi, ticaret, para, faiz getiren sermaye vb. gibi bazı olaylar, her iki toplumda da ortak olduğu ölçüde gösterebilirler.⁴⁸

Peki, ekonomi politik ileriye sıçrayıp sosyalizme ulaşabilir mi? Ekonomi politik sosyalizmde yaşayabilir mi? Ekonomi politiğin kategorileri- yasaları- sosyalizmde geçerli olabilir mi? Kısacası, **sosyalizmin ekonomi politiği** olabilir mi? Bu konuya Sovyet Marksizmi ya da onun kurucusu Stalin olumlu yanıt vermiş ve ekonomi politik kitaplarına böyle yazdırmıştır. Örnek olsun, şöyle: “Sosyalizmde, maddî malların üretim ve bölüşüm yasalarını inceleyen bir bilim olarak, sosyalizmin ekonomi politiği büyük bir önem kazanır.”⁴⁹

Gerçek Marksizmin bu revizyonu (Sovyet Marksizmi), Sovyetler Birliği sınırla-

46 Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1970, s. 221.

47 Marx, *Ekonomi Poliitiğin Eleştirisine Katkı*, s. 39.

48 Engels, *Anti-Dühring*, s. 364.

49 G.P.Solus, *Sosyalizmin Ekonomi Poliitiği*, çev. Muzaffer S. Kabagil, Sol Yayınları, 1979, s. 53.

rının dışına taşmış; Sovyetler Birliği'ni savunan bütün komünist partilerine, onların teorisyenlerinin kafalarına yayılarak yerleşmiştir. Bu zor işi Sovyet Marksizmi nasıl başarmıştır? **Sosyalizmin ekonomi politiğini** anlatan Marksizm dışı kitaplar nereden, nasıl türemiştir?

Biraz tarih karıştırmamız gerekiyor.

Sosyalizmin ekonomi politiğinin el kitabı

Tarih, 25 Kasım 1936. Stalin dünyaya duyurur ki, Sovyetler Birliği'nde sosyalizm (komünizmin birinci aşaması) özünde-temelinde kurulmuştur. Stalin'in kendi sözleriyle şöyle:

Açıklama olarak iki örnek alalım: Bizim sovyet toplumumuz, daha şimdiden, özünde, sosyalizmi gerçekleştirdi; sosyalist düzeni yarattı, yani başka terimlerle, Marksistlerin komünizmin birinci evresi ya da alt evresi dedikleri şeye ulaştı. Bu demektir ki, komünizmin birinci evresi, yani sosyalizm, ülkemizde, daha şimdiden, temel olarak gerçekleşmiştir.⁵⁰

Stalin'e göre artık kapitalizmden sosyalizme (komünizme) geçiş dönemi kapanmıştır. Sovyetler Birliği sosyalizme geçmiştir. Bu aynı zamanda tarihsel bir çağın Sovyetler Birliği açısından kapandığını, dünyada ilk sosyalist ülkenin ortaya çıktığını gösterir.

Sovyetler Birliği'nin komünizmin birinci aşamasına (sosyalizme) geçtiğini söylemenin getirdiği teorik sorunlar vardır. En başta Marksizmin sosyalizm teorisi açısından ciddi engeller vardır. Nedir bu teorik engeller?

- Marksizm açısından tek ülkenin sınırları içinde sosyalizmin kuruluşuna başlanabilir; ama sosyalizm tamamlanamaz; yani geçiş toplumundan sosyalizme tek bir ülke geçemez. Sosyalizm, dünya pazarının egemenlik altına alınmasından sonra ancak dünya çapında kurulabilir. Stalin'in yukarıda aktardığımız görüşüne ters olarak Marksizm şöyle der:

Proletarya ancak evrensel tarih ölçüsünde mevcut olabilir, nasıl ki proletaryanın işi olan komünizm de, ancak, "tarihsel evrensel" varlık olarak bulunabilir, kesinlikle başka türlü olamazsa.

Komünizm, ampirik olarak, ancak egemen halkların "anı" ve aynı zamanda meydana gelen hareketi olarak mümkündür, bu da gene üretici gücün evrensel gelişmesini ve komünizme sıkı sıkıya bağlı dünya çapında değişimleri varsayar.⁵¹

50 J.V.Stalin, *Leninizmin Sorunları*, çev. Muzaffer Ardos, Sol Yayınları, 1977, s. 627-628.

51 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar 1, Alman İdeolojisi* içinde, çev. Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam, Kenan Somer, Sol Yayınları, 1976, s. 43, 42.

- Sosyalizm sınıfsız bir toplumdur Marksizme göre. Oysa Sovyetler Birliği Stalin'in de kabul ettiği gibi sınıflı bir toplumdur. Stalin 1936'da der ki:

Ticarette artık tacirler ve spekülâtorler yok. Öyle ki, tüm sömürücü sınıflar tasfiye edilmiş bulunuyor.
Geriye işçi sınıfı kaldı.
Köylüler sınıfı kaldı.
Ve aydınlar kaldı.⁵²

Marksizm der ki:

Sosyalizm, sınıfların ortadan kaldırılması demektir. Sınıfların ortadan kaldırılması için, önce, toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin ortadan kaldırılması gerekir. Görevimizin bu kısmı başarılmıştır, ama bu, ancak bir kısımdır, üstelik de en zor kısmı değildir. Sınıfları ortadan kaldırmak için, *ikincisi, fabrika işçisi ile köylü arasındaki farklılığı ortadan kaldırmak, bunların hepsini işçi yapmak gerekir.*⁵³

- Sosyalizmde proletarya diktatörlüğü olamaz. Oysa hâlâ Sovyetler Birliği'nde proletarya diktatörlüğünün devam ettiği Stalin tarafından kabul edilmektedir. Stalin 1936'da der ki:

Eleştirilerin dördüncü grubu, yeni anayasa tasarısına saldırarak, onu “sağa doğru bir evrim” olarak, “proletarya diktatörlüğünden ayrılma” olarak, “bolşevik rejimin tasfiyesi” olarak nitelendiriyorlar.

(...)

Bu eleştirilere karşı, eğer bunlara eleştiri denebilirse, ne söylenir?

Eğer, işçi sınıfı diktatörlüğünün temelini genişlemesi ve diktatörlüğün, toplumun politik yönetiminin daha esnek, dolayısıyla daha güçlü bir sistem halinde biçim değiştirmesini onlar işçi sınıfı diktatörlüğünün bir güçlenmesi biçiminde değil de, bu diktatörlüğün zayıflaması, hatta terkedilmesi biçiminde yorumluyorsa şöyle sormak gerekir: bu baylar, genellikle, işçi sınıfı diktatörlüğünün ne olduğunu biliyorlar mı acaba?⁵⁴

Buna karşılık Marksizm der ki: “Ve proletarya diktatörlüğü döneminde sınıflar hâlâ durmaktadır, ve duracaktır. Sınıflar yok olunca diktatörlük gereksiz hale gelecektir.”⁵⁵

- Sosyalizm, ekonomi politiğin kategorilerinin işlemediği bir toplumdur. Yani meta üretimi, değer yasası (metaların değişiminin, bunların üretilmesi için sos-

52 Stalin, *Leninizmin Sorunları*, s. 623.

53 V.İ.Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, çev. Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, 1976, s. 516.

54 Stalin, *Leninizmin Sorunları*, s. 637.

55 Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 518.

yal olarak zorunlu emek miktarına göre olması), para, vb. sosyalizmde ömrünü doldurur. Bırakalım 1936 yılını, Stalin 1952’de bile Sovyetler Birliği’nde belirli bir alanda meta üretiminin varlığını sürdürdüğünü, bu nedenle değer yasasının geçerli olduğunu ve doğal olarak para ekonomisini kullandıklarını belirtir. Stalin der ki:

Sonuç olarak, bizim meta üretimimiz gelişigüzel bir meta üretimi değildir, kapitalisti bulunmayan, esasta (devlet, kolhoz, kooperatifler gibi) ortak sosyalist üreticilerin malı olan metalarla ilgilenen ve etki alanı kişisel tüketim maddeleri ile sınırlı bulunan, kuşkusuz hiçbir şekilde kapitalist bir üretime dönüşemeyecek olan ve kendi “para ekonomisi” ile birlikte sosyalist üretimin gelişmesine ve pekişmesine yardımcı olmak için kurulan özel türden bir meta üretimidir.

(...)

Değer yasasının bizde, sosyalist rejimimizde varolup olmadığı ve etkide bulunup bulunmadığı bazan sorulmaktadır.

Evet, vardır ve etkilidir. Nerede meta ve meta üretimi bulunuyorsa, değer yasası zorunlu olarak vardır.⁵⁶

Bu yanlış görüşlere Marksizmin verdiği yanıt şudur:

Değer yasası, meta üretiminin ta kendisinin, öyleyse bu üretimin en yüksek biçiminin, kapitalist üretimin de temel yasasıdır.

Üretim araçlarına toplum tarafından elkonulması ile, meta *üretimi*, ve bunun sonucu, ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kalkar.⁵⁷

Nihayet, bütün sermaye, bütün üretim ve bütün değişim ulusun ellerinde yoğunlaştığında, özel mülkiyet kendiliğinden ortadan kalkacak, para gereksiz olacak.⁵⁸

Demek ki, Stalin’in sosyalizm anlayışı ile Marksizmin sosyalizm anlayışı arasında aşılmaz bir teorik duvar var. İşte, 1936’da Stalin, **komünizmin birinci aşamasına geçtik** dediği dönemde bu teorik uzlaşmazlığı gidermek gerektiğini anlamıştır.

Madem ki sosyalizm Sovyetler Birliği’nde kurulmuştur; Marksizmin ekonomi politığıne bakışı da ona uygun hale getirilmelidir; yani Marksizm değiştirilmelidir. Bu revizyon toplumun-partinin- komünist kadroların haberi olmadan yapılamaz. Öyleyse bir tartışma gereklidir; ama Stalin’in önünde çözüm bekleyen birçok pratik sorun vardır. Önce onlar halledilmelidir. En büyük sorun Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) içindedir.

56 J.V.Stalin, *Son Yazılar, 1950-1953*, çev. M.Gaziturhan, Sol Yayınları, 1977, s. 76, 78.

57 Engels, *Anti-Dühring*, s. 487, 447.

58 Marx ve Engels, *Seçme Yapıtlar I*, s. 110.

19 Ağustos 1936'da başlayan Moskova duruşmaları değişik safhalarla 1939 yılına kadar sürdü. Eski Bolşevik kadroların büyük çoğunluğu cezalandırıldı. Böylece SBKP içinde Stalin'e muhalefet edecek kimse kalmadı.

1939'da Sovyet-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Stalin dış politika-da biraz nefes aldı.

Stalin 1941 yılında Marksizmin sosyalizm teorisini değiştirecek bir ekonomi politik el-kitabının hazırlanmasına karar verdi. Ocak 1941'de SBKP Merkez Komitesi'nde bu el-kitabının taslağını tartıştı. Sovyet iktisatçılarının arasında yaygın biçimde kabul gören, sosyalizmde değer yasasını- ticareti- parayı- fiyatı- ücreti inkâr eden görüşleri eleştirdi. Partinin önüne yeni bir ekonomi politik kitabının hazırlanmasını hedef olarak koydu. Ama bunu hemen gerçekleştiremedi. Çünkü: "Nazi işgalcilerine karşı Büyük Ulusal Savaş, iktisatçıların bu elkitabını hazırlamasını uzun süre engelledi; bu çalışma, ancak saldırılar sona erdikten sonra yeniden başlayabildi."⁵⁹

1943 yılında Sovyetlere Birliği'nde *Marksizmin Bayrağı Altında (Pod Znamenem Marksizma)* isimli dergide bir inceleme yayımlandı. Bu inceleme ekonomi politikle ilgiliydi. Daha doğrusu, Sovyetler Birliği'ndeki ekonomi politik eğitimiyle ilgiliydi. Sovyetler Birliği'nde ekonomi politik eğitiminde kullanılan ders kitaplarını eleştiriyordu. Çünkü bu ders kitapları henüz değiştirilmeye fırsat bulunmadığından dolayı, değer yasasının sosyalizmde işlemediğini öğretiyordu. Aslında ortada teorik bir yanlış yoktu; sosyalizmde değer yasası işlemezdi. Ama pratikte bir sorun vardı; Sovyetler Birliği'nde kötü biçimde olsa da değer yasası işliyordu; çünkü meta üretimi vardı.

Teori ile pratik arasındaki çelişkinin sonucu şuydu: Ya Sovyetler Birliği sosyalizme geçmemişti; ya da değer yasasının sosyalizmde işlemeyeceğini söyleyen Marksizmin kitapları yanlıştı.

Buharin'in 1920'de Moskova'da yayınlanmış kitabı (*Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*) daha hâlâ ortalıktaydı. Buharin bu kitapta, piyasa (meta üretimi) yok olunca ekonomi politiğin de, onun kategorilerinin de yok olacağını yazmıştı. Dolayısıyla sosyalizmde değer yasası işlemezdi. Buharin diyordu ki:

Piyasanın kendisi yok olunca, piyasanın "kâr yasaları"nı inceleyen bir bilime de yer kalmaz. Böylece, meta üretimi üzerine temellenen toplumun sonu, aynı zamanda ekonomi politiğin de sonu anlamına gelir. Nitekim, ekonomi politik meta ekonomisini inceler.⁶⁰

Buharin öldürülmüştü; ama onun bu fikri hâlâ yaşıyordu. Buharin teorik olarak da öldürülmeliydi.

59 Paşkov, *SBKP Deneyimi ve Devrimci Teori* içinde, s. 123.

60 Nikolai Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, çev. Ergun Adaklı, Pencere Yayınları, 1989, s.12.

Ekonomi politiği kapitalizme özgü gören, onun yasa ve kategorilerinin sosyalizmde işlemeyeceğini söyleyen Marksizm değiştirilmeliydi. Stalin'in yeni bir ekonomi politik kitabı yazması veya yazdırması gerekiyordu. Ne var ki Hitler belası ortadaydı, Sovyetler Birliği ölüm-kalım savaşı veriyordu.

1944 yılında Leningrad kuşatması yıkıldı, Romanya ve Bulgaristan Sovyetler Birliği'ne teslim oldu. 1945'de Yalta Konferansı toplandı. Hitler intihar etti. Ancak Sovyetler Birliği yine huzura kavuşmamıştı. Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombası, Sovyetler Birliği'nin güven içinde olmadığını gösteriyordu. Churchill **demir perdeden** bahsediyordu 1946'da. Ardından 1947'de Marshall Planı devreye sokuluyor, Truman Doktrini açıklanıyordu. 1949'da Sovyetler Birliği'ne karşı NATO kuruldu; ama aynı yıl Sovyetler Birliği atom bombasını yaparak kendi güvenliğini aldı.

Stalin 1936 yılından beri partinin önünde duran yeni bir ekonomi politik kitabının (*Sosyalizmin Ekonomi Politikđi*'nin) yazılması işini unutmamıştı.

Stalin, Mayıs 1950'de *Pravda*'da **dil sorunu üzerine** bir tartışma başlattı. Ekonomi politikle ilgisi olmayan bu tartışma Sovyetler Birliği'nin ekonomik sorunlarına **diyalektik** biçimde bağlandı. Sosyalist ekonomi politik el-kitabının (ders-kitabının) hazırlığına girişildi, bir taslak hazırlandı.

1952 yılının başında Stalin'in *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* isimli kitabı yayımlandı.

Bu kitap hazırlanacak **Sosyalizmin Ekonomi Politikđi** kitabının temel yönünü çiziyordu; zaten daha önce hazırlanmış taslak da kimi eksik ve yanlışlarına rağmen buna uygundu. Bunu nereden anlıyoruz? Stalin'in bu taslağı savunmasından, bu taslaktan alıntı yapmasından. "Gerçekten, taslağı, mevcut ekonomi politik elkitapları ile karşılaştırmak, onun, mevcut elkitaplarını bir boy aştığı sonucuna varmak için yeterlidir. Bu, taslağın yazarlarının büyük bir başarısıdır."⁶¹

Stalin'in kitabı yayımlanır yayımlanmaz Sovyet basınında bir övgü kampanyası başlatıldı. Yazılanların özü şuydu: Stalin, Marx'ın *Kapital*'i ayarında bir kitap yazmıştı; Marx'ın eksik bıraktığı **sosyalizmin ekonomi politikđini** tamamlamıştı. Artık Marksizm-Leninizme bir de Stalinizm eklenmişti.

Hazırlanacak Marksist (sosyalist) ekonomi politik ders-kitabı niçin bu kadar önemliydi? Sovyetler Birliği'nde ekonomi politikđi anlatan ve eleştiren kitaplar yok muydu? Marx'ın ekonomi politikđi eleştiren koskoca *Kapital*'i ortada dururken buna ne gerek vardı? Çünkü Stalin, Marx'ta olmayan **sosyalizmin ekonomi politikđini**

61 Stalin, *Son Yazılar, 1950-1953*, s. 104.

yaratmak istiyordu. Bunun anlamı şuydu: Marksizmin ekonomi politiğe bakışı revize edilecekti.

Bu kitap başka bir açıdan da çok önemliydi. Sovyetler Birliği tarafından yönetilen diğer ülkelerin komünist partileri de bu kitapla eğitilecekti. Stalin teorik bir devrim (Marksizm için teorik karşı-devrim) gerçekleştirecekti; bu teorinin dünya komünist hareketine yayılması gerekiyordu. İşte, sosyalizmin ekonomi politik ders-kitabı böyle önemli bir görev görecekti. Stalin amacını saklamadan, açıkça ifade ediyordu:

Görüşüme göre, yoldaşlar, Marksist bir ekonomi politik elkitabının bütün önemini yeterli bir şekilde hesaba katmamaktadırlar. Bu elkitabı yalnızca bizim Sovyet gençliğimiz için gerekli değildir. Bu kitap, özellikle, bütün ülkelerdeki komünistler ve onlara yakın olan kişiler için gereklidir. Yabancı ülkelerdeki yoldaşlarımız, kapitalist boyunduruğundan kurtulmak, ülkenin ekonomisini sosyalizmin ruhuna göre dönüştürmek için ne yaptığımızı; köylülüğün dostluğunu kazanmak için ne yaptığımızı; daha dün sefil ve güçsüz olan ülkemizi zengin ve güçlü bir ülke haline dönüştürmek için ne yaptığımızı; kolhozların ne olduğunu; üretim araçlarının toplumsallaşmasına karşın neden meta üretimini, parayı, ticareti vb. sürdürdüğümüzü bilmek istiyorlar. Bunları ve daha birçok şeyi, sırf bir merak nedeni ile değil, ama bizden öğrenmek ve bizim deneyimimizden yararlanmak için bilmek istiyorlar. Bu yüzden, iyi bir Marksist ekonomi politik elkitabının yayınlanmasının yalnızca ulusal bakımdan bir önemi değil, üstelik uluslararası bakımdan büyük bir siyasal önemi bulunmaktadır.⁶²

Stalin diğer ülkelerdeki komünistlerin de başucu olacak bu kitabın fazla şişkin olmamasını (en çok 500- 600 sayfa olmasını), bu kitabı hazırlayacak özel bir komisyonun öteki işlerinden başışık tutularak kendilerine maddi olanaklar sağlanmasını istedi. Bu kitabı hazırlayacak olanlara bir yıl süre verdi. Ve bir yıl sonra (1953'te) kitabın Merkez Komitesine sunulmasını istedi.

Stalin'in hazırlattığı *Ekonomi Politik El-Kitabı Taslağı*'nda Stalin'e övgü de vardı. Ama Stalin alçakgönüllülük gösterdi, bu övgülerin çıkarılmasını istedi. Zaten Stalin yazmış olduğu *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* kitabıyla Marx'ın düzeyine yükseltilmişti. Bu övgülerden daha sonra bahsetmek üzere Stalin'in alçakgönüllülüğünü anlatan sözlerini kaydedelim.

Bence, “Sosyalizmin Marksist öğretisi. Lenin ve Stalin tarafından sosyalizmin ekonomi politiğinin yaratılışı” bölümü kaldırılmalıdır. Bu bölüm elkitabında kesin olarak yararsızdır; çünkü yeni bir şey getirmemektedir ve yalnızca önceki bölümlerde daha çok ayrıntı ile söylenenleri zayıf bir şekilde yinelemektedir.⁶³

62 a.g.e., s.103.

63 a.g.e., s.102.

Bu satırlar Şubat 1952’de yazıldı. Ekim 1952’de SBKP’nin XIX. Kongresi toplandı. Bu kongrede okunan Merkez Komitesinin Faaliyet Raporu’na Stalin’i yücelten, onu **sosyalizmin ekonomi politığının** yaratıcısı olarak gösteren şu görüşler yazıldı ve Stalin bu kez hiç ses çıkarmadı.

Çağımızda Marks-Engels-Lenin-Stalin’in büyük öğretisi tüm insanlığa, dünya uygarlığının gelişme yolunu aydınlatıyor.

(...)

Marksizm-Leninizm teorisi için, bizim tüm pratik çalışmamız için, Stalin yoldaşın kısa süre önce yayınlanan *SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* eseri en büyük öneme sahiptir.

(...)

Ekonomik teorinin sorunlarını işleyerek Stalin yoldaş, Marksist-Leninist ekonomi-politiği iyice ilerletti.

(...)

Böylece Partimizin ilerlememizin perspektif ve yollarını belirleyen, gelecekle ilgili planları, ekonomik yasaların bilgisine, Stalin yoldaşın açıklığa kavuşturduğu, komünist toplumun inşası bilimine dayanıyor. (Şiddetli, bitmek bilmeyen uzun alkışlar.)

(...)

Stalin yoldaşın Marksist ekonomi-politiğe çok büyük bir katkısı, modern kapitalizmin temel ekonomik yasasını keşfetmesidir.

(...)

Stalin yoldaş tarafından modern kapitalizmin temel ekonomik yasasıyla, sosyalizmin temel ekonomik yasasının bulunması, kapitalizmin tüm savunucularına karşı yok edici bir darbedir.

(...)

Stalin yoldaşın ekonomik sorunlara ve dilbilimin sorunlarına ilişkin yapıtları, Marksizmin gelişmesinde yeni bir aşama anlamına geliyor, Marks-Engels-Lenin’in öğretilerine yaratıcı yaklaşımın büyük bir örneği.⁶⁴

Stalin’in kendisine tapınmayı, fetişizmi nasıl yarattığına yukarıdaki satırlar örnek gösterilebilir. Ama bunun konumuzla bir ilgisi yok. Konumuz açısından önemli nokta, bu görüşlerin şunu net biçimde ifade etmesidir: Sosyalizmin (Marksizmin) Ekonomi Politığı’nin kurucusu Stalin’dir. Kimilerinin sandığı gibi Lenin değil!

Lenin, Marksizmin çıkış yaptığı üç eleştirel kaynaktan biri olan ekonomi politığı kabul eder; ama hiçbir yerde bundan **sosyalizmin ekonomi politığını** çıkaramaz. Marx’ın ekonomi politik eleştirisinin dayandığı mirasa sahip çıkar; yalnızca **Marx’ın ekonomik görüşlerinden** bahseder; **Marksist Ekonomi Politik**’ten değil!

64 *SBKP (B) XIX., SBKP XX. Parti Kongre Raporları*, çev. İsmail H.Yarkın, İnter Yayınları, 1989, s.103-104, 107, 108, 109, 111.

Marksist (Sosyalist) Ekonomi Politik isimlendirmesi Stalin'in buluşudur. Oysa bu görüş Marksizme uymaz. "Marx'a göre ekonomi politik özü bakımından ideoloji idi. 'Nasıl Marksist felsefe' yoksa, 'Marksist ekonomi politik' de yoktur."⁶⁵

Stalin'in *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* broşürünün Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde büyük bir coşkuyla onaylandığını Ekim 1952'de toplanan SBKP'nin XIX. Kongresi'nin Merkez Komitesi Faaliyet Raporu'na bakınca anlıyoruz. Ama bir de görünen sahnenin arkasında bu onaylamanın Politbüro'da nasıl gerçekleştiğine bakmamız gerekir.

Stalin'in sağ kolu olan ve 1926-1957 yılları arasında Politbüro üyeliği yapan ve 1986 yılında ölünceye kadar da Stalin'i savunan Molotov ilk kez 1975 yılında bir gerçeği açıkladı. Molotov şöyle dedi:

SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları adlı kitabı (1952), Stalin'in daçasında tartışmalara konu oldu. 'Artık okuduğunuza göre sorunlarınız var mı yoldaşlar?' En az altı yedi Politbüro esas üyesini toplamıştı. 'Ne düşünüyorsunuz? Gözlemleriniz nelerdir?' Belli belirsiz bir şeyler geveledik. Ben öylesine birkaç fikir söyledim. Bugün itiraf etmeliyim ki o eseri biraz hafife almışız. Çok daha derinine incelemek gerekirmiş. Çok yazık. İnsanlar teoride çok güçlü değildi. *Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*'nı ne kadar okursam o kadar hata buluyorum. Bugün tekrar okudum – nasıl öyle şeyler yazabilmiş?⁶⁶

Molotov'un bulduğu hatalar bizi ilgilendirmiyor. Çünkü o da diğer Sovyet yöneticileri gibi **sosyalizmin ekonomi politiğinin** savunucusudur. Bizi ilgilendiren Stalin'in bu broşürünün partinin hiyerarşik zinciri içinde gözü kapalı kabul edildiğidir. Bunu bir kenara not edip hikâyemize devam edelim.

Ağustos 1954'te Sovyetler Birliği'nde bir *Ekonomi Politik El-kitabı* yayımlan-

65 Ernest Mandel, *Marksist Ekonomi El Kitabı*, çev. Orhan Suda, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008, s. 675. Bununla birlikte, "ekonomi politik" teriminin dünyada ve Türkiye'de gündelik kullanımının çok yaygın olduğunu teslim etmemiz gerekiyor. Bu nedenle, yazının bu bölümünde savunulan görüşleri kabul eden insanların gündelik hayatta "ekonomi politik" terimini kullanmasında bir mahzur yok. "Türkiye tarımının ekonomi politiği", "Sovyetler Birliği'nin çözülüşünün ekonomi politiği" vb. ifadelerin yanlış bir Marksizm anlayışının ürünleri olduğunu ileri sürmek gerekmez. Ya da üniversitelerde "Marksist ekonomi politik" dersleri açılması bir hata olarak görülmemelidir. Çünkü bunlar teorik önermeler değil, pratik iletişim çabalarıdır. Bu yazıda eleştirdiğimiz Stalin'in anti-Marksist iktisat teorisi ile ekonomi politik terimini gündelik yaşamda yaygınlığı nedeniyle, pratik nedenlerle kullanan insanların Marksizm anlayışlarını aynı kefeye koymamız söz konusu değildir.

66 Molotov, aktaran Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor*, çev. Suna Kabasakal, Yordam Kitap, 2007, s.264-265.

dı. Bu kitabın en önemli özelliği, Stalin'in 1952'de yayımlanmış olan *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* makalesini (broşürünü) içermesiydi. Daha önce üzerine övgüler düzülen bu ufak kitapçığın **sosyalizmin ekonomi politiğinin** temeli olduğunu belirtmiştik. İşte, ortaya çıkarılan *Ekonomi Politik El-kitabı*, Stalin'in bütün dünya komünist hareketine kabul ettirmek istediği *Ekonomi Politik El-kitabı Taslağı*'nın doğurduğu bir çocuktur. SSCB Ekonomi Enstitüsü'nün 1954 yılında hazırladığı ekonomi politik kitabı, 1955 yılında, Almanya Sosyalist Birlik Partisi tarafından Almancaya çevrildi.

Aslında bir tane ekonomi politik kitabı çıkmadı ortaya. Stalin'in *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* broşürüne bağlı kalarak diğer ülkelerin komünist partileri de yüzlerce kitap ürettiler, tıpkı Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi. Ama hepsininin özü aynıydı; **sosyalizmin ekonomi politiği** denen anti-Marksist görüşlere dayanıyordu.

Sovyetler Birliği'ndeki yönetim değişikliklerine bağlı olarak, SBKP'nin Kongre Raporları'ndan yararlanarak yeni **Marksist ekonomi politik** kitapları yazıldı şüphesiz. Ne var ki, hepsinin özü, Stalin'in temellerini attığı **sosyalizmin ekonomi politiğinin** birer versiyonuydu. Stalin'den sonra iktidara gelen ve onu eleştiren Sovyet yöneticilerinin hiçbiri bu temele dokunmadı. Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar da Stalin'in **Sosyalizmin Ekonomi Politikği** hep yaşadı.

Trump ve diğlerleri: ideolojik kindarlık politikasının sınıfsal temelleri*

Trump, Brexit, Le Pen, Erdoğan
ve diğlerleri üzerine yirmi tez

Sungur Savran

1. Donald Trump'ın dünya kapitalizminin en güçlü makamına seçilmesi, “uzman” olarak anılanların çoğunda şaşkınlık yarattı. Bu uzmanlar, kamuoyu anketlerine, bütün bir çağa şeklini veren sosyoekonomik ve siyasal güçlerden daha büyük bir önem atfediyor. Sosyalist solda bunların dediklerini tekrarlayanlar ise Marksizm'in metodunu ve tarihsel kavrayışını terk etmenin bedelini ödüyor. Trump'ın zaferi kaçınılmazdı demiyoruz. Şunu söylüyoruz: ABD seçimlerinden önce kamuoyu anket-

* Bu yazı, dergimizin İngilizce yıllık seçkisi olan *Revolutionary Marxism*'de yayınlanmış olan bir yazının Türkçesidir. Her ne kadar Donald Trump'ın ABD başkanlığına seçilmesi vesilesiyle yazılmış olsa da, konusu sadece onunla değil, alt başlığının da ima ettiği gibi, onun da parçası olduğu bütün bir olgular dizisiyle ilişkilidir. Yazının orijinali İngilizce'dir, Türkçe'ye *Devrimci Marksizm* çevresinden bir ekip tarafından çevrilmiştir. Arkadaşlarıma destekleri için teşekkürü borç bilirim.

lerinin anlık sonuçları ne olursa olsun, Brexit çağında, Fransa’da Front National’ın yükselişi döneminde, Trump’ın yenilgisinin kesin olduğunu düşünmek garipti. Kapitalizmin içinden geçmekte olduğumuz tarihsel aşamasının karakteri, ulusal gelişmeleri dolaylı ve karmaşık yollardan belirlemektedir. Her ne kadar Trump bir serseri mayın ve ABD başkenti Washington’un siyasi dünyasında aceminin teki olsa da, bu zamana kadar izlediği güzergâh, dünya kapitalist sisteminin içinde bulunduğu aşamanın genel niteliği ile iç içe geçmiş vaziyettedir. Trump’ın zaferi, dünya kapitalizminin hâkim eğilimlerinden kopuk bir biçimde, yalnızca Amerika meselelerinin analiz edilmesiyle anlaşılabilir. Trump’ın zaferini tüm dünyada olanlardan kopararak ele alanlara, bunun sonucu olarak da bu zaferi hafife alıp, Trump’ın seçildikten sonra merkeze yaklaşip “normalleşmesi” üzerine kafa patlatanlara yöneltiğimiz temel yönetsel eleştiri budur. Daha da beter olan ise, Trump’ı olsa olsa dili biraz daha keskin sıradan bir burjuva siyasetçisi, fakat her halükârda yalnızca burjuva sınıfının ve ABD emperyalizminin bir başka sıradan temsilcisi sayanların durumudur. Başkanlığı nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, Trump’ın zaferi, uluslararası burjuvazi cephesinde aşırı gerici bir siyasi yönelimi açığa çıkartmıştır. **Trump’ın zaferi, çapı Amerika ile sınırlı bir olgu değil, 21. yüzyılın başında dünya kapitalizminin taşıdığı barbarca eğilimlerinin bariz bir işaretidir.**

2. Elbette, burjuva düşüncesinin ya da sosyalist solun, dünya siyasetindeki yeni gerici eğilimden bihaber olduğunu iddia etmek haksızlık olur. Akli başında hiç kimse, Trump’ın zaferi ile Brexit olayında UKIP’in oynadığı rol arasındaki benzerliği görmezden gelemeyiz. 2017 içerisinde, Trump’ın zaferinin Avrupa’daki olası bir devamından her yerde ve sürekli bahsediliyor. Nisan ve Mayıs aylarında Fransa’da, sonbaharda ise Almanya’da muazzam önemde seçimler gerçekleşecek. Fransa’da Marine Le Pen’in liderliğindeki Front National’ın, Almanya’da ise son zamanlarda yükselmekte olan Alternative für Deutschland (AfD)’in gücü bu seçimlerde sınanacak. Daha da erken bir sınav ise, Geert Wilders’in Özgürlük Partisi’nin birinci gelmesinin beklendiği Hollanda’da gerçekleşecek. Avusturya’da, Hollanda’daki partinin adası (FPÖ) adayı, başkanlık seçimlerini kazanma fırsatını ufak bir farkla kaçırdı. Avrupa’nın her köşesinde bu üçünün kardeş partilerini görebiliyoruz. Britanya’da UKIP’i perde arkasından yönlendiren Nigel Farage, Trump’ın büyük bir hayranı. Sadece en öne çıkmış örneklere baksak dahi, Avrupa siyasetinin bu yeni akımını Danimarka, İsveç, Finlandiya, Belçika, İtalya, Macaristan, Slovakya ve Yunanistan sahnesinde görüyoruz. Ukrayna’daki çeşitli hareketler ile Macaristan ve Yunanistan’daki gruplar açıkça Nazi sembollerini kullanmaktan geri durmuyor. Farklı bir boyutta, Rusya’da Vladimir Putin, Macaristan’da Victor Orban ve Polonya’da yeni seçilmiş olan PiS hükümetleri bu ülkelerin halklarının demokratik kazanımlarına darbeler indiriyor.

Avrupa, yüzünü bu türden bir gericiliğe dönen tek kıta değil. Asya’nın da yükselen yıldızları var. Türkiye’de Recep Tayyip Erdoğan’dan Hindistan alt kıtasında Narendra Modi’ye ve Filipinler’de Rodrigo Duterte’ye kadar, Asya, içerikte

olmasa da biçimde Donald Trump'a benzeyen liderler yaratma eğilimi sergiledi. Ortadoğu ise farklı tipten bir barbarlık hareketiyle kaynaklı: Irak ve Büyük Suriye İslam Devleti (DAİŞ) ve El Nusra Cephesi bu siyasi akımlarla belli ortak özelliklere sahip, fakat İslami radikallik, İslam dünyasının kendine has tarihsel nitelikleriyle sıkı sıkıya ilişkili olduğu için, bu hareketleri de tartışmamıza dâhil etmek bizi bu makalenin ana konusundan çok uzaklaştırır. Ortadoğu ve Afrika'da, DAİŞ'e biat eden ya da benzer eylemler gerçekleştiren diğer hareketler de bu tartışmanın dışın- da bırakılacak.

Bu durumda, gerçekten uluslararası çapta çok önemli olgu ile karşı karşıyayız. **Dünya siyasetindeki bu yeni gerici akımı ve bu akımla nasıl mücadele edileceğini anlamak, bu gelişme aşamasında sosyalist hareketin önünde bulunan en önemli görevdir.**

Gülün adı değişse bile kokmaz mı aynı güzellikte?

Faşizm ise hayır!

3. Siyasi yorumcuların bu akımlara dair ciddiyetsizliği, olguyu neredeyse harcılem hale getiriyor. Kullandıkları kavramlar da bu durumu ele veriyor: “popülizm”, “aşırı sağ”, “ırkçılık” ya da basitçe “milliyetçilik” nasıl oluyorsa bu insanlara, bu hareketleri, özellikle de Avrupa'daki örneklerini nitelenmek için uygun ifadeler gibi gözüküyor. Bu kavramların üzerinden hızlıca geçelim. “Popülizm”, çok ilerici bazı hareketlerden en gericilerine kadar siyasi yelpazenin her tarafından, kimileri birbirleri ile karşı kutuplarda yer alan hareketleri bir araya getiren aşınmış bir tabirdir. İrkçılık ise özellikle emperyalist ülkelerin yapısal bir özelliğidir ve bu hareketlerin stratejisi açısından da oldukça önemli bir yer tutar. Fakat ırkçılığın da bin bir rengi ve tonu var. Dahası, bu hareketlerin stratejisinde önemli bir yere sahip olması, ırkçılığın bu hareketlerin varlığının esası ya da varlık sebebi olduğu anlamına gelmez. Yazının devamında göreceğimiz üzere, ırkçılık bu hareketlerin emekçi halk nezdinde, mevcut duruma dair farklı bir algı yaratmak ve böylece bu kitleleri daha rahat kontrol etmek için kullandığı stratejik bir araçtır. Dikkati yalnızca ırkçı doğalarına çekmek bu hareketlerin gerçek hedeflerini gizler. “İrkçi” demek bu hareketlerin ayrıncı özelliklerini ortaya çıkaramayacak kadar genelken, “aşırı sağ” ifadesi bu hareketlerin somut niteliklerini saptayabilmek için daha bile soyut ve gevşek kalır.

Bu ve benzeri etiketlerin tümü, bu partilerin en azından Avrupa'daki örneklerinin faşizm meselesiyle tarihsel bağlarını bastırır ve gizler. Elbette, “neo-faşist” kategorisi zaman zaman kullanılmaktadır, fakat son zamanlarda bu etiketin kullanımından çıkmış olması dikkat çekicidir. Öyle gözükmektedir ki, bu partiler iktidarı almaya yaklaştıkça, siyasi yorumcular, bu partilerin faşizmle tarihsel bağlarını göstermek konusunda daha da isteksiz davranmaktadır. Tam tersinden, faşist ifadesinin kullanımından kaçınılması, bu tabirin söz konusu olguyu aydınlatmaktan ziyade ka-

ranlıkta bırakacak biçimde, tabiri istismar eden bir kullanımın yükselişine sebebiyet vermektedir. Faşizme dair her tartışma köşe bucak kovalandığından ve kavramın konuyla alakalı olduğu yerlerde kullanımından kaçınıldığından, “faşizm” kavramı her derde deva bir kategori haline gelmekte ve kullanımının isabetsiz olduğu alanlara doğru genişletilmektedir. DAIŞ gibi hareketler için kullanılan “İslami faşizm” kavramı hiçbir şeyi açıklamamakta ve faşizmi sınıf ilişkileri ile devlet biçimlerinden azade bir devlet baskısına indirmektedir.

Sonuç olarak denebilir ki, **söz konusu hareketler için yaygın olarak kullanılan adlandırmaların tamamı nedenlere değil sonuçlara öncelik tanımaktadır.**

4. Bunun sebebini anlamak için, bu hareketlerin özünü ve temel hedefini teşkil edenin ne olduğuna bakalım. Bunun için, sınıfsal analizin yalın diline, kapitalizme ve onun modern biçimi olarak emperyalizme dönmemiz lazım. En azından üç örnekte, bu hareketler ile işçi sınıfının sefaleti arasındaki bağ aşikâr. Donald Trump’ın zaferinin temelinde, Amerika’nın, bugün “*rustbelt*” (yani “pas kuşağı”) olarak anılan, Ohio’nun batısından başlayıp Michigan, Illinois ve Wisconsin’den geçerek Iowa’nın doğusuna kadar uzanan eski sanayi merkezinden aldığı destek yatıyordu. Brexit ise temelde, Britanya işçi sınıfının “küreselleşme” olarak anılan olguya karşı yükselen tepki eğiliminin bir sonucuydu. Fransa’daki Front National örneğinde ise, partinin daha yakın zamanda (eskiden beri güçlü olduğu Güney Fransa’nın aksine) köklü bir işçi bölgesi olan kuzey Fransa’yı kalesi haline getirebilmesi de işçi sınıfının “*establishment*” karşısındaki hoşnutsuzluğuna dayanıyordu. İşçi sınıfının küreselleşme-karşıtı politikalara verdiği desteğe dair bu net örnekler bize bu olgunun özüne dair bir ipucu sunmaktadır. Kapitalist gelişmenin son on yıllarda izlediği özgül hattın gelişmiş ülkeler proletaryası için yarattığı sefalet koşulları, bu yeni akım tarafından, **proletaryanın dikkatini sınıf meselelerinden ırk ve kültür meselelerine kaydırmak için** kullanılmıştır. Trump’ların, Le Pen’lerin ve türevlerinin sunduğu çözümler, küreselleşmeci “*establishment*”ın kökleşmiş elitist hâkimiyetine meydan okuma biçimini alan sahici baskı ve sömürü sorunları karşısında hâkim sınıfın barbarca çözümleridir. Bu “*establishment*”ı temsil edenler ABD’de Clingtongiller ve Fransa’da Le Pen’in hep bir torbaya koyarak hedef aldığı merkez-sağ ve merkez-soldaki iki büyük partidir. **Bu yeni siyasetin özü, ezilenleri birbirine düşürerek, ezilenlerin bir kesimine hayali bir çözüm sağlamaktır.** Bu verili durumda, ezilenlerin birbirine düşürülmesi beyaz Avrupalı ve Amerikalının karşısında diğerleri biçimini almaktadır. **Yani ırkçılık ve küreselleşme karşıtlığı, sınıf meselesi üzerine inşa edilmiş bir projenin türevleridir.**

5. Bu yeni akım, bütün bu operasyonu (farklı ülkelerde farklı biçimlerde anılan) İkinci Dünya Savaşı sonrası “devri saadet” döneminde ana damar işçi sınıfı kültüründe hâkim olan ideolojik-kültürel-dini değerler ve uygulamalara dayandırmaktadır. Arada, ilerencilik sosuyla sunulan bir çok-kültürlülük dönemi bu değerler ve uygulamaları aşındırmıştır. Bu hareketlerin dilinin, Trump’ınki başta olmak üzere,

köküne kadar ırkçı, İslamofobik, “popülist”, erkek egemen, homofobik vs. olmasının sebebi budur. Aynı sebeple “siyaseten doğruculuk” gözden düşerken ağzı bozuk siyasi bir dil itibar görmektedir. Bu, bizim **ideolojik kindarlık** olarak adlandırmayı önerdiğimiz olgudur. Mevcut durumun iç karartıcılığı ve sefaletiyle kıyaslandığında (gerçek veya hayali nedenlerle) “devri saadet” olduğu düşünülen bir dönemdeki sosyoekonomik, siyasi, kültürel, dini vb. hayatın temeli olan değerler ve pratiklerin diriltilmesi çabasını ideolojik kindarlık olarak anacağız.

6. Farklı sınıfları ve katmanları belli bir liderlik altında birleştirme amacındaki tüm ideolojik programlar gibi, **yeni dönemin ideolojik kindarlığı da, hem içeride her bir liderliğin bünyesinde, hem de uluslararası planda bu hareketin bileşenleri arasında çelişkilerle doludur.** Bu çelişkiler çeşit çeşittir ve sırf bu gerici hareketin zayıf noktalarına saldırabilmek amacıyla olsa dahi derinlemesine incelenmeleri gerekir. Burada kendimizi, sadece okura bir fikir vermek amacıyla birkaç örnekle sınırlayacağız. Erkek egemenliğini örnek olarak alalım. Bu hususu yukarıda verdiğimiz, bu yeni akımın programında öne çıkan değerler ve pratikler listesine, Trump’ın söylemine dair gözlemler temelinde dâhil ettik. Lakin en azından Avrupa’da, mesele bu kadar basit değildir. Avrupa’da, Müslüman mültecilere Avrupa kültürüne yabancı oldukları temelinde yapılan toptan saldırı, en azından belli bir ölçüde, modern kadın hareketinin sahiplenilmesini gerektiriyor. Almanya’da, yılbaşı kutlamaları sırasında, şüpheli biçimde yabancıya benzeyen birtakım gençler, genç Alman kadınlara tacizde ya da tecavüzde bulunduğu patlayan tepki bu konuda simgesel önemdedir. Trump’ın kendisi dahi, Meksikalılara, başka şeylerin yanı sıra “tecavüzcü” dediğinde bu çetin sorunla karşı karşıya kalmış demektir. Bu, içeride var olan çelişkilerin yalnızca bir örneğidir. Uluslararası planda, patlamaya hazır çatışma potansiyeli daha da nettir. Hem İran’ın mollaları hem de Erdoğan’ın AKP’sinin sözcüleri İslam adına konuşuyor, fakat mezhepçi benmerkezcilikleri Şii’yi Sünni’ye düşürerek, İslam’a başkasının verebileceğinden daha büyük bir zarar verme tehdidi yaratıyor. Türkiye’de Erdoğan rejimi, örneğin alkollü içecek tüketimini fazla gizlemeye dahi ihtiyaç duymaksızın baskı altına alarak toplumsal gelenekleri İslam’a uyumlu hale getirmeye çalışırken, Hindistan’da ise Narendra Modi aynısını, Hindu inancına göre yapıyor. Anadolu’da oruç tutmayanları “cezalandıran” Türkiye’nin İslamcı fanatikleri Modi’nin Hindistan’ında Hinduların inek eti tüketen Müslümanları öldürdüğünü duysa öfkeyle ayağa kalkacaktır! Bütün bunlar bizi bu yeni akımın gerici, hatta barbar doğasının bir vechesi ile karşı karşıya getirmektedir: Sınıf ilişkileri üzerindeki etkisinden bağımsız olarak, ideolojik kindarlık ulusu ulusa, etnik grubu etnik gruba, cinsi cinse ve işçiye işçiye düşürerek bölmektedir.

7. **Yeni akım, klasik faşizm ya da Nazizm ile pek çok özelliği paylaşır.** Birçok vakada örtük olarak var olsa da gittikçe daha da açık hale gelen ırkçılık, homofobi (eşcinsel düşmanlığı), belli bir ülkenin veya dini cemaatin yüceltilmesi (örne-

ğın dün Ari ırk, bugün ümmet), beyaz insanların, Müslümanların veya Hinduların diğerlerinden üstün oldukları fikri, açıkça söylenmese de tartışmasız biçimde var olan, bazı ırkların veya ülkelerin doğası gereği diğerlerinden daha aşağı oldukları varsayımı, tüm bunlar her tür faşizmi niteleyen özelliklerdir. Tüm bu projenin asıl kalbinde yatan, bir yanda sınıf öte yanda ırk/ulus/din sorunlarının eklenmesi de: klasik faşizm veya Nazizm, tam da, kitlelerin, toplumun yoksullaşmış katmanlarına hiç bir şey vaat etmeyen köhne kapitalizme karşı duyduğu isyanı barbarca bir davanın hizmetine koşan bir hâkim sınıf projesiydi. Bu hareketlerin çoğu tarafından (Trump'tan Erdoğan'a) paylaşılan aydın düşmanlığı da, İtalyan faşizminde o kadar olmasa bile özellikle Nazi türünde oldukça göze çarpan bir özelliktir. Bununla birlikte klasik faşizmde bulunan bazı belirleyici özellikler bu yeni hareketlerde yoktur. **Bu hareketler ile klasik faşizm arasındaki en önemli siyasi fark**, hem Mussolini'nin (*squadristi*) hem de Hitler'in (SS ve SA) iktidara yükselişlerinde önemli bir rol oynamış olan **paramiliter güçlerin yokluğudur**. Bazı okuyuculara bu önemsiz bir fark gibi görünebilir. Denebilir ki, eğer söz konusu parti yalnızca siyasi kanallar aracılığıyla iktidara gelebiliyorsa, özenle örgütlenmiş paramiliter çetelerin veya haydutlar sürüsünün yokluğuna ne önem atfedilebilir? İktidara gelmede paramiliter bir kanadın varlığının faşizm için sıradan bir şey değil de işin özünden olmasının birkaç nedeni vardır.

İlk olarak, faşizm, en azından klasik türü, herhangi bir ciddi altüst oluş olmaksızın iktidarı ele geçiren ve bir kopuş yaşanmaksızın hüküm süren sıradan bir burjuva veya küçük burjuva hareketi değildir. İktidara gelmek için yüzünü devrime çeviren komünizm gibi faşizm de siyasi sistemde bir kırılmaya, kopuşa yaslanır. Yani karşı devrimin özgül bir biçimidir. Paramiliter birlikler bu karşı devrimin koçbaşı gibi davranırlar. İkinci olarak, eğer bir faşist hareket paramiliter bir güç olmadan iktidara gelebilse, tamamen mevcut devlet aygıtının silahlı güçlerine ve polisine dayanmak zorunda kalırdı. Kendisine ait paralel bir silahlanmış yapı, faşist bir hükümeti devletin geleneksel baskıcı güçlerinin ağırlığını dengeleyen veya hatta aşan bir güç kaynağı ile donatacağından, böyle bir yapının yokluğu faşist bir partinin veya hareketin gücünü zayıflatır. Üçüncü olarak ve en önemlisi, paramiliter birlikler, faşizmin temsil ettiği sınıf ilişkisinin vücut bulmasından başka bir şey değildir. Klasik türüyle faşizm, işçi sınıfı tarafındaki direniş merkezlerinin, küçük burjuvazinin, lumpen proletaryanın ve işsizlerin belirli kesimlerinin can çekişmekte olan kapitalist sistemin hizmetinde seferber edilmesi yoluyla imhasıdır. Küçük burjuvazi, belirli bir anlamda bölünmüş, parçalanmış, örgütlenme eğilimi düşük bir sınıf olduğundan, hareketin paramiliter kanadı aynı zamanda işçi sınıfının mücadelesine karşı gösterilen küçük burjuva tepkinin örgütlenmesinin mekânıdır. Bir bütün olarak bakıldığında, paramiliter faaliyet basit bir askeri hile olmaktan daha fazlasıdır ve faşist kampla diğer toplumsal ve siyasi güçler arasındaki güç dengelerini değiştirmek yönünde hareket eder.

Öyleyse mevcut hareketleri faşist olarak etiketlemekten kaçınmak için yeteri kadar neden var demektir. Bununla birlikte, en belirgin örneklerini saymak gerekirse,

Yunanistan’da *Altın Şafak*, Macaristan’da *Jobbik* ve Ukrayna’da *Pravi Sektor*’un da içinde olduğu Avrupa’daki bazı hareketler için bu kesinlikle doğru değildir. Bunlar iktidar için paramiliter bir temele sahip, Nazi selamı ve sembolleri kullanan, ataları olarak klasik faşizme açıkça işaret eden, baştan aşağı faşist hareketlerdir.

8. Ancak bu, ana damar yorumcuların ve sosyalistlerin geniş bir kesiminin “popülizm” veya “ırkçılık” veya “aşırı sağ” gibi yavan terimleri kullanmalarının haklı olduğu anlamına gelmiyor. Bu yaklaşım açık biçimde bu hareketlerin temel amacının kavranmasını engellemektedir: Burada tartışma masasına gelen, ırkçılık ve kalıntılarına dayalı bir gerici ideoloji biçimini alan bir yolun, işçi sınıfının karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü olabilecek sınıf mücadelesine seçenek haline gelmesidir. İdeolojik kindarlığın hedefi, işçilerin sermayeye karşı mücadelesinin yerine bu emekçi kitlelerin farklı bileşenleri arasındaki mücadeleleri geçirecek sınıf mücadelesini bastırmaktır. Bu, tam da 1930’ların Büyük Buhran’ından doğmuş olan korkunç durum karşısında klasik faşizmin izlemiş olduğu stratejidir. Bu nedenle son derece gerici olan söz konusu hareketler potansiyel bir faşizmin taşıyıcılarıdır. Bunlar gerektiğinde ve mümkün olduğunda kolayca tam teşekküllü bir faşist akıma dönüşebilecek olan hareketlerdir. Bunlar 21. yüzyıl faşizminin ön biçimlenmeleridir. Bu nedenle bu hareketler için en uygun niteleme kanaatimizce “ön-faşist” sıfatı ile ifade edilebilir.

Ön-faşizmin yükselişinin esas nedeni: Üçüncü Büyük Depresyon

9. 2008 yılında (ABD’de 2007) “küresel finansal kriz” olarak anılan sarsıntının sonucu olarak başlayan derin ekonomik kriz, uluslararası finans kurumlarınca mümkün olan en demagojik, sol tarafındansa en tatmin edici olmayan biçimde ele alındı. Dönemin İMF başkanı Dominique Strauss-Kahn tarafından uydurulan “Büyük Resesyon” teriminin açık amacı, “büyük depresyon” ifadesinin önemsiz bölümünü, yani “büyük” sıfatını (!) kabul ederek “depresyon” kavramının herhangi bir biçimde kullanımını engellemektir. “Büyük Resesyon” düpedüz anlamsız bir terimdir. “Resesyon” kavramı on yıllardır GSYH’da (alışılmış tanıma göre en azından iki çeyrek dönem boyunca) bir düşüşe işaret etmek için kullanılmıştı. Gelgelelim sözümona “Büyük Resesyon” diye tasvir edilen olgu hiçbir şekilde GSYH’nın uzun bir zaman aralığı boyunca sürekli daralmasını ima etmemektedir. Krizin başlamasını takip eden ilk bir kaç yıl boyunca sıkça tartışılan bir “çifte dip” olup olmayacağı (artık hiçbir önem taşımayan) sorununun kendisi, hakkında konuşulan şeyin aslında “resesyon” olmadığını hoş bir kanıtını oluşturmaktadır. Zira bir “çifte dip”ten söz edebilmek için ekonominin resesyondan canlanmaya geçtiğini varsaymak gerekir! Kısacası, “Büyük Resesyon” terimi “Depresyon” kelimesinin kullanımının önünü kesmeyi amaçlıyordu! İşte 2008’den beri içinden geçmekte olduğumuz dönemin

karakteri tam da budur. Bu, kapitalizmin tarihindeki Üçüncü Büyük Depresyon'dur.

“Büyük Depresyon” kavramı ile özgül bir makroekonomik göstergeler dizisi değil, daha ziyade kapitalist birikimin genel bir durumu kastedilmektedir. Bu, kâr oranının düşme eğilimine bağlı olarak sermayenin aşırı birikimi durumunun ortaya çıkmasıdır. Kapitalist sınıf saflarında önceki canlılık dönemiyle karşılaştırıldığında yatırım yapma dürtüsünü çok büyük ölçüde azalmıştır. Büyük depresyonlar uzun sürer ve son derece acı vericidir. Büyük depresyonların ayırt edici özelliği, birikimin canlanmasının piyasa işaretleri ve süreçlerinin yeniden uyarlanmasıyla mümkün olmamasıdır. Bu öyle bir durumdur ki sınıf güçlerinin kökten yeni bir dengesine ve devlet müdahalesinin derinlemesine yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla depresyonlar ülke düzeyinde hem sınıfsal güç ilişkilerinin hem de bu ilişkilerle bağlantılı ideolojik akımların kökten sorgulanmasını, devletler-arası alanda ise küçülen dünya ekonomisi üzerinde savaş gerilimleri ve olasılığının şiddetlenmesini içeren bir mücadeleyi hızla harekete geçirirler.

İlk Büyük Depresyon ileri kapitalist ülkelerde tüm ekonominin ve devletin yeniden yapılanmasıyla ve “emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması” denen bir evreye geçilerek atlatılmıştı. İkinci Büyük Depresyon faşizmin ve Japon militarizminin yükselişi ve yeni bir dünya savaşı ile aşılmıştı. Üçüncü Büyük Depresyon da muazzam bir alt üst oluş ve yeniden yapılanmaya gereksinmektedir. **Ön-faşizm ve diğer vahşi/gerici hareketler Üçüncü Büyük Depresyon'un neden olduğu basınçların bir ürünüdür.** Tıpkı Üçüncü Dünya Savaşı'nın sınırında cereyan eden Suriye savaşı gibi.

Bu bir tesadüf değildir. **Bu barbarca eğilimler kapitalist üretim tarzının tarihsel sınırlarının ifadesidir.** Bu sınırlar kendilerini doğrusal ve kesintisiz bir gerilemeyle değil, kendileri kapitalist üretim tarzının yapısal bir özelliği olan periyodik krizlerin şiddetlenmesiyle ifade ederler.

10. 1930'ların önceki büyük depresyonunda olduğu gibi, Üçüncü Büyük Depresyon da çelişkili eğilimler ortaya çıkarmıştır. Siyasal istikrarın çöküşü, siyasal düzenin altüst oluşu ve siyasi yelpazenin iki ucundaki siyasal hareketlerin güçlenmesi, bir büyük depresyonun tipik sonuçlarıdır. **Üçüncü Büyük Depresyon sadece ideolojik kindarlığın ve ön-faşist hareketlerin yükselme trendine yol vermemiş, aynı zamanda güçlü grev hareketlerinden halk isyanlarına ve devrimlere kadar yayılan kitlesel toplumsal çalkantıları uyandırmıştır.** Yunanistan'daki 2008 Aralık ayaklanması depresyonun özgül bir ürünü olarak görülmesi bile, kitlesel çalkantıların ve bunlara ev sahipliği yapan ülkelerin listesi uzundur. 2011 ile 2013 yılları arasındaki Arap devrimleri elbette ki bu eğilimin en uç noktasıydı. Arap devrimleri, Tunus ve Mısır'da ilk etapta başarılı olan siyasal devrimlere yol açtı; Bahreyn, Yemen ve Suriye'de yaygın mücadelelerle sonuçlandı; Fas'ta, Ürdün'de, hatta Suudi Arabistan'da bile yankı uyandırdı. Suriye'de tam anlamıyla yalnızca 15 Mart 2011'den aynı yılın sonuna uzanan başlangıç döneminde devrimci bir karakter taşıyan süreç, daha sonra dış müdahale altında mezhep savaşı biçiminde yoz-

laştı; bunun tek istisnası 2012 yazında Suriye'nin kuzeyindeki özerk Kürt birimi Rojava'nın ortaya çıkışı olmuştur.

Bu hareketlerin daha sonra Akdeniz'in diğer kıyılarında da yankıları oldu. En başta İspanya'da (*indignados* hareketi) ile kötü şöhretli Troyka'ya karşı mücadelelenin, yirmiye yakın genel grevle, İspanya'da yaşananlara yanıt olarak Atina'da Sindagma meydanının işgaliyle ve 2015 yazındaki referandumdaki muhteşem "Hayır"la çeşitli aşamalardan geçtiği Yunanistan'da. Yine aynı 2011 yazında Tel Aviv'de sosyal soruna odaklanan kamp da ihmal edilmemelidir. Akdeniz bölgesini Kızıl Akdeniz dediğimiz şeye dönüştüren resmi tamamlayan, Türkiye'de 2013 Haziran başında Gezi olaylarının ardından başlayan halk isyanıdır. Bu başkaldırı hemen tüm ülkeye yayıldı ve yaz boyunca devam etti. Bu dönemde Balkanlar'da, Romanya, Bulgaristan, Slovenya gibi ülkelerde de önemli mücadeleler yaşandı. Bunun zirve noktasına 2014 yılında Bosna-Hersek'te varıldı. Ulusal gruplar arasında çirkef mücadelelerin sıkıntısını yaşayan bu ülkede, hareket, bilhassa toplumsal meseleye odaklanan bir işçi ayaklanması olarak göze çarpıyordu.

Akdeniz'in üç kıyısındaki bu mayalanmaya paralel olarak, dünyanın başka ülkelerinde de büyük hareketler patlak verdi. İki önemli örnek Amerika'dandır. Biri, o muhteşem 2011 yılının sonbaharında patlak veren ve ABD'de yaklaşık 50 bölgeye yayılan Occupy Wall Street (Wall Street İşgali) hareketidir. Hareket çok büyük olmasa da, uzun zamandır kimlik politikalarına ilişkin sorunlarla halvet olmuş bir ülkede sınıf meselesini gündeme getirme becerisini yine de gösterebilmiş; ayrıca, yüzde 99'un aleyhine zenginleşen yüzde 1 söylemiyle, diğer ülkelerin protesto hareketleri için mühimmat sağlamıştır. Diğer patlama, belediye otobüs tarifelerindeki artışa tepki olarak, 2013 yazında Brezilya'da gerçekleşti ve 2014 futbol dünya kupası ile 2016 Olimpiyat oyunları gibi prestijli projeler yerine sosyal harcamalarda artış talebiyle ortaya çıktı. Bu harekete 700 şehir katıldı. 2013 yazı, belli bir anlamda, 2011 Tunus ve Mısır devrimlerinden beri dünyayı sarsan kitlesel ayaklanmaların doruk noktasıdır. Haziran ayında Mısır, Türkiye ve Brezilya aynı anda devasa kitle hareketlerine tanık oldular. Her üç durumda da sonucun tamamen hayal kırıklığı olduğu doğrudur. Mısır hızla, Genelkurmay Başkanı el Sisi'nin Bonapartist yönetimine kurban gitti. Türkiye, güçlü adamı Tayyip Erdoğan'ın dört kez devrilmenin eşğine geldiği fakat her seferinde eski muhalifleri tarafından son anda kurtarıldığı çapraşık bir süreçten geçti. Ülke, şimdi, o tercihlerin bedelini giderek artan eziyetli bir baskı süreciyle ödüyor. Brezilya ise sonradan farklı bir yola girdi ve PT hükümetini halk kitleleri değil, düşmanları devirdi.

2011'de başlayan devrimci atılımın yerini, dereceli olarak, parlamenter siyasette solun yükselişi almıştır. Birbiri ardı sıra, Syriza (iktidara geldikten hemen sonra halktan aldığı vekâlete ihanet etti), İngiltere'de İşçi Partisi'nin yeni lideri Jeremy Corbyn, ABD başkanlık ön seçimlerinde Bernie Sanders, 2011 yılındaki *indignados* hareketinin doğrudan ürünü olan Podemos ve Portekiz'de Birleşik Sol ile İrlanda'da Sinn Féin'in seçimlerdeki yükselişi, gelişmiş ülkelerde seçmen protestosunun artışını ifade eder. Bunlara benzeyen ama aslında temelden farklı olan

bir deneyim de Arjantin’de Sol Cephe’nin (FİT) kurulması ile ortaya çıkmıştır. Üç devrimci Marksist partinin bu koalisyonu, sadece seçimlerde değil, işçi sınıfının günlük mücadelelerine önderlik etmede de başarı sağlamıştır.

Dolayısıyla, şu anda dünyanın gidişatına yönelik olarak tek-yanlı bir panikçi görüşü bir yana bırakmak gerekir. İdeolojik kindarlığın ve ön-faşizmin şu an için daha güçlü oldukları doğrudur, fakat kitlelerin, şu veya bu ülkede veya kıtada, çok uzak olmayan bir gelecekte isyan veya devrimi seçip seçmeyeceklerini öngörmek mümkün değildir.

Üçüncü Büyük Depresyon’un özgüllüğü

11. Bu iki uçlu altüst oluşun yörüngesi, kendine has ayrıntıları bakımından Üçüncü Büyük Depresyon’un ve onun içine doğduğu tarihsel ortamın özgüllükleri ile şekillenmiştir. Günümüzdeki depresyonun iki özgüllüğü öne çıkar.

Daha önceki büyük depresyonlar, 1873 ve 1929 finansal çöküşleriyle başladı. Aslında her iki durumda da depresyonu tetikleyen, bu finansal çöküşlerdi. Bu aynı zamanda, ilk iki büyük depresyonun her ikisinin de hemen öncesinde uzun yükselme dönemlerinin yaşandığı anlamına geliyordu. Bir başka deyişle bunlar, ara dönemi olmayan ani yükseliş ve düşüş vakalarıydı. **Buna karşılık, Üçüncü Büyük Depresyon’un öncesinde uzun bir yükseliş dönemi değil, otuz yıllık bir yavaş büyüme dönemi vardır.** Bir başka deyişle, 1945-75 uzun yükseliş dönemi ile Üçüncü Büyük Depresyonu tetikleyen 2008 finansal çöküşü arasında, uzun süre büyük bir depresyona dönüşmeden uzayıp giden bir yavaş büyüme aralığı, otuz yıllık bir kriz yatar. Uzun süren bu yavaş büyümeye yanıt olarak, uluslararası kapitalist sınıf, uluslararası işçi sınıfına ve diğer emekçi katmanlara bir saldırı düzenlemiştir. Bu, mahut neoliberalizm ve küreselcilik dönemidir. Bu tartışmanın amaçları açısından bunun en önemli sonucu şudur: **İşçi kitleleri, büyük depresyon dönemine, otuz yıllık yoksullaşma ve güvencesizlik sonucunda berbat ekonomik koşullar altına girdi. Bu nedenle, büyük depresyon koşulları altında kaçınılmaz olan çelişkiler, katlamalı biçimde arttı.**

Aslında, ön-faşist akımın on yıllar üzerinden kendine has yörüngesini açıklayan şey budur. Daha önce, otuz yıl krizi başlamadan evvel, bu tür hareketlerin varlığı bir veya iki ülke ile sınırlıydı. Fransa, neo-liberalizmin ve küreselleşmenin etkilerinin Fransız kitleleri tarafından henüz hissedilmediği 1980’lerin başlarında, Marine Le Pen’in babası olan Jean-Marie Le Pen’in önderliğindeki Ulusal Cephe’nin başarısı ile öne çıkmaktaydı. Fakat kapitalist sınıfın neo-liberal stratejisinin etkileri kendilerini hissettirdikçe Ulusal Cephe güç kazandı ve nihayet Le Pen, 2002 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kaldı (ama kaybetti). Avrupa’nın farklı ülkeleri, otuz yıllık bu artan güvencesizlik ve yoksullaşma sürecinde kendi yerli faşist veya ön-faşist hareketlerinin yükseldiğini gördüler. Bununla birlikte, büyük depresyon ile ön-faşizmin yükselişi arasındaki sebep sonuç ilişkisini, hareketin son birkaç yılda tüm Avrupa’ya tıpkı bir orman yangını gibi yayılmasından ve bu hareketle-

rin çoğunun giderek artan seçim başarılarından daha açık gösteren bir şey yoktur. Mayıs 2014'teki Avrupa Parlamentosu seçimleri, hareketin, Avrupa Birliği'nde var olduğu tüm ülkelerde aynı anda etkileyici sonuçlar elde etmeyi başarması açısından bir dönüm noktası oldu.

Böylece Avrupa ve Amerika, Üçüncü Büyük Depresyon'a, daha önceki üç on yılda biriken güçlü gerginliklerle zaten yüklü olarak girdiler.

12. Üçüncü Büyük Depresyon'un ikinci özgülüğü, emperyalist ülkeler ile “yükselen piyasalar” arasındaki eşitsiz gelişmeydi. Yükselen piyasalar, başta BRICS ülkeleri ama diğerleri de, “küresel finansal kriz” olarak anılan dönüm noktasının başlangıcından sonra bile, gelişmiş ülkelerde durgunluk hüküm sürerken “dörtmala” denilebilecek oranlarla büyüdüler. Ünlü “ayırışma” (İngilizce: “decoupling”) tezine yol açan şey buydu. 1930'ların Büyük Buhranında da Brezilya, Arjantin, Meksika, Türkiye, Mısır vb. gelişmekte olan ülkelerin kayda değer büyüme oranları tutturdukları doğrudur; bu, Brezilya'da Vargas'tan Meksika'da Cárdenas'a ve Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'e uzanan bir siyasal yelpazede yer alan, çoğunlukla milliyetçi eğilimli hükümetlerin izledikleri devletçi ekonomi politikaları sayesinde gerçekleşmişti. Bununla birlikte, bu yanıltıcı benzerliğe rağmen, o zamanlar bu türden, gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki payının çok küçük olduğu unutulmamalıdır. Buna karşılık, şimdi dünya üretiminde “yükselen piyasalar” emperyalist ülkelerin payını aşmıştır. Bu durum, bu ülkelerin yüksek büyüme oranları ve gelişmiş ülkelerin epeyce düşük rakamları ile birleştiğinde, “yükselen piyasalar”ın dünya büyümesine yaptıkları katkılar daha da fazladır. Dolayısıyla, belli bir anlamda, “yükselen piyasalar”ın başarılı performansı dünya ekonomisi için can simidi olmuştur. Bu, bugünkü Büyük Depresyonun **aşırı uzatılmış bir biçim** kazanması sonucunu doğurdu. Gerçi, son zamanlarda, son birkaç on yılın etkin gücü Çin de dâhil olmak üzere, “yükselen piyasalar”ın büyüme hızında açıkça tükenme belirtileri vardır. Dolayısıyla, **Üçüncü Büyük Depresyon derinleşeceğı benzemektedir. Bu bir yanda isyan ve devrim, diğer yanda ise barbarca tepki eğilimleri olmak üzere birbiriyile çatışan eğilimleri yalnızca hızlandıracaktır.**

Tarihsel iklimin özgülüğü: işçi devletlerinin çöküşü

13. Son on yıllarda Marksistlerin ve genel olarak sosyalistlerin takıntılı biçimde kapitalizmin gelişiminin yeni biçimlerine yoğunlaştıkları gözleniyor: “post-Fordizm”, “küreselleşme”, “finansallaşma”, esnekleşme, “bildiğimiz kapitalizmin sonu” vb. temalar ön plana çıktı. Buna karşılık, soldakilerin büyük çoğunluğu, çok daha önemli bir gelişmeyi tamamen ihmal etti: Sosyalist inşa deneyiminin çökmesi veya başka bir deyişle **Doğu ve Orta Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde bürokratik yozlaşmış işçi devletlerinin çöküşü ve Çin'de kapitalizmin restorasyonu getiren iç değişim.** Raúl Castro yönetimi altında Küba da aynı yola katılmayı bekliyor. Bunlar dünya-tarihsel nitelikte, gerçek anlamda çığır açıcı önem taşıyan

gelişmelerdir.

Burada, bir çöküşle sonuçlanan bu sürecin kendisi hakkında bir tartışmaya giremeyiz. Fakat sonuçları tartışmamız gerekir. Bu yozlaşmış işçi devletlerinin çöküşü, konumuzla ilişkili çeşitli sonuçlara yol açmıştır:

1) Bu bölgelerde, yüz milyonlarca işçiyi, bir bütün olarak bakıldığında çok iyi eğitilmiş bir iş gücünü, hem uluslararası hem de yeni oluşan yerli sermayenin sömürüsüne açmıştır. Bunun sonucunda **bu ülkelerdeki işçilerle kapitalist ülkelerdekilerin arasındaki rekabet artmıştır**, bu da uluslararası burjuvazinin neoliberal ve küreselci saldırısının başarısına katkıda bulunmuştur.

2) Ekim devriminin ve 20. yüzyılda gerçekleşen diğer devrimlerin kazanımlarının tarihsel yenilgisinin sonucu olarak, uluslararası işçi sınıfı, sol hareketler, sendikalar vb. saflarında kolektivist çözümlere karşı bir güven kaybına yol açmıştır. İşçi devletlerinin çöküşünden bu yana olan dönem, **Marksizm ve onun programı için tarihi bir gerileme dönemi** olmuştur. *Komünist Manifesto*'nun yayınlanmasından bu yana, Marksizm, solda ve kitle hareketi içinde temel düşünceleri açısından böylesine bir erozyona uğramamıştı. Açık ki, bu, 1968 döneminin yükselen dalgasının geri çekilmesinden beri zaten az çok krizde olan uluslararası sola bir darbe daha vurmuştur.

3) 1919'da Komünist Enternasyonal'in kurulmasının ardından oluşan fakat zamanla Sovyet bürokrasisinin büyümesiyle mutasyona uğrayıp, nihayetinde Avro-Komünizm adı altında yeni bir sosyal demokrasi biçiminde bir yaşlanma ve başkalaşım evresine giren **"komünist" olarak anılan hareketin tam teşekküllü bir krizine** yol açmıştır. Dünya genelinde bu güçlü işçi sınıfı partileri ağını vuran kriz, iki yanı keskin bir kılıç işlevi görmüştür. Bir yandan, hareket, son derece zahmetli ve uzatmalı bir süreç içinde, kendisini Stalinizmin dogmalarından ve gerici siyasetinden kurtarmaktadır. Öte yandan kitlesel işçi sınıfı partileri, işçi sınıfı için tüm çekiciliklerini kaybetmekte ve kurulu düzenin dışız uzantıları biçiminde yeşilimsi ve koyunsu bir dönüşüm sürecinden geçmektedir.

Post-Leninizm

14. Bütün bu etkenler kesişerek, uluslararası solda liberalizme ve kimlik politikalarına doğru bir yönelişe yol açtı. **Emperyalist ülkelerde liberal gündeme adaptasyon giderek artıyor. Sınıf politikaları**, bir *reductio ad absurdum* (olanaksıza indirgeme) yöntemi ile gittikçe daha alt kategorilere bölünmekte olan **kimliklerde ısrar uğruna terk ediliyor**. Ana siyasi düzlem feminizme, eşcinsel politikalarına (elbette LGBTi... diye giderek bölünen), çevreciliğe, pasifizm izleri taşıyan bir savaş karşıtlığına yönelmiş durumda. Değişik akımların tek ortak noktası sınıfın ve sınıf mücadelesinin öneminin inkâr edilmesi. Buna bağlı olarak işçi sınıfını örgütlenme çabası da terk ediliyor. Emperyalizm tarafından ezilen ülkelere ilişkin sorumluluklar sorunu, insan haklarının savunulması ve mültecilerle dayanışmaya indirgeniyor. Kesinlikle bütün bunların hiçbir kıymetinin olmadığını söylemiyoruz. Aksine

bütün ezilen grupların hakları için mücadele etmek zorunludur. Söylediğimiz şu: Eskiden en kötü Stalinist partinin dahi (hatta burjuva toplumuna asimile olmalarının belirli bir aşamasına kadar, bu tarih ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyor, aynı şey sosyal demokrat partiler için de söylenebilir) işçi sınıfına merkezi bir yönelişi varken ve politikalarının tamamını bu sınıfa bağlamaya çalışırken, son çeyrek yüzyıldır bu eski işçi sınıfı partileri bu sınıftan şeytan görmüş gibi kaçıyor.

Dahası, Avrupa’da, eski “komünist” hareketten partilerin ardılları, neoliberal politikaları uygulamak için sahneyi kendileri almadıkları zaman sosyal demokrat partilerin bu politikalarına soldan kılıf uydurarak Avrupa Birliği’nin uzantıları haline gelmiş durumda.

Yakın zamanda kaybettiğimiz Ellen Meiksins Wood’un formüle ettiği bir tanımla, bütün bu “sınıftan kaçış”, Sovyetlerin çözülüşü ve çöküşünden günümüze uzanan çeyrek yüzyıl aynı zamanda işçi sınıfının kazanım ve haklarına kapitalizmin tarihindeki en uzun süreli saldırının gerçekleştirildiği bir dönem olduğundan dolayı ayrıca ironik! 1930’ların klasik faşizmi elbette işçi sınıfına neoliberalizmden daha gaddar ve şiddetli bir saldırıydı. Ancak, dikkate değer bir istisna olarak İtalya örneği haricinde, faşizmin Hitler’in 1933’te iktidara yükselişinden Reichswehr’ın 1943’teki Stalingrad yenilgisine kadar süren egemenliği on yıldan uzun değildi. Gelgelelim, neoliberalizm işçi sınıfına saldırmak için çok daha “demokratik” yöntemler kullansa da Anglo-Sakson evreninde neredeyse otuz yıldır, dünyanın geri kalanında ise çeyrek yüz yıldır hâkim konumda. İnsana Jean de la Fontaine’in, tüm yaz boyunca çalışan karıncanın aksine yazı şarkı söyleyip eğlenerek geçiren, sonbahar gelince de çaresiz kalan çekirgeyi konu alan efsanevi fablını hatırlatıyor!

15. Emperyalizmin hâkimiyeti ve baskısı altındaki ülkelerdeki solun karakterini, 1980’lerin başından itibaren piyasa reformlarından, insan haklarına saplantılı bir düşkünlükten, emperyalist yapılarla geniş çaplı bir bütünleşmeden oluşan “çağdaş” bir ideoloji belirliyor. Ayrıca, bir yandan Akdeniz ve Afrika ülkeleri, bir yandan da Karadeniz bölgesinde ve Transkafkasya’daki eski Sovyet cumhuriyetleri dâhil Orta ve Doğu Avrupa’da “geçiş ülkeleri” olarak anılan ülkeler açısından bir demokrasi, barış ve kardeşlik modeli olarak **Avrupa Birliği’ne katıksız bir hayranlık** görülüyor.

Anti-emperyalizmin kesinlikle modası geçmiştir. Anti-emperyalizm derhal milliyetçilikle özdeşleştiriliyor ve Hardt ve Negri’nin ifadesiyle miadı dolmuş kabul edilen proleter enternasyonalizminden tamamen kopartılmış soyut bir kozmopolitlik adına reddediliyor. Demokrasinin gelişi küreselleşme olarak anılan alandan (birçok teorisyenin kafasını yardığı bir alan!) beklendiği için emperyalist ülkelere muhalefete lanetli gözüyle bakılıyor. Solun önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nden, ardından Avrupa Parlamento’sundan medet umar hali şimdi Avrupa Komisyonu’nun kendisine kadar genişledi ve en sonunda solun gözünü, dünyadaki onca gücün arasından, NATO’ya dikmesi ile sonuçlandı! Uluslararası solun büyük kesimlerinin NATO’dan yana saf tutmasının, 1999’daki Kosova

Savaşı'nda Yugoslavya'nın üzerine hücum edilmesinden, Mайдan olaylarını takip eden darbeden beri AB ve NATO'nun sevgilisi Ukrayna'ya verilen acınası desteğe kadar uzanan çok sayıda örneği var.

16. Burada detayına giremeyeceğimiz sebeplerden ötürü, eski “komünist” partilerden, kiminin kökeni Trotskist harekete dayananlara kadar uzanan bu hareketler ailesine “post-Leninist” denmesini öneriyoruz. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, özellikle Avrupa'da geçimini üniversitelerden veya bienallerden, galerilerden, müzelerden oluşan sanat dünyasından ve reklam şirketlerinden sağlayan, benim ”profesorya” demeyi tercih ettiğim küçük burjuva entelijansiyanın hâkimiyetine girmiş “saygıdeğer” sol için, ruhsuz kapitalizmin ve meta fetişizminin eleştirilmesi ve “katı olan her şey buharlaşıyor”un teorisyeni olarak Marx hâlâ romantikleştirilebilir, ama Lenin yasak bölgedir! Çünkü anlayacağınız, Leninizm romantikleştirilip, rüya ve fanteziler halinde ambalajlanamaz. Ağzı bozuktur: “Emperyalizm” (kulağa pek bilimsel gelmiyor, değil mi?) veya “devleti parçalamak” veya “proleterya diktatörlüğü” (ne çirkin!) gibi kelimeler kullanır. Leninizm stratejidir, parti inşasıdır, hem de nasıl bir parti! Bütün bunlar, Batılı solcu entellektüel ve onun ezilen ülkelerdeki karbon kopyası için lanetli şeylerdir. Leninist teori ve pratiğin tüm külliyyatının Marx'ın doğru okunmasına dayandığı gerçeğini boş verin. Frankfurt ekolünün Marx'ı veya Hardt ve Negri tarzında “komünist olmanın zevki”, bizim küçük burjuva entellektüeline “ne yapmalı”nın ipuçlarını veriyor!

Sınıf politikası sahnenin sol tarafından çıkar, sınıf politikası sahnenin sağ tarafından girer

17. Böylece meselenin özüne gelmiş oluyoruz. Bu çok uzun sürecin bir sonucu olarak, uluslararası solun ezici çoğunluğu, bedeli ne olursa olsun işçi sınıfını ve emekçi kitleleri kapitalizmin saldırısına karşı savunma görevini terk etmiş bulunuyor. Bazı dikkate değer istisnalarla beraber, soldan sosyal demokrasinin sol kanadına (Fransa'da gelişmiş formülle “solun solu”) kadar herkes neoliberalizme ve küreselleşmeye ciddi, düzenli ve uzlaşmaz muhalefetin tamamını ön-faşist hareketlere bıraktı. **Şu anda, küreselleşmeye, neoliberalizme ve giderek artan eşitsizliğe ve sefalete karşı ciddi muhalefetin tamamı görünürde ön-faşist ve faşist hareketler için özel avlanma sahası halinde.** Artık, sıradan emekçi insanların sade dilini konuşan, yüz yıl önce olduğu gibi sosyalist veya komünist sol değil. Şimdi onların endişelerine ve ihtiyaçlarına ön-faşist hareketler hitap ediyor ve bunun sonucu olarak işçi sınıfını ciddi bir hegemonik etki altına alıyorlar. Brexit'i ve Trump'ı ve Marine Le Pen'i ve Erdoğan'ı açıklayan da işte bu.

Biz bunun düpedüz demagoji olduğunu biliyoruz. Bunların hepsi kapitalizmin timsali olan şahsiyetler tarafından yönetilen kapitalist hareketler (Trump'ların, Farage'ların ve Erdoğan'ların sınıf karakterine bakın). Zamanı gelince, ön-faşistler

işçi sınıfını atomize etme amacıyla sınıfın bütün örgütlerine açıkça saldıracaklar. Trump'ın Hazine Bakanı olarak Steven Mnuchin'in atanması, basit bir örnek olarak, yeni yönetimin doğası hakkında çok şey söylüyor. Bir banka sahibi ailenin varisi olan Mnuchin, kendi serbest yatırım fonunu kurup sonunda George Soros ve Paul Hankson (George W. Bush'ın Hazine Bakanı) ile birlikte IndyMac adında (adı daha sonradan Mnuchin ve ortakları tarafından OneWest olarak değiştirildi) mortgage konusunda uzman bir banka satın almadan önce Wall Street yatırım bankacılığının sembolik kuruluşu Goldman Sachs'ın eski ortaklarından biriydi. Bahsi geçen OneWest, the *New York Times*'in hüsnü tabiriyle “şüpheli cebri icra işlemleri” ile kötü bir şöhret kazanmış. Hem son derece ironik hem de çarpıcı olan ise, sözde ABD burjuvazisinin “enternasyonalist” kanadının kurbanlarını savunan bir seçim programıyla seçilen başkan Donald Trump'ın, boğazına kadar Wall Street'in akbabaları tarafından mallarına el konmuş ve evlerinden kovulmuş Amerikan işçi sınıfı ailelerinin dertlerinden yararlanma işine boğazına kadar batmış birini atması.

18. Uluslararası sol, çalan çanların şiddetli sesini duymuyor gibi görünüyor. Brexit'in İngiliz işçi sınıfının beyaz çoğunluğunun hayat şartlarındaki çöküntü sebebiyle gerçekleştiği su götürmez bir gerçek olsa da, Trump'ı zafere götürenin Kuzey Amerika'nın geleneksel olarak demokratik, beyaz işçi sınıfı ailelerinin onun tarafına geçmesi olduğu matematiksel kesinlikle kanıtlanabilir olsa da, sol hâlâ kültürel kimlik politikaları ile oyalanıyor. Kadınların, LGBTi'lerin, göçmenlerin ve Müslümanların haklarını savunmaya dayanan bir strateji piyasaya sürülüyor. Bu, mücadeleyi Trump'ların, Farage'ların, Le Pen'lerin ve Erdoğan'ların biçimlendirdiği zeminde, ırkların ve cinsiyetlerin savaş alanında sürdürmeyi açıkça kabul etmek anlamına geliyor. Sol, gün gibi açık olan gerçeği, **sınıf siyasetinin olabilecek en dolambaçlı ve şeytani biçimde geri döndüğünü** inkâr etmekte son derece kararlı. Trump çok-kültürlülüğü, “politik olarak doğru” dili reddetti, bunlara saldırdı ve kazandı. Post-Leninist sol eski senaryoyu yeniden pişirip önümüze sürüyor. İleri sürebildikleri tek şey aynı şeyi misliyle tekrarlamak!. **Post-Leninist sol çok-kültürlülüğün olumsuz bir kimlik politikasıyla sonuçlanan olumsuzlanmasını, tam da kimlik politikasının kendi süzgecinden ele alıyor.** Gerçekte, kader anı gelmiş bulunuyor. **Beyaz, maço ve ırkçı da olsalar, o işçileri geri kazanmak zorundayız!** Bunu yapmanın bir yolunu bulmalıyız. Ancak ve ancak sınıf siyasetini temel alarak onları geri kazanırsak, bu insanlar beyazların üstünlüğüne inanmayı, ırkçı ve maço olmayı bırakırlar! Yalnızca, **olumsuzlamanın olumsuzlanması** bizi bu kördüğümünden kurtarır. Çok-kültürlü solun stratejisi kendi kendini yenilgiye uğratır.

19. Her ülkede, **politik olarak Marksizmin devrimci programını ve sosyolojik açıdan işçi sınıfının sınıf bilinçli öncüsünü temel alan Leninist partilere ihtiyacımız var.** Komünist Enternasyonal'in ilk döneminin devrimci Marksist partilerinin, önce Stalinizm ve sonra liberalizm tarafından tarihsel olarak tahrif edilmiş

olması, devrimin tüm dünyada 2011-2013 döneminde çarpışmaların ilk raundundan yenik çıkmasına yol açtı. Bütün ülkelerde, Lenin, Trotskiy ve diğerlerinin katkılarıyla zenginleşmiş bir Marksizmi kuşanmış işçi sınıfının öncüsünü yeniden inşa etmemiz gerekiyor.

20. Kapitalizmle bir dünya sistemi olarak mücadele etmek için, devrimci proletaryanın dünya partisine, devrimci bir Enternasyonale ihtiyacımız var. Proleter enternasyonalizminin Stalinizm tarafından tahribi işçi sınıfı hareketini, dünyanın bütün ezilenlerinin sınıflı toplumun boyunduruğundan kurtuluşunun gerçek öznesinden mahrum bıraktı. **Dünyanın bütün mücadele eden güçlerini Komünist bir enternasyonali yeniden inşa etmek için bir araya getirmemiz gerek.**

Bildiğin Gibi Değil: Osmanlı

Bildiğin Gibi Değil: Osmanlı
Mustafa Alp Dağistanlı
2016, İstanbul,
Can Yayınları

Mustafa Kemal Coşkun

Türkiye’de Türkçü ve İslamcı siyaset, aralarında kimi farklılıklar olmakla birlikte “Fatihin torunlarıyız”, “Ecdadımız Osmanlı öyle büyüktü ki...” türünden hamasete çok fazla yaslanır. Bu Osmanlı sevicilerin Osmanlı’nın Şeriat ile yönetildiğini sananları ise daha bir akıllara ziyandır. Bunların arasında Osmanlı nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğuna; toplumun, sınıfların ve dolayısıyla sömürünün olmadığı bir toplum olduğuna; padişahların asla ve kata içki içmediklerine; Osmanlı’nın baştan aşağıya Türklerden oluştuğuna inanacak kadar bu hamasi söylemlere pek inananları vardır. Son dönemde bilindiği üzere bunların yeni-Osmanlıcı versiyonu da gündemdedir. Tayyip Erdoğan’ın başkanlık yoluyla bir tür padişahlık talebi de, dindar ve kindar nesil yetiştirme hedefi de, mezhep temelli dış politikası da, İslam dünyasına önderlik etme hayalleri de bu Osmanlı seviciliğın göstergele-

rindendir.

Sağ siyaset böyle de sol siyaset nasıl? Neden sol cenahtan Osmanlı üzerine yapılan çalışmalar pek bir azdır? Üstüne üstlük bu çalışmalar sol-Kemalist bir bağlamla yapılmışsa bu sefer de yukarıdakinin tam tersine Osmanlı toplumunu baştan aşağıya kötüleme gibi bir bakışla karşımıza çıkar. Sosyalistler ise Osmanlı incelemelerine epey bir süre ilgisiz kaldılar, yine benzer kaygılarla ama asıl önemli sorunu bir tarih ve yöntem anlayışları nedeniyle. Türkiye solunun Kemalizm ve milliyetçilik ile imtihanında cumhuriyetin anti-emperyalizm ile, Osmanlı'nın şeriat ve gericilikle kodlanması en önemli etkidir. Bu nedenle olmalı, Osmanlı üzerine tarihsel maddeci bakışla yapılmış sınırlı sayıda çalışma vardır günümüzde. İslamcıların Cumhuriyet karşısında Osmanlı seviciliğine karşıt olarak, Kemalistlerin Cumhuriyeti Osmanlıdan tamamen bir kopuş, liberallerin Cumhuriyeti Osmanlı'nın bir devamı gibi görmelerinin karşısında, nerede kopuşlar nerede süreklilikler olduğunu gösterecek tarihsel maddeci çalışmalara daha fazla ihtiyaç var halbuki.

Burada ele alacağımız kitap baştan sona bir bilimsel çalışma olarak değerlendirilemez elbette Ancak, yazar Osmanlı üzerine yapılmış bilimsel çalışmalardan geniş ölçüde faydalanmış. Osmanlı'nın ne sağ ne de sol siyasetin “bildiği gibi olmadığını” gösteren güzel bir çalışma ortaya koymuş. Kitap sadece padişahlar ve saray çevresi hakkında değil, aynı zamanda halkın gündelik hayatı konusunda da ilginç bilgiler aktarıyor.

Nitekim üzerinde çok araştırılma yapılmamış konulardan biri olan aile hayatı konusunda önemli bir soruya yanıt veriliyor kitapta. “Osmanlılar geniş aileler halinde mi yaşadılar?” sorusuna yazarın verdiği yanıt, olumsuz. Yani, “hayır, pek değil”. Genel olarak daha çok çekirdek aileye benzeyen aileler vardır. Evlenen kadının kocasının ailesinin evine gider ama çok kısa bir zaman için. Nitekim 1540'lı yılları araştıran Leslie Peirce'e göre gelin, yetişkin kadın kimliğini çocuklarının doğumuyla edinmektedir. Doğum genellikle ayrı bir eve çıkmayı da yanında getirir. Yani ana-baba olmakla hane sahibi olmak çakışır. 16. yüzyıl dolaylarında evli çiftler toplumsal bir kimliğe bu yolla kavuşmaktadır (s. 246).

Osmanlı Yeniçerileri hakkında yanlış bilgiler de kitapta düzeltiliyor. Örneğin, “Osmanlı askeri ‘Allah Allah’ diye mi düşmana saldırıyordu?” sorusunun da yanıtı olumsuz. Yani, “Hayır, bu, yüzyıllar sonra Yeşilçam filmleriyle uyduruldu”. Yazar meseleyi şöyle açıklıyor:

Askerlerin Allah, din veya vatan için savaştığı da pek söylenemez. Daha doğrusu, motivasyonları bunlar değildi. Osmanlı askerinin cephedeki performansında dinin ve ideolojinin katkısı yok değildi ama fiziki şartlar, maddi ve dünyevi kaygılar belirleyiciydi (s. 35).

Bunu örnekleyen önemli bir olay İstanbul'un fethi sırasında geçer. 1453 Mayıs'ında İstanbul kuşatması uzayıp askerlerin sabrı tükenmeye başlayınca fetih işi sarp sarmaya başlar. Akıl hocası Akşemseddin, Sultan Mehmed'e bir mektup ya-

zar ve şöyle der: “İyi bilirsiniz ki, içlerinden çok azı Allah yolunda canlarını feda etmeye hazırdır fakat ganimeti görür görmez bu dünya uğruna kendilerini ateşe atmaya hazırdır.” Sultan Mehmed hocasının sözünü tutar, isteksiz de olsa şehir alınırsa üç gün yağma sözü verir. Bunun üzerine askerler canla başla savaşır şehir alırlar.

Benzer bir olay Rodos adası kuşatmasında yaşanır. 1480 yılındaki kuşatmada yağmanın yasaklandığı, Rodos hazinesinin sultana ait olduğu ilan edilince asker ordugâhına geri döner.

Bunun nedenlerini anlamak zor değildir. Bir kere Osmanlı toplumu ve dolayısıyla Osmanlı ordusu, din ve mezhep bakımından değişik grupları içerir. Yeni Müslüman olanlar, eski dinlerine ilgilerini henüz kaybetmemiştir, hatta Hıristiyan unsurlar da yaygındır. Kaldı ki Sünni İslam’a sıkı sıkıya bağlı tarikatlardan Ortodoks İslam’a uzak tasavvufçu tarikatlara kadar değişik gruplar vardır Osmanlı toplumunda ve ordusunda. Düpedüz Hıristiyan olanlar bile Osmanlı ordusunda savaşmaktadır.

Diğer taraftan birey devlet ilişkisi de bugün alışkın olduğumuz gibi değildir. Ulus-devletler çağında devlet neredeyse bireyin kimliğinin bir parçası haline gelir. Nitekim vatan kavramı da 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkacaktır Osmanlı’da. Bu nedenle Osmanlı askeri için sadakat, vatana, dine ya da bayrağa sadakat değil, padişaha ve hanedana karşı sadakat anlamına gelirdi (s. 36). Yukarıdaki örneklerin gösterdiği gibi, Sultan bu sadakati satın alırdı. Dolayısıyla özellikle cephedeki asker için somut motivasyonlar gereklidir ve bu da vatan, din, bayrak filan ile değil teşvik ve ödül sistemiyle sağlanır.

Nitekim padişahların ölümü halktan saklanır, çünkü özellikle İstanbul başta olmak üzere yağma başlar. Şöyle ki, Padişah öldüğünde hukuk bitmektedir, zira iktidarın meşruiyeti son derece kişiseldir. Sadakat da sadece padişaha biat etmeye dayandığından, padişah ölünce her şeyin sonu gelmektedir. Bu nedenle padişah ölünce bu sadakat ortadan kalktığından halk yağmaya başlar. Bunun önüne geçmek için padişahların ölümü gizlenir, ta ki tahtın varisi belliyse ona haber ulaştırılıp, o gelip tahta geçene kadar. Fatih Sultan Mehmed 1481’de Gebze yakınlarında öldüğünde sadrazam ölümünü gizler ve askerlerin İstanbul’a gelmemesi için büyük tedbirler alınır. Ancak çok fazla tedbir şüphe uyandırır ve yeniçeriler arasında Sultan’ın öldüğüne dair dedikodular artar. Yeniçeriler toplanıp isyan eder, Pendik önündeki gemilere atlayıp Üsküdar’a, oradan da İstanbul’a geçerler. Yahudi mahalleleri, Venedik ve Floransalı tüccarların dükkânları yağmalanır.

Kitaptaki en ilginç ve sanırım çok bilinmeyen bilgilerden birisi de şu: Osmanlı nüfusunun çoğunluğu, en azından 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar, Müslümanlardan değil gayrimüslimlerden oluşur. 19. yüzyılın başından itibaren Balkan ülkeleri bağımsızlığını kazanmaya başlayınca gayrimüslim nüfus azalacaktır.

Osmanlı toplumunun gündelik hayatı hâlâ araştırılması ve anlaşılması gereken özellikler barındırıyor. Egemen sınıflar sıradan insanları dünyanın hep böyle olduğuna ve değiştirilemeyeceğine inandırmak için tarihe ihtiyaç duyar. Bu nedenle geçmişe öykünür, onu yüceltir ve toplumu ne büyük bir geçmişi olduğuna ikna

etmeye çalışır. Daha az kötü olma, var olan haksızlık ve eşitsizliklerin meşrulaştırılması ve sürdürülmesini haklı çıkarmak için kullanılır. Bazı köle sahiplerinin yüce gönüllü olduğunu göstererek köleliğin ahlaka aykırı olduğunu reddedilmesi gibi, padişahlar yüceltilerek uyguladıkları baskı ve zulümler meşrulaştırılır. Tarih, elbette ki tarafsız değildir, tıpkı bütün sosyal bilim alanı gibi. Ama tarih, maddi koşulları tamamen göz ardı ederek doğrudan doğruya adam asmaya meraklı bir yargıç da değildir. Bu nedenle mesele, Osmanlıyı övmek ya da yermek değil, olabildiğince anlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla olgularla yorum arasındaki ilişkinin maddi koşullar çerçevesinde kurulması anlamında nesnel olabilir. Bu kitap anlattığı olaylar ve örneklerle buna iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Vasili Grossman'ın *Yaşam ve Yazgı'sı*

Yaşam ve Yazgı,
Vasili Grossman,
çev: Ayşe Hacıhasanoğlu,
İstanbul: Can Yayınları,
2012, 3 cilt.

Özgür Öztürk

Vasili Grossman'ın başyapıtı *Yaşam ve Yazgı* çok etkileyici bir roman. Stalin dönemi Sovyet toplumunun gerçekçi bir panoramasını sunuyor. Zaten bu nedenle Sovyetler Birliği'nde uzun süre yayımlanmamış. Grossman yapıtını 1960 yılında tamamlamasına rağmen, ilk baskı ancak 1980 yılında ve yurtdışında (İsviçre'de) gerçekleşmiş. Sovyetler Birliği'nde yayımlanış tarihi 1989. Türkçe'ye ise 2012 yılında çevrilmiş. Türkçe baskıda, romanı İngilizce'ye çeviren Robert Chandler'in Vasili Grossman'ın yaşamı ve yapıtları üzerine yararlı bir giriş yazısı da yer alıyor.

Yaşam ve Yazgı genellikle *Savaş ve Barış*'a benzetilir. Tolstoy, 19. yüzyılın başlarında Napolyon'a karşı yurt savunması veren Rusya'yı anlatmıştı. Grossman ise 20. yüzyılın ortalarında Hitler'e karşı direnen Sovyet toplumunu resmediyor. Sivastopol'da çarpışmış olan Tolstoy gibi, Grossman da savaşı doğrudan deneyim-

lemiş bir yazar. İkinci Dünya Savaşı'nın dörtte üçünü cephede, *Kızıl Yıldız* dergisinin savaş muhabiri olarak geçirmiş. Bu nedenle ayrıntılara, asker argosuna, savaşan insanların psikolojilerine çok hâkim.

Romanın olay örgülerini Chandler gayet isabetli biçimde özetliyor:

Yaşam ve Yazgı'nın yapısı *Savaş ve Barış*'inkine benzer: Bütün ülkenin hayatı tek bir ailenin üyelerinin başından geçen bir dizi olay aracılığıyla ele alınır. Aleksandra Vladimirovna Şapoşnikova ruhsal köklerini devrim öncesi entelijensiyasının halkçı geleneklerinden alan yaşlı bir kadındır; çocukları ve onların aileleri romanın temel figürleridir. Bir Rus çalışma kampı ve bir fizik enstitüsünde geçen iki alt olay örgüsü, Aleksandra Vladimirovna'nın büyük kızı Lyudmilla'nın eski ve yeni eşleri çevresinde gelişir. Diğer iki alt olay örgüsü Aleksandra Vladimirovna'nın küçük kızı Yevgeniya'nın eski kocası ve yeni nişanlısını izler. Eski koca Krımov tutuklanıp Lubyanka'ya gönderilir; yeni nişanlı Novikov, Stalingrad'da önemli bir rol oynayan bir tank birliğine komuta ettikten sonra, yetkililerle de anlaşmazlık yaşar. Diğer alt olay örgülerinde Şapoşnikov ailesinin arkadaş ve akrabaları yer alır: biri Stalingrad Enerji Santrali'nde çalışır, biri cephede görevdedir, bir başkası Alman toplama kamplarından birinde ayaklanma örgütlemeye çalışır, bir diğeri de hayvan kamyonuyla gaz odalarına götürülür.

Romanın merkezinde Şapoşnikov ailesinin üyeleri ve onlarla ilişkili kişiler bulunsa da, *Yaşam ve Yazgı*'nin konusu bir aile değil kesinlikle. Bir toplumun bütünlüklü bir resmini çizebilmek için, Tolstoy gibi Grossman da yapıtında çok sayıda karaktere yer veriyor. Bu bazen okumayı zorlaştırıyor, okuyucu kimin kim olduğunu unutabiliyor (üçüncü cildin sonuna eklenen başlıca karakterler listesi bu nedenle epey işe yarıyor).

Anlatıcı, hareketli bir kamera gibi, sürekli yer değiştiriyor, bir öyküden veya çarpışmadan diğerine atlıyor. Hatta zaman zaman cephenin öbür yanına geçip Alman askerlerine de bir göz atıyor. İlk başlarda birbirinden bağımsız gibi görünen olaylar ve kişiler arasındaki bağlantılar roman ilerledikçe ortaya çıkıyor. Bu bakımdan, yani anlatı stratejisi yönünden, Grossman'ın yapıtı, *Savaş ve Barış*'tan ziyade, Andre Malraux'nun, İspanya iç savaşını konu alan *Umut* adlı romanını andırıyor. Hem *Umut* hem de *Yaşam ve Yazgı*, bütünlüklü hakikate bir tümevarım süreci içinde ulaşılan yapıtlar.

Tolstoy'un ve Malraux'nun sözü edilen yapıtlarına kıyasla *Yaşam ve Yazgı*'nın bir özgül yanı, diyaloglara çok başvurmaması. Grossman daha ziyade ilişkileri, olayları ve kişilerin ruhsal durumlarını betimleyerek, daha doğrusu çözümleyerek ilerliyor. Bu tercih yazara sık sık kendi görüşlerini açıklama, araya katma olanağı sağlıyor. Bu bakımdan Grossman'ın anlatı tekniği Tolstoy'un ötesine geçiyor. Zira Tolstoy, *Savaş ve Barış*'ta, tarihte nedensellik üzerine görüşlerini romana epey yapay biçimde katar. Hatta yapıtın son kısımlarında romanı bir yana bırakır ve neredeyse akademik bir makale tarzına yönelir. Romanın biçimi ile içeriği arasında bir

uyumsuzluk vardır. Buna karşılık Grossman, düşüncelerini romanın olay örgüsüne daha rahat biçimde dâhil edebiliyor. Yapıtına başlık yaptığı “yaşam”, özgürlüğü, canlılığı, çoğulluğu ifade ediyor. Yazgı ise bir şeyin belirlenmiş olması, böylece özgürlüğün de sona ermesi demek. Yaşam ile yazgının diyalektiği tüm yapıt boyunca çeşitli biçimlerde karşımıza çıkıyor.

Romanda temel karakterlerden biri, kısmen Grossman'ın kendisini yansıtan, apolitik fizikçi Ştrum. Büyük bir fizik buluşu yapmış olmasına rağmen, Yahudi olduğu için, çalıştığı enstitüde aleyhinde büyük bir kampanya başlıyor. Bilimsel talepleri karşılanmadığı gibi, işinden de ayrılmak durumunda kalıyor. Tam da bu esnada Stalin'den gelen bir telefon talihini döndürüyor. Grossman, Ştrum'un ikilemelerini ve ruhsal gerilimlerini son derece derinlikli biçimde işliyor. Ştrum ayrıcalıklarından vazgeçmek istemeyen, sürekli korkular içinde yaşayan birisi, fakat zaman zaman vicdani çıkışlar da sergiliyor. Aslında Ştrum'un ikilemleri romandaki birçok karakterde görülebiliyor. İnsanlar, dost meclislerinde sarf edilen birkaç söz nedeniyle “başlarına bir şey gelebileceği” haklı endişesiyle yaşıyorlar. Romanda olaylar esas olarak 1942 yılı civarında geçmesine rağmen, 1932-33 kışının zorla kolektifleştirme kampanyasının ve 1937-38'deki büyük terör dalgasının anıları da çok taze.

Roman, kitlesel ölçekte ölümlerle, büyük travmalarla ve acılarla dolu bir dönemi konu alıyor. Örneğin Ştrum'un annesi, eşi istemediği için onlarla beraber Ukrayna'dan Moskova'ya gelmiyor ve sonunda bir Alman toplama kampında ölüyor (bu, Grossman'ın başından geçen gerçek bir olay). Romanın en etkileyici bölümlerinden biri, annesinin ölüm kampından Ştrum'a yazdığı son mektup. Öte yandan, Ştrum'un fazla sevmediği üvey oğlu Tolya da savaşta can veriyor. Böylece Ştrum ile eşi, sanki acılarını ve karşılıklı kınamalarını denkleştirmiş oluyorlar.

Yaşam ve Yazgı Hruşçov döneminin nispeten liberal ortamında bile yayınlanamamış bir kitap. Stalin dönemine ilişkin epey sert eleştiriler içeriyor. Korkunun bir toplumu nasıl esir aldığını, yaratıcılığı, sanatı, bilimi nasıl körelttiğini birçok örnekle gösteriyor. Bürokratik yapının yarattığı eşitsizlikleri, ayrıcalıklı katmanları, sosyalist ideallerin nasıl solduğunu anlatıyor. Ayrıca Yahudi düşmanlığının Sovyet toplumunda da nasıl derinlemesine kök salmış olduğunu sergiliyor. Yine de tüm bunları yaparken Soljenitsin tarzı kaba anti-komünizme düşmüyor. Alman faşizmle Sovyet “komünizmi”nin temelde aynı şey olduğunu öne sürmüyor.

Gelgelelim Grossman'ın kendi konumunun da sınırları var. Sovyet toplumundaki sorunların ince ince eleştirilerini yapıyor, ama nedenleri pek tartışmıyor. Sovyetler Birliği deneyiminin totaliter bir topluma evrildiğinin herkesten çok farkında, ama bu evrimin kaçınılmaz olup olmadığına dair herhangi bir ipucu sunmuyor. Bu nedenle de politik bir hedef belirlemek, hatta herhangi bir çıkarsama yapmak epey zorlaşıyor. Ne yapılırsa işler düzeler bu belli değil. Dolayısıyla roman, Stalingrad zaferinin yarattığı coşkuya rağmen, umutsuzluğu ve çaresizlik duygusunu bertaraf edemeden sonlanıyor.

Kuşkusuz, roman yazarı bir sosyolog, iktisatçı veya politika uzmanı değildir. Bir

romanın toplumsal sorunlara çözümler önermesi beklenemez. Üstelik roman formu böyle bir amaca hizmet etmek için pek elverişli de değildir. Fakat, sanatçı, bu sorunların derinlerde yatan kökenlerini kavrayabildiği ölçüde yapıtında yansıtacak ve böylece dünyaya dair anlayışımızı zenginleştirecek, geliştirecektir. *Yaşam ve Yazgı* bu bakımdan belki fazla “öğretici” sayılamaz. Yine de, Sovyetler Birliği’ni anlamak isteyenlerin okuması ve tartışması gereken bir kitaptır.